ALS OFFICIER VAN GEZONDHEID

NAAR

NEDERLANDS-INDIË

DR JOHAN WØLLER

EX
LIBRIS
DR. ED. HOELEN

BIBL. VRIJE UNIVERSI[TEIT] AMST[ERDAM]

Fr 40:- König 13.12.03

34820 B330379

ALS OFFICIER VAN GEZONDHEID NAAR NEDERLANDS-INDIË

D^R. JOHAN WØLLER

ALS OFFICIER VAN GEZONDHEID
NAAR
NEDERLANDS-INDIË

GEAUTORISEERDE VERTALING
UIT HET DEENS DOOR
GRETA BAARS-JELGERSMA

INGELEID DOOR
PROF. L. VAN VUUREN

ERVEN J. BIJLEVELD — UTRECHT

BIBL. VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Druk: VONK & Co's Drukkerij - Zeist

I N H O U D

Blz.

Ter inleiding 7
Dr. Esrom op reis naar Insulinde 15
Het dagelijks leven op het oude Java I . . . 39
Het dagelijks leven op het oude Java II . . . 60
De jonge arts 77
Naar Atjeh 131
Kotta Loempoer 167
De bergen 196
De kapitein 214
De kerstboom 234
Het moderne Java 250

TER INLEIDING

Wanneer men ruim twee en twintig van de beste jaren van het leven heeft mogen wijden aan de groote taak die Nederland te vervullen had in Nederlandsch Indië, jaren die voor een groot deel samenvielen met de periode waarover het boek van Dr. Johan Wøller handelt, dan zal wel ieder begrijpen met welke gevoelens ik mij ertoe zet om voor dit werk een woord ter inleiding te schrijven.

De jaren, die ik in Nederlandsch Indië mocht doorbrengen van 1898—1922, met een onderbreking van twee jaren die gewijd waren aan het volgen van de toen nog bestaande Bestuursacademie (1908—1910) in den Haag, zijn juist de jaren, waarin het groeiend besef van de beteekenis van de taak die het Westen te vervullen had ten aanzien van de oude kolonisatie gebieden in het verre Oosten, een stuwkracht in het leven riep, die nog gestimuleerd werd door den achtergrond waartegen zich het koloniale werk in de twintigste eeuw zou afspelen.

Die achtergrond wierp reeds in het einde van de 19e eeuw zijn schaduwen vooruit. Eigenlijk ligt in 1898, juist het jaar waarin ik naar Nederlandsch Indië vertrok, het keerpunt. Toen ons schip, een kleine stoomer van de Rott. Lloyd de „Oengaran", zich in Juni 1898 ter hoogte van Kaap Finisterre dicht onder de Spaansche kust bevond — het was een heerlijke Juninacht — werd het plotseling gevat in den fellen lichtbundel van een schijnwerper. Men wilde blijkbaar weten met welk schip men te doen had, vriend of vijand, koopvaarder of gewapend strijder. Nauwelijks waren wij ons bewust dat de Spaansch-

Amerikaansche oorlog uitgebroken was, die zoo noodlottig zou eindigen voor het land met zijn grootsche allure, voor het aloude Spanje, dat geen kracht meer putten kon uit de glansperioden van de Romeinsche, van de Moorsche beschaving, van het Rijk van Karel V, noch uit nieuwe bronnen, om het brute geweld van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika te weerstaan.

Hier lag het keerpunt. Ondanks de herhaalde beweringen van het tegendeel betraden op dit oogenblik de Vereenigde Staten van Noord-Amerika bewust het pad, dat in de wereldpolitiek leiden moest tot grooteren invloed in het verre Oosten, aan den westelijken rand van de Pacific. Deze eerste stap zou leiden tot de bezetting van de Philippijnen.

Bij de inventarisatie van de Spaansche erfenis meenden de Amerikanen zelfs nog het kleine Nederland te kunnen aanspreken over het kleine eilandje Miangas behoorende tot de Talaud-groep en gelegen op 5°31'30" N.Br. waar reeds sedert eeuwen de trotsche Nederlandsche kleuren wapperden. Een arbitrage besliste gelukkig ten onzen gunste.

Reeds in 1899 aanvaardden de Vereenigde Staten het bestuur over de Philippijnen welk bestuur zij vast in handen hielden — ondanks tallooze verzekeringen om de eilanden onafhankelijk te verklaren — tot Japan de eilanden in den thans woedenden oorlog bezette.

In hetzelfde jaar verwierven de Vereenigde Staten de Hawai-eilanden, nu een belangrijk steunpunt voor de luchtvaart, het eiland Guam en Tutuila van de Samao-groep. Waarlijk de Vereenigde Staten hadden hun intrede gedaan in de moderne koloniale politiek van het verre Oosten!

China, met zijn ongetelde menschen en uitgestrekte gebieden, China, dat stil was blijven staan bij de oude wijsheid van Kong Foe Tze of Lau tze, China, dat de westersche techniek verachtte tegenover die *wijsheid*, moest in de twintigste eeuw het exploitatie gebied worden voor de moderne geindustrialiseerde gebieden van de gematigde zône. De enorme kapitalen moesten belegd worden in de exploitatie van China. Ook Japan, met zijn evenzeer ongetelde menschen, maar beperkte oppervlakte cultuurgrond, behoorde daartoe. Het begreep beter dan China de beteekenis van de Westersche techniek. Het doorzag daarvan

de mogelijkheden in de eerste plaats ter industrialisatie van het eigen land, in de tweede plaats ten bate van het scheppen eener moderne weermacht, welke arbeid tevens grondlegger van de industrialisatie kon zijn.

Japan tastte het eerst toe en overwon China in 1895. De vrede van Shimonoseki (17 April 1895) was geheel in het voordeel van Japan, maar dit jonge-oude land, nog onervaren in de groote diplomatiek, had gerekend buiten de groote mogendheden van het Westen, vooral buiten hunne enorme industrieele- en handelsbelangen in China. Zes dagen na teekening van het vredesverdrag ontving Japan reeds het protest van die mogendheden, waaraan ook Duitschland en Frankrijk deelnamen, een protest dat gegoten was in den vorm van een vriendenraad van den Keizer aller Russen! Het was een heele streep door de Japansche rekening, al behaalde dat land toch nog belangrijke voordeelen. Het belangrijkste echter was wel dat kort daarna, reeds in 1899, Japan van Nederland wist af te dwingen de gelijkstelling van de Japanners met *Europeanen* in Nederlandsch Indië. De Chineezen bleven — zij het met enkele bijzondere rechten — behooren tot de zgn. Vreemde Oosterlingen, die hoewel veelal bestuurd door eigen gezagsdragers, toch niet gelijkgesteld werden met *Europeanen*. Daarom was het Japan te doen! daarom werd door Japan ook zoo gewaardeerd dat Engeland — steun zoekende voor eigen belangen in Oost-Azië — in 1902 een verbond met *Japan* sloot, welk verbond Japan in staat zoude stellen den grooten stap te wagen om terug te winnen wat het bij den vrede van Shimonoseki wel bedongen, maar niet verkregen had.

Kortom de ontwaking van het Verre Oosten was in vollen gang. Zelfs de Chineezen konden de langzame verdeeling van hun „heilig" land in invloedssferen voor de machtige en kapitaalkrachtige groote mogendheden van het Westen niet langer rustig aanzien. In 1900 kwam het daar tot de bekende Bokseropstand. In 1901 werd deze opstand door een troepenmacht samengesteld uit contingenten der verschillende mogendheden, waartoe ook *Japan* behoorde, gemakkelijk neergeslagen. Voor *Japan* beteekende dit een erkenning als gelijke door de Westersche groote mogendheden, maar tevens kon wel niets grievender voor de Chineezen geweest zijn dan te moeten aanzien dat

dit land deelgenomen had aan de verdrijving van het Keizerlijke Hof en de bezetting van de „Verboden Stad".

Diezelfde opstand leidde Rusland tot maatregelen in China ter beveiliging van zijn belangen in Mandsjoerije, die Japan moeilijk kon aanvaarden. Het verbond met Engeland gesloten stelde het in staat den beslissenden stap te wagen. Het Keizerlijk edict van Februari 1904 bevat de formeele oorlogsverklaring aan Rusland gevolgd door een verdrag met Korea van 23 Februari 1904.

Het gelukt Japan wel de Russische zeemacht te vernietigen, maar te land kan nauwelijks van een beslissende overwinning gesproken worden.

Na den slag van Moekden stond spoedig weer een Russisch leger gereed. Niettemin bleken zoowel Rusland als Japan bereid om in te gaan op het aanbod van President Roosevelt van de Vereenigde Staten om tot een vrede te komen. Rusland stond voor andere moeilijker problemen en Japan had uiterlijk de overwinning behaald, en hoopte daarop een gunstige vrede te kunnen verkrijgen. De vrede van Portmouth (New Hampshire Ver. Staten van N.-Amerika) werd den 5en Sept. 1905 gesloten.

Japan nam door dezen vrede onbetwist plaats in de rij der groote mogendheden. Nederland en Nederlandsch Indië werden nogmaals herinnerd aan de beteekenis van Straat Malakka. De later door Japan verslagen Russiche vloot nam haar weg door deze belangrijke poort naar het Verre Oosten. Nederland liet door eenige brigades marechaussee het nieuwe kolenstation Sabang onder bevel van Colijn bewaken!

Het zijn deze spanningen, waarover Dr. Johan Wøller nadenkt op het oogenblik, dat de handelsreiziger bij hem komt met de advertentie in Deensche couranten geplaatst, waarbij Deensche artsen uitgenoodigd worden om dienst te nemen in het Nederlandsch-Indische leger als officier van gezondheid. Het was September 1903.

Het was inderdaad in het begin van de 20e eeuw nog zoo, dat slechts een klein gedeelte van de Nederlandsche jeugd begreep welke mogelijkheden het arbeidsveld in Nederlandsch-Indië bood om reeds op jeugdigen leeftijd een verantwoordelijke taak te kunnen en te moeten aanvaarden, waarvoor het

Moederland nauwelijks kansen kon bieden. In Denemarken was dat blijkens dit boek anders. Wel had de nieuwe eeuw daar een nieuwe democratische regeering gebracht, maar wakker geschud was het volk niet. De jeugd verlangde naar breedere perspectieven, die het kleine land al evenmin kon bieden als Nederland. Het verschil was, dat de Nederlandsche jeugd zich nog niet aangetrokken voelde door de breedere perspectieven in het oude koloniale gebied, waaraan heel het volk van de 17e eeuw zijn beste krachten gewijd had. Zij sliepen ondanks alle spanningen en ondanks de gevaren die van alle kanten dreigden in het Oosten rustig verder den liberalen slaap. Nederlandsch-Indië moest het werk doen met buitenlandsche ingenieurs, doctoren en andere academisch of technisch gevormde werkkrachten. De jonge Deensche radicaal links georiënteerde arts weifelde geen oogenblik om de hem geboden kans aan te grijpen. Hij huwde nog snel met een jonge verpleegster die hij nauwelijks kende, maar die bereid was evenals hij het groote avontuur tegemoet te gaan.

Dit alles is heel merkwaardig zoo los daarheen medegedeeld in de eerste bladzijden van dit boek.

De geheele beschrijving van de reis naar Indië, eerst over land met het alleraardigste tooneeltje in het eenvoudige Italiaansche hotelletje in Genua, dat alles typeert de avontuurlijke naar breede ontwikkeling hakende gemoedsgesteldheid van deze beide jonge menschen. Aardig en goed gevoeld is ook de opmerking van den schrijver dat het avontuur pas bewust voor hem begon, toen de loopplank van den kleinen Hollandschen mailstoomer werd weggehaald en daarmede de laatste stoffelijke verbinding met Europa verbroken werd. Toen ging men de tropen, het verre Oosten tegemoet. Te Colombo ontving het gemengde gezelschap aan boord van het schip, toch tot een zekere saamhoorigheid gegroeid, het bericht, van het uitbreken van den Russisch-Japanschen oorlog. Dat moet dus in Februari 1904 geweest zijn. Nu na meer dan 30 jaren Dr. Wøller in dit boek zijne herinneringen aan zijn Indischen loopbaan neerschreef, beseft hij eigenlijk pas goed de beteekenis van den grooten strijd, die door Japan begonnen was.

Enkele dagen later liepen zij de nieuwe haven van Sabang binnen. Nederlandsch-Indië, de tropen, het land waar het

avontuur hem en zijne jonge vrouw wachtte, was bereikt. Nog enkele etmalen scheidden hem van Java, de parel van den Maleischen Archipel. De schrijver schildert het naderen van de kust, de eerste indrukken van Java met de woorden van Augusta de Wit, „als iets onzegbaar teers, etherisch en zachts."

Hij werd zooals alle jonge Europeesche artsen eerst in Soerabaia bij het Groote Hospitaal geplaatst om ingewijd te worden in de geneeskunde van de tropen en de militaire geheimen.

Het daaraan volgende 1ste hoofdstuk schetst het dagelijksch leven in het oude Java bij het begin van deze eeuw. Nog onberoerd was dit leven ondanks alle geladenheid van de atmosfeer, ondanks al het ontwaken van het Oosten, dat niettemin in vollen gang was. Dit feit ontroerde mij eigenlijk wel het meeste bij het lezen van dit boek. Wij kunnen het ons nog maar nauwelijks voorstellen dat die rust, die niet gestoord werd door het geronk van motoren, noch op den weg, noch in de lucht, nog maar een korte spanne tijds achter ons ligt.

Daar begint in het Militaire Hospitaal op een goeden dag ook tegelijk het avontuur en het aanvaarden van de verantwoordelijkheid. De chef van het Hospitaal heeft een chirurg noodig. Onder de officieren van Gezondheid, die toen aan het Hospitaal verbonden waren, was geen chirurg. Op de conferentie die iederen morgen plaats had met de aan het ziekenhuis verbonden doctoren, vroeg de chef wie van de heeren chirurgische ervaring had. Dr. Wøller was toen wel genoodzaakt, aangezien geen der anderen antwoordden, mede te deelen, dat hij als jong arts assistent was geweest op de chirurgische afdeeling van het oude Frederikshospitaal in Denemarken.

Hij werd belast met de operatie, die noodzakelijk gebeuren moest. Alles verliep zonder complicaties, de wond heelde prachtig en daarmede was Wøller voor tijd en eeuwigheid de „chirurg".

Zoo vertelt hij het zelf zonder er melding van te maken, dat hier de groote selectie aan het werk is geweest, die de jonge man in de tropen nu eenmaal moet ondergaan. Het zijn de waarlijk verantwoordelijken die deze selectie te boven komen. De anderen verdwijnen binnen korten tijd. Zijn heele karakter behoedde hem voor het groote gevaar, dat iederen chirurg dreigt om te snel naar het mes te grijpen.

Dit heeft hem geleid nadat hij zoo onverwacht voor de praktijk van den chirurg gesteld werd. Maar ook de inwendige tropische ziekten hadden zijn volle belangstelling. En daarover kan men in dit boek merkwaardige aanteekeningen uit het begin van de 20e eeuw aantreffen. Zeven jaren later toen hij den dienst als officier van gezondheid verlaten had, kon hij van de ervaringen die hij had opgedaan gebruik maken, nadat hij zich als civielgeneesheer gevestigd had. Hij mocht zich blijkbaar spoedig in een drukke praktijk, ook onder de rijke chineezen, verheugen. Ook daarover kan men merkwaardige avonturen in dit boek lezen.

Zij doen mij wel eens wat anachronistisch aan, maar de mogelijkheid is zeker niet uitgesloten, dat Dr. Wøller de toestanden die hij beschrijft zelf nog heeft aangetroffen. Ditzelfde geldt voor het hoofdstuk Atjeh waar de schrijver ongeveer 1905 moet zijn aangekomen. In dien tijd kwamen figuren als de ruziezoekende oudere eerste luitenant in de Soos van Kotaradja op Atjeh zeker niet meer voor. Maar het is nu eenmaal een goed recht van den schrijver om dergelijke oude verhalen, die men toen in Indië overal kon hooren, in zijn eigen memoires in te schakelen.

Die indruk maakt op mij ook het heele hoofdstuk over den kapitein die geen grooter genoegen kent dan andere menschen onaangenaam te zijn.

Maar overigens zal men dit boek, waar men het ook opslaat met genoegen kunnen lezen. Hier is een man aan het woord, die dieper geschouwd heeft dan de oppervlakte. Gaarne heb ik mij dan ook bereid verklaard om een enkel woord ter inleiding te schrijven.

L. VAN VUUREN.

DR ESROM OP REIS NAAR INSULINDE

Er werd op de deur geklopt; en zo weinig vermoeden hebben wij van het lot dat ons wacht, zo weinig voorgevoel hebben we van het toekomstige en beslissende in ons leven, dat de jonge arts, die gedurende het laatste uur nu al voor de vierde maal zijn ongeduldig „binnen" riep, slechts lichtelijk verrast was in plaats van de verwachte zenuwachtige en bedeesde leerlingverpleegster een klein, vlug en goedgekleed Joodje glimlachend en buigend te zien binnentreden.

Geen waarschuwende stem sprak; geen hartklopping, geen innerlijke spanning verried, dat het het avontuur zelf was, dat op de deur had geklopt, dat het de genius van het woeste en verre was, die binnentrad.

Hij kon ternauwernood een betere vermomming hebben gekozen.

„Verzeihen Sie, Herr Doktor, ich störe Sie doch nicht — gestatten Sie?" en hij reikte buigend zijn visitekaartje over:

„Isaak Schaap, Kleermaker, Amsterdam", stond er, en verder als specialiteit: „Complete tropische uitrustingen".

Dr. Esrom keek hem met enige verbazing aan, zag, dat hij een te groot hoofd met dun haar en een puntbaardje voor zijn klein modieus in een jacket gestoken lichaam had.

Daar geduld en toegeeflijkheid toentertijd in elk geval niet tot Dr. Esroms deugden behoorden, begon hij duidelijke tekenen van ontstemming te geven. De heer Schaap hief echter glimlachend zijn mollige, goedverzorgde hand met een kalmerend gebaar op en met een nieuw: „Gestatten Sie, Herr Doktor, nur ein Augenblick — —," ontvouwde hij voor de ogen van

den jongen arts een nummer van Berlingske Tidende en wees hem met een triomfantelijke blik in de ogen op een advertentie, die op een opvallende plaats stond: de Nederlandse regering deelde mede, dat enkele Deense artsen dadelijk een aanstelling konden krijgen in het Nederlands-Indische leger. Sollicitaties bij kapitein Dr. E., die te die en die tijd in hotel H. zou zijn te spreken.

Het was in September 1903. De Boerenoorlog was het jaar te voren geëindigd, en de dreigende Russisch-Japanse oorlog wierp reeds zijn schaduwen over Azië. Koningin Victoria was gestorven en met haar een tijdperk. De eeuw was nog jong, en de jeugd wachtte in alle landen op het wonder.

In Denemarken hadden wij bij wijze van voorschot op het wonder de „systeemwisseling" gehad; het volk herkreeg zijn kalmte en legde zich op zijn gemak ter ruste om de nieuwe regerende klasse fair play te geven en tijd om aan de macht te wennen. Niemand droomde, dat het veertig jaar en langer zou duren, eer de klassen, die in de takken van bedrijf en op alle gebieden van het geestelijk leven van de meeste landen de leiding hadden of nog steeds hebben, weer een noemenswaardige invloed op het staatsbestuur zouden krijgen.

De democratie had gezegevierd; en het kan stellig niet ontkend worden, dat van alle volkeren in Europa het het Deense is, voor hetwelk de democratie het natuurlijkst kwam, omdat het volk het meest homogeen en de belangen van het land het meest gelijk gericht zijn. Daarom werd de systeemwisseling hier nauwelijks als een omwenteling gevoeld; zij bracht geen frisse wind over het land, schudde niet wakker uit de algemene slaperigheid; integendeel.

De jeugd verveelde zich; de kunstmatige stimulans van de langdurige minderheidsregering was van hen afgenomen. De algemene eenvormigheid, de lage en enge horizon, de kleinheid van het land en het gebrek aan perspectief traden duidelijker naar voren. Velen verlangden naar het buitenland.

Dr. Esrom had in de mooie assistentenkamer van het oude Kgl. Fredriks hospitaal op de sofa gelegen, toen zijn rust werd onderbroken doordat het avontuur op de deur klopte.

Hij las in Bernhard Shaws „Man and Superman" afgewisseld met Anatole Frances „Sur la pierre blanche", in bewon-

dering verloren over de elegante wijze, waarop deze verbazingwekkende talenten het leven uit zijn voegen sloegen.

De verblindende vorm, die zij hun pessimisme gaven, verhulde met succes de gapende leegte, het volkomen vacuum, dat zij achterlieten.

Men geloofde aan deze geestelijke goochelaars en ontdekte eerst veel later, hoe grondig men bij de neus was genomen, en het kwam toen dan ook niet bij Dr. Esrom op om ironische vergelijkingen te trekken tussen de zorg waarmee regeringen waken over de verkoop van verdovende en gevaarlijke geneesmiddelen, en de lichtzinnigheid, waarmee elke censuur over geestelijke giffen was opgeheven.

Er verliepen vele jaren, eer hij de wijsheid van de roomse kerk in haar naarstig waken over het geestelijk voedsel harer schapen begreep. Overigens was het, ofschoon hij zich dit niet realiseerde, juist bij wijze van geestelijke verdovingsmiddelen, dat hij de recepten van deze schrijvers gebruikte.

Hij was feitelijk bezig aan de wonden te likken, die zeven jaar vrij studentenleven hem hadden geslagen.

Dokter Esrom was juist vijfentwintig geworden, had tot zijn eigen verbazing een heel goed artsexamen gedaan en was zo gelukkig geweest om meteen een vrij lang vicariaat als assistent aan de chirurgische afdeling te krijgen, wier chef, een bekend en orgineel professor, om de een of andere reden prijs op hem scheen te stellen.

Het viel hem gemakkelijk om zich boekenkennis eigen te maken, maar hij bezat geen goed geheugen en geen aanleg voor steeds eender werk. Hij had veel gelezen, maar zonder plan; wist gemakkelijk met mensen om te gaan, omdat hem niettegenstaande zijn ironie, in werkelijkheid geheel het vermogen om iets te weigeren ontbrak en hij was dan ook verbaasd en gekrenkt, wanneer hij zelf van iemand met een krachtiger karakter een beslist neen ontving. De kunst om te weigeren leerde hij pas na een moeilijke innerlijke strijd een mensenleeftijd later en dan nog maar hoogstens als hij tegenover lieden van zijn eigen kunne stond. De kunst om een vrouw iets te weigeren leerde hij nimmer volkomen. Hij was een romanticus, die zijn geloof in de andere en mystieke wereld had verloren, waarin zijn gemoed in werkelijkheid thuishoorde, en waar vandaan het

alle voedsel zoog. Daarom waren al zijn handelingen en besluiten impulsief, d.w.z. zij werden waar hij slechts nu en dan in een flits iets vermoedde, door zijn werkelijke ik gedicteerd, en hij had de grootste moeite om ze voor zichzelf en nog meer voor anderen te motiveren.

En daar zijn werkelijk ik in de wereld van het sprookje leefde, waar de bijen zo groot zijn als ganzen, maar de bijenkorven niet groter dan gewone bijenkorven, ontstonden er dikwijls innerlijke conflicten en noodlottige botsingen.

In zijn privé-overeenkomst met het lot stonden zekere bindende artikelen, die hem verhinderden zijn verplichtingen in de steek te laten, en hem dwongen de konsekwenties van zijn ingevingen te aanvaarden, waardoor hij zich dikwijls in een zeer gekwetste toestand bevond.

Zijn Jutlandse geestelijke en lichamelijke taaiheid redden hem echter in de regel vrijwel behouden uit alle situaties.

Eer hij een minuut lang naar den Hollandsen kleermaker had geluisterd, wist hij, dat hij zijn besluit al had genomen. Hij voelde de inwendige kou, die betekent, dat de ziel zich opmaakt om nieuwe en onbekende tegenstanders te ontmoeten; een kou, die kippevel en rillingen kan geven, maar toch weldadig aandoet, gezond is als het diep ademhalen in een zuivere vrieslucht. Het was hem volkomen duidelijk, wat dit betekende. De droom van een wetenschappelijke toekomst, een ziekenhuiscarrière, uiterlijk eerbetoon en aanzien in zijn eigen land en in zijn eigen vak, moest hij opgeven en het was niet zo moeilijk om daar afstand van te doen. Hij wist diep in zijn binnenste, dat hem één doorslaggevende eigenschap ontbrak, namelijk de vlijt, het vermogen tot langdurig, geconcentreerd detailwerk; — en ook al zou zijn trots en aangeboren tegenzin om iets halverwege op te geven hem misschien nog wel naar een enigszins bevredigend doel hebben geleid, dan ontbraken hem toch nog twee andere en zeer noodzakelijke eigenschappen in de harde strijd om de leidende posities in een zo klein land: namelijk de eerzucht en het vermogen om zich met zijn ellebogen of op zijn knieën vooruit te werken.

Het orgaan voor deze belangrijke bewegingen ontbrak hem te enenmale.

Iemand iets vragen was hem steeds vrijwel onmogelijk, en

dat vermogen verwierf hij ook nooit — integendeel.

Ofschoon hij heel arm was, ontving hij gedurende zijn ganse studietijd geen enkel stipendium. Desnoods kon hij er zichzelf nog toe krijgen om een verzoekschrift in te dienen, maar om zich persoonlijk tot vermogende en invloedrijke lieden te wenden, dat was ten gevolge van zijn geestelijke constitutie uitgesloten voor hem.

Na verloop van tijd kreeg deze eigenschap zo de overhand, dat er een grote zelfoverwinning van hem voor nodig was om iemand te vragen hem het een of ander over de tafel aan te reiken, en op middelbare leeftijd kwam het zo ver met hem, dat hij eens in Rome in de stromende regen kilometers ver langs de Via Flaminia wandelde, zonder dat hij er toe kon komen iemand de weg te vragen, ofschoon hij de hele tijd vermoedde, dat hij in de verkeerde richting liep. Slechts een toevallig passerende taxi behoedde hem er voor, dat hij ergens hoog in Umbrië eindigde.

Maar er waren ook andere dingen waar hij afstand van moest doen, veel waarvan hij afscheid moest nemen — een oude moeder, veel jongere broers en zusters, een kring van vrienden, aan wie hij zich nauw verbonden voelde, en de ganse schoonheid van Denemarken, zijn bekoring, zijn lach, zijn aard, waar hij zelf deel van, en die in diepste zin de zijne was.

Hij wist toen reeds op die nevelachtige en onduidelijke wijze, maar met de onwrikbare stelligheid, waarop en waarmede men in zijn jeugd sommige dingen weet, dat hij nimmer iets anders dan een Deen zou kunnen worden. Dat, hoe ver hij ook voer en hoe lang hij ook aan het eind der wereld en in het hart van het Oosten zou vertoeven, niets hem toch zou kunnen veranderen. De uiterlijke zwakte en weekheid van zijn Deensheid, maar ook zijn onvergankelijke, innerlijke taaiheid zouden hem begeleiden, hem de steilste paden opdragen en hij zou de Deense kern van zijn wezen gaaf en onaangestoken terugbrengen.

Hij verkeerde geen ogenblik in twijfel; en iedereen scheen het ook de natuurlijkste zaak ter wereld te vinden, dat men zich voor vijf jaar dienst onder een andere vlag, in een vreemd leger, onder de zon van de evenaar, in onbekende streken, verbond.

Hij werd gekeurd en aangenomen. Hij vertrok naar Holland,

en in het kleine Gelderse stadje Harderwijk legde hij in het gala-tenu van zijn nieuwe uniform in handen van een oude eerste-luitenant de eed van trouw aan Hollands Koningin af. Met opgestoken vingers herhaalde hij zin voor zin een eedsformule, welks woorden hij niet begreep, maar die toch een diepe indruk op hem maakte — ja, veel dieper dan de artseneed, die hij nog pas in Denemarken had afgelegd. Hij werd op dat ogenblik de dienaar van de jonge, Hollandse Koningin, voelde zich werkelijk ingewijd, — bereid zijn leven voor haar te offeren. Hij begreep plotseling, hoe het komt dat huurtroepen even trouw en betrouwbaar kunnen zijn als het meest nationale leger, dat de eed op de vlag een van de krachtigste symbolen ter wereld is. En het was voor de eerste maal dat hij begreep, dat iemands werkelijk begrip van 's levens verschijnselen bij flitsen komt, met plotselinge sprongen, in de visionnaire helderheid van zeldzame ogenblikken, — met andere woorden zoals al het nieuw gevormde mutatiegewijs, niet evolutionnair ontstaat.

Hij zou in het laatst van Januari per schip van Genua vertrekken, en op een dag in de kersttijd ging hij naar een ander ziekenhuis om afscheid te nemen van een jonge verpleegster, die hij een beetje kende en nu en dan had opgezocht. Ze was knap, heel natuurlijk en in het geheel niet geaffecteerd, iets, dat zeldzamer bij de vrouwen is geworden, sinds ze het gevaarlijk spel zijn begonnen hun vaste burchten te verlaten en zich met ons in het open veld in de strijd te begeven. Ja, ze hebben duur betaald, wat ze gewonnen hebben, àls ze over het geheel iets gewonnen hebben.

Zij had ondanks haar jeugd en schoonheid een zweem van resignatie in haar wezen; een vleug van zwaarmoedigheid, als een vermoeden van haar lot, het onafwendbare. Misschien leeft de jeugd, die tot een vroege dood is voorbestemd, reeds lang in zijn schaduw; wij weten nu immers al lang, dat de oude wijsheid over komende gebeurtenissen, die hun schaduw vooruit werpen, meer dan een spreekwijze, ja, iets hoogst werkelijks, iets zeer reëels is, ook al zijn onze zintuigen nog niet geoefend in het zien van de tekenen. Want niet altijd vertonen zij zich als kometen of vlammende strepen aan de hemel.

Hij vertelde haar van het avontuur, dat hij tegemoet ging —

en zonder voorbereiding van enigerlei aard zei hij plotseling en als het ware en passant: „Zoudt U zich kunnen voorstellen om mee te gaan?"

En dat kon ze.

Toen volgden er een paar sprookjesachtige weken, waarin elke dag handeling eiste, besluiten en bepalingen, die voor de hele toekomst beslissend waren, vergden. Hij moest in elk opzicht zijn waarden realiseren, zijn verleden liquideren, bruggen achter zich afbreken en zijn schepen verbranden. Zijn plechtige benoeming tot Nederlands officier met bijbehorend contract voor vijf jaar kwam. Hij ondertekende het contract, dat in een taal was opgesteld, die hij niet kende, zonder het te lezen, zoals vele ouderen en zogenaamd verstandigeren vandaag-de-dag nog met hun verzekeringspolissen doen. Hij nam afscheid van zijn professor, die belangstellend en vaderlijk deed en hem een aanbeveling meegaf, die hem deed blozen; deels uit blijdschap, maar nog meer uit een zeker innerlijk schaamtegevoel, omdat hij namelijk op zeer jeugdige leeftijd reeds precies wist, hoe ver zijn vermogens strekten, en hij de uitdrukking, dat „niemand een el aan zijn lengte kan toedoen" op een eigenaardig hartgrondige wijze begreep.

Hij nam afscheid van zijn moeder, die in een klein afgelegen stadje aan de Limfjord een onbedwingbare en eindeloze strijd tegen de armoede streed; van haar, die schijnbaar alle grote slagen van het leven verloor, maar toch onoverwonnen bleef, omdat zij in haar grote bescheidenheid en deemoed „master of her fate, captain of her soul" was. Dit afscheid ontroerde hem nauwelijks, en zij, die alle vertoon van gevoelens vreesde, die alle uiterlijke tekenen van verdriet en angst schuwde, alsof ze de dochter van een Samurai en niet van een oude, Jutlandse dorpskoster was, zij toonde niets van wat haar hart voelde. Zij drukte hem een ogenblik zwijgend en zonder tranen tegen zich aan, en hij kuste haar vluchtig en glimlachend en zei: „Tot ziens over vijf jaar, moeder — houd je jong." Hij was in zijn nieuwe uitrusting gekleed — de sprookjesfee had een slip van haar mantel om hem heengeworpen; hij was reeds duizenden mijlen ver, hard en ongenaakbaar in de hoovaardij van zijn jeugd. Maar toen hij op de veerboot stond en het stadje uit zijn kinderjaren steeds kleiner zag worden, haar kleine, levendige

gestalte zag uitwissen, in de mist van de Januaridag zag verdwijnen, toen legde hij bij zichzelf een gelofte af — een van de weinige, die hij hield.

Toen kwamen vlak achter elkaar de huwelijksvoltrekking op het stadhuis en het afscheid van Denemarken. Hij en zij waren natuurlijk modern en radikaal vanaf de punten van hun haar tot aan de nagels van hun grote teen — en verder over de hele oppervlakte — maar in feite nog geen millimeter naar binnen. Belangrijk was om vooral niet zoiets belachelijks als „gevoel" aan de dag te leggen. Alles moest zo „matter of fact"-achtig gaan als maar mogelijk was. Om „fatsoenlijk getrouwd" te zijn, zoals een begaafd collega — later professor — zei, was het noodzakelijk om uit de volkskerk te treden, waar men ongelukkigerwijs, dank zij de dwaze gebondenheid aan tradities van iemands ouders, in was gedoopt en bevestigd. Zij begaven zich dus tezamen naar een van Kopenhagens bekende en ijverige dominees, die het jonge paar vaderlijk en glimlachend ontving — een glimlach, die in een zeer stijve grimas verstarde, toen ze koelbloedig mededeelden, dat ze uit de gemeente wensten te treden. Ze kregen hun attesten, en gewapend met deze en andere, die getuigden, dat zij nimmer te voren gestraft waren, en dat zij een zedelijke levenswandel hadden gevoerd, stapten ze op een dag in hun meest alledaagse kleren samen naar het stadhuis; — hij had ironisch opgemerkt, dat het, hoe belachelijk het ook mocht schijnen, klaarblijkelijk nog nodig was, dat ze bèiden bij deze gelegenheid aanwezig waren. Ze kwamen er vijf minuten later als echte getrouwde lui uit, keken elkaar zo zakelijk mogelijk aan en scheidden daarop om pas tegen middernacht in het hotel weer bijeen te komen. Zij ging met een paar vrienden naar de schouwburg, en hij ging afscheid nemen van verschillende familieleden. Een dezer, een oude, eerwaardige advocaat bij het hoge gerechtshof, kreeg een van de grote schokken van zijn leven, toen de jonge arts hem en passant mededeelde: „Ik ben vandaag overigens ook getrouwd." En toen de oude jurist ontzet vroeg: „Wat zeg je? — Mag ik dan zo vrij zijn te vragen, waar je vrouw verblijf houdt?" — en hij het antwoord kreeg: „Ik weet het werkelijk niet precies, maar ik geloof, dat ze met een paar van onze vrinden naar de schouwburg is gegaan"; ja, toen opende er zich die kloof tussen

de generaties, waar tegenwoordig zoveel over wordt gesproken; hij is er altijd, is er altijd geweest, en er is ook altijd weer een brug over geslagen.

De volgende dag spoorden ze door Duitsland. Geen van beiden waren ze ooit buiten de grenzen van Denemarken geweest, en nu zagen ze voor het eerst het brede, winterswitte land, dat als het ware zijn heftige, tragische geschiedenis voor hun ogen en gemoed ontrolde. Hanzesteden en rijkssteden, bisschopssteden en domkerksteden, steden waar grote slagen waren uitgevochten, en waar de telkens zo korte vrede werd gesloten. Hij kende iets van Europa's geschiedenis en hij zoog deze stof als een spons in zich op. Zij waren echter over het algemeen veel te veel in beslag genomen door hun eigen zo eindeloos interessante persoon en leven om te trachten iets van deze stof te assimileren, maar toch zag en hoorde hij, en zijn innerlijk werkte onstuimig. De magazijnen werden afgebroken en weer groter opgebouwd om deze eindeloze reeks van momentopnamen te kunnen bewaren, ze veilig te kunnen opbergen voor later tijd. Maar het merkwaardige was, dat de beelden, die het best bewaard werden, en die later het vaakst voor het innerlijk oog opdoken, zij waren, die schijnbaar bij vergissing waren opgenomen. Het waren volkomen onverschillige landschappen, de langzame terugtocht van de avondzon langs een met grasbekleedde bergwand, twee jonge, Zwitserse vrouwen, die met de hand boven de ogen de voorbijstuivende trein na-oogden — of de glans van de Moezelwijn in zijn glas, toen hij die voor het eerst vlak bij haar wieg in de restauratiewagen dronk. Nooit in zijn verder leven zou zij die zuivere, fijne tint herwinnen of een zo meeslepend en zo onvergetelijk bouquet bereiken. In het algemeen is het ongetwijfeld waar, dat een wijn het best tot zijn recht komt in zijn vaderland en niet ver van de plaats waar zij groeit — alle levende dingen verliezen iets van het eigene als zij geëxporteerd worden. Münchener bier moet in München gedronken worden en Orvietowijn in Orvieto. Boganis zegt ergens dat de bajonetten op het slagveld anders glanzen dan op Nørrefaelled. Maar zelfs de edelste Moezel- en Rijnjaargangen, die hij later in zijn leven zocht en dronk in de steden, die ze hun naam hadden gegeven, werden niet meer dan een afglans van de ordinaire restauratiewagenwijn, die hij toen op zijn reis

naar den vreemde had gedronken. Misschien was het zelfs nog zo wonderlijk niet. Die bouquet was immers vermengd met de fijnste en vluchtigste gaven des levens — jeugd, liefde en avontuur. En het zijn dezelfde drie heksen, die de *toevallige* dingen, de onverschillige waarnemingen, de onbelangrijke woorden een toverachtige luister verlenen, een geheime betekenis, de glans van het eeuwige geven; zij verlenen juist het nietszeggende iets van hun eigen zo haastig verdwijnend leven. Zo kwam het, dat deze kleine, onbelangrijke dingen in de herinnering van meer gewicht, van een groter en rijker vruchtbaarheid voor het gemoed werden dan de domkerken en de paleizen, dan het alpengloeien en de zonsondergangen in de woestijn, die zij zagen.

Daarom reed hij door Zwitserland en zag hij de besneeuwde Alpen zonder er door ontroerd te worden, hij ontving er nauwelijks enige blijvende indruk van — ja, hij kreeg misschien zelfs, hoe verwonderlijk het ook moge klinken, een blijvende tegenzin tegen ze; er ontstond in hem een innerlijke weerstand tegen deze bergen, die te machtig waren, die al te veel zichzelf genoeg waren — van een al te majesteitelijke koude en rust om door de drie schone, jonge heksen, die zijn onzichtbare begeleidsters waren, betoverd en veranderd te kunnen worden. Maar in Genua, waar hij zich aan het toeval overgaf, en in een heel kleine Italiaanse albergo terecht kwam, die maar twee logeerkamers bezat en voordien misschien nog nooit buitenlandse gasten had geherbergd, werd er weer dadelijk aan de magische sluier geweven. Het was er zindelijk, maar koud. — De waard en waardin, die zo beminnelijk waren, als Italianen kunnen zijn, waren meteen volkomen in de betovering opgenomen; zij ontfermden zich over de twee jonge, wat verkommerde Denen als over verdwaalde kinderen en werden zelf als het ware ook weer kinderen. Naast een vuurvat met houtskool werd de tafel gedekt op de stenen vloer aan het voeteneind van het machtige bed; en het werden een middag, een avond en een nacht, die in zijn hart een liefde voor Italië opwekten, die nimmer doofde, die hem er keer op keer zijn leven lang naar terugvoerde. Alles was nieuw en goed, van de dampende, dikke soep, de minestra, af, die nog massiever werd gemaakt door de laag parmezaanse kaas, die de waardin er tot hun verbazing

en verrukking met royale hand overheen strooide, tot de grote schaal met vruchten en noten toe, die het laatst kwam. De spaghetti, die ze hun moederlijk glimlachend leerde eten, was wit en zuiver; zij had die glans van onberoerdheid, die de fantasie op een andere wijze in werking brengt dan een schaal met havermout of aardappelpuree. In hun ogen had zij eenvoudig iets „poëtisch". Vele jaren later, toen er eens in de eetzaal van een groot hotel in Genua behalve hem een niet meer jong, maar zeer verliefd Italiaans echtpaar zat, zag hij hoe de man telkens met de uiterste zorg de spaghetti om zijn vork rolde, deze in de tomatensaus doopte en daarna teder en verliefd in de mond van zijn geliefde stak; hij deed het met hetzelfde toegedane, bewonderende, aanbiddende gebaar waarmee hij een orchidee op haar borst zou hebben bevestigd; en dat verbaasde hem niet — het bevestigde slechts zijn nimmer vergeten eerste indruk: er ìs dus iets poëtisch aan een schaal dampende, sneeuwwitte spaghetti.

Toen kwam de hoofdschotel, *fritto misto*, met geroosterde inktvis — en het was, alsof de zeeën zich eensklaps openden en hun rijkdommen ontsluierden. Ja, toen zij zich bij de ontdekking van de kleine zuignappen, die zo keurig in een rij naast elkaar op de armen zaten, plotseling bewust werden wat voor „vis" zij aten, opende de horizon zich, toonde zich een nieuw vergezicht; het was alsof zij een kaap omvoeren en zagen hoe zich nieuwe kustlijnen in het verre onbekende aftekenden. Zo weinig is er maar nodig, als men jong is. In zijn later leven at hij op zijn reizen vele wonderlijke spijzen, maar nooit meer voelde hij die schok — met deze eerste inktvissen waren eens en voor al de slagbomen gevallen; niets kon hem op dit verrukkelijke terrein meer verrassen.

En dan het lange, knapperige, harde brood bij de gorgonzola en de kaas, die de mooie naam *bel paese* draagt; zij heeft geen uitgesproken geur of smaak — doet denken aan de bloemen, die zoals men zegt, niet geuren, maar een typische geur van levende plant hebben — een fijn destillaat van de goede aarde, van het schone land.

Midden op tafel troonde de machtige *fiascone* in zijn mooi, wonderlijk uitnodigend foudraal; hij was te zwaar om op te tillen en om mee te schenken, daarom was hij cardaans opge-

hangen als een scheepskompas — men kon er mee naar alle vier windhoeken gieten; en de wat ruwe, violette, landelijke chianti paste bij de gerechten als de bloem bij haar steel. Hij vergat later duizenderlei belevenissen en ervaringen, honderden boeken van lang niet slechte schrijvers, voordrachten van voortreffelijke mannen der wetenschap en goede sprekers, maar hij vergat nimmer deze kleine herberg, de glimlachende, moederlijke waardin, de Italiaanse gerechten en de jonge wijn. Het gelukte hem nimmer om die plek tijdens zijn latere bezoeken aan Genua terug te vinden — daarom bleef zij in zijn herinnering voortleven als iets schoons, als een kustwerk, dat slechts bestaat in het verloren origineel. Hij belèefde gedurende die avond meer en op een meer penetrante wijze dan gedurende een heel jaar in Denemarken, ja, misschien zelfs wel meer dan ooit later in dezelfde spanne tijds, — maar dat kwam door de heksen, en de heksen worden ook ouder, zoals bekend — precies als wijzelf.

De volgende dag kwam met een fonkelende heldere, koude lucht en een stralende maar niet brandende, nauwelijks verwarmende zon; er lag sneeuw op de hele krans van bergen rond Genua. Zij gingen aan boord van het kleine Hollandse stoomschip — zagen rillend en zwijgend toe, hoe de loopplank, de laatste brug met Europa en de bekende wereld, werd opzij geworpen — en voelden iets van een anti-climax. Tot nu was alles schoon geweest, en ook al had de reis hun tot nu toe het nieuwe gebracht, dan was het toch nieuws op een oude wijze geweest; op een wonderlijke, geheimzinnige wijze herkennen de Noorderlingen Italië. Het is alsof men na millennia weder thuis gekomen is. Het overoude verlangen naar het zonneland en de klassieke aarde hebben ons gemoed als het ware voorbereid, hebben een diepe en vruchtbare laag in onze ziel doen bezinken, waar de indrukken en impulsen van het Zuidelijke land met ongelooflijke snelheid en rijkdom in ontkiemen en opschieten. Met de tropen is het anders. Nooit zullen wij ons daar thuis voelen; daar zijn wij daklozen in tijd en eeuwigheid. Wij kunnen de ongelooflijke weelderigheid en vruchtbaarheid der natuur gaan beminnen, wij kunnen gaan houden van de gekleurde mensen, voor wie wij gedurende zovele jaren het lot en de voorzienigheid zelve waren; wij kunnen ons zo

sterk in deze geheel vreemde, volkomen van ons verschillende wereld inleven, dat wij ons nimmer meer kunnen losrukken — maar werkelijk thuis voelt een Noorderling zich slechts in Europa.

In zijn herinnering bleef er slechts verbazend weinig over van die eerste lange zeereis — Kreta's besneeuwde bergtoppen, die slechts een hogere en verdere verlenging van de diepblauwe zee met haar witte kammen schenen; het kanaal door de woestijn met de silhouetten van dromedarissen tegen de ochtendhemel, en de watervlakten der lagunen, die rose gekleurd waren door de duizendtallige scharen der flamingo's; de Sinaï en Aden en Kaap Guardafui, de laatste voorpost van Afrika en de Westelijke wereld; en toen ging de koers naar het Oosten, naar de Oriënt, de opgaande zon. Na een vaart van tien etmalen over een zee, waarboven de vliegende vissen letterlijk de enige levende wezens waren, die ze buiten hun eigen scherp afgezonderde kleine bijenkorf zagen, stuurden ze de haven van Colombo in en zagen, dat de kranten vol telegrammen over het uitbreken van de Russisch-Japanse oorlog stonden; het land van de opgaande zon had de eerste schrede gedaan op de baan, die het zo ver zou voeren en voor meer dan het leven van een generatie op de hele aarde zo noodlottig, misschien wel beslissend, zou worden. Maar daar droomden zij geen van beiden van — en trouwens zo goed als niemand in de eigenlijke betekenis des woords. Integendeel — zowel de jonge, Nederlandse luitenants aan boord, die op weg waren naar hetzelfde leven als de Deense artsen, en de ouderen in het drijvende wereldje, dat in dat opzicht een getrouwe afspiegeling van de grote wereld vormde, allen waren zij vol sympathie voor de kleine, dappere, gele mensjes, die zo onvervaard den Russischen reus uitdaagden. Deze laatste was immers voor hen allen de reactie zelve, het grote bolwerk tegen de „vooruitgang", de hinderpaal voor alle volkeren bij hun trotse opmars naar het licht — of in elk geval naar de „verlichting". Well, well! Vele golven heeft de moesson al over de Indische Oceaan gedreven sinds die dagen, en hier is het niet de plaats voor de overpeinzingen, die zich in eindeloze veelvuldigheid bij iemand opdringen. Maar heden — vandaag de dag [1]) — hopen de vertegenwoordigers der

[1]) In 1939 (vert.).

vrijheid en vooruitgang er op, dat de Russische broeders zullen toeslaan en de kleine, vroeger zo sympathieke, nu zo weerzinwekkende maar voortdurend helaas even dappere gelen zullen stoppen, en onze eigen pacifisten en defensienihilisten smeken Engeland en Amerika op huiltoon om naar de wapens te grijpen, als zij tenminste niet zoals zekere, moedige specialisten op het gebied van de buitenlandse politiek in hun rechtvaardige toorn over dit aarzelen aan het honen en tuchtigen slaan! Hoe komiek zou het zijn, als het niet een beetje verachtelijk was.

Het was de eerste oorlog tussen grote mogendheden sinds meer dan een mensenleeftijd, en dokter Ersom volgde hem in al zijn fazen met hartstocht en met heirscharen van gekleurde spelden op een grote kaart. Hij was dichtbij genoeg om als iets reëels, haast als iets dreigends gevoeld te worden, maar toch ook weer niet vlak voor de deur. Als men nu terugdenkt aan de discussies en voorspellingen uit die dagen, dan beseft men de waarheid van het woord, met hoe weinig wijsheid de wereld wordt geregeerd. Wij gaan doof en blind door het leven, zien Gods vinger de grote tekens schrijven, maar wij hebben geen profeten meer, die zijn schrift kunnen uitleggen en de weg wijzen.

Zij liepen de kleine bocht van Sabang in, een natuurlijke haven, op een eiland ten Noorden van Sumatra, die naar de Hollanders hoopten eens een concurrent van Singapore zou worden, en hier zag hij de eerste flits van de Maleische eilandenwereld, die gedurende zovele jaren zijn thuis zou zijn. De gekko's aan de wanden en de onvergelijkelijk buigzame stammen der cocospalmen langs het strand waren haast de enige beelden, die zich uit de vreemde chaos losmaakten. Hij was al te zeer in beslag genomen door zijn innerlijk leven, door het half onbewust zich voorbereiden op en wapenen tegen de storm van nieuwe indrukken, onvermoede eisen, die naar hij voelde, hem gesteld zouden worden en hem wachtten. De Straat van Malakka en Singapore — ja, zoals Kaalund in zijn wat verward reisgedicht over andere streken schreef — „wat vlogen zij voorbij — in het haastig wegwervelende schilderij". Later zou hij in deze streken alle huizen kennen, op deze wateren volbevaren zijn.

Veertig uur nadat men Singapore heeft verlaten, ziet men

Java uit zee oprijzen. Twee harer vulkanen, de Gedéh en de Salak, tonen als de hemel helder is, haar elegante contouren; het is alsof zij verschijnen op het bevel van een goochelaar — het ene ogenblik was er vooruit slechts de glinsterende, parelmoerachtige kim, waar zee en lucht elkaar ontmoeten; en nergens ter wereld is de overgang tussen deze twee elementen zo weggevaagd, zo onmerkbaar, als in deze streken; en dan ineens, men heeft gedurende een kort ogenblik ergens anders naar gekeken, een paar woorden met een medereiziger gewisseld, als men zijn blik opheft — ja, dan ziet men de bergen, zo geometrisch vormt de hemel zijn wolken niet — slechts moeder aarde tekent zo in zuivere kegels, schoon gebogen lijnen, die hoog boven het wolkendek tezamenkomen.

Dat is Java.

Vele reizigers hebben de eeuwen door verhaald van de indruk, die zij kregen, toen zij voor de eerste maal zagen hoe Java's bergen in de verte hun silhouetten vertoonden. Mensen, die nog nooit ten Oosten van Suez zijn geweest, zijn geneigd om zich een verblindend licht schouwspel, een schouwspel van overweldigende kleurenpracht voor te stellen; — iets dat verwant is aan Zuideuropa of de Levant, slechts in een nog hogere potentie. „Integendeel" — zegt Augusta de Wit. „Mijn eerste indruk van Java was niet die van stralend licht en overweldigende pracht van kleur, die men meestal ontvangt bij het eerste zien van een tropisch land, maar integendeel van iets onzegbaar teers, etherisch en zachts. Het was in 't begin van den regenmoesson. Onder een hemel overfloerst met doorschijnend wolkenweb, waarin een tintje van het verborgen blauw te gissen was, meer dan te zien, lag de zee paarlig te glanzen, met hier en daar veranderlijke witte flikkerlichtjes en bleekpaarse windstrepen. De lichte nevel in de lucht verdoofde eenigszins het groen van de ontelbare dichtbegroeide riffen, die over de geheele zee verstrooid lagen; hunne omtrekken gingen er in verloren; ze schenen te drijven, zoo flauw en luchtig als schaapjeswolkjes, door den lichtsten wind her- en derwaarts gedreven."

In het verhaal, dat „Jeugd" heet, vertelt Joseph Conrad van zijn eerste ontmoeting met het Oosten. Hij heeft voor de eerste maal als stuurman op een kleine oude, lekke bark aangemon-

sterd, die hoe wonderlijk het ook moge klinken, een lading kolen naar Bangkok zal brengen. Er geschiedt heel wat op die reis; zij ontlopen letterlijk geen van de ongelukken, die een schip op de hoge zeeën kan treffen. Ten slotte breekt er brand uit aan boord, en zij moeten het vaartuig verlaten en in de boten gaan; de jonge stuurman krijgt het kommando over de kleinste jol met twee man en zet koers naar Java. En dit is, wat hij zich als ouder man herinnert: „Zo zie ik het Oosten steeds voor mij. — Ik heb later zijn geheime plekken bezocht, ik heb in zijn diepste ziel gestaard, maar ik zie het nog altijd van een bootje uit — een hoog silhouet van bergen, blauw en ver in de ochtend, — als een zwakke nevel midden op de dag en als een stuk gereten veld van purper bij zonsondergang. Ik zie een brede bocht, glad als glas en gepolijst als ijs, die in het donker opglanst; — de nacht is zacht en warm — en plotseling komt er een windvleug uit de stille nacht, lui en lauw en geladen met de vreemde geuren van bloemen en aromatische boomsoorten, — de eerste zucht van het Oosten tegen mijn gezicht. Dat kan ik nimmer vergeten."

Het schijnt zo weinig — het klinkt zo zwak. Maar zo is het — daar besefte Dr. Esrom menigmaal de waarheid van. Deze silhouetten van hoge vulkanen die men hoog boven de zee ziet uitstijgen of slechts vermoedt, de zachte en warme nacht en de lauwe wind, die geheimzinnige en sterke geuren aandraagt, dat is de essentie van het Oosten, van de tropen, in iemands herinnering; dat zal men zich het langst herinneren. Het zijn namelijk niet de grote, catastrofale dingen, die in iemands leven gebeurd zijn, die men zich het helderst en best herinnert; maar wel de meest toevallige, volgens iemands eigen mening geheel onverschillige tonelen en belevenissen, die later met onbegrijpelijke helderheid uit de cassettes der herinnering opduiken. En daarom moeten wij misschien onze opvatting over wat belangrijk en wat onverschillig is ook herzien. Of juister gezegd, wij zijn niet eens in staat om het wezenlijke van 's levens voorvallen en ervaringen van het onwezenlijke te onderscheiden.

Op een Februaridag, midden in de Javaanse regentijd, toen het eeuwig groen van deze landen door de dagelijkse wolkbreuken als het ware verjongd en verfrist was, toen zelfs de donkere

leerachtige bladeren glans en leven hadden gekregen, op zulk een dag, terwijl men de warmte tussen de buien in als een zachte en verstikkende pels, die zich onweerstaanbaar om iemands hoofd en ledematen wikkelde, voelde — stapten dokter Esrom en zijn jonge vrouw samen met enkele andere jonge Deense artsen, die in dezelfde galei aan boord waren, te Tandjong Priok aan wal. Tandjong Priok is Batavia's havenstad, nu een geweldige haven met geheel moderne installaties — toen een verzameling van lage, grauwe pakhuizen van gegolfd ijzer, die naakt en onbeschut in hun ongelooflijke lelijkheid des daags onder de pijlen en lansen van de zon lagen en des nachts onder wolken muskieten, midden in de ontzaglijke moerassen, waarin de havenbassins uitgegraven waren. Niets beklemmenders en wanhopigers zou men zich voor mensen uit het Noorden kunnen voorstellen. Het was een plaats Dante's Inferno waardig. Maar gelukkig stond het kleine warme en zowel van buiten als van binnen zwarte treintje stomend gereed, en een uur later waren ze in Batavia en hadden zij een onderdak gevonden in het oude Java Hotel, midden in de bovenstad, waar de blanken woonden. „Weltevreden", noemden de Hollanders haar. „Weltevreden", en men begrijpt, dat de oude kolonisten zich gelukkig voelden na de lange en verschrikkelijke zeereis met hun zeilschepen rond Kaap de Goede Hoop, en daarna door de moerassengordel met zijn muskieten en malaria, eindelijk vast en goed land te hebben gevonden; nu is zij van naam veranderd, zoals rondom in Europa bij de steden gebruikelijk is geworden, een van de onbelangrijkere onder de vele gruwelen, die — als de jakhalzen de leeuw — de wereldoorlog op de voet zijn gevolgd.

„Batavia-Centrum" heet het nu; dat zegt zeer zeker iets, iets topografisch, iets, dat hoogstens het postwezen kan interesseren, terwijl daartegenover de oude naam een geschiedenis vertelde, op zichzelf een moraal was. Het is als wanneer men een oud eerbiedwaardig schilderij met een slechte foto verwisselt.

„De koningin van het Oosten" noemen de Hollanders Batavia gaarne en niet geheel ten onrechte, ook al zijn er in Brits-Indië en China grotere steden te vinden. Deze stad had en heeft zo niet iets koninklijks dan toch voornaams, ruims, patriciërachtigs; iets van de geest van de oude Nederlandse

regentenfamilies zweeft er boven. De rijke Europeanen woonden in grote ,witte huizen in een eigenaardige „colonial" stijl gebouwd, half Griekse tempels, half Javaanse „pendoppo's". Ze lagen, door hun tuinen omgeven, voornamelijk rond het Koningsplein, stellig het grootste open stadsplein ter wereld, — in een van haar hoeken lag de paardenracebaan! Deze huizen maakten een voorname indruk — „deftig" noemen de Hollanders dat, een woord, dat onvertaalbaar is, omdat het een specifiek Hollandse voorstelling uitdrukt — een zeker mengsel van burgerlijke voornaamheid, waardigheid en stijfheid, die historisch bepaald zijn in dit oude handelsland en die men ergens anders niet in precies dezelfde nuance terugvindt. Vele van de oude Amsterdamse koopmansfamilies voeren een wapenschild en voelen zich als stand volkomen gelijkwaardig aan die van de adel, — om het zacht uit te drukken. Dokter Esrom leerde later een zoon en een dochter uit een van deze handelsvorstelijke families uit Amsterdam kennen, die naar verluidde, het in de loop der eeuwen drie maal had afgeslagen om zich tot de adelstand te laten verheffen. Deftiger kan men stellig nooit worden.

Het waren ruime huizen van één, hoogstens twee verdiepingen met mooie, grote, van luiken voorziene vensters, geheel door veranda's omgeven, die door brede zuilen werden gedragen; de vloeren waren bedekt met gepolijste marmeren tegels, de vertrekken hoog, met balkenzolderingen van teakhout. Ze lagen in tuinen of parken met uitgestrekte grasvelden en fraaie met orchideeën bedekte bomen. De decoratieve kronen der palmen vormden overal op de achtergrond groepen en silhouetten. De oprit leidde dikwijls door een allee van koningspalmen, wier stammen de vorm van een slanke amfora, in het midden opzwellend, hebben, — wat ze iets verbazend levends, suggestiefs geeft.

Uit de stam van de palm ontstond de zuil, van hem moeten de Egyptenaren de kunst hebben geleerd. In de stam en de kroon van zekere palmen heeft de natuur trouwens stellig het toppunt van decoratieve volkomenheid, van ver doorgevoerde elegance, zoals de sculptuur in de barokstijl, zoals het handwerk in de gondel, bereikt.

Achter deze aanzienlijke, massieve huizen, die in de regel

geflankeerd werden door kleinere, sierlijke gastenpaviljoens, waarmee ze door middel van overdekte, met orchideeën versierde gangen verbonden waren, lagen hele wijken van lagere vleugels en huizen, waar de inboorlingenbedienden met hun gezinnen woonden; een klein dorpje van een vijftigtal mensen kon dikwijls tot de huiselijke staat van den blanken „Toeanbesaar" behoren.

Dr. Esrom zag met verbazing en met de vreugde van een zekere merkwaardige herkenning naar deze huizen — het was, alsof een innerlijke stem hem reeds toen toefluisterde, dat hij zich hier thuis zou gaan gevoelen, dat het brede, patriarchale leven, dat hier geleid moest worden, iets was, dat reeds lang was voorbereid en hem in de tropische stilte en warmte wachtte. En reeds gedurende deze eerste dagen nam hij, zonder het zelf duidelijk te beseffen, het besluit, dat hij zijn leven, zijn bestaan in deze omgeving binnen dit raam, wilde verwerkelijken. Hij was, zoals alle jeugdige lieden, een vurig en ijverig plannenberamer voor de toekomst geweest, maar hij had er zelf nooit helemaal in geloofd. Robert Burns' beroemde woorden, dat „the best laid plans of men and mice — gang oft agley", had hij al jong geaccepteerd. Hij geloofde in het „toeval" — in de kans — en het was de kunst om deze in de vlucht te grijpen. Maar hij geloofde niet, dat het toeval „blind" was; hij geloofde aan perioden in het leven der mensen, aan grote stromingen, die door een hogere wijsheid werden geleid, en die aan elk mens een gelegenheid, een uitzicht, een mogelijkheid bood. Hij had reeds op jeugdige leeftijd met een innerlijke zekerheid de grens van inzicht en verstand gevoeld — die, welke de hoogste wetenschap nu langs lange omwegen schijnt te hebben bereikt; en de uitdrukking „dit gaat niet tegen, maar boven ons verstand", die immers zo lang een kostelijke grap voor de wijzen en verstandigen is geweest, was hem eigenlijk altijd als iets heel vanzelfsprekends voorgekomen. Toen hij vijf jaar later een beslissing moest nemen, toen het ogenblik was gekomen, waarop de keus tussen Denemarken en Java gedaan moest worden, waren het de indrukken dezer eerste dagen, die zulk een rijke neerslag in zijn gemoed hadden achtergelaten, dat ze doorslaggevend werden.

Ze werden goed ontvangen in het warme, vreemde land, zo-

wel door de autoriteiten als door hun Hollandse collega's en de officieren van de andere wapenen. Het werd hem snel duidelijk, dat hij in de allereerste plaats officier was en daarna bovendien nog arts. „Officier van gezondheid" heet een militaire arts in het Nederlands, en deze naam geeft zeer nauwkeurig de bedoeling weer. Ze waren practisch altijd in uniform, bij elke enigszins officiële gelegenheid getooid met een grote cavalleriesabel, die hoogst ongemakkelijk en zwaar was. Maar de witte linnen uniformen waren zeer koel en practisch; het overkwam hem een paar maal, dat hij zich op straat met een strohoed bij zijn uniform vertoonde, maar hij was snel aan het militaire gewend, dat in werkelijkheid eigenlijk een verlichting van het dagelijks leven betekent, daar alles tot in kleinigheden van te voren voorzien en geregeld is. De vrijheid maakt het leven immers niet lichter, ook al kan die zijn voordelen hebben. Het is echter veel eenvoudiger en in de grond van de zaak ook aangenamer om wat boterhammen in een cafétje te eten, waar ze alleen maar gebraden vlees, rolham en kaas hebben, dan een spijslijst zo lang als Leporello's lijst te moeten bestuderen en daar een keus uit te moeten doen.

Hij meldde zich bij het medisch stafkwartier, kwam te weten, welke stad zijn eerste garnizoensplaats zou zijn; ontving zijn marsorder, verzocht vijf dagen verlof en ontving drie maanden voorschot op zijn gage. Het was de grote grondwet van het land zelf, die hij daarmede leerde kennen. Iedereen leefde op voorschot, van de hoogste blanke ambtenaren tot de laagste inlandse wasvrouw of havenkoeli. Maar dat was tussen twee haakjes de laatste schuld, die hij in zijn leven maakte, in elk geval de laatste, die hij niet op staande voet in staat was om terug te betalen. Men kan zoals bekend, de mensen op vele wijzen indelen, bij voorbeeld in hen, die geld lenen, en zij, die geld uitlenen. Dat zijn in de regel scherp gescheiden, uitgesproken categorieën zonder noemenswaardige overgangsvormen; de eersten zijn gelukkige optimisten, die zonder zorg door het leven gaan, de anderen zijn piekerende, zwaartillende naturen, die onvermijdelijk de buit van het pessimisme worden, wat niet zo eigenaardig is, daar ze dikwijls èn hun geld èn hun vrienden verliezen en bijgevolg eenzaam en door allen veracht eindigen. De wijsheid schijnt hier zoals altijd in het

midden te liggen. Men moet geld lenen noch uitlenen, — of, en dat is de meest wijze weg, — men moet allebei doen, maar met mate en wanneer het pas geeft en juist is.

Ze gebruikten hun vacantie om Buitenzorg te bezoeken, een bergstad, die zes à zeven mijl van Batavia afligt, de residentie van den Gouverneur-Generaal is en bovendien de grootste en schoonste plantentuin bezit. De stad ligt op de onderste hellingen van de vulkaan de Gedéh en heeft een aangenaam klimaat. Met zijn voorgeschoten guldens op zak meende Dr. Esrom zich wel gerechtigd om de zogenaamde millionnairskamers in het oude hotel Bellevue te nemen, vanwaar het uitzicht over het dal van het bergbekken omhoog langs de wand van de Salak naar haar gekloofde top werkelijk „a million dollars view" was, zoals moderne Amerikanen het zouden zeggen. En daarop de twee dagen durende treinreis dwars door Java over het Preanger bergland naar de grote moerassen van Maos, waar de vuurvliegen als millioenen van kleine dwaallichtjes zweefden en dansten. Hier bleef de trein die nacht staan, en men overnachtte in een klein hotelletje, waarin elke kamer door een eenvoudige keukenlamp werd verlicht; het was er verstikkend warm, en het gezoem der muggen overstemde elk ander geluid. De volgende ochtend stoomde men verder, velen der reizigers met als blinde passagier, een malaria in het bloed. Die avond bereikten ze hun eerste woonplaats op Java, de grote handels- en havenstad Soerabaja. De vacantie en de huwelijksreis waren voorbij, — een geheel nieuw leven opende zich voor hen — het dagelijks leven en het werk weliswaar, maar nieuw, spannend, onbekend. Ze woonden eerst een paar maanden in hotels en pensionaten, maar vonden spoedig een huisje, dat hun bekoorde. Het lag in een der parken, vlak bij de grote rivier, de „Kalimas", die door de stad stroomt. Het was in werkelijkheid het gastenpaviljoen van een van de echte, oude woningen, maar het huis lag geheel vrij en had een eigen keuken en bediendenvertrekken. Ze kregen hun eerste „djongos" en „kokki". De jongen heette Amat, de keukenmeid heet nooit anders dan „kokki". Er waren drie prettige, ruime kamers en een grote, overdekte voorveranda, waarvandaan de tuin naar de rivieroever helde. Een machtige bamboegroep overschaduwde, eeuwig fluisterend en krakend zelfs bij vol-

komen windstil weer, het erf. Ja, zelfs in de beklemmende middaguren, wanneer de stille lucht glinsterde en ziedde, kwamen er heel fijne, klingelende geluidjes als van een dwergklokkenspel van de smalle, scherpe bamboebladen. Een pompelmoesboom stond met zijn zware vruchten ter grootte van een voetbal, die tot in het huis hingen, bij de veranda; men hoefde slechts uit zijn stoel op te staan om ze te kunnen plukken. Een paradijsachtig gezicht, dat een geheel overtuigende indruk maakte; men werd het niet moe, zoals onrustige geesten hebben gemeend, — zo min als het eeuwig koeren der tortelduiven. Dit geluid, klankvol, diep èn zoet, is de achtergrond van het accompagnement bij de muziek van de Javaanse dag. Van het ochtendgloren tot zonsondergang hoort men het letterlijk overal; elke Javaanse familie heeft haar „perkoetoet", wiens kunstig gemaakte kooi des ochtends op een duizelingwekkend hoge bamboestok wordt gehesen, waar zij aan de gebogen, dunne punt van het bamboeriet vrij onder de hemel op alle winden hangt te zwaaien. Daarvandaan komt zijn gezang, die wonderlijk zachtmoedige en toch vurige, kalmerende en toch prikkelende, eeuwig herhaalde rhythmen, die men in de „gamelan", het Javaanse orkest, terugvindt. Zoals men hun ongelooflijk verfijnde grijze en bruine en rose kleuren in de Javaanse batik terugvindt. Hij moest het *dier* in het Javaanse wapen zijn, weerloos, verfijnd, zachtmoedig en bescheiden, zoals de Javaan zelf.

Het hele huis lag in de schaduw van een oude waringin, Java's heilige boom, zoals de Boh-boom die van Boeddha was; hij heeft ongeveer dezelfde fraaie koepelvorm als een oude beuk, wordt echter alleen groter en machtiger dan zelfs de oudste beuk; zijn dicht, donker glanzend loof schijnt uit een onuitputtelijke bron in zijn kroon in verstijfde cascaden naar alle zijden uiteen te vallen. Honderden luchtwortels komen uit zijn takken, zoeken de aarde en klemmen er zich aan vast, slaan er wortel en groeien uit tot zij dik als zuilen zijn, zodat het ten slotte is, alsof de oorspronkelijke stam is gespleten en zich in een ontzaglijke bundel stammen, die twintigtallen van meters in omtrek kunnen zijn, heeft gedeeld. Deze boom is de eeuwen door het middelpunt van het Javaanse dorpsleven geweest. Hij geeft altijd schaduw aan de huizen van

regenten en wedono's, aan de aloen-aloen en de moskeeën, aan de bronnen op de velden en aan de ruïnes van oude heiligdommen en aan de badplaatsen. In zijn schaduw worden er beraadslagingen gehouden en wordt er gestemd; er wordt in gerust en gegeten; men speelt en slaapt er in, buffelkarren en pakpaarden houden in zijn schaduw rust, en de zwaarbeladen boerevrouwen op weg naar de passar blijven in zijn schaduw staan en leggen met een zucht hun ontzaglijke vrachten neer.

Het zingen van de tortelduiven in de hete en stille, onveranderlijke zomerdag en de donkere, vruchtbare schaduw van de waringin drongen voor altijd tot in Dr. Esroms gemoed door als een levend deel van zijn bewustzijn, terwijl de rivier, die breed en diep voorbijstroomde, leven en beweging aan het beeld gaf. Op haar gele rug droeg zij voordurend wisselende lasten langs het huis, in een langzaam maar nooit onderbroken rhythme. Het was een werkelijk levend schilderij, een echte „slow movement" film, eer de techniek ons nog dat geschenk had gebracht, dat nu alle waarden heeft vervalst, de schoonheid der wereld van haar morgendauw en ochtendfrisheid heeft beroofd. Grote prauwen met al wat het land opbracht, met rijst en mais en sojabonen, suiker en tabak, werden door de kalm voortglijdende stroom naar de haven en de zee gebracht. Het waren inlandse vaartuigen van velerlei soort, maar alle van bijzondere schoonheid en doelmatigheid van vorm, soms met machtige gevleugelde zeilen, die naar boven toe in breedte toenemen, net als zekere inlandse zwaarden, wier kling het smalst bij het heft is en breder en zwaarder naar de punt wordt; dat geeft een zwelling aan het zeil, die het kleine, lichte vaartuigje wel uit zijn element schijnt te moeten kunnen opheffen. Ook kwamen er vlotten van lange, samengebonden boomstammen langs of rankere en meer elegante van bamboestokken met een hutje van hetzelfde materiaal en een dak van palmbladeren, waarin een hele familie leefde, at en sliep gedurende de lange en langzame tocht van de verre dorpen aan de voet der bergen. Alles ging vanzelfsprekend, in het eigen kalme tempo van de natuur, zonder haast, maar ook zonder oponthoud. Niets werkt kalmerender op uitgeputte zenuwen dan langzaam en voortdurend stromend water. Moesten de moderne recreatiehuizen en zenuwsanatoria eigenlijk niet op eenzame

plaatsen aan de oevers van grote stromen gebouwd worden? De zee kan irriteren en de bergen kunnen angst aanjagen, het bos sluit af en beklemt, maar de stroom is stil en geeft toch uitzicht, zet de fantasie mild in beweging.

Nu en dan kwam er een krokodil van de delta of van de moerasgebieden langs de loop van de stroom te voorschijn en de grote waterleguanen, één à twee meter lang, doken niet zelden aan de oever op en maakten dan jacht op eenden en kippen. Er is altijd iets meeslepends in het schouwspel hoe de wateren zich openen en een van haar dieren uit het natte element opduikt. Het geschiedt altijd zo onverwacht, zo ongemotiveerd, dat het iemand telkens een schok van een dergelijke aard geeft als wanneer men plotseling een geheim toevertrouwd krijgt, dat iemand helemaal niet aangaat. Men heeft dit gevoel al, als het maar een zeekoet is, die men zelf heeft zien onderduiken; of een zeehond, die plotseling, onvermoed zijn verbaasd jongenshoofd boven een spiegelblanke oppervlakte toont, maar nog veel meer, wanneer het een van die grote hagedissen is, die amfibieën, die hun leven gelijkelijk tussen de beide elementen verdelen. Men voelt het als iets dat niet helemaal juist is, iets ongepasts, dat zulke wezens zich naakt en schaamteloos in het licht der zon vertonen.

HET DAGELIJKS LEVEN OP HET OUDE JAVA

I

Men stond op het oude Java met de zon op — dat wil zeggen het hele jaar door ongeveer om zes uur; dit deden alle mannen, daar het eerste morgenuur het enige frisse, enigszins koele uur van de ganse dag en onvergelijkelijk verrukkelijk was. Amat — of Salim, of Tjokro, of hoe de wisselende bedienden ook mochten heten, had reeds enige tijd ergens verborgen en geluidloos op het ogenblik gewacht, dat de grote heer uit het heiligdom van zijn slaapvertrek zou treden — een voor hem streng verboden rijk. Hij stond met de koffie klaar, de oude Javakoffie, een van 's werelds goede, maar voor eeuwig verloren zaken — zij is bijna verdwenen — gedood door ziekten en insecten. Ze werd als extract geserveerd, had op zijn minst vierentwintig uur, en dikwijls verscheiden dagen met *koud* water staan trekken, en werd voor het opdienen met kokende melk vermengd. Men at er niets bij, maar deze koffie bij zonsopgang op de open veranda onder de orichideeën, bij de geur van de melati en tjampakabloemen — de kleine „katjers" zongen als nachtegalen, en de dauw blonk en glinsterde in de eerste schuine zonnestralen, — vergat men nimmer. Die behoort tot de essentiële herinneringen, zoals de smaakindrukken in het algemeen.

Dan wandelde men door de tuin en gaf de eerbiedig volgende Javaanse tuinjongen — de kebon — de noodzakelijke dagelijkse aanwijzingen, die deze na elke langzaam en duidelijk uitgesproken zin beantwoordde met zijn monotoon „Ingéh Toean"!

En deze aanwijzingen werden slaafs gevolgd, — men moest heel voorzichtig met zijn orders zijn, want een order, eens gegeven, werd voor tijd en eeuwigheid opgevolgd, onverschillig of de uiterlijke omstandigheden ook afdoend veranderd waren. Een van Dr. Esroms laatste herinneringen aan Java, kort voor hij het voor de laatste maal verliet, was het schouwspel van een van zijn kebons, die in een watervalachtige, tropische stortregen trouw met zijn twee verplichte, grote petroleumblikken met water in een juk over zijn schouders kwam aansjokken, en ze vervolgens over het grasveld uitgoot — als het ware een droppel voegend bij de stromen hemelwater. Maanden geleden in den droge tijd had hij eens order gekregen om elke middag om vier uur de grasvelden te begieten en zelfs nu terwijl het zo regende, dat alles onder water stond, was hij daar mee door blijven gaan; slechts een directe tegenorder kon hem doen ophouden. Zij denken niet — gelukkig in de meeste gevallen! — misschien omdat onze orders en ons hele gedrag hun dikwijls zò onbegrijpelijk is, dat zij tot het rationele standpunt gekomen zijn, dat zij de bevelen nog maar het best door dik en dun kunnen opvolgen, wat de gevolgen ook mogen zijn.

Toen er ergens een huis werd gebouwd, kwam de eigenaar op een dag eens kijken, toen een Javaanse timmermansknecht net bezig was de dwarslatjes voor de jalouzieën in de slaapkamerramen te zetten. De schuine latjes bleken zo aangebracht te zijn, dat iedereen naar binnen kon kijken, maar niemand naar buiten. Op de vraag of hij dit niet idioot vond, antwoordde hij filosofisch: „Saja, Toean, tetapi begitoe maunja toekang kajoe". — (Jawel heer, maar zo wil de timmerman het).

Het bevel wordt opgevolgd, zelfstandig denken vindt misschien wel plaats, maar is zonder invloed op de handeling.

Als de ronde door de tuin was geëindigd met het plukken van wat er in de loop van de nacht aan pisangs, papaja, tomaten, was gerijpt, kwam het prettigste ogenblik van de dag — het verblijf in de badkamer. Deze is, zoals alles op Java, in de laatste dertig jaar tot onherkenbaar wordens toe veranderd; terwijl zij nu evenals elders glanst van de tegels en fonkelt van het chroom, was zij, Dr. Esrom kwam in het jaar 1904 uit, een halfduister, koel vertrek, een trede onder het niveau van de overige kamers liggend. De vloer bestond uit grote, vierkante,

rode bakstenen tegels tussen wier spleten mos en gras en wilde bloemen weelderig opgroeiden. De wanden waren witgekalkt, tot manshoogte zwartgeteerd. Uit een geweldige gemetselde kom, die zijn water door een zijbuis van de dakgoten kreeg, schepte men water over zich heen met een gajong, een grote schep met een lange steel; waarlijk een uitstekende en aangename vorm van baden, die veel meer variaties in het contact van het water met het lichaam geeft dan een douche.

In deze badkamers was men nimmer alleen. Grote kikvorsen en padden zaten overal op de tegels en staarden met niet-begrijpende ogen naar iemands toilet, en kleine en grote gekko's bestudeerden de witte mensen van de wanden en de zoldering af.

Men was trouwens tòch zelden of nooit alleen in de oude, Javaanse huizen; zwijgende en geluidloze bruine bedienden en dienaressen wachtten altijd ergens in de nabijheid de wenk van den blanke af. Niets ontging hun blik; elk der bewegingen van den groten heer had voor hen betekenis, kon misschien noodlottig voor hen zijn. De huizen waren open, de ramen en deuren stonden de hele dag — soms het hele etmaal — wijd open. Men sleet zijn leven voor het grootste deel op open veranda's en de wanden, zolderingen en vloeren krioelden van de beesten, kruipend gedierte, levende wezens van allerlei slag. Er vlogen dikwijls vogels door de kamers, overdag werden ze onafgebroken doorkruist door de zwaluwen, des nachts door grote en kleine vleermuizen. Op een avond vond Dr. Esrom tot zijn verrassing een uil binnen het muskietennet om zijn bed. Het was de Javaanse dwerguil, een verrukkelijk klein roofdiertje ter grootte van een spreeuw, maar het geeft iemand toch een schok om een levende roofvogel in zijn bed te vinden.

Zo gauw de lampen aangestoken waren, waren ze in een wolk van insecten van velerlei soort gehuld, — van de duizenden muggen en vliegende witte mieren af tot de reusachtige nachtvlinders en neushoornkevers toe, die met een gebrom als van kleine vliegmachines door de lucht dwarrelden; elk ogenblik botsten ze met een klap tegen de wand of tegen iemands schedel, vielen met een plof op de stenen vloer, waar ze dan urenlang op hun rug konden blijven liggen snorren, kokend van razernij, dat zij zich op de gladde tegels niet omkeren kon-

den. De vleugels uit te slaan en verder te vliegen kwam niet bij hen op, ofschoon toch niets meer voor de hand liggend scheen — waar heeft men anders vleugels voor. Kikkers en padden waren regelmatige avondgasten in de kamers, waar ze op het kruipend gedierte op de vloeren joegen. „Joegen" is overigens het woord niet, — ze zaten stil en vet te wachten tot de voorkomende insecten letterlijk hun keel in kropen of vlogen. De gekko's daarentegen joegen werkelijk — maar met lange rustpozen — op wanden en zolderingen, vochten dikwijls met elkaar en vielen op tafel, of — wat erger was — in iemands soep.

Slangen waren gelukkig zeldzame gasten in de huizen, maar het kwam nu en dan voor, dat men dit bijbelse dier geluidloos door de kamer zag glijden, en de roep: „Oelar, oelar!" hoorde men niet zeer zelden uit de bijgebouwen, wanneer de bedienden er een hadden gezien en er de jacht op hadden geopend. De paarden stonden te stampen in de stal, de honden lagen naar lucht snakkend op de koele vloeren en kwamen slechts tot leven als ze de roep: „Tikoes" (muis — rat) uit het duister hoorden.

Ondanks al dit leven en deze geluiden had men een gevoel van vrede en stilte. Het waren namelijk de geluiden van de natuur zelf, en die verbreken de vrede niet, zij behoren tot de idee der stilte zelf, evenals de vele bruine mensen waar men vroeg en laat door omgeven was, de eenzaamheid niet schenen te verstoren. Men beschouwde hen immers niet helemaal als mensen; het waren schepselen voor wie men zelf het noodlot en de voorzienigheid was, voor wie men de verantwoording droeg, maar zij behoorden bij de natuur; zij braken niet in iemands leven in, zoals blanke mensen doen.

De zon steeg snel en de hitte nog sneller. Men kleedde zich aan en leerde zeer spoedig dit langzaam te doen. Vele blanken leren zelfs na vele jaren in de tropen nimmer de eenvoudige leefregel, dat men daar even lang en even intens kan leven en werken — waaronder men dan niet zuiver lichamelijke arbeid moet verstaan — als in de gematigde luchtstreken; men moet echter alleen maar niet zijn tempo opdrijven, nooit haasten of jagen; wanneer men koel en fris de badkamer uitkwam en zijn schoon wit pak aantrok, kon een minuut inspanning, slechts

het wat te vlug buigen en dichtrijgen van zijn schoenen, al voldoende zijn om het zweet uit alle poriën te doen barsten, zodat iemands kleren reeds nat waren voor men de laatste knoop van de uniformjas had kunnen dichtknopen. Hier kreeg het Italiaanse spreekwoord, „chi va piano va sano", zijn duidelijke, letterlijke betekenis.

Het kleine tweewielige huurrijtuigje met het sterke en veel uithoudingsvermogen bezittende, maar niet zelden enigszins eigengereide paardje was al lang door Amat aangeroepen en stond geduldig voor de deur te wachten. Deze kleine huurrijtuigjes, die overal op Java in steden en op het land bij duizenden rondreden, waren van het type, dat men dos-a-dos noemde; door de inlanders verkort tot „sado" of soms „dos". De koetsier en de hoogstens twee passagiers zaten met de rug naar elkaar toe; vele paarden hadden de vaste gewoonte, telkens als ze na een oponthoud weer op gang gebracht werden, eerst hun misnoegen hiermede te kennen te geven door met de grootste kracht herhaalde malen achteruit te trappen. Ze meenden er niets kwaads mee, en brachten er ook geen schade mee aan, draafden daarna kalm en snel mijl na mijl, en dit donderen der paardehoeven tegen de voorkant der wagen was een heel karakteristiek geluid, waar geen mens zich verder wat van aantrok. Maar niet minder karakteristiek was, dat de Javanen er zelfs nooit van schenen te dromen hun paard deze slechte gewoonte af te leren; ze aanvaardden het als iets dat zo moest zijn, iets onafwendbaars, en bepaalden er zich toe de voorkant van den wagen heel sterk te maken en met ijzer te beslaan, zodat hij de eeuwig herhaalde trappen jarenlang kon uithouden. Om goed op tijd te zijn haalde Amat het rijtuig in den regel minstens een uur voor zijn heer naar het hospitaal moest gaan; daar zag de koetsier niets eigenaardigs in, hij zat immers prettig op zijn hurken in de schaduw van een waringin en rookte zijn sigaretten samen met een collega, die op de blanke heren uit de naburige huizen wachtte; de tijd ging, zoals hij moest gaan en die betekende slechts zelden geld voor hem, en ook al deed hij dat wel, dan was geld toch ook niet alles, en hoe zou hij de tijd ooit aangenamer en nuttiger kunnen gebruiken dan met filosofische gesprekken met geestverwanten in de schaduw van een waringin?

En dan ging de tocht door lange schaduwrijke alleeën van tamarinden of kenaribomen naar het oude, eerwaardige militaire hospitaal. Hij werd het genot, dat deze morgenrit hem bracht, nimmer moe. De wegen waren vol mensen van allerlei rassen en huidkleuren, gehuld in veelkleurige kledingstukken. Het wemelde er van kleine, bruine, welgeschapen mensen, die zich bescheiden en bevallig op blote voeten voortbewogen; nooit lawaai makend, nooit haastend, altijd met een zekere vaste en waardige, ofschoon soepele en gracieuze houding. Ze spraken levendig met elkaar, maar op zachten toon. Als een Javaan zijn stem verheft, is het ernst; dan kan men er vrij zeker van zijn, dat er iets niet in de haak is en doet men het verstandigst dadelijk een onderzoek in te stellen.

Hollandse kooplieden reden in hun landauers of „mylords" met fraaie kleine Makassar- of Sandelwoodpaardjes er voor naar hun kantoren; de grote geïmporteerde Australische paarden waren nog zeldzaam; op de bok zat de Javaanse in het wit geklede koetsier met zijn sierlijk wit hoofddeksel, met de paardenoppasser naast zich, en zijn zelfbewustheid was niet minder dan die van een oudgedienden, blanken koetsier van de oude stempel van de een of andere voorname buitenplaats. Op een treeplank achterop stonden een of twee in het wit geklede lopers, wier taak slechts bestond in het in volle vaart van het rijtuig springen en het bij het bit leiden van de paarden door de bochten. Ook de Hollandse dames kwam hij tegen; zij reden toentertijd nog dikwijls samen met hun keukenmeiden naar de basars om een oog op de inkopen te houden. Zelfs rijke en voorname dames vertoonden zich toen nog het grootste deel van de dag in een in onze ogen heel opvallend costuum. Een gebatikte sarong, zoals de inlandse vrouwen en mannen haar droegen, d.w.z. een rok, die nauw om de heupen sloot en vandaar in een rechte lijn tot op de naakte voeten in kleine decoratieve pantoffeltjes viel. Een wit batisten kapjakje — de kabaja — rijk versierd met tussetzetsels en kant en van voren bijeengehouden door drie zilveren of gouden naalden; geen hoed — in heel Soerabaja kon men, toen Dr. Esrom zich daar vestigde, slechts in één zaak iets kopen, dat men met recht een dameshoed kon noemen, — en het haar droeg men los of in een vlecht op de rug; een sleutelbos aan de ceintuur, die de sarong om-

hoog hield — voilà tout. In plaats van de hoed werd de parasol gebruikt — de pajong —, die niet alleen een noodzakelijke bescherming tegen de tropische zon bood, maar die in de inlandse wereld van oudsher regelrecht een waardigheidsteken was, die in zijn verschillende kleuren de plaats van een Javaanse persoonlijkheid van rang in de hiërarchie aangaf, zoals een groene hofjagermeester- of rode kamerherenjas bij ons in Denemarken. Nog heden ten dage verleent de Nederlandse regering een oudgedienden Javaansen regent het recht om de gouden pajong te dragen — wat bij ons zo ongeveer overeenkomt met een commandeurskruis of het grootkruis; — „plus ça change, plus c'est la même chose". In dit verrassende en zeer originele costuum reden de Hollandse dames dus naar de basars of legden zij bij elkaar een voormiddagbezoek af, waarbij de echt „Indischen" hunner haar maag bedierven met de heimelijk verorberde delicatessen, die hun inlandse keukenmeiden klaar maakten. „Roedjak" werd een geliefde salade genoemd; ze bestond uit een mengsel van onrijpe mango's en andere Indische vruchten geserveerd in een soort saus van stroop en Spaanse peper, zo sterk, dat zij blaren op de tong trok; een vorm van vegetarisme, waar Dr. Hindhede nauwelijks mee zou kunnen sympathiseren.

Het was een vrolijk gezicht een blanke vrouw in deze kledij op straat te zien wandelen, op twee passen afstand gevolgd door haar inlandse baboe — kamermeisje — ook onder een parasol en bijna op dezelfde wijze gekleed. Er was in de regel slechts dit verschil, dat zij deze kleding beter droeg en beter liep. De heel jonge, blanke vrouwen kleedde deze dracht soms bijzonder — de jeugd kan immers dragen wat zij wil, vanaf de tournure en de crinoline tot de „badpakken" van onze dagen toe; maar een wat oudere, gerijpte vrouw, die onder Java's zon en lediggang snel die weelderige zwelling krijgt, waaraan de zeelui denken, wanneer zij zeggen „geschapen als een Hollander", in deze kledij te zien — dat was waarlijk een merkwaardig, ja bij tijden een schokkend gezicht.

De Javaanse vrouw komt ondanks haar mohammedaanse godsdienst overal vrij en ongesluierd. Slechts wanneer ze de grote pelgrimstocht naar Mekka hebben gemaakt, ziet men ze de sluier, dit zo suggestieve, vrouwelijke attribuut, gaan dra-

gen. Dr. Esrom bestudeerde hun optreden met belangstelling. Zij waren in dit tropische land vanzelfsprekend uiterst dun gekleed, maar altijd, overal, zonder uitzondering decent. De sarong reikte tot heel aan de grond, — de benen van de Javaanse vrouw waren nog niet ontdekt, zoals die van haar blanke zusters dat zo plotseling en definitief in de jaren rond de wereldoorlog werden. Men vermoedde, dat ze bestonden, maar men zag ze niet. Zoals Fröding den jongeman laat zeggen, die bij vergissing in de kamer inbreekt, waar alle nichtjes zich voor het bal aan het kleden zijn: „Ik wist allang, dat meisjes op hun benen lopen, — dat ze een lichaam hebben —". Haar kabaja of badjoe had lange mouwen en een hoge hals. Haar in de stroom te zien baden, iets wat hij nimmer moe werd, was een cursus in vrouwelijke kuise behendigheid, en over het geheel een beeld van zeldzame bevalligheid en gratie.

Zij nadert, slechts in de sarong gehuld, die zij tegelijkertijd toen zij haar jakje uit trok, over de borsten heeft samengetrokken, het water. Dan loopt zij langzaam tot de knieën het water in, laat haar dik, zwart haar met een enkele, prachtige hoofdbeweging vallen, knoopt het bliksemsnel tot een losse wrong op de kruin, loopt dan pas voor pas verder, en allengs, naarmate het water dieper wordt, trekt ze de sarong steeds hoger en hoger op, om haar op hetzelfde ogenblik, dat ze tot de schouders onder is, in een keurig bundeltje op heur haar te laten rusten. Dit alles geschiedt zo behendig, discreet en natuurlijk, dat zelfs de scherpste waarnemer nimmer ook maar een glimp van andere lichaamsdelen dan voeten, armen, hoofd en hals krijgt te zien; ofschoon alles zich afspeelt onder de open hemel en in verblindend licht. Al met al een schouwspel, dat in zijn bevalligheid, vrouwelijkheid en — misschien kunnen we er nog aan toevoegen kultuur — niet gemakkelijk zijns gelijke aan ons badstrand zal vinden.

Niet minder innemend vond de jonge Deense arts hen, wanneer ze hem des ochtends in lange rijen op hun mijlenlange weg van de dorpen naar de grote basars in de stad met hun producten in machtige, kunstig gepakte manden op de rug — of op het hoofd — tegenkwamen. Deze nuance lijkt misschien onbelangrijk, maar zij is van een beslissende betekenis voor het voorkomen van het hele ras, ja, voor het ganse fysieke leven.

In West- en Middenjava, waar de lasten op de rug gedragen worden met een band over de schouder, worden de vrouwen reeds op jeugdige leeftijd krom, krijgen ze een ronde rug met een smalle borst, zijn ze tegen de dertig reeds oud en versleten. In Oostjava en nog meer op Bali, waar alle lasten op het hoofd gedragen worden, en meen niet, dat deze lichter zijn dan die welke hun westelijke zusters dragen, krijgen de vrouwen een vrije en trotse houding, een rhythmische gang, een hoge en gewelfde borst, een evenwicht in hun houding, waar men volkomen verbaasd van staat, die een onvergelijkelijke charme bezit, en natuurlijk van het grootste belang voor hun hele gezondheidstoestand is; men ziet zelfs oude vrouwen onder hen tot op hoge leeftijd deze fiere houding bewaren. Op Bali, waar het leven meer dan op enige andere plek van de huidige wereld onverbrekelijk met de kunst is verbonden, ja, kunst is geworden, — wordt ook deze kunst tot in haar hoogste volkomenheid beoefend. Geen schouwspel kan schoner zijn dan het gezicht van een rij Balinese vrouwen, die in ganzenmars een van de smalle voetpaden door de rijstvelden in het open, machtige landschap, waar de Goenoeng Agoeng, de heilige berg, altijd zijn met wolken bekranste top tegen een achtergrond van hemel toont, af komen lopen, allen met torenhoge, in elk geval verscheidene meters hoge, fraai gevlochten en versierde manden op het hoog geheven hoofd gedragen, terwijl de lucht en de wind hun naakt, glanzend bruin bovenlichaam met de stevige, naar voren springende borsten, telkens weer opnieuw als een beeld van Cellini, baden en liefkozen. Een schare wandelende caryatiden! Het schoonst wanneer ze op weg zijn naar hun talloze tempelfeesten; dan glanzen en schitteren hun veelkleurige, met goud en zilver doorweven sarongs om strijd met de bronzen en zilveren offerschalen, die gevuld met matglanzende tropische vruchten in duizelingwekkende hoogten op elkaar gestapeld zijn; en het fijne klingelen der gouden en zilveren sieraden in hun haar smelt harmonisch samen met hun gelach en gekwetter.

Ja, dit lachen, dit vrolijke praten en zingen! Het is verbazingwekkend, maar ieder die kan zien, schijnt het duidelijk te zijn, dat ze volkomen gelukkig zijn, — of als geluk een te groot woord is om lichtzinnig mee om te gaan, tevreden en blij met

hun lot in dit jammerdal. En dat is verbazingwekkend, dat moet het wel zijn voor alle werkelijk verlichte en vrije mensen. Het leven van deze vrouwen is één en al moeite en ongemak, van hun derde jaar af dragen ze hun jongere broertjes of zusjes reeds de hele dag rond in een doek, die over de schouders is geknoopt — tot ze dikwijls al op jeugdige leeftijd afgebeuld ter aarde besteld worden; het is onafgebroken harde arbeid, zelfs nauwelijks onderbroken door de jaarlijkse baring. Ze hebben geen rechten van welkerlei aard ook, kunnen naar goeddunken door den man verstoten worden, moeten zich met opgewektheid schikken als hij bijvrouwen en concubines neemt; ja, de Balinese vrouw heeft na de dood zelfs maar weinig kans om op een prettige plaats te komen; er hoeft maar het geringste te gebeuren, zij behoeft bij voorbeeld maar een tweeling te krijgen, en ze kan zeker zijn van eeuwige verdoemenis in de hel. Maar niettemin — de menselijke, de vrouwelijke natuur is meer gecompliceerd, schijnt rijker resources te hebben, is dieper in contact met 's levens paradox dan onze gespierde dames van de vrouwenemancipatie ooit hebben gedroomd. Wat de brave, welmenende *mannen* aangaat, die gedurende de laatste generatie hun helpers zijn geweest en hun eigen kunne hebben verraden, ja, dan wordt men door zijn gevoelens overweldigd; noch in proza, in poëzie of in muzieknoten is uit te drukken, wat men daarbij voelt. Men krijgt in de eerste plaats juist als geslachtelijke wezens onwillekeurig een wantrouwen tegen hen, iets waarover de vrouwen zich overigens beter zouden kunnen uitspreken; men zou haast gaan geloven, dat deze mannen nog nooit een vrouw gezien hadden, — werkelijk *gezien*. Er wordt verhaald, dat de twee grote Chinese tijdgenoten en filosofen Laotse en Confucius elkaar een enkele keer in hun leven ontmoet hebben. Hun discipelen stelden natuurlijk in hoge mate belang in deze ontmoeting tussen de beide meesters. Confucius nam eerst het woord en sprak drie dagen en nachten lang onder diepe stilte en eerbiedig gehoor; toen hij uitgesproken was, richtten aller ogen zich op Laotse. Hij nam ook het woord, maar hij zei slechts een enkel woord, waarna zij scheidden om nimmer meer bijeen te komen. Helaas is dit krasse woord niet voor het nageslacht bewaard gebleven, men kan er slechts een vermoeden van heb-

ben; en men mag vermoeden dat dit woord dit merkwaardige geslacht van mannen volledig zou hebben gekarakteriseerd. Nu moeten we het maar stellen met bij voorbeeld Cambronnes woorden bij Waterloo.

In beschouwingen van dezerlei aard verdiepte Dr. Esrom zich om goede redenen niet, toen hij in zijn jeugd in de kleine sado naar het hospitaal reed, — maar hij zag om zich heen, en verzamelde stof, die hem later onverbiddelijk dwong tot vergelijkingen tussen twee zo fundamenteel verschillende werelden, het Oosten en het Westen, die elkaar nu in onze tijd voor de eerste maal in de geschiedenis schijnen te naderen. Maar laat ons hem verder volgen. Hij kwam reeksen karren op twee hoge, primitieve, krakende wielen tegen, bedekt door een grote, hoge uit bamboe gevlochten, gebogen kap, dikwijls prachtig rood en blauw en geel geverfd, kalm en bezonnen getrokken door twee witte, Bengaalse bultossen; verrukkelijke dieren, groter en hoger op de benen dan onze stieren, met het prachtigste hoofd, een hoofd dat van rijkdom en rust getuigde en zijn hart dadelijk veroverde, evenals de blik, die hun Junoögen hem zonden. „Flawless from his agate hoof — to his even-branching ivory, dusktipped horn". Chinezen en Arabieren — met vlecht en tulband, Bengalezen met het hemd over hun broek, Javaanse baboe's, die sierlijk gekleed de blanke kinderen naar school geleidden, en Javaanse huisjongens, die met de verplichte lei in de handen een boodschap van de ene familie aan de andere brachten. Een dubbele lei, die met de bijbehorende griffel dichtgeslagen en geopend kon worden, was een zeer noodzakelijk bestanddeel van iemands huisraad. Daar er geen telefoon was, en de post wel heel zeker, maar zeer langzaam was, werd elke mededeling, werden alle invitaties en vragen om inlichtingen per bode en lei gedaan. Men schreef wat men te zeggen had op de ene kant en kreeg het antwoord terug op de andere. Werkelijk heel practisch, als men maar tijd genoeg had, en dat had men in het Oosten, — en in Dr. Esroms jeugd. Het kwam namelijk voor, dat de geadresseerde niet thuis was; dan zette iemands boodschapper zich kalm en welgemoed neer in de schaduw van de naaste waringin die in de buurt van een warong stond, een van de talloze, wandelende keukens, die aan een juk over de schouders werden gedragen en geplaatst waar

uitzicht op afzet was; daar rolde hij zich „strootjes", maïsbladsigaretten met wat kedoetabak, en besprak met andere wachtenden belangwekkende onderwerpen; en kenners beweren, dat het feitelijk slechts drie, daarentegen drie onuitputtelijke, onderwerpen waren, namelijk vrouwen, geld en de krankzinnigheid waardoor hun blanke heren waren bezeten; de twee laatste dezer onderwerpen hadden zij ongeveer even zo grote kans om juist te beoordelen, als de hedendaagse verlichte massa's de wereldpolitiek; wat het eerste onderwerp aangaat — de vrouwen in abstracto en in concreto — waren zij allen experts — net als wij. Soms bleef zo'n boodschapper de hele dag weg en kwam eerst tegen de avond zegevierend met het antwoord thuis, en dat was immers het belangrijkste, — de tijd als zodanig, in die zin, dat hij nuttiger had kunnen zijn gebruikt, bestond niet voor hem.

Ondanks al deze belangwekkende en afleidende waarnemingen bereikte dokter Esrom toch elke dag om acht uur precies het oude militaire hospitaal, dat met zijn grote, open binnenplaats en zuilengalerijen, op een Italiaans klooster geleek. Daar bracht hij elke dag vier ochtenduren door met de merkwaardigste en meest spannende der menselijke werkzaamheden, met de kunst om invloed uit te oefenen op de functies van het menselijk lichaam, met het ingrijpen in het grote spel tussen leven en dood en zijn pogen om zowel Onzen Lieven Heer als den Duivel het brood uit de mond te nemen. Maar dit vormt een hoofdstuk op zichzelf in Dr. Esroms leven, dat streng afgezonderd is van zijn eigen en eigenlijk leven, en daarom moet het ook, zoals het behoort, zijn eigen hoofdstuk hebben in dit verhaal.

Om twaalf uur ging hij naar huis, dan was de dagelijkse arbeid achter de rug, en hetzelfde gold voor vele blanken van het oude Java, waar iedereen easy-going was, zijn tempo in de maat met het klimaat. Dit alles is nu geheel veranderd, ja, in zijn tegendeel omgeslagen, — zoals altijd in alle menselijke verhoudingen. De middenweg kunnen we nimmer vinden. Niet zonder reden was gematigdheid een van de mooie, oude, cardinale deugden, die even moeilijk te vinden is als rechtvaardigheid en waarheid.

Maar iedereen, zelfs zij, die naar kantoor teruggingen om nog gedurende een paar middaguren te werken, kwam om één uur thuis om rijsttafel te eten.

De rijst was het dagelijks brood voor al wat leefde, mensen en paarden, honden en katten, duiven en kippen, en de *blanke* mens, de vreemde, de indringer in deze hof van Eden, vormde geen uitzondering. De rijst was van alles overheersende betekenis, wat duidelijk uit de taal blijkt. De te velde staande rijst heet padi, de geoogste rijst, d.w.z. de aar zonder de stengel, heet gabah, de gedorste en gepelde rijst bras en de gekookte rijst nasi, en bovendien heeft de taal nog een massa woorden voor de verschillende variëteiten van deze spijs. Het woord nasi is eensluidend met voedsel. Een Javaan zegt niet: „Maoe makan", d.w.z. ik wil eten; hij zegt altijd: „Maoe makan nasi" — ik wil rijst eten. Velen ook onder de minder welgestelde blanken, aten drie maal per dag rijst. Maar de hoofdmaaltijd was de grote rijsttafel om één uur — en die had zich in hotels en pensions en in de meer welgestelde huizen tot een instelling ontwikkeld — tot iets monumentaals — dat later zelfs in de reclame voor het vreemdelingenverkeer doordrong als een van de nationale bezienswaardigheden.

Men nuttigde dit gerecht met vork en lepel van een diep, bijzonder groot bord; in een kring daaromheen stonden kleinere platte. De bediening ontwikkelde zich snel tot een bepaald ritueel. Eerst vulde men het grote bord met een berg van nasi, die daarop vochtig werd gemaakt met twee tot vier verschillende soepen — „sajoeran"; bevochtigd, maar niet zo dat de rijst er in zwom. Er was soep van kip of zeedieren en inlandse groenten, kerry en lombok; deze laatste plant, de Spaanse peper, werd in talloze variëteiten bij elk Javaans huis en toentertijd ook in de tuinen van alle blanken gekweekt. Het is de nationale kruiderij, een vast bestanddeel van alle inlandse gerechten, en men gewent er zich snel aan om haar onontbeerlijk te vinden. De verse Spaanse peper, die wij hier niet kennen, is zeer zeker heel sterk, maar heeft iets merkwaardig stimulerends, een frisse en bittere plantensmaak, die de spijsverteringsklieren ongetwijfeld in ogenblikkelijke activiteit brengt, precies als de Hollandse nationale drank — jenever met bitter. Zelfs heel kleine blanke kinderen, die daar waren geboren, ga-

ven dikwijls aan met lombok gekruide spijzen de voorkeur boven de zoetste koek en compôtes.

Wanneer de rijst zorgzaam met de verschillende sajoerans was vermengd, kwam de eindeloze reeks van bijspijzen, en het aantal en de variatie dezer was het, die deze maaltijd tot iets onvergelijkelijks in de culinaire wereld maakte. Eerst werd een soort ontbijtblad met soms wel tien sambalans rondgediend, dit waren kleine bijgerechten, ragouts van garnalen, of fijngesneden kippevlees, of paddestoelen, krabben, kleine stukjes lever van gevogelte, vis, alles in scherpe, pikante sausen en sterk gekruid met lombok. Deze sambalans at men ongeveer als ingemaakte vruchten. Men deponeerde ze in prachtig gekleurde — rode en groene — hoopjes bij theelepeltjes vol rond de rand van de rijstberg. Een er van bestond altijd slechts uit versgeplukte „lombok", in een vijzel fijngewreven; sambal oelik heette zij, ze was scharlakenrood en als vuur in de mond en de keel. Ze maakten een decoratieve indruk, als kleine bonte dorpjes aan de voet van de grote berg.

Maar nu begon de reeks, de eindeloze reeks van de meer solide gerechten; hardgekookte, groenblauwe eendeneieren, die gezouten waren en enige tijd onder de grond begraven waren geweest, waardoor ze een pikante en te denken gevende, maar niet precies frisse smaak hadden; spiegeleieren, omeletten, die in lange, gele, ornamentale repen waren gesneden, omeletten met garnalen of krabben; satéh, kleine, vierkante stukjes geite-, kippen- of varkensvlees, aan het spit geroosterd in houtrook en bij rijen gestoken op lange, dunne bamboestokjes, waar men ze met de tanden aftrok. De veelvuldigheid der zeedieren: gebakken, geroosterde, gerookte of gestoofde vis in alle grootten tot aan stekelbaars toe; de kleine soorten werden in hun geheel, gedroogd en geroosterd gegeten, zoals in Italië fritto misto. Zeer geliefd waren ook grote, harde stukken van door de wind gedroogde, sterk gezouten vis of kuit; en in niet mindere mate deng-deng — door de zon gedroogde en gekruide schijven vlees, die zo sterk geroosterd werden, dat ze een ware beproeving voor de tanden waren; vele dezer gerechten hadden in feite een zekere gisting ondergaan, waren om het kind bij zijn naam te noemen, aan rotting onderhevig, maar de meeste smaakten pikant, en men liep practisch nimmer een vergifti-

ging van een rijsttafel op. Zekere kleine, vuurrode vissen van Makassar op Celebes werden als ansjovis geserveerd, maar smaakten lekkerder en zagen er prachtig uit. De schaaldieren waren altijd rijk vertegenwoordigd; ze waren zonder scharen, maar in alle grootten van kreeft af tot onze garnalen toe, en enorme krabben werden in hun schalen gestoofd.

Dan kwam het gevogelte; kip werd altijd op minstens vier verschillende manieren geserveerd: hardgebakken of in kerry of in iets anders gestoofd. Kroepoek was een soort dunne, platte, bros gebakken koek, gemaakt van tot poeder gewreven garnalen of van de afgeschraapte binnenlaag van buffelhuid. Kip en schaaldieren waren behalve rijst en lombok overal in de Archipel de dagelijkse gerechten in het huis van den blanke; osse- en varkensvlees kon men op vele plaatsen slechts enkele dagen of in het geheel niet krijgen. Varkensvlees aten de mohammedaanse inlanders niet, zodat men wat dat betreft afhankelijk was van de Chinese varkensfokkers, maar de magere, zelf voor zijn voedsel zorgende, Javaanse kip — de ajam — vond men overal. Toen Dr. Esrom voor de eerste maal in Denemarken terug was, en een van zijn oude vrienden een dinee voor hem gaf met kreeft en kuikens, moest hij onwillekeurig even glimlachen, — dat was vijf jaar lang zijn dagelijks menu geweest. Al deze schotels, die bij de dagelijkse rijsttafel in een enigermate welgesteld Europees huis 12 à 15 stuks in getal waren, liepen bij feestelijke gelegenheden, wanneer men een werkelijk „makan besaar" moest geven, op tot dertig en meer. Men verdeelde ze meest op platte borden, die de grote diepe met de berg rijst omgaven, en de kunst, het werkelijk onvergelijkelijke van deze maaltijd was, dat men elke lepelvol die men in de mond stak afwisselde, zodat elke hap iets bijzonders was, heel anders smaakte dan zijn voorgangers en opvolgers. En lekker was het, als men tenminste zo gelukkig was een goede Javaanse keukenmeid te bezitten, die in de allereerste plaats de kunst verstond om de rijst droog te koken, d.w.z. elke korrel moest wel gaar zijn, maar mocht niet aan zijn buurlui kleven, haast niet werkelijk vochtig zijn. Rijst, die maar het minst kleeft, is bedorven, en verduistert gedurende de rest van de dag iemands humeur.

Het valt gemakkelijk te begrijpen, zoals onze wiskundeleraar

in vroeger dagen met hopenlijk onbewuste wreedheid zeide, dat men op deze wijze onwillekeurig 2 à 3 maal zo veel at als noodzakelijk was voor de instandhouding van zijn lichaam, en deze leefwijze ging dan ook niet spoorloos aan de Nederlands-Indische bevolking voorbij, vooral niet aan het toentertijd nog stilzittende zwakke geslacht. De kinderen waren enorm, dikwijls griezelig groot en dik — maar dit is nu al haast een verschijnsel uit het grijs verleden. Men leeft nu in de steden van Java als in Europa, — men kan er haast alles even goed en veel goedkoper krijgen, — de aardappelen zijn er zelfs in feite beter, en men eet er het hele jaar door „nieuwe" aardappelen, evenals aardbeien en meloenen, verse groenten, enz. Rijsttafel wordt nog in de grote hotels voor de touristen en enkele sentimentele die-hards geserveerd, maar verder is zij dezelfde weg gegaan als de Java-koffie en de jenever: een van de dingen, die touristen werkelijk mòeten gaan zien en proberen, is de rijsttafel in „Hotel des Indes" te Batavia; daar is zij met talent en scene gezet. Wanneer de rijst en sajoeran geserveerd zijn, ziet men op een gegeven ogenblik een eindeloze reeks Javaanse boys in hun witte jasjes en bonte sarongs en hoofdtooi plechtig in ganzenmars door de enorme zaal schrijden, terwijl zij elk hun gave aan de wachtende gasten offeren. Dit maakt over het algemeen misschien een diepere, langer blijvende indruk op de meeste touristen dan de reliefs van de Boroboedoer en de vulkanen van Tosari.

Wanneer men om één uur rijsttafel had gegeten met het onvermijdelijke ijskoude bier in grote hoeveelheden er bij, voelde men zich niet tot werken geneigd, alles was immers zo gekruid en heet geweest, dat iemand het koude zweet op het voorhoofd was gekomen. Men verdween dus achter het muskietennet en sliep, terwijl de spijsvertering haar harde, voorbereidende werkzaamheden verrichtte. Dr. Esrom hield hier van, als van alles in dit land met zijn zorgeloos leven, en daar hij wel brandde van vuur om al het nieuwe te onderzoeken, maar in werkelijkheid een matige natuur bezat, deed noch het vele voedsel noch de nationale drank hem schade. Hij kon eenvoudigweg niet op gelijke voet eten en drinken met den doorsnee-Hollander, zoals deze toentertijd was. De Hollanders zijn stellig zowel geestelijk als lichamelijk Europa's sterkste

ras; de Denen zijn bij deze Hoplieten slechts lichte cavallerie, en volgens de mening der Hollanders daar in de Oost zèèr lichte; ze mochten de Denen over het algemeen wel, zoals een beer een levendige en intelligente hond mag, waar hij samen in één kooi mee zit. Zij bezitten niet en benijden ons daarom onze geestelijke soepelheid en ons aanpassingsvermogen, het verbazende gemak, waarmee wij de scherpe kanten van het onaangename, ja, zelfs met een grap van ons verdriet kunnen nemen; en onze zelfironie is hen onbegrijpelijk. Maar zij hebben andere en belangrijker eigenschappen. Een geestelijke soberheid en werkelijkheidszin, een werkkracht, een organisatorisch talent, waar wij ons zelfs geen voorstelling van kunnen maken.

In Nederland was de democratie toen lang niet zo ver doorgevoerd als in Denemarken, en is het misschien nu ook nog minder — na het élan, waarmee wij ons in de laatste twintig jaren in haar armen hebben geworpen. Een Nederlandse arbeider of keuterboer staat in verlichting en beschaving zeker doorgaans nog onder zijn Deense standgenoot, en hetzelfde geldt voor de eenvoudige middenstand; maar wanneer wij in de hogere burgerlijke kringen komen, de academische wereld en de bovenste lagen der maatschappij, dan is het tegenovergestelde het geval. Dan bemerkt men, dat Holland in financiëel en kolonisatorisch opzicht, een wereldmacht is, en het ook eeuwen lang geweest is; dat het grote rijkdommen heeft vergaard en grote, welbewaarde schatten aan oude, solide kultuur bezit. De hoogontwikkelde Nederlander is een man van de wereld, in de regel een uitstekend linguist, met een werkelijk overzicht en inzicht in buitenlandse verhoudingen. Dat blijkt het duidelijkst uit hun pers en vooral uit hun vele en bloeiende tijdschriften. In vergelijking hiermede is Denemarken zeer provinciaal. Dit type was vanzelfsprekend niet talrijk in de koloniën, maar toch werd er in de grote steden in de ambtenarenstand en onder de academici een aantal van gevonden en Dr. Esrom leerde er allengs enkele kennen en won er zich vrienden onder.

De grote meerderheid der planters en kooplieden, officieren en ambtenaren was toentertijd echter meer van een robuuste dan van een verfijnde natuur, een krachtig levend, matter of

fact — en zeer grofkorrelig ras. Wat hun zuiver fysieke vermogens om van de stoffelijke schatten dezer wereld te genieten, aangaat, waren de Denen doorgaans maar kinderen bij hen vergeleken.

In hotels en pensions werden na de rijsttafel altijd stevige, sappige biefstukken met gebakken aardappels en bonen of erwten geserveerd, daarna een zoete pudding. De jenever was de nationale drank, en drie glazen jenever met bitter voor de lunch en hetzelfde des avonds voor de gereglementeerde vier gangen was normaal, werd als zeer matig beschouwd. Men kon dit doen, omdat het tempo langzaam was en de werktijd kort. Het middageten gebruikte men om negen uur 's avonds en de uren van twaalf tot één en van acht tot negen (van twintig tot eenentwintig zouden wij nu na onze absurde verandering van de naam der uren zonder gelijktijdige verandering van de uurwerken — de tijdmeters — zeggen) waren de „bitteruurtjes", zoals ze genoemd werden. Dan ontmoetten de blanke mannen die „clubfähig" waren, elkaar rond de bittertafels op de veranda's van clubs en hotels. Deze tafels, die in hun klassieke vorm reeds zeldzaam waren, toen Dr. Esrom uitkwam, en die nu vermoedelijk alleen nog maar in musea zijn te vinden, waren stellig enig in hun soort op de wereld. In het kolossale tafelblad, bestaande uit één stuk teak- of sonohout, waaraan vaak wel twintig mensen konden plaats nemen, was een uitsnijding, die naar een cirkelronde opening in het centrum voerde en groot genoeg was om ruimte te bieden aan een mageren, Javaansen boy; die beheerde daar de vierkante fles of stenen kruik, welke de dierbare drank inhield, die zovele lievelingsnamen van de Hollanders heeft gekregen. Allen zaten in schommelstoelen aan tafel en op voethoogte onder het blad liep een ronde ijzeren stang, welke er op berekend was om zich met de voeten op af te zetten, zodat iedereen zachtkens zat te schommelen. Na enkele glazen jenever vooral kon men goed beginnen te merken, dat alles schommelde, dat de vaste punten van het bestaan vervluchtigden — men zweefde. Klokslag acht, wanneer het kanonschot viel, stroomden de blanke mannen de lees- en in veel groter aantallen de biljard- en speelzalen uit, en vielen in hun schommelstoelen neer; de boys kwamen er in draf met de flessen aan, en de verhalen konden beginnen; ver-

halen, waar de oude Indischgasten een onuitputtelijke voorraad van bezaten, en die meestal niet minder gekruid waren dan de rijsttafel.

De pas aangekomene was in de eerste plaats een „totok" — d.w.z. iemand, die niet op Java geboren was, maar uit Europa was gekomen, en daar was vanzelf niets aan te veranderen, maar bovendien was men gedurende het eerste jaar een „orang baroe" — een nieuwe man, en dat bleef men, tot men zijn eerste pikol rijst (62,5 kilo) had gegeten.

Als een tekenend voorbeeld, welke plaats de drinkgewoonten op het oude Java innamen, diene het volgende:

In het leger werden er, zoals waarschijnlijk in alle legers, voor elken officier afzonderlijk conduitestaten bijgehouden, waar zijn wisselende chefs zijn kwaliteiten, zijn karaktereigenschappen, kennis en bijzondere bekwaamheden op noteerden. Er werd Dr. Esrom verteld, dat tot kort voor de eeuwwisseling niet zelden kort en goed „Z", d.w.z. „zuipt", werd genoteerd. Er waren er bij achter wier naam twee Z's werden genoteerd, — „zuipt zwaar", en dan waren er nog de mythologische lieden met drie Z's, „zuipt zeer zwaar", — over hen werd van de kant der jongeren aan de bittertafels met eerbiedige bewondering gefluisterd.

De sport had toen zijn zegevierende intocht nog niet op Java gehouden, waar ze nu een nauwelijks geringere rol speelt dan in de blanke wereld. De bovengeschetste levenswijze nodigde niet bepaald tot lichamelijke inspanning uit. Men sliep na de rijsttafel tot vier uur, en na een lang verblijf in de badkamer dronk men thee in negligé op de veranda, terwijl men er in de regel vergeefs op wachtte, dat de avond koelte zou brengen. Om zes uur viel de duisternis in, en ze kwam snel en overtuigend, en om zeven uur begon de bezoektijd, die een zeer grote rol speelde. Als jong officier of ambtenaar, en overigens ook in de burgerlijke samenleving, was men verplicht om bij al zijn superieuren en ook bij zijn kameraden van gelijke rang, wat in een enigszins grote stad in de dozijnen kon lopen, officiële visites af te leggen; — en deze visites werden alle nauwgezet en plechtig beantwoord. De hogere officieren hielden er vaste ontvangavonden op na, waarop ze zo veel als maar mogelijk was in één keer verzamelden, maar luitenants en kapiteins

moesten de rij af en daarna de contravisites afwachten, die zo zeker terugkwamen als een boemerang. En alles vond onder de stijfste vormelijkheid plaats. Enkele dagen van te voren zond men zijn boy met het leitje naar dengeen, dien men wilde bezoeken — en dat moest in nauwkeurige rangorde geschieden, — men riskeerde onaangenaamheden, als men een bezoek bij een kapitein aflegde, eer men bij den majoor was geweest; — en men schreef daarbij een zeer bepaalde formule op: „Hoogedelgestrenge Heer" — (majoors en alle rangen daarboven waren hoogedel en gestreng, luitenants en kapiteins en overeenkomstige burgerlijke graden slechts weledel en gestreng). „Indien het U gelegen zoudt komen, zouden mijn echtgenote en ik zeer gaarne de vrijheid nemen eerstkomende Woensdag zeven uur een bezoek bij U af te leggen". Als het den hoogedele gelegen kwam, reed men *klokslag zeven* voor in een zwart gewatteerde uniform met stijve, opstaande kraag, grote sabel en witte handschoenen bij een warmte van 28°. En het was van het uiterste belang, dat men als luitenant klokslag verscheen, indien het bezoek een hoger officier gold. Om vijf minuten over kwam namelijk de kapitein, om tien minuten over de majoor, enz. en in omgekeerde volgorde nam men afscheid — om kwart voor negen stond de oudste majoor op, om tien voor negen de oudste kapitein, maar de arme luitenants moesten het stijf en in de regel ook stil twee volle uren uithouden. Men plaatste de heren volgens rang en wapen rond de ronde tafel aan het ene eind van de veranda en de dames met de gastvrouw op precies dezelfde wijze aan het andere eind. Het onthaal was stereotyp en onveranderlijk. Om half acht zei de gastvrouw tot de dames: „Mag ik U een glas limonade aanbieden, mijne dames!", en tegelijkertijd wendde de gastheer zich tot de heren met een: „U drinkt zeker wel een whiskysoda, mijne heren". Daarop werd geantwoord: „Heel graag, mijnheer de overste". Als men „Dank U" zei, kreeg men niets, slechts een verwonderde blik, aangezien „Dank U" in het Nederlands evenals in het Frans „Neen, dank U", betekent. Toen Dr. Esrom eens in een aanval van galgenhumor bij een majoor antwoordde, dat hij eigenlijk veel liever een glas koud bier zou willen hebben, wekte dit een ogenblik stilte en pijnlijke sensatie. Het gelaat van den majoor verduisterde eerst, maar toen ging het in een brede glimlach

over, en hij zei goedmoedig: „Tja, waarom ook niet, dat zou eens iets nieuws zijn, — zijn er andere heren, die Dr. Esroms smaak delen?" — en die waren er, waaronder de majoor zelf. De heren rookten allen sigaren, voor dames was tabak streng taboe. Op dit gebied nam Dr. Esroms echtgenote een zeer driest initiatief door op haar open voorveranda, ja, zelfs op een avond op een concert van het militair orkest in de tuin van de club te roken — het scheelde niet veel, of het grote schandaal van verwijdering enz. was daar geweest, — maar het gezonde verstand overwon. Het ijs was gebroken. En de omstandigheden ten eerste, dat zij een vreemdelinge uit een wild en barbaars land was, onbekend met de juiste zeden en gewoonten der geciviliseerde wereld, en ten tweede, dat ze jong en knap was, droegen er in dit geval, zoals in andere historische situaties, het hunne toe bij, dat zij de overwinning thuis bracht.

Om acht uur precies zei de gastheer tot de heren na op zijn horloge te hebben gekeken: „De tijd is thans gekomen om tot iets ernstigs over te gaan, — een *paitje* of een glas sherry, mijne heren?" Sherry was toen nog iets nieuws, het paitje was het eigenlijke, het fundamentele. En jenever met bitter is ongetwijfeld de beste en sterkste apéritief, die tot dusver is uitgevonden.

II

Toen dokter Esrom een jaar lang op Java was geweest en o.a. enigszins thuis was geworden in de twee nieuwe talen, Nederlands en Maleis, die allebei even onontbeerlijk zijn, begon hij enkele mensen buiten de enge kring van collega's, die zijn dagelijkse medewerkers waren, nader te leren kennen. — Hij raakte allengs goed bekend met een ongehuwde assistent-resident uit een van de kleine stadjes op de grote vlakte, die zich langs Java's Noordkust van de zee af tot aan de voet der bergen uitstrekt. Deze nodigde Dr. Esrom eens op een week-eindbezoek uit, en het werd toen zo geregeld, dat hij de Zaterdag en Zondag van het hospitaal vrijaf kreeg, zodat hij al op Vrijdagmiddag naar hem — een goed uur sporens van Soerabaja af — toe kon reizen. Op Zaterdag zou de assistent-resident een tocht door zijn district maken, en het was de bedoeling, dat de jonge arts met hem mee zou rijden om iets van het land en het volk buiten de grote stad te zien. Hij reisde alleen, aangezien het toentertijd ondenkbaar was een getrouwde vrouw op bezoek bij een vrijgezel mee te nemen.

Zij troffen elkaar bij zonsopgang op de veranda van de oude ambtswoning, die met het haar omgevende park de gehele ene kant van de aloen-aloen innam, het buiten verhouding grote, vierkante open plein, dat het middelpunt van elk kleiner Javaans stadje vormt. Vlak aan de overzij lag de nog grotere woning van den Javaansen regent — de kaboepaten — aan de derde zijde de moskee, terwijl de vierde open was. Ruim, sier-

lijk, goed onderhouden lag het grote, met gras bedekte plein onder zijn vier machtige waringins. De lucht was nog koel gedurende dit stralende ochtenduur, — alles schitterde van de dauw.

Zij hoorden het knallen van een zweep en het snelle geklepper van paardehoeven, en een ogenblik later kwam de postwagen in galop de brede, gebogen oprit op en hield met een ruk voor de veranda stil; de vier kleine paardjes waren morgenfris en ongeduldig, maar de Javaanse koetsier zat majesteitelijk en onbeweeglijk op de bok, en de beide vlugge in het wit geklede lopers op de treeplank achterop sprongen er af en openden na een diepe sembah voor de witte uniform met de zilveren knopen en de met zilver uitgemonsterde sjako der grote heren, eerbiedig de deur van de wagen. Ze stapten in en reden in galop Java's landwegen op — juist altijd en onafgebroken in galop — onder de salvo's van de knallende zweep en geheug en geroep tot elk paard van het vierspan afzonderlijk ging het zonder een ogenblik vaart te verminderen, ook niet in de vele, scherpe bochten, integendeel, langs de slingerende wegen; bij elke bocht sprong een van de beide lopers er in volle vaart af, greep het voorste paard bij het bit en leidde het door de bocht, om met aapachtige zekerheid zijn plaats achterop weer in te nemen als we goed en wel door de bocht heen gekomen waren. In precies twintig minuten bereikten ze de eerste „post", zoals dat genoemd werd, een poortgebouw dat met stallen aan beide kanten dwars over de weg was gebouwd, in vol galop onder een extra serie knallen en luid triomfgeroep voor hen die zich in de donkere, schaduwrijke poort bevonden. De paarden werden met een ruk, die ze deed steigeren, tot staan gebracht — de papegaai van den chef van de post fladderde hartverscheurend krijsend rond, zijn aap vloog de paal in en zat daar te gebaren en grimassen te maken als een gek, — het tuig werd losgemaakt en de vier frisse paarden, die kant en klaar in de stal hadden staan wachten, werden voorgespannen; — in minder dan een minuut waren wij weer in volle galop in een stofwolk verdwenen.

De afstand tussen deze „posten" was vijf „paal", wat dicht bij een Deense mijl komt; hij werd altijd in twintig minuten gereden, zodat de gemiddelde snelheid meer dan twintig kilo-

meter per uur was; nog niet zo slecht, wanneer men slechts van levende paardekracht gebruik maakt; men kende de kunstmatige nog niet, die zoveel machtiger is, omdat zij niets ontziend de uitputbare, duizenden jaren in de aarde bewaarde schatten verslindt. Zij leven van het kapitaal der aarde, de paarden van haar jaarlijkse rente.

Deze even eenvoudig als doelmatig georganiseerde postdienst vond men op het grootste deel van Java en hij fungeerde schitterend. Bovendien was het de verrukkelijkste manier van reizen, die men zich maar kan voorstellen. Terwijl het snel genoeg ging en iemand de indruk gaf van veel groter snelheid dan in werkelijkheid waar was, werkte zo'n rit prikkelend op hart en hersenen; hij bracht iemand in een opgewekte en goede stemming en gaf frisheid en helderheid van gedachten. Het groeiende spoorwegennet maakte de paarden langzamerhand in vele streken overbodig, en de auto's hebben de laatste rest gewurgd; de laatste der oude, schilderachtige en gezellige poorten is verdwenen en een eenvoudig en natuurlijk stuk leven daarmee. Dit leefde werkelijk, was organisch uit het volk en het land voortgekomen, het maakte een echte en waarachtige indruk. En wat men ook mag menen van de auto's en het nut, dat ze kùnnen hebben, wanneer de vroedvrouw gehaald moet worden — dan is het toch niet met bovengenoemde woorden en uitdrukkingen, dat men ze zal prijzen. Deze tochten met de postwagen waren intussen over het algemeen slechts aan de regeringsambtenaren voorbehouden; gewone stervelingen moesten zich vergenoegen met de kleine tweewielige sado's, waar men soms dagenlang in reisde.

Ze reden naar de bergen toe, maar het land was nog vlak, er waren rijst- en suikerrietvelden zo ver het oog reikte; dat zijn de sawah's, het irrigeerbare land, de meest vruchtbare alluviale grond, die de tropische regen de millennia door van de vulkanen omlaag heeft gespoeld. Met oneindige vlijt, met geduld en bekwaamheid hebben de kleine bruine mensen deze tot horizontale terrassen genivelleerd, welke bevloeid kunnen worden, en hier worden Java's twee grote stapelproducten gekweekt, de rijst, die bijna alle levende wezens voedt, en de rietsuiker, een van 's werelds grootste industrieën.

Alles, wat zij op de schaduwrijke, stoffige landweg onder de

oude tamarinden tegenkwamen, bleef al op grote afstand staan, week uit tot in de greppel of heel op de velden en maakte met ontbloot hoofd een sembah, terwijl de machtigen voorbij reden. Rijdende Javanen klommen van hun paard af, buffel- en ossewagens gingen de greppel in, en andere bescheiden voertuigen hielden zo dicht bij de greppel als maar mogelijk was, stil, terwijl de gevouwen handen naar het voorhoofd werden gebracht. De assistent-resident liet de wagen ergens stoppen om wegwerkers te inspecteren, en de opzichters namen zijn korte, duidelijke orders in hun eigen taal op hun hurken zittend in ontvangst en antwoordden met een onophoudelijk herhaalde sembah na elke zin in koor het monotone: „Ingeh kandjeng Toean". Ten laatste kregen ze de witte schoorsteen van een van Java's honderdtachtig suikerfabrieken in het gezicht, en ze draaiden de stukgereden zijweg, die naar de fabriek leidde, in. De suikercampagne was in volle gang, en al spoedig was de weg haast geheel versperd door een lange reeks van buffelkarren, die in een ononderbroken stroom, dag en nacht, hun zware vrachten suikerriet naar de altijd hongerige walsen van de fabriek brachten. Terwijl de assistent-resident met den administrateur, zoals de fabrieks- of plantagebestuurder genoemd werd, confereerde, liep Dr. Esrom wat rond en keek naar het levendige en schilderachtige schouwspel.

Het was een wereld op zichzelf, die zijn eigen leven leefde, zo'n honderd jaar oude, Javaanse suikerplantage met bijbehorende fabriek. Een economisch centrum voor de hele streek, waar de inlandse toekangs — handwerkers — verscheidene generaties lang aan verbonden waren geweest. En duizenden Javaanse boeren leefden er van, deels door er hun grond aan te verhuren, deels door in haar dienst te werken. Een merkwaardig, misschien enig in zijn soort zijnde vermenging van overoude, Javaanse adat — gewoonterecht — en de allermodernste techniek.

Rond de fabriek met haar hoge en dikke, witte schoorsteen lagen twintig à dertig grotere en kleinere bungalows voor de blanke technici en assistenten met hun families en hele dorpen voor de bruine toekangs. Het imponerende huis van den administrateur lag voornaam teruggetrokken, majestueus met zijn door zuilen gedragen veranda's, zijn vele bijgebouwen met

stallen en bediendenwoningen midden in een groot park, soms met een dierentuin en reusachtige volières. Hier leefde de machtige man, die als een alleenheersend monarch over deze wereld en deze duizenden regeerde. De eigenaar van deze heerlijkheid woonde in Holland, heel ver weg; aan het eind van de wereld, toen er nog geen vliegmachines en geen draadloze telefonie bestonden. Het antwoord op een brief kostte minstens twee maanden.

Een essentiëel verschil tussen onze bietsuikerfabricage, waarbij het kweken van de suikerbieten en het fabriceren van de suiker twee scherp van elkaar gescheiden dingen zijn, en de Javaanse fabriek bestond daarin, dat deze zelf zijn suikerriet kweekte, en aangezien het een grondwettige instelling in Nederlands-Indië is, dat het land in het laagland slechts door Javanen bezeten kan worden, moeten de 185.000 hectares land, die elk jaar beplant moeten worden, alle van de Javaanse boeren *gehuurd* worden.

Zo gauw de rijstoogst van de boeren achter de rug is, neemt de fabriek de velden over; dan beginnen duizenden arbeiders in deze ontzaglijke arealen met hun handen te graven, met hun eigen houwelen en patjols, dezelfde die hun voorvaderen duizenden jaren door hebben gebruikt. In lijnrechte diepe voren moet het riet geplant worden; dan komt de bemesting, het wieden, de strijd tegen insecten en muizen, tegen plantenziekten, tegen wilde zwijnen, tegen de brandstichting van ontevreden inlanders, — en in de eerste en de laatste plaats de strijd om het onontbeerlijke bevloeiingswater, die niet zelden dramatische, filmachtige vormen aannam; de omwonende inlanders, die hun grond niet verhuurd hadden, en de concurrerende, naburige fabrieken probeerden het kostbare water te „stelen" door des nachts de sluizen in de talloze leidingen te openen of te sluiten of de opzichters, die door de regering voor de irrigatie aangesteld waren, om te kopen. Er zijn bloedige, nachtelijke vechtpartijen tussen de bewakers van de fabriek en deze vreemde waterdieven uitgevochten. Het water is gedurende zekere tijden een eerste levensvoorwaarde voor het suikerriet, zodat alle kneepjes en alle trucs waren toegestaan, net als in de liefde en de oorlog.

Het suikerriet heeft ongeveer een jaar nodig om rijp te

worden en men kan zich moeilijk een schouwspel voorstellen, dat sterker van vruchtbaarheid getuigt, van de rijke en overdadige beloning, die de aarde voor een goede en geduldige verzorging, voor bekwame, trouwe arbeid geeft, dan deze bloeiende, mijlenverre suikerrietvelden; dan dit „gras", dat drie à vier meter hoog en een pols dik wordt, met zijn millioenen van wapperende, bruine zijden vaantjes.

Maanden lang hebben de blanke machinisten en hun leger van bruine toekangs aan de machines gewerkt, sapproeven zijn in het laboratorium gedaan, alle plagen en vormen van pest, — er zijn er heel wat meer dan de zeven van Egypte — die de landbouw in de tropen bedreigen, zijn onderzocht, ontdekt en bestreden, en dan op een goede dag, nadat het grote „maalfeest" voor de inlandse arbeiders op oude wijze is gevierd met dans en schimmenspel en gamelan, neemt de campagne een aanvang; de snijders trekken er op uit en het riet begint te vallen. Er bestaat geen maaimachine voor dit „koren"; elke afzonderlijke rietstengel moet als een boom voor de bijl vallen. Met een houw van zijn korte, zware „arit" heeft de Javaanse suikerrietsnijder de dikke, door het sap stijf gespannen stengel vlak bij de wortel geveld, bij de volgende is de top er afgekapt; die blijft op het veld liggen; de stengels worden op de buffelkarren geladen, die zich voet voor voet langs de bijwijlen mijlenlange weg naar de fabriek slepen. De stroom van suikerriet moet constant doorgaan, de walsen mogen dag noch nacht blijven stilstaan. Onverwachte regenbuien in de campagne kunnen het hele bedrijf stil leggen, aangezien de buffels de zware karren dan niet door de doorweekte velden kunnen trekken en grote verliezen veroorzaken.

De zakken met witte kristalsuiker moeten in een niet minder ononderbroken stroom de fabriek verlaten om hun lange reis te beginnen, — weer per buffelkar naar het naaste station, per trein naar de naaste haven en per lichter naar de rede, waar de grote stoomschepen wachten, en in hun laadruimten naar Japan en China, naar Engels-Indië en Europa.

Het was een bonte, een afwisselende, ontzaglijk interessante organisatie, die eiste dat dit alles zou „kloppen", dat elk rad op tijd zou ingrijpen, en dit rustte uitsluitend op de schouders van dien enen man. Velen dezer oude administrateurs

waren belangrijke mannen, niet weinigen hunner waren originelen. Ze hadden zich allen in de fabriek en op de plantages opgewerkt, waren jarenlang chemicus, machinist en landbouwkundig opzichter geweest; in Dr. Esroms tijd waren slechts enkelen hunner ingenieur of hadden ze een andere, meer omvattende technische opleiding. Zij waren praktici, gevormd in de praktijk van de industrie zelf en theorethisch op haar eigen suikerschool te Soerabaja. Zij hadden getoond, dat ze een „tangan dingin", een koele hand hadden, zoals de inboorlingen kentekenend zeggen. Zij konden maken, dat het riet groeide, dat de suiker zich in optimale hoeveelheid vormde, en daarna dat dit sap zich in de zuivere en glinsterende witte stof omvormde, die de hele wereld consumeert.

Sommigen hunner werden bedwelmd door hun eigen macht, de trots op hun scheppende werkzaamheid steeg hen naar het hoofd en hun zeer wisselende, maar in goede suikerjaren duizelingwekkend hoge inkomsten brachten bij wijlen hun financiële begrippen volkomen in de war. Velen dezer eminente praktici toonden in werkelijkheid niet meer gezond begrip voor hun eigen levensomstandigheden dan de inlandse rubberplanters in de grote rubberjaren, toen het binnenland van Sumatra en Borneo volgestopt werd met motorfietsen en auto's, ofschoon er geen wegen waren, en met kostbare grammofoons en vleugels en radio's, ofschoon er niemand op kon spelen of de muziek der blanken begrijpen. Op precies dezelfde wijze zag men er deze brave, pas rijk geworden administrateurs een leger van dure auto's op na houden, in luxehutten op de grote stomers naar Europa reizen, ten offer vallen aan de wildste speculanten, de meest klaarblijkelijke bedriegers.

De mensen gelijken ondanks huidkleur en opvoeding in werkelijkheid verbazend veel op elkaar. Het type van de soort ligt vast, wij behoren allen tot de soort homo. Wat de nadere niet precies bescheiden aanduiding „sapiens" aangaat, — ja, wat *weten* wij eigenlijk in de grond van de zaak? In vele opzichten weten de dieren immers meer, en ze weten het zekerder. „De wetende mens"! — reeds Socrates zou hebben geglimlacht, en nu beginnen we zeker allen hetzelfde te doen — met een wat scheef gezicht. Hoe moeten wij onszelf noemen? — „De gelovende mens"? Ja, eens hadden wij bijna recht op die naam,

maar nu? „De denkende mens" homo cogitans? Wat zei de wijze Franse missionaris ook weer tot de Deense eigenares van de Afrikaanse farm, die de inboorlingen zo graag wilde leren denken? „U bent als altijd even vermetel, mevrouw!" Deze poging is in de wereld der blanken gedurende de laatste generaties immers in grootse stijl gedaan — en binnenkort zullen de weinige overlevenden met een waarschijnlijk zeer diepzinnig gezicht op de puinhopen zitten...

Maar om tot de administrateurs terug te keren — een van de meest typische dezer autocraten, dien Dr. Esrom later goed leerde kennen, een brave en goede man, die alleen al in de twee na-oorlogse jaren, toen de suikerprijzen tot het tienvoudige stegen, meer dan een millioen aan tantièmes verdiende, die gedurende vele jaren de machtigste man van de streek, ja van de hele residentie was, — deze woont thans half als een inlander op de grens van de kampong in de bergen en leeft op zijn oude dag van een klein pensioentje, dat de fabriek hem genadiglijk heeft toegestaan, en verder van de eieren, die zijn vrouw verkoopt, o.a. aan de employé's van de plantage, waar hij zo vele jaren over heerste.

Toen de assistent-resident de laatste suikerrietbranden en de laatste waterdiefstallen met den administrateur had besproken, reden ze verder, en de weg begon onmerkbaar te stijgen; zij kwamen door grote djatibossen, welker bomen, nu in de droge tijd, hun reusachtige bladeren hadden verloren en er naakt en grijs bij stonden, zodat de apen in de ontklede kronen moeilijk een schuilplaats konden vinden. Een wonderlijk droevig en armoedig gezicht in dit eeuwig groene land. Tegen de middag waren ze een vier- à vijfhonderd meter boven het vlakke land gekomen en stopten zij bij een „pasang-grahan" — een van de kleine logementen of herbergen — die welke in Engels-Indië „dekbungalows" worden genoemd, en waar Kipling zo vaak over spreekt, — die op de afgelegen plekken op Java door de regering zijn gebouwd om door de ambtenaren op hun dienstreizen gebruikt te worden. Kleine primitieve bungalows van gevlochten bamboe of planken, met een dak van atap, een cementen vloer bedekt door gevlochten matten, en in de regel voorzien van vier kamers met zindelijke bedden. Een inlandse „mandoer" — opzichter

— en zijn vrouw hielden alles in orde en zorgden voor het eten en de bediening. Een klein voorraadje van de noodzakelijkste dranken — bier en jenever — ontbrak niet. Deze bungalow lag, zoals gezegd, zo hoog dat de ergste hitte was verdwenen, — de nachten waren koel; — het huis was omgeven door rozentuinen en bloeiende struiken, bedekt met slingerplanten, congea en „bruidstranen", en van zijn veranda af was er een betoverend uitzicht over het laagland, dat in zijn eeuwig glinsterende nevels van warmte lag gehuld. Een overoud zwembassin, welks met mos bedekte stenen rand nog de sporen droeg van Boeddhistische ornamentiek, lag in de nabijheid, in de schaduw van oude bomen, die een hele kolonie halftamme apen herbergden. Des namiddags hield de assistent-resident een conferentie met een vrij grote kring van bijeengeroepen dorpshoofden van de hele streek, terwijl Dr. Esrom eerst sliep en daarna in het koele en glasheldere bergbeekwater van het bad zwom, met de apen speelde en over het geheel de hof van Eden duidelijker voor zich zag dan ooit te voren. En tegen zeven kwamen ze met twee andere gasten, die in de loop van de namiddag aangekomen waren, op de veranda bijeen. De een was een Duitser, die de sporen van een duel droeg, een opperhoutvester, die op inspectie in het djatibos was, en de ander een Hollandse districtsarts, die twee dagreizen ver de bergen in geweest was naar een koffieplantage om een lijk op te graven en te obduceren, aangezien het vermoeden van een giftmoord was gerezen.

Ze waren allen moe, behalve Dr. Esrom, die niets had uitgevoerd, en zij zaten of lagen luchtig gekleed in de lange stoelen met de hielen zo hoog mogelijk. De hielen hoger dan het hoofd is een goede, oude grondregel voor de rusturen in de tropen. Hun pijp werd aangestoken, en de mandoer had het bier goed laten afkoelen in het water van de bergbeek; ze zagen de lichtjes in het laagland aanglimmen — en ze konden zes à zeven suikerfabrieken tellen, die elk met hun eigen drijvende lichtoppervlak op de diepe en grenzeloze zee van de duistenis lagen. De sterren sprongen mirakuleus te voorschijn — een ogenblik stond Venus alleen aan de avondhemel alsof ze te vroeg op het rendez-vous was gekomen, en de volgende minuut waren er honderden — duizenden — millioenen. Een

gamelan begon beneden in het dorp aarzelend ten dans te spelen — er zou dus een dansmeisjesfeest of misschien zou er een optreden van de plaatselijke dilettanten plaats vinden; de vuurvliegen ontsloten het licht, dat zij in hun binnenste dragen, en zweefden geluidloos door het duister in hun zachte, golvende vlucht. De mannen zaten lang zwijgend in het donker te staren, dat sterren en vuurvliegen wel konden doordringen, maar in werkelijkheid des te dieper maakten. De komst van de nacht is overal in de wereld der mensen, zo gauw men buiten de grote steden is, een realiteit, iets handtastelijks, maar in de tropen, waar het licht zo machtig is, zo allesbeheersend, maakt zijn haast plotselinge ondergang een nog meer dramatische overweldigende indruk op de fantasie.

„Wat was er met dat lijk, dokter?", vroeg de assistent-resident plotseling, — niet erg belangstellend, het was zijn ressort niet. „Wat was het anders," zei de districtsarts, „dan de gewone nonsens. Het is immers telkens de oude geschiedenis: als een blanke man hier enkele jaren met een Javaanse huishoudster heeft geleefd en een paar kinderen met haar heeft gekregen, en als hij dan een blank meisje uit Holland laat komen en met haar trouwt, — tja — dan stuurt hij de oude uitgediende met haar kinderen naar huis, naar haar dorp, en het is eigenlijk verbazingwekkend zo goed als hij voor ze zorgt, ofschoon niemand er hem toe dwingt; dan weten we wel, dat we er allemaal op lopen te wachten, ik had haast gezegd: op lopen te hopen, dat de nieuwe vergeven, of op zijn minst behekst zal worden. Het gebèurt alleen maar nooit. Ik heb gedurende de twintig jaar, dat ik in dit land, dat op zichzelf goed genoeg is, maar waar nooit eens wat *gebeurt*, justitioneel werk heb verricht, nog nooit een bewezen geval gezien." „Heeft U heus niet?", zei de houtvester belangstellend, „verbazend, als men er aan denkt, hoeveel geruchten men wel heeft gehoord. Maar natuurlijk — het zou nog merkwaardiger zijn, als al die Javaanse boerenmeisjes experts in het giftmengen waren."

„Ze stierf feitelijk wel erg plotseling — was het toch niet een beetje...?"

„Waar ze aan stierf, weet ik niet zeker, — een beetje malaria misschien, veel heimwee, en verder aan een „gebroken hart", zoals men in vroeger dagen zei." De dokter grijnsde een

beetje verlegen om zijn eigen sentimentaliteit. „Hij zal wel wat grof zijn geweest, die van Dijk; hij moet nu immers al in de veertig zijn, en als men twintig jaar lang op een zo godverlaten en afgelegen „kebon" als de zijne heeft gezeten, krijgt men tenslotte meer van een inlander dan van een blanke. En hoe oud zou ze zijn geweest? Twintig, eenentwintig vermoed ik, ze wist natuurlijk niet meer van Indië dan een pasgeboren kind."

„Kent iemand de familie van Dijk nader?", vroeg de assistent-resident.

„Ja, ik heb ze af en toe bezocht," zei de houtvester, „ik heb een stuk wild bos boven bij de grens van zijn kebon; ik kwam er misschien eens in de maand en liep in de regel even aan, voornamelijk ter wille van haar; het was gewoon roerend haar blijdschap te zien om nu en dan eens met een blanken man te kunnen praten.

Zij ontmoette hem, toen hij na vele jaren hier geweest te zijn met een paar maanden vacantie thuis was, en toen ging het zoals het altijd gaat, ze werd smoor verliefd op hem, of misschien nog meer op het sprookje, dat hij in haar fantasie was geworden; en kwam hopeloos onwetend en hulpeloos uit, vol romantische voorstellingen, precies zoals zo'n jong kind is.

Zij wilde het Oosten hervormen; haar man, haar bedienden, de plantage, het dorp. Zij maakte alles schoon, pakte zelf aan; waste de inlandse kinderen — ze begon de keuken te witten, zodat van Dijks oude kokki verontwaardigd opzei. Toen heeft waarschijnlijk de een of andere vriendelijke ziel haar de geschiedenis van Minah en de drie kinderen in de kampong verteld. Nu, in elk geval, ze stierf prompt, en dokter zegt, dat er geen gif in het spel is geweest."

„Neen" — merkte de assistent-resident op, „dat gif, waar zij aan stierf, was van subtielere aard, een van de soort, die geen enkele arts met zijn chemische reagensen kan aantonen."

„Maar ze was een lieve kleine," zei de houtvester een ogenblik daarop, „een kleine, onschuldige ziel, die eigenlijk maar heel weinig van het leven eiste; en van Dijk — ja, hem kennen we immers allemaal, er steekt niets kwaads in hem, maar hij behoort tot de dikhuiden.

Op de laatste nieuwjaarsavond waren ze allebei bij mij, en

stel U voor, dat de kleine „totok", een toespraak tot ons hield, toen de klok twaalf sloeg; ze stond op een stoel met haar glas in de hand en wenste ons een goed nieuw jaar, en God sta me bij, als ze ons niet allen een jonge lieve vrouw uit Holland toewenste, voor het jaar om was. Met rode wangen en met ogen, die straalden van idealisme en goodwill tegenover de hele wereld."

„Ja, dan was het maar goed voor U, houtvester, dat Uw njai die avond bij haar familie in de kampong op bezoek was," bromde de dokter, „anders had U wel eens een minder aangename nieuwjaarsnacht na die toespraak kunnen hebben."

Dr. Esrom nam op goede gronden niet aan dit gesprek deel; het was het eerste kijkje dat hij kreeg op verhoudingen, waar hij zelfs niet van had gedroomd, en die een ontzaglijke rol in deze, evenals in andere tropische kolonies, hebben gespeeld en problemen hebben geschapen, die niet opgelost zijn en misschien ook wel onoplosbaar zijn. De drie ambtenaren waren allen ongehuwd en leefden alle drie, zoals toen de gewoonte was, met Javaanse huishoudsters; njai, heetten ze. Dat kwam niet, omdat men immoreler was geworden, nadat men naar het Oosten was gekomen, maar het kwam door de eenvoudige en zeer goede reden, dat er haast geen blanke vrouwen waren; en zij waren er niet, omdat men het in Holland nog voor onmogelijk hield voor een blanke vrouw om in het tropische Oosten te leven, — en die mening was ook niet ongegrond.

Daar er in de meeste filosofische stelsels overeenstemming heerst over het feit, dat het niet goed voor den man is, om alleen te zijn, en daar dit natuurlijk dubbel zo sterk moet gelden als men vele duizenden mijlen van zijn vaderland af in een vreemde omgeving in een verschrikkelijk klimaat en afgesneden van alle surrogaten der beschaving, die ons geslacht zich aangewend heeft voor goede waar te aanvaarden, moet leven en werken, — daarom namen praktisch al deze officieren en ambtenaren, planters en handelslieden een jonge, Javaanse vrouw als „huishoudster" — een discrete benaming — tot zich. Natuurlijk gold dit in zo mogelijk nog hogere graad voor de maatschappelijk lager staande blanken; vooral in het leger werd er eenvoudig van uitgegaan, dat elke blanke soldaat zijn bruine begeleidster had, die voor zijn verpleging zorgde en

hem overal volgde, — zelfs te velde. Dikwijls werden deze verbindingen blijvend, ja, niet zelden voor het hele leven. Er ontstond hier dus evenals in alle tropische kolonies de eeuwen door een talrijke klasse van halfbloeden — hier noemden zij zich Indo-Europeanen, verkort tot Indo's, in Noordamerika zoals bekend mulatten, in de Spaanse kolonies mestiezen en in de Engelse en Amerikaanse tropische kolonies Eurasians.

Ten opzichte van dit gemengde mensenras hebben de Hollanders altijd een zeer liberale politiek gevoerd.

De toekomst van zo'n klein pasgeboren Indo'tje hing geheel en al af van het feit, of de vader hem als zijn afstammeling *erkende*. Op hetzelfde ogenblik dat de vader hem of haar bij de burgerlijke stand als zijn kind liet inschrijven, was dit kind voor altijd Hollander en volkomen gelijkberechtigd met elken volbloed Nederlander, die nimmer onder de palmen had gewandeld. Zijn toekomstige carrière en levenspositie hing daarna uitsluitend van zijn opleiding, examens, vermogens en aanleg, enz. af, maar een ras-handicap was er niet, ook al getuigde het voorkomen van den betreffenden persoon heel duidelijk van de 50 % Maleis bloed, die hij in de aderen had.

Daar nu velen van de vaders, die welgesteld waren of werden, deze kinderen naar Holland zonden en ze lieten studeren, — en daar deze kinderen intellectueel niet achter schenen te staan bij de volbloed Nederlanders, en daar ze tenslotte heel vanzelfsprekend weer naar hun geboorteland, hun moeders land, terugkeerden, bestond en bestaat de zogenaamde blanke bevolking van de Nederlandse koloniën voor een groot deel uit mensen met grof, zwart haar, zwarte ogen en een huidkleur, die variëert van het lichtste bruingeel tot diep koffiekleurig. En dit geldt dus geenszins voor de „lagere" klassen der samenleving, Een belangrijk deel van de hogere ambtenarenstand, van het officierscorps, van de rechterlijke macht en het politiecorps, zowel van de planters- als de handelsstand, is van gemengden bloede; wat in een angelsaksische kolonie ondenkbaar zou zijn. Nu en dan heeft dit tot belachelijke of pijnlijke situaties geleid, wanneer bij voorbeeld, zoals werkelijk gebeurd is, een hoge Nederlandse ambtenaar op vacantiereis in Kaapstad of Bombay de toegang tot de afdeling der blanken in de tram werd geweigerd.

In veelvuldige gevallen eindigden deze verbindingen, die in het begin natuurlijk „without benefit of the clergy" waren aangegaan, in normale huwelijken. Nog maar een twintigtal jaren geleden zag men niet zelden een annonce in de bladen, waarin een oudgediende eerste-luitenant of een bekend planter mededeelde: „Die en die dag hoop ik een huwelijk aan te gaan met de moeder van mijn kinderen."

Gedurende de laatste vijftien, twintig jaar zijn deze toestanden veranderd. Met de toegenomen hygiëne, met de explosieve verandering van leefwijze door de moderne techniek is het aantal blanke vrouwen in Indië snel gestegen, en op Java bestaat er in elk geval dezelfde verhouding in aantal tussen de beide geslachten als in andere landen. Bijgevolg zijn nu jonge huwelijken tussen blanken regel. Vele van de jongeren, die naar Java gaan, komen gehuwd uit, — en dat is misschien alles wel beschouwd ook het best. De instelling van de vaste huishoudsters vindt men niet meer op Java, zelfs in het leger is het erkende concubinaat afgeschaft. De klasse der „Indo's" krijgt dus nog maar een geringe nieuwe toename. De maatschappelijk hoger geplaatsten onder hen, zij met een Nederlandse opvoeding en opleiding, huwen dikwijls met zuiver blanke vrouwen en zo wordt het Javaanse bloed dus meer en meer verdund; het maatschappelijk lagere deel is op onderlinge huwelijken aangewezen, en daar dit dus meer en meer zijn hogere stand gaat verliezen, die wat de cijfers betreft relatief teruggelopen is door de grote invasie van blanken in de expansiejaren, wordt dit sociaal onwillekeurig naar beneden gedrukt. Ook economisch wordt hun positie sterk bedreigd door de snel toenemende stroom van Javaanse en Chinese jongeren, die door de schoolmachines jaar in, jaar uit automatisch op de markt worden gespuwd. Daar dezen de Europese levensstandaard nog niet geheel opgedrongen is, valt het de Indojeugd steeds moeilijker met ze te concurreren.

Een grote rol heeft dit Indo-europese bevolkingselement economisch, sociaal en politiek in het leven van Insulinde gespeeld. Deels door hun tewerkstelling als ambtenaren, als hoedanig zij door hun meer intiem, zuiver instinctief, aangeboren vermogen om de grote, inlandse massa te begrijpen en aan te voelen, dikwijls onschatbaar waren; deels, en als zodanig nog

veel meer, doordat zij de eigenlijke blanke middenstand vormden, doordat zij die ganse bescheiden, maar onontbeerlijke wereld van lagere employé's en kantoormensen in alle departementen van de staat, in de groothandel en het bankwezen en in de allereerste plaats op de plantages uitmaakten.

Wat zij allen gemeen hadden, was, dat zij zich Hollanders voelden in scherpe tegenstelling met de inlanders, en de meer welgestelden trokken op latere leeftijd dan ook voor het grootste deel naar Holland om er hun oude dag door te brengen en er van hun pensioen of bijeengespaard vermogen te genieten. In deze steden van Nederland zoals Den Haag, Arnhem, Nijmegen, waar repatriërende Indo's zich met voorliefde vestigden, maakten mensen met meer of minder Javaans bloed in de aderen, een niet gering deel van de bevolking uit — men heeft zelfs wel getallen tot 30 % genoemd.

Uiterlijk verschilden zij zeer, ook al zet het Javaanse type bijna altijd zijn stempel op de persoon. Verreweg het grootste deel heeft grof, zwart haar, zwarte ogen en een donkerder huidskleur dan het blanke ras. Ze zijn doorgaans wat kleiner van stuk en leniger, buigzamer in al hun ledematen dan de Hollanders. Hun vingers zijn lang en smal en ongelooflijk beweeglijk; ze kunnen soms zo ver achterover gebogen worden, dat ze de rug van de hand bijna aanraken. Hun dialect, dat slechts een verblijf in Holland van hun vroegste kinderjaren af, geheel kan uitroeien, benevens typisch Javaanse bewegingen met armen en vingers, riepen gemakkelijk de glimlach van den raszuiveren Hollander op, — een glimlach, die zij intussen het verstandigst deden te verbergen. En ook al had een deel hunner overwegend het type van den vader geërfd, dan nog kon de opmerkzame waarnemer in de regel aan deze kleine eigenaardigheden de diagnose stellen. Maar er zijn uitzonderingen, bij voorbeeld de drie betoverende dochters van een bekend rechter, die ondanks hun 50 % Javaans bloed alle drie even goudharig en blauwogig waren als welke Noordse schone ook. Daar hun vader zoiets als Van Slangenveldt heette, was de koosnaam van de dochters onder de jonge officieren in de garnizoensstad natuurlijk de drie kleine „slangetjes". Ze huwden alle drie met jonge raszuivere Hollanders van goede familie en positie.

Wat de karaktereigenschappen van den Indo aangaat, is er in de loop der jaren zoveel gegeneraliseerd en zijn er zoveel domheden gezegd, dat men er zich misschien van behoort te onthouden het aantal nog te verhogen.

Dr. Esrom leerde er in de loop der jaren, zowel in zijn hoedanigheid van officier als van mens en arts, vele honderden, ja misschien wel duizenden kennen; hij ontmoette natuurlijk allerlei soort mensen onder hen, precies als onder alle andere volkeren. Een minderwaardigheidscomplex, dat het bewustzijn van het Javaanse bloed hun natuurlijk gaf in een land, waar de Javaanse bevolking in feite de inferieure was, kwam veel voor; dit kweekte vooral een zeker wantrouwen tegenover de raszuivere blanken, een op zijn tellen zijn, een vermoeden van iets beledigends in uitingen, die zonder enige bijbedoeling waren gedaan, enz. Dr. Esrom beleefde vele van dergelijke verrassingen. Een Indo-kapitein, die een uitstekend officier was en kommandant op een post, waar dokter Esrom officier van gezondheid was, zei op een dag enigszins bitter tot hem, dat hij klaarblijkelijk met een zekere geringschatting op de inlandse wereld neerkeek. Toen Dr. Esrom den kapitein in uiterste verbazing vroeg, waar hij die volkomen foutieve gedachte vandaan had, herinnerde deze hem er aan, dat hij op een dag, toen ze tezamen in de messroom rijsttafel hadden gegeten, had gezegd, dat dit toch eigenlijk barbaarse gerechten waren! Meer was er niet nodig — zelfs niet voor een beschaafd en intelligent man, als deze officier volstrekt was.

Hun eergevoel was soms ook — en misschien kwam dit voort uit dezelfde motieven — iets overontwikkeld. Velen van de grote massa der Indo's waren katholiek, en er heerste in hun huis een streng patriarchale sfeer. In geen enkel huis van een stafsergeant of bootsman van de oude school in Nyboder werd er strenger over de eer van de familie gewaakt dan in deze huizen van oude Indo-employé's met vele dienstjaren.

Een zekere geestelijke stijfheid stond in scherpe tegenstelling tot de verbazende lenigheid en elasticiteit van hun lichaam en ledematen. Het was alsof hun witte bloedlichaampjes in het gemoed ontbrak, om een medisch beeld te gebruiken. Een geestelijk trauma riep dikwijls een ongeneeslijke wond te voorschijn; een vreemd lichaam in de ziel kon niet geabsor-

beerd of ingekapseld worden. Het was alsof er iets in hen geknakt, stuk gegaan was, — zij konden niet zo gemakkelijk als wij met meer of minder eervolle littekens bedekt vrolijk verder leven.

Maar wie weet — wij rijden net als de doden heden ten dage snel — misschien is de dag niet ver meer, dat we niet langer naar de bruinen als een inferieur ras zien. Men behoeft slechts te denken aan de moderne ontdekking van de negerkultuur en de negerkunst, ja, zelfs de negerlitteratuur, en aan de geestdrift, welke deze in blanke kringen bij de ogenschijnlijk hoog beschaafde lieden in alle leidende landen van Europa hebben gewekt, om zich gemakkelijk te kunnen voorstellen, dat ook onze opvattingen over de bruinen zullen veranderen. En dan zal het minderwaardigheidscomplex misschien in haar tegendeel veranderen, in hoovaardij op het bruine bloed dat men in de aderen heeft, wat er misschien neen, heel zeker, toe zal leiden, dat de slinger enigszins te ver naar de andere kant zal doorslaan.

DE JONGE ARTS

Dr. Esrom leerde veel gedurende zijn eerste jaar in de tropen. Schijnbaar leidde hij een zeer vegetatief bestaan; hij behoefde zich er inderdaad niet voor in te spannen, om te maken, dat de vruchten hem in de mond vielen; — en welke vruchten! — En hij spande er zich dan ook niet voor in, — het jonge echtpaar leefde dat eerste jaar zeer dichtbij de toestand, waarin volgens de overlevering onze voorouders hun jeugd doorbrachten; — zij waren hem waarschijnlijk zo na als men hen na de zondeval maar kan komen. Alles was nieuw, ongeveer even nieuw als de hof van Eden voor de pas geschapen Adam moet zijn geweest. Alles, in de meest letterlijke zin, — was volkomen, radicaal verschillend van heel zijn vroeger leven; het was meer dan een revolutie, het was een aardbeving, een vukanische uitbarsting in zijn bestaan; zij veranderde alles, zijn hele omgeving en al zijn gewoonten, heel zijn levenswijze, zijn eten en drinken, kleren en huis, os en ezel, dienstmaagd en dienstknecht; geen boom, geen bloem, geen dier, geen vrucht had verwantschap, met die welke hem vertrouwd waren. De mensen, die hem omgaven, hadden niet alleen een andere huidkleur en bouw, een andere godsdienst en een volkomen verschillende levensbeschouwing, maar zij waren ook anders, ja, volkomen tegengesteld, tot aan hun geringste bewegingen toe; en het waren soms juist deze kleinigheden, die het duidelijkst het diepe verschil aantoonden. Zij sneden van zich af, als zij een vrucht schilden; zij riepen iemand bij zich met de handbeweging, waarmee wij iemand vaarwel wuiven.

Hij voelde zich volkomen en diep tevreden, en hij *leerde* —

op de prettigste en beste wijze, zonder studeren, ja bijna zonder denken, en zonder bewust te zien en horen *om te* leren. Hij leerde met zijn onderbewustzijn, en tot zijn verrassing dook deze kennis later weer op en bleek het zijn geestelijk eigendom te zijn geworden. Hij leerde in de allereerste plaats de twee nieuwe talen, die noodzakelijk waren, Nederlands en Maleis. Het laatste, een zeer vereenvoudigde vorm van het eigenlijke, litteraire Hoogmaleis, is een heerlijke, zeer kinderlijke en simpele taal, zonder verbuigingen van enigerlei aard, zonder lidwoorden, geslacht, getal, vervoeging, enz. geheel zonder nuances. Het is moeilijk om in deze taal een filosofisch gesprek te voeren, ofschoon beweerd wordt dat het mogelijk is; zij brengt echter alle concrete dingen en eenvoudige gevoelens krachtig en duidelijk tot uitdrukking. Het is eigenlijk verbazingwekkend, wanneer men denkt aan de neiging tot vereenvoudiging, aan de neiging om weer van voren af aan te beginnen, die gedurende de laatste generatie in de kunst is opgekomen, dat er ook niet een overeenkomstige beweging voor de vereenvoudiging van de taal zelf is ontstaan. Tot dusver is alleen de spelling nog maar aangevallen, en dat is immers nog maar de buitenkant. Men moet echter wel het ontstaan van een meer diepgaande beweging zien aankomen, onder de leus: weg met de ornamenten, met al wat met „geest" te maken heeft, laat ons van de taal slechts de eenvoudige, rechte lijn behouden, dat wat uitdrukking geeft aan wat de hele democratie — man, vrouw en kinderen — kan verstaan en begrijpen; en het zal blijken, dat dit weinig, uiterst weinig is. Als deze beweging ontstaat, kunnen de Laagmaleise talen tot voorbeeld dienen. Dr. Esrom en zijn vrouw spraken later met hun kinderen altijd, heel natuurlijk, Maleis.

Hij leerde paardrijden en revolverschieten; dat werd hem bevolen, het was dienst. Hij moest een half jaar lang een paar maal in de week naar de cavaleriekazerne en werd daar tezamen met enige collega's en infanterie-officieren aan de hoede en zorg van een jongen cavalerieluitenant overgeleverd. Het was voor dezen jeugdigen ruiter „the time of his life", en het was een wonder, dat geen der jonge cursisten een gewelddadige dood stierf. Twee hunner werden evenwel gedurende de circusvoorstellingen, die er gearrangeerd werden, zo ernstig

geschopt en getrapt, dat zij het moesten opgeven.

Maar zelfs het feit, dat de autoriteiten een zodanige opleiding in krijgshaftige bekwaamheden wenselijk vonden, stemde tot nadenken, en gaf hem er nu en dan een vermoeden van, dat dit paradijs evenals alle andere, waarover is verhaald, niet eeuwig zou duren.

Voor revolverschieten had hij een zekere aanleg en hij werd dan ook enigermate bedreven in deze kunst, die hij echter nimmer in zijn leven nodig had, hoewel zij hem later in meer dan één situatie een zeker gevoel van veiligheid gaf, dat niet zonder belang was. In het paardrijden werd hij daarentegen nimmer een meester, hij zat nooit zeker in het zadel, maar beleefde gedurende vele jaren van zijn leven echter wel veel genoegen van zijn bekwaamheid, zoals zij was, en hij ging van paarden houden.

Hij ging ook van het militaire leven houden, — het was zo gemakkelijk en eenvoudig, men voerde uit, wat men bevolen werd, en dat was nooit zó moeilijk, of de lichtstbewapenden konden het nog wel ten uitvoer brengen. Vrij van verantwoordelijkheid en beslissingen en piekeren over de toekomst. In de sfeer van kameraadschap voelde hij zich gemakkelijk thuis, die vereenvoudigde veel, men kon er op bouwen; eigenlijk was het verbazingwekkend zo diep als deze ging, en zo ver als zij reikte. Daar zag hij later, toen hij heel ver van het paradijs vandaan was, vele voorbeelden van.

Dat wat van de grootste betekenis voor zijn geestelijke ontwikkeling, voor zijn ganse visie op de dingen en verschijnselen dezer wereld was, was het overweldigende gevoel, dat hem daar in Indië al spoedig aangreep, van de grootsheid en veelzijdigheid der aarde, van het ongelooflijk ingewikkelde, veelsoortige, eindeloos gevariëerde van het menselijk leven op deze aardbol. Dat dringt over het algemeen pas in zijn volle omvang tot de Europeanen door, wanneer ze ten Oosten van Suez komen; in een klein Deens kerspel is het misschien ook wel moeilijk om daar oog voor te krijgen. Maar in de grote steden van het Oosten, waar vele rassen zij aan zij leven, en waar nog geen spoor standaardisering van het leven heeft plaats gevonden, ziet men het elke dag van zijn leven gedemonstreerd; men ziet mensen van verschillende kleur, levens-

voorwaarden, — verhoudingen, godsdienst en taal om zich heen; mensen die een fundamenteel uiteenlopende instelling ten opzichte van letterlijk alle levensverschijnselen hebben. Men ziet ze zo veelsoortige wegen door het leven volgen, dat ze elkaar nimmer schijnen te kunnen ontmoeten, — en toch — zo groot is ondanks alles onze overeenkomst, onze gelijkheid tegenover alle andere wezens — toch bereiken ze allen hetzelfde punt: ze vinden in hun ouderdom allen dezelfde waardigheid, rust, resignatie, soms wijsheid, — ja, men ziet hoe ze met de jaren letterlijk op elkaar gaan gelijken. De leeftijd wist op een verbazingwekkende wijze de raskenmerken uit. Dr. Esrom leerde later een oude Javaanse dame van adel kennen — van een beroemd en overoud geslacht; op zeventigjarige leeftijd, toen haar zwart haar wit was geworden en haar bruine huid door de jaren was gebleekt, geleek ze verbazend veel op een oude dame van zijn familie in Denemarken. Gedurende dit eerste jaar slaagde hij er in om de dingen als het ware op de juiste afstand te krijgen, zodat hij ze in hun ware verhouding tot elkaar, in het juiste perspectief, kon zien. Hij kreeg daardoor reeds op jeugdige leeftijd een evenwichtig temperament, een gematigdheid des gemoeds, die tot op zekere hoogte misschien wel aangeboren was, maar die hij zich nu altijd bewust bleef.

„It takes all sorts to make a world", werd een van zijn lievelingsuitdrukkingen, en „leben und leben lassen" een andere.

Dat wat uiterlijk de volgende dertig jaar van zijn leven bepaalde, geschiedde, zoals begrijpelijk was, in zijn vak in het oude militaire hospitaal te Soerabaja; en ook dit sterkte in hoge mate een van zijn heimelijke, innerlijke overtuigingen, die hij zich eerst bewust werd, toen ze onverwacht door de feiten werd bevestigd.

Het was wederom het „toeval"; de blinde godin Fortuna danste op haar kogel langs hem heen — wierp een bal in de lucht, en hij greep die in de vlucht, zonder te vermoeden, welk een betekenis het voor zijn leven zou hebben.

Er was bij het grote militaire hospitaal te Soerabaja, het centrale hospitaal voor de garnizoenen van leger èn vloot van Oostjava, geen chirurg aangesteld. Om verscheidene redenen niet, waarvan de beslissende wel was, dat het corps artsen van

het leger slechts twee chirurgen telde, waarvan de een in de hoofdstad Batavia en de ander in Kota-Radja, de hoofdstad van Atjeh, waar de langdurige oorlog woedde, was aangesteld. Als de een of ander van de 300 zieke soldaten of matrozen de taktloosheid bezat om chirurgische symptomen te vertonen, die een vrij belangrijke operatie noodzakelijk maakten, moest hij naar Batavia „geëvacueerd" worden, twee dagreizen per trein onder hoogst onhygiënische omstandigheden.

Dat was op den duur een onhoudbare toestand. De chef van het hospitaal was een Roemeen, wiens geneeskundige hoedanigheden van die aard waren, dat de drie jonge, Deense artsen, die daar gelijktijdig waren aangesteld, enige twijfel koesterden over de echtheid van zijn „papieren". Maar van een militair en economisch standpunt bestuurde hij het hospitaal uitstekend en hij mengde zich nooit in de behandeling van de patiënten. De jonge artsen waren daarom, ofschoon het eigenlijk heel natuurlijk was, enigszins verbaasd, toen hij op een dag bij de „conferentie", die elke ochtend plechtig voor het ziekenbezoek plaats had, vroeg, of een van de heren misschien speciale chirurgische belangstelling had. Behalve de drie Denen waren er een Duitser en twee al wat oudere Hollanders, maar alle zes waren ze pas bij het hospitaal aangesteld. Of bij voorbeeld een hunner op zich wilde nemen een breuk bij een Nederlands infanterist te opereren. Ze keken elkaar enigszins verbluft aan, maar daar zowel de Hollanders als de Duitser het hoofd schudden, en aangezien zijn beide Deense collega's die gedachte ook van zich afzetten, gaf Dr. Esrom aan een plotselinge ingeving gehoor en zei bescheiden en innerlijk met angst en beven, dat hij het misschien wel zou kunnen. Zijn gehele „opleiding" op dit tijdstip was vier maanden dienst als assistent op de chirurgische afdelingen van het oude Fredriks Hospitaal, en als er iets was, dat de oude professor van deze afdeling, bij wien hij tot zijn eigen verwondering „persona grata" was geweest, hem had geleerd, dan was dat zelfkritiek en onvoorwaardelijke eerlijkheid tegenover zichzelf. Hij wees dan ook op de meest besliste wijze alle chirurgische aspiraties van de hand, wilde er niet van dromen zich als chirurg uit te geven, maar hij meende wel, dat wanneer dan niemand van de oudere collega's zich geroepen voelde om in te

grijpen, hij dan misschien — enz. Hier werd hij door den chef onderbroken, die zonder enig begrip tegenover deze ontboezeming stond en kort en goed zei: „Op wanneer zullen we de operatie bepalen?", alsof het iets alledaags was en niet de eerste grotere operatie van Dr. Esrom en het hele hospitaal. Heel goed.

Er was een operatiekamer en een verrassend goed en compleet instrumentarium, dat te voorschijn gehaald werd en van de dikke laag vaseline werd ontdaan, waar het de jaren door mee ingesmeerd was geweest, sedert het eens door een optimistischen chef, die van komende grote dingen droomde, was besteld. Dr. Esrom stond met zijn operatietechniek op en ging er mee naar bed, hij ontleedde, om zijn anatomie wat op te frissen, op de ontleedkamer; de grote dag kwam, en bijgestaan door zijn twee Deense collega's, in tegenwoordigheid van het gehele artsenpersoneel van het hospitaal van den stafarts af, maakte hij, zonder zijn hand te laten beven, een regelrechte „Bassini", lege artis, en zonder ongelukken van welke aard ook. Alles verliep zonder complicaties, de wond heelde tot zijn verbazing net zo keurig en mooi als op welke universiteitskliniek ook, en daarmede was Dr. Esrom voor tijd en eeuwigheid „chirurg"; hij had zonder het te vermoeden een beslissende stap gedaan, zijn Rubicon overschreden, zich op een reis begeven, waarvandaan geen enkele weg terug voerde. Een „toeval"? Ja, ongetwijfeld, maar hij greep het in de vlucht; de vruchtbare seconden werden vastgehouden, een handeling vond plaats. Het was in het klein, een van die ogenblikken, waar Brutus aan dacht, toen hij sprak van de „tide in the affairs of men which taken at the flood leads on to fortune".

Hij ging aan boord, toen de vloed het hoogst was, en de stroom voerde hem verder, zo niet tot „fortune" dan toch tot lange, werkzame en spannende arbeidsdagen, tot grote verantwoordelijkheid en vele teleurstellingen, maar ook ter overwinning en tot die innerlijke bevrediging, die men gevoelt, en bijna alleen dan zuiver gevoelt, wanneer men meent, dat men enig nut heeft gedaan, wanneer men een verbond heeft gehad met de zin der dingen.

Hij kreeg per omgaande een verzoek van den stafarts om zich op de chirurgie te gaan toeleggen, — hij zou het operatie

„materiaal" krijgen, dat hij op zich zou durven te nemen. Het werd een druk jaar, dat volgde. Operatieoefening op lijken in verstikkende hitte en stank, een steeds vuriger en ijveriger studie van de chirurgische handboeken; gedurende de eerste maanden werd de „Chirurgie d'Urgence" van den ouden Fransman Lejar zijn bijbel, die hem overal gezelschap hield, en die hij haast van buiten leerde. Diens elegante duidelijkheid en voortreffelijke operatiebeelden waren juist, wat hij nodig had.

Hij vergat nimmer zijn eerste laparotomie — in 1904 was een laparotomie immers iets anders dan heden; toen was het openen der buikholte nog in een duister waas gehuld, men had het gevoel, dat men de voorhang van het allerheiligste vaneenspleet. Het was een groot eierstokgezwel bij een vrouw van een van de inlandse soldaten, die ook in het militaire hospitaal werd behandeld, en toen de buikwand opengesneden was, en de grote, blauwachtig glanzende wand van het gezwel zich in de wond vertoonde, fluisterde de oude stafarts hem in het oor: „Maak gauw dicht, mijn jongen, — dat is toch zeker een zwangerschap"!

Maar dat was het niet.

Het militaire hospitaal geleek zoals gezegd iets op een oud Italiaans klooster; vier geelgekalkte, lage huizen omsloten met hun zuilengangen een grote, open hof, die heet als een kokende ketel zou zijn geweest, als hij niet in de schaduw van vijf machtige waringins had gelegen. Hun ineengestrengelde kronen vormden de hemel van de binnenplaats, en de stammen met hun honderden luchtwortels het grootste deel van het plein zelf. In deze luchtige kronen huisden een menigte eekhoorns en vogels, vooral kraaien en wilde duiven, en de aap van den portier, een grijze gibbon, bracht het grootste deel van zijn tijd door met er een hopeloze jacht op te maken. De duiven waren schuw, maar de kraaien waren minstens even verstandig als de aap en juist die kleinigheid vlugger, die hen permitteerde hem heel dichtbij te laten komen, om op het laatste ogenblik schaterlachend weg te vliegen. Daarboven in de bladeren en in de luchtige wereld van de dunne takken, speelden zich hele kluchten en blijspelen af, welke tot onuitputtelijk vermaak van het hele hospitaal, alle dagen op de-

zelfde wijze eindigden. Wanneer het tijd voor de rijsttafel was en de rusturen van het hospitaal naderden, moest de aap op hoog bevel vastgebonden worden. De korporaal-portier probeerde elke dag vergeefs hem naar beneden te roepen; de aap glimlachte hem stil toe, stiet een paar vleiende jammerkreetjes uit, legde zich op een gemakkelijk plekje in de top neer en rolde zich tot een harige, grijze bal in elkaar. Wanneer de korporaal een apoplexie van woede nabij was, kwam zijn Javaanse huishoudster met haar kat, die zij begon te aaien, onder de boom staan. Op hetzelfde ogenblik ontwaakte de gibbon tot de daad; hij liet zich loodrecht van zijn ontzaglijke hoogte vallen, strekte slechts twee of drie maal op weg naar de aarde zijn ongelooflijk lange arm met de nog langere vingers uit, greep een ogenblik in zijn val voor zich uit, om zijn vaart te verminderen, maar was in een moment op de aarde en rende in volle vaart op zijn korte achterpoten en met zijn lange armen naar beide zijden als een balanceerstok uitgestrekt op de kat toe; hij had klaarblijkelijk moorddadige bedoelingen. Het was de jalouzie die hem dreef, wat bewijst, hoe oorspronkelijk en diepgaand dit gevoel in een dier is, — en wat dat betreft zeker niet minder in een mens.

Beschermd tegen de zon en de hitte door de brede zuilengangen met hun zwarte, gepolijste tegels lagen daar de ziekenzalen; grote luchtige, witgekalkte vertrekken met lange rijen ijzeren bedden, waarin de inlandse bruine soldaten en matrozen op hun stroozakken lagen. Het was met die eigenaardige mengeling van vertwijfeling en vrolijkheid, die wij galgenhumor noemen, dat Dr. Esrom de mededeling in ontvangst nam, dat hij het eerste etmaal, nadat hij zich over het geheel bij de dienst had gemeld, de wacht in het hospitaal had. Om twaalf uur verlieten alle artsen het hospitaal, alleen hij bleef achter en heerste daarna tot acht uur des morgens onbeperkt over de drie honderd zieken en de veertig à vijftig ziekenoppassers; daar hij niet in staat was om ook maar één woord met een der partijen te wisselen, was zijn taak tot op zekere hoogte zeer eenvoudig. Hij moest zelf onderzoeken en uitvoeren; hij kon noch de zieken uitvragen noch de ziekenoppassers orders geven. Men ontkomt op deze wijze aan veel geleuter en krijgt er een voorstelling van, hoe het in de wereld

der doofstommen moet toegaan — niet altijd en in alle opzichten onprettig.

Het gevoel echter, dat gedurende de eerste jaren in Indië bij Dr. Esrom overheersend was, was trotsheid en vreugde zelfstandig te zijn; men was luitenant in het leger en stond onder kommando, maar als geneesheer was men absoluut zelfstandig, volkomen zonder contrôle; men moest zelf zijn diagnose stellen, zelf zijn behandeling doorvoeren; er waren geen specialisten bij wie men raad kon zoeken, geen chefs de clinique met hun alles overwinnende autoriteit, naar wie men zijn moeilijke en gevaarlijke gevallen kon sturen, terwijl men zelf zijn handen in onschuld waste. Men was alleen en had leven en dood in zijn hand.

Er waren ogenblikken, dat hij zijn jeugd en onervarenheid — ja, en de grote gapingen in zijn kennis als misdaden voelde; verschrikkelijke ogenblikken, wanneer de patiënt zijn laatste hopeloze en vertwijfelde strijd tegen de ziekte streed; wanneer de ademhaling jagend ging en zijn vingers voelden, dat de pols klein en zacht, onregelmatig, eindeloos zwak werd en het scheen alsof hij van verre door enorme moeilijkheden heen kwam, — ogenblikken, waarin hij de verantwoordelijkheid als onduldbaar, als ondraaglijk voelde. Wanneer hij de ogen van de stervende in angst de zijne zag zoeken en in de meest volkomen overgave en gehoorzaamheid tegen zijn wil zijn lot, zijn alles, in zijn handen zag leggen. Dan voelde hij zijn onmacht, zijn onwetendheid, als kwakzalverij, zwendel, bedrog, als iets strafbaars. Dit gevoel van schuld, van medeplichtigheid aan 's levens eeuwige nederlaag tegenover de dood, verliet hem nimmer geheel. Onze volkomen onwetendheid ten opzichte van de ware natuur van leven en dood scheen hem in zijn meer pessimistische perioden al onze onzekere en kinderlijke pogingen om in te grijpen te moeten doen uitsluiten en beslist verbieden. En het feit, dat men na een ingreep, hetzij een operatie of slechts het voorschrijven van een krachtig werkend medicament, nooit met volle zekerheid kań weten, of de ingetreden verbetering of verslechtering *post* of *propter* is, vervulde zijn gemoed vaak met een verlammende scepsis. Men weet in werkelijkheid niet en zal het ook nooit te weten komen, hoe het met de zieke zou zijn gegaan, als men niets had

gedaan, of als men het tegengestelde had gedaan; ook al kan natuurlijk de door jaren lange arbeid verzamelde ervaring iemand in vele gevallen een relatieve zekerheid geven.

Een zekere onlust om in te grijpen, om iets te *doen*, verliet hem nimmer; hij moest altijd een kleine strijd tegen zichzelf leveren, telkens opnieuw een inwendige twijfel overwinnen, eer hij tot grote operaties besloot. Deze onlust, die ten dele heel vanzelfsprekend te wijten was aan het feit, dat hij zo jong en onervaren en ongeschoold voor een grote taak werd gezet, wortelde misschien ook wel in de omstandigheid, dat de generatie van Deense artsen, waartoe hij behoorde, door hun leraren niet bijzonder veel geestdrift was bijgebracht voor de eigenlijke „behandeling" van de zieken. Integendeel. De leuze was, zo weinig mogelijk doen, vòòr alles „niet schaden", niet de *vis medicatrix naturae*, de geneeskracht der natuur zelf, verstoren. De grote ontdekkingen, die op het gebied der bacteriologie waren gedaan, hadden den artsen geleerd om diagnosen te stellen, hadden een diepere kijk op het wezen van vele ziekten gegeven en hun nog groter beloften gedaan, die de toekomst zou inlossen; maar helaas hadden zij hun nog geen wapens gebracht tegen de bacteriën, wanneer deze overal aanwezige vijanden eenmaal in het menselijk lichaam waren doorgedrongen; wanneer de diagnose gesteld was en de ziekte een naam had gekregen, vond men eigenlijk dat het vraagstuk was opgelost; over de behandeling trok men zijn schouders een beetje op. De chirurgie had in eerste instantie het grootste voordeel van de grote ontdekkingen binnengehaald, maar haar techniek stond nog in haar kinderschoenen en de sterfte was ondanks de antiseptica zo groot, dat de gewetensvolle chirurg, de chirurg met een sterk verantwoordelijkheidsgevoel, zeer terughoudend was.

Zieke mensen verwachten intussen van den arts, dat hij iets zal *doen;* zij willen zien en voelen, dat hij de strijd tegen de ziekte, met de dreigende vijand op de achtergrond, energiek opent; verliest hij de slag, dan wordt hem dit alleen maar vergeven — maar dan ook volkomen, — als hij werkelijk „alles heeft gedaan, wat hij kon".

Dr. Esrom leerde al spoedig, dat het de praktijk van een arts niet schaadt, als een van zijn patiënten onder zijn handen

sterft, als hij de goede strijd maar heeft gestreden. Dat hij in zijn onwetendheid, juist door zijn strijd, den vijand misschien heeft geholpen, begrijpt de zieke goddank nooit, en hijzelf gelukkig ook niet.

Een ziekte als de tyfus, die in de meer geciviliseerde landen bijna verdwenen is, is een goed voorbeeld van het bovengenoemde. Die werd jarenlang op vele plaatsen ter wereld systematisch wekenlang met pyramidon behandeld; en vele geneesheren vonden, dat het een gunstige invloed op het verloop der ziekte had. Van deze stof weten wij thans, dat zij niet zelden een dodelijke bloedziekte te voorschijn roept. Aan het feit hoeveel tyfuspatiënten in die jaren meer door de behandeling dan door de ziekte zelf werden gedood, willen we maar liever niet denken.

Hoe meer hij zich echter door zijn verantwoordelijkheid bezwaard gevoelde, hoe meer hij de gebreken van zijn eigen bewapening begreep, des te groter werd paradoxaal genoeg het gevoel van zijn eigen betekenis, — de trotsheid op het feit, dat andere mensen hem hun vertrouwen gaven, in hem geloofden, zich op hem verlieten. Dit vertrouwen was hem onbegrijpelijk, hij leerde het nooit helemaal begrijpen, er aan wennen; het vervulde hem de jaren door eerder met een groeiende verwondering, alsof het hem moeilijk viel dit te doen rijmen met zijn kennis van de menselijke natuur, die hij zich verder had verworven. Dat de mensen hun geld aan een advocaat of een makelaar in effecten, hun zonden aan een biechtvader, hun geheimen aan een echtgenoot toevertrouwden, leek hem desnoods begrijpelijk; maar dat ze in pathetische overgave en vol vertrouwen hun lichamen aan de handen van een onbekenden arts overleverden en zich op zijn raad aan de meest pijnlijke en gevaarlijke manipulaties onderwierpen, dat bleef hem altijd raadselachtig. Zich naakt op een metalen tafel te laten vastbinden, dikwijls in de meest indecente houding, als een schaap op de slachtbank, als een misdadiger op de pijnbank, verdovende lucht in te ademen tot het bewustzijn iemand verlaat, zich open te laten snijden en zich van grote delen van zijn ingewanden te laten beroven, — daar behoort werkelijk een geloof en vertrouwen toe, dat bovenmenselijk is, zelfs thans nu de techniek der chirurgen is gestandaardiseerd, zodat het nu be-

trekkelijk zelden voorkomt, dat de mensen als een direct gevolg van de ingreep sterven. Maar nog 30, 40 jaar geleden, toen Dr. Esrom begon te opereren, was dit immers iets dat zeer dikwijls voorkwam; en men moet niet vergeten, dat de ziekten, waarvoor de mensen zich aan deze ingrepen en dit risico onderwierpen, lang niet altijd op zichzelf dodelijk waren. Het was geenszins zo, dat er alleen als het leven er mee gemoeid was werd geopereerd. De hoop om van zijn lijden, misschien van zijn onaangenaamheden te worden bevrijd, was dus al voldoende.

Hij bewaarde altijd een zekere, misschien niet ongezonde, scepsis tegenover zijn métier. Een van zijn geliefkoosde zegswijzen was toen reeds, dat de chirurgie een *noodzakelijk* kwaad is, maar een kwaad. Zij bereikt nimmer het ideaal, de volkomen teruggave van het normale; men is na de handen van den chirurg gepasseerd te zijn, nooit meer volkomen dezelfde; zelfs in de gelukkigste gevallen draagt men voor de rest van zijn leven een litteken.

Deze instelling behoedde hem voor vele ingrepen op goed geluk af; hij had later, wanneer hij wel eens poogde de rekening op te maken, meer zonden te berouwen, begaan door ingrepen, die hij had nagelaten, dan door overtredingen, en het is waarschijnlijk een kwestie van temperament, hoe men dit standpunt wil waarderen. Hij gaf er gedurende zijn ganse leven onvoorwaardelijk meer de voorkeur aan de zieke „een natuurlijke dood" te laten sterven, dan hem te vermoorden. Voor de zieke is het resultaat hetzelfde, maar voor den geneesheer niet.

Welk een groot avontuur deze vroege liaison met de chirurgie nu ook voor Dr. Esrom was, toch werd ze pas verscheidene jaren later het overheersende deel van zijn leven als arts, en sloot hij een geregeld huwelijk met haar.

Het was een andere kant van de veelzijdige, bonte wereld der geneeskunst, die hem gedurende deze eerste jaren geboeid hield; een geheel nieuw, ongelooflijk boeiend en dramatisch deel van de oude kunst, die juist in deze jaren voor het voetlicht trad en een zeer grote rol in alle warme landen op aarde zou gaan spelen. Het was de geneeskunst van tropische ziekten en de tropenhygiëne.

De rusteloze en allengs ontwortelde geest der blanke rassen, heeft, zoals wij allen weten, gedurende de laatste eeuw niet zo weinig uitgevonden. Hij keerde zich van de hemel naar de aarde, bestudeerde verschijnselen en schiep de moderne wetenschap, en de bijproducten van dit proces, al die amusante verzinsels, onder wier juk wij ons gewend hebben te lopen, zijn, wat wij de moderne techniek noemen; de moderne techniek, die gans onze eigen wereld heeft veranderd. Daarover is in deze tijd heel wat gezegd en geschreven, — zij heeft den mensen iets gegeven om over te denken, en de volgende grote revolutie wordt vermoedelijk het oproer van de massa's tegen de techniek.

In Byzantium en later in Rusland, Mexiko en Spanje bestormden de massa's de kerken en vergruizelden de heiligenbeelden; spoedig zullen ze misschien de fabrieken bestormen en de afgodsbeelden van onze tijd: de machines, vernielen.

Intussen hebben wij o.a. geleerd ons veel sneller over de aarde te bewegen dan vroeger — we hebben alleen maar geen doel meer; wij kunnen op lange afstand met elkaar spreken, maar hebben niets meer te zeggen; elkaar sneller en duidelijker schrijven, maar geen gedachten, die de moeite van het opschrijven waard zijn. Zelfs het hemelruim, de aether hebben wij van banaliteiten vervuld.

Wij hebben al dit speelgoed niet voor niets gekregen; — de machines vermoorden en kosten reeds in vredestijd elk jaar meer mensenlevens dan een middelgrote oorlog vroeger, elke week zo veel als een van de grote veldslagen uit de geschiedenis. Dat beschouwen we met een merkwaardig fatalisme. Het is kenmerkend voor gans deze dode kunstmatige machinekultuur, dat zij in dienst van de oorlog haar hoogste ontwikkeling heeft bereikt; dat zij het meest geschikt is tot rationele, systematische verwoesting en vernietiging van leven en levende kultuur; daarvoor is zij onontbeerlijk, op dat gebied kan niets met haar wedijveren. Er zijn betere werken met een ganzepen dan met de vulpen geschreven, maar het machinegeweer doet zijn werk ongetwijfeld volkomener dan pijl en boog.

Al deze vele uitvindingen, die wij samenvatten onder de neutrale gemeenschappelijke benaming „de moderne techniek",

hebben wij in onbegrijpelijke verblindheid in een onstuimig tempo spoedig alle tropische volkeren opgedrongen, en niet het minst het Javaanse doornroosjesvolk. Van hen alle is er een, en misschien is het wel de enige van de hele ceel, die voor zo ver te zien valt, uitsluitend een zegen is geweest. Over de uitwerking van de allermeeste der zogenaamde technische vorderingen in een overoud, tropisch landbouwland kan men in elk geval van mening verschillen; wij kunnen haar nog niet overzien.

Dat zij op vele punten oude en beproefde dingen hebben gedood, oude kunst en langzaam, organisch gegroeide wijsheid hebben vernietigd, is zeker.

Maar de moderne tropenhygiëne en tropische geneeskunst, twee der jongste en krachtigste scheuten aan de grote boom van de geneeskundige wetenschap, hebben stellig slechts iets zieks en rots verwijderd, hebben, voor zo ver men het kan overzien, geen schadelijke nevenwerkingen gehad. Tenzij men tot de laatste een geweldige bevolkingsgroei wenst te rekenen — wellicht echter een wel wat al te cynische en paradoxale visie op het menselijk leven.

Toen Dr. Esrom in het begin dezer eeuw op Java kwam, vond hij op dit gebied zeer zeker toestanden, die overoud waren en algemeen voorkwamen, maar paradijsachtig waren zij niet, als men er tenminste van mag uitgaan, dat ook de hygiëne in het paradijs in orde was.

Er was natuurlijk ook toen reeds, voornamelijk in de grote steden, een aantal uitstekende Nederlandse artsen. In de kleinere steden gewoonlijk maar een, die niet altijd uitstekend was. In een stad van ongeveer 100.000 zielen, waar Dr. Esrom zich enkele jaren later vestigde, waren in totaal vijf blanke artsen. Naast de Nederlandse artsen met een moderne opleiding en instelling, was er hier en daar nog een rest over van de oude tropenartsen, wier behandelingsmethoden zeer oorspronkelijk en bij tijden ook zeer summier waren. Hij nam eens een afdeling van een militair hospitaal van een dezer grijzende geneesheren-buccaneers over. In de grote zaal lagen dertig Javaanse infanteristen in twee lange rijen, en de oude heer merkte op, dat er tot een eigenlijk onderzoek helemaal geen reden was; ze hadden allemaal of malaria of syfilis, of

allebei. Hij hield er de vaste regel op na — en hij had er zich altijd wel bij bevonden, — dat de bedden links op Maandag, Woensdag en Vrijdag joodkalium kregen en die aan de rechter kant kinine; Dinsdags, Donderdags en Zaterdags omgekeerd; des Zondags kregen de meesten een smeerkuur en allemaal kregen ze wonderolie. En toegegeven moet worden, dat er iets verhevens aan zulk een simplificering en standaardisering was; ja, het gebeurde Dr. Esrom later, dat hij zichzelf moest afvragen, toen hij na diepgaande onderzoekingen en lange journalen over elk der dertig afzonderlijk de rekening opmaakte, of de en-grosbehandeling van den oude niet even effectief was geweest als zijn meer gedetailleerde. De jonge arts zoekt graag naar het zeldzame en zoekt het soms met zo'n halsstarrigheid, dat hij het alledaagse, het altijd noodzakelijke vergeet.

Private geneeskundige behandeling kregen toentertijd — afgezien van de soldaten — alleen de blanken en de Chinezen maar. Wat de dertig millioen Javanen van toen aangaat, die moesten zich maar redden zoals hun voorvaderen altijd al hadden gedaan; en aangezien ze dat op *alle* andere gebieden van het leven ook deden, was daar op zichzelf niets eigenaardigs of stotends aan. Daar de weinige artsen met de beste wil ter wereld niet meer dan 1 ‰ hunner hadden kunnen behandelen, en er lang geen 1 ‰ was, die de honoraria der blanke geneesheren had kunnen betalen, was het heel gelukkig, dat zij ook volstrekt niet door de Europese artsen behandeld wensten te worden; integendeel, — ze vreesden deze als de pest. Ze hadden geen greintje vertrouwen in hen. Zij gebruikten de methoden van hun voorvaderen, en in elk dorp was er een „doekoen", meestal een vrouw, die de kwaliteiten van arts en vroedvrouw in één persoon verenigde. Zij had geen „opleiding" in onze zin, zij had van haar moeder of voorgangster door mondelinge overlevering geleerd, en haar recepten voor inspuitingen en aftreksels, djamoe's, waren dikwijls buitengewoon gecompliceerd. Met de chirurgie gaf zij zich — gelukkig moet men wel zeggen — niet af; maar daar vele der talloze, inlandse planten, die zij voor haar private farmacotheek gebruikte, sterk werkende, geneeskrachtige eigenschappen hadden, konden haar djamoe's natuurlijk nu en dan van pas komen en de pa-

tiënt „cureren".

Zeer grappig en heel leerrijk was het nu te zien, dat er onder de Europese bevolking, — en niet alleen onder de halfbloeden — velen waren, die een diep respect voor de kennis en ervaring van deze doekoens hadden en een waar Turkengeloof hadden in de geneeskracht van de inlandse medicijnen. Men redeneerde heel eenvoudig, dat aangezien de ziekte in dit land thuis hoorde, de middelen er tegen ook hier te vinden moesten zijn, — een zeer verleidelijk, maar misschien toch wel wat te teleologische redenering. De inlanders legden aanzienlijk meer kritiek en gezonde scepsis aan de dag tegenover onze medicamenten, waarvan toentertijd praktisch alleen maar wonderolie, kinine, anti-wormmiddelen en opium waardering bij hen hadden gevonden.

Het is een misverstand te menen, dat „verlichting" en „kennis" het bijgeloof uitroeien, — zij verplaatsen het slechts.

Tegen hun obstetrische methoden was bij normaal verlopende bevallingen niet veel in te brengen; daar geldt immers namelijk volstrekt de regel, dat hoe minder men er zich in mengt, hoe beter, — practisch *alles,* wat men zou kunnen bedenken te doen, is schadelijk. Als er zich echter hinderpalen bij de bevalling vertoonden, gebruikten ze een uitwendig geweld, dat iemand er altijd weer verbaasd over deed staan, wat het menselijk lichaam, en dan vooral dat der vrouw, wel kan hebben; iets, wat overigens ook voor onze „wetenschappelijke" methoden geldt; wanneer Dr. Esrom achteraf aan zekere versies en extracties en tangverlossingen dacht, die hij had uitgevoerd, kon het hem koud langs de rug lopen.

In het hospitaal vond hij zich plotseling tegenover een menigte van ziekten geplaatst, waar hij aan de Kopenhaagse universiteit niets over had geleerd, die slechts met „kleine lettertjes" in zijn leerboeken stonden vermeld, en die in de Deense ziekenhuizen niet vertegenwoordigd waren. Over het algemeen waren de oude, welbekende, ziektebeelden ook hier aanwezig, ook al kwamen enkele wegens onbekende oorzaak niet in de tropen voor, bij voorbeeld de roodvonk. Welke in de tropenpraktijk echter overheersten, waren heel andere ziekten, die hij slechts van naam kende, en er waren er ook, wier naam hij zelfs nog nooit had horen noemen.

De eerste dertig jaar van deze eeuw komen wat de tropische geneeskunst en de tropenhygiëne betreft volkomen overeen met de bacteriologie en de chirurgie voor de daaraan voorafgaande generatie. Elk jaar, ja haast elke maand bracht nieuwe ontdekkingen, die oude opvattingen omverwierpen en de meest verbazingwekkende perspectieven openden. Dit alles was avontuurlijk en spannend als een detectiveroman, stimulerend als oude wijn. Hij en alle jonge artsen, die het geluk hadden gedurende deze jaren in de tropen te werken, voelden zich als de officieren in een zegevierend leger, dat in snelle marsen tot dan toe onbekende gebieden binnentrok. En dat leger had geen dood en verderf in zijn voetspoor, — integendeel, het was precies omgekeerd, — men streed zonder een schaduw van twijfel aan de kant van het licht, en nieuw leven, nieuwe, onvermoede mogelijkheden traden naar voren, waar dit leger was gepasseerd.

Het schitterende, het gelukkige, was dit, dat al deze nieuwe ontdekkingen op het gebied van de tropische geneeskunst niet slechts zoals zo vele grote, medische ontdekkingen van zuiver theoretisch, wetenschappelijk belang waren, een dieper begrip van de ziekte openden zonder mogelijkheden voor een meer effectieve behandeling van de zieke te scheppen; neen, in de meeste gevallen betekenden deze een ogenblikkelijke, een beslissende verandering in het zuiver praktische, de behandeling betreffende, zodat men plotseling van geheel nieuwe, fonkelende en effectieve wapenen voorzien tegenover de vijand stond, tegenover wie men de tijden door machteloos had gestaan.

Hij wierp zich met een ijver en belangstelling op de studie van deze ziekten, die hem zelf in hoge mate verbaasden. Het was geen roeping, geen innerlijke stem geweest, die hem geneesheer had doen worden. Het was een toevallige keus tussen de verschillende vakken, waartoe een studie aan de universiteit kon leiden, geweest. Hij had liever zoöloog willen worden, maar toen het er op aan kwam, wilde hij de rest van zijn leven toch liever met zieken dan met schoolkinderen te maken hebben. Van twee kwaden, koos hij het kleinste. De studie als zodanig had nimmer werkelijk zijn belangstelling gehad, ook niet zijn co-assistententijd aan de hospitalen, ja zelfs niet zijn dienst als assistent; het was en bleef routinewerk op de ver-

antwoording van iemand anders. De oude, verloskundige kliniek in de Amaliegade te Kopenhagen, waar elke dag zeven nieuwe mensen op dezelfde oude, wrede wijze als altijd vroeger, op de wereld kwamen, — die had tot zijn fantasie gesproken. — Het oudste en meest aangrijpende wonder in het menselijk leven speelde zich hier dag en nacht, jaar in, jaar uit, op dezelfde dramatische wijze af; en het werd nimmer banaal, zijn gezond en onverbloemd realisme bleef tot op zijn laatste dag als geneesheer dezelfde diepe indruk op hem maken, en het werd met de jaren dan ook de tak van zijn vak, die hem het meest interesseerde; bij welke hij het gemakkelijkst het onverstoorbare geduld, de houding van kalme vastbeslotenheid en afwachten van het juiste ogenblik wist te bewaren, welke tot de belangrijkste eigenschappen van den arts moeten behoren.

Gedurende de eerste jaren echter waren het zoals gezegd de tropische ziekten, die hem boeiden. Vele dezer hebben een even acuut en dramatisch verloop als een bevalling. Leven en dood draaien dikwijls om uren, om minuten, en er moet iets *gedaan* worden, — de geneesheer moet hier handelen — en snel en doortastend handelen.

Van al deze exotische ziekten waren het vanzelfsprekend de grote epidemieën, die het sterkst tot de verbeelding spraken. Deze besmettelijke ziekten, die ook de blanke wereld nog sinds mensenheugenis bedreigden, waren toentertijd in het tropische Oosten verre van overwonnen, — pokken en cholera, pest en gele koorts zijn namen, die hun duistere klank bewaard hebben, ofschoon de allermeeste hedendaagse artsen er nimmer ook maar een enkel geval van hebben gezien.

De pokken waren in Nederlands-Indië onder definitieve contrôle gebracht door het invoeren van de gedwongen vaccinatie, een van de vroegtijdigste en meest bewonderenswaardige daden der Nederlanders op het gebied der voorbehoedende geneeskunst. Inlandse vaccinateurs werden aan het grote instituut te Batavia opgeleid en naar de verste uithoeken van het machtige rijk uitgezonden. Zo goed als alle zestig millioen mensen van een paar honderd verschillende rassen en even zo vele talen, wonende op duizenden eilanden, in ontoegankelijke bossen en bergen, worden als kind gevaccineerd en na verloop van zeven jaar gehervaccineerd. Een organisatorisch werk van de meest

indrukwekkende soort, en dat over het geheel een volkomen bevredigende uitwerking heeft. Het bewijs is geleverd, zodat elkeen het kan zien; *jonge* door de pokken geschonden mensen zijn even zeldzaam als melaatsen in Denemarken, en de ziekte zelf zo weinig frequent, dat er in Indië vele artsen zijn, die nimmer een geval van pokken te zien krijgen.

Datzelfde geldt nu ook voor de *cholera*. Het is meer dan vijftien jaar geleden, dat het laatste choleragevaal op Java werd behandeld, maar in Dr. Esroms jeugd stond de zaak anders. Toen werd de ziekte beschouwd als thuis te behoren op Java en de andere eilanden, en met weinige jaren tussenruimte kwamen er heftige oplaaiingen, die duizenden slachtoffers eisten. Dr. Esrom leerde, wat het wil zeggen om praktiserend geneesheer in een cholerastad te zijn, en men kan zich moeilijk een hopelozer situatie voor een arts indenken.

De vrees hiervoor, de meest angstwekkende van alle ziekten — longenpest misschien uitgezonderd — was zo groot, dat zowel de blanken als de kleurlingen over het algemeen weigerden haar naam uit te spreken. Onderling werd zij eenvoudig „de ziekte" genoemd. Er waren zelfs artsen, die door deze panische schrik bevangen werden. Toen Dr. Esrom zich later in een van de grote steden van Middenjava had gevestigd, gebeurde het, dat hij op een nacht in de grootste haast bij een van de aanzienlijke grote kooplieden der stad werd geroepen. Dr. Esrom kende hem van naam en gezicht, maar wist, dat zijn huisarts de oudste en een zeer goed bekend staande geneesheer, een Hollander met niet weinig Javaans bloed in de aderen, was. De man had cholera, en de huisarts was er vanzelfsprekend dadelijk bijgeroepen, maar toen hij binnentrad en zag waar het om ging, verontschuldigde hij zich met enkele verwarde woorden over een dringende operatie en verdween. De man herstelde, — de epidemie had al geculmineerd, en de sterfte nam zoals altijd af. Dit „geval" echter werd van onschatbare betekenis voor Dr. Esroms jonge praktijk. Bang te zijn voor besmettelijke en gevaarlijke ziekten is voor een arts even slecht, als het voor een zeeman is om zeeziek te zijn, ja erger, want zelfs een ongeneeslijk zeeziek zeeman *kan* een Lord Nelson worden. Een andere arts, dien hij goed kende, schiep zijn huis in de choleratijd om in een vesting. De ingang was versperd

door een driedubbele barricade met van carbolwater drijvende matten; grote reservoirs met desinfecterende vloeistoffen stonden als wijwatervaten in katholieke kerken opgesteld, en het was niet voldoende om er een paar druppels van over zich heen te sprenkelen en het teken des kruises te maken, eer men toegang kreeg tot het allerheiligste. Zelf was hij gelukkig vrij van alle aanvechtingen in die richting, op dit punt was hij volkomen fatalist en hij nam dan ook nimmer voorbehoedmiddelen van enigerlei aard om zich veilig te stellen. Het is over het geheel zeer interessant om op te merken voor welke uiterst uiteenlopende dingen de mensen bang zijn; hij was volkomen zonder vrees voor ziekten en voor de zee. Ook de kogels in de oorlog boezemde hem niet meer dan een zekere tegenzin in als voor iets dwaas, idioots, misschien ten dele, omdat ze onzichtbaar waren. Daarentegen raakte hij een zekere angst in het donker nimmer geheel kwijt, en tegenover de blanke wapens voelde hij een besliste weerzin. Ook *de lucht* bleef voor hem altijd een vijandig element. Hij zou nooit vliegenier of een echte bergbeklimmer zijn geworden. Zijn vrouw bezat de werkelijke moed, deze liefde voor het gevaar, waar Karen Blixen over spreekt; zij was slechts bang voor een enkel ding op deze wereld, — de muis, voor deze kleine, onschadelijke diertjes voelde zij een panische angst, die haar de belachelijkste dingen deed doen, zoals bij voorbeeld onder het uitstoten van allerlei kreten met opgeheven rokken op een stoel klimmen. De Freudianen zullen voor deze dingen, zoals voor haast alle verschijnselen dezer wereld, wel een verklaring hebben, die echter voor normale mensen helaas in de regel in besliste strijd is met onze ervaringen, onze herinnering en ons innerlijk weten.

Het wanhopige van cholera was, dat als men werkelijk een geval wilde proberen te behandelen, men de zieke feitelijk gedurende de eerste paar etmalen geen ogenblik kon verlaten; en daar men een twintig, dertig gevallen kon hebben behalve andere ernstige en acute gevallen, om niet te spreken van bevallingen en onuitstelbare operaties, was alles bij voorbaat al hopeloos.

De derde der grote, beruchte, besmettelijke ziekten, de pest, de zwarte dood, heeft in de tropen een niet zo grote rol gespeeld als haar griezelige zusters. Deze behoort in de subtropi-

sche gebieden thuis, en daar zij zich merkwaardig genoeg pas in 1911 op Java vertoonde, kreeg Dr. Esrom er in zijn jeugd niet mee te maken. Het eigenaardige aan haar is, dat zij eigenlijk een rattenziekte is, die de besmetting overbrengt door de beet van rattenvlooien, en daar deze ook van mensenbloed houden, heeft men het spel gaande, als er van alle factoren, — ratten — vlooien — mensen — en pestbacillen — voldoende aanwezig zijn. Er wordt heel grappig verhaald, dat de pest in Nederlands-Indië eerst werd ontdekt, doordat een inlandse koeli, die in grote rijstpakhuizen werkte, waar de uit Birma ingevoerde rijst werd bewaard, zich een naam veroverde als een groot rattenmoordenaar; hij was in het bezit van een door hemzelf uitgevonden rattengif, dat hij in het pakhuis strooide, en elke ochtend lagen er dozijnen dode ratten; bovendien ving hij er vele met zijn handen. Helaas stierf deze moderne rattenvanger aan een ziekte, die als pest gediagnostiseerd werd, en men vond dan ook pestbacillen in hem. Het kon dus nauwelijks zijn geheim giftrecept zijn, maar de rattenpest, uit Birma ingevoerd, die eerst de ratten doodde en daarop den rattenvanger. Later breidde zij zich langzaam, maar onweerstaanbaar over Java uit, meest in de bergstreken, en de Nederlanders hebben haar met ongelooflijke taaiheid en grondigheid bij het enorme werk om de woningen van de ganse bevolking om te bouwen en ze ratvrij te maken, bestreden.

De vierde van de grote epidemie-klavervier — de gele koorts — heeft zich nog nimmer in het tropische Azië vertoond; deze hoort in Amerika en Afrika thuis. De muggensoort, die nodig is om haar te verspreiden, wordt in talloze millioenen op Java gevonden — het is een van de bijzonder onaangename muggensoorten, die in tegenstelling tot b.v. de malaria, ook overdag steekt; zij is echter alleen nog maar nimmer in de gelegenheid geweest om een gele-koortspatiënt in het infectieuze stadium te steken. Maar de kunst neemt toe, zoals men zegt, — de techniek doet het in elk geval; en als het een snelle vliegmachine eens zou gelukken een paar levende met gele koorts geïnfecteerde stegomyia's naar een van de grote steden van tropisch Azië te brengen, dan zouden wij hiermede een in het oog lopende voorbeeld hebben van de onberekenbare schade, die moderne uitvindingen *kunnen* veroorzaken

— geheel afgezien van hun gebruik voor oorlogsdoeleinden, — maar die rekenen wij immers ook eufemistisch tot hun nuttige werking.

De grote epidemieën, waar de geschiedenis van verhaalt, hebben voor onze generatie hun gruwelijkheid verloren. Wij hebben ze — definitief? — overwonnen. Wij menen, dat onze wapens superieur zullen blijken te zijn, als zij hun macabere gezichten weer zouden vertonen. Maar voor den jongen Dr. Esrom was alleen al het feit, dat hij in een land leefde, waar ze thuis hoorden en hun namen dagelijkse krantenstof waren, iets dat het leven spanning gaf; het was als een dagelijkse wandeling in de jungle, waar de tijgers en panters nog een realiteit waren. Deze zeer besmettelijk en dodelijke ziekten, wier innerlijk wezen toentertijd nog maar ten dele bekend was, werkten heel anders op de fantasie dan onze niet minder dodelijke en niet minder verbreide, maar langzamer werkende goede bekenden als tuberculose en kanker. Het geeft een groter schok, te vernemen, dat de goede vriend, met wien men nog in de club heeft ontbeten, dezelfde avond aan cholera is gestorven, dan dezelfde vriend stukje voor stukje in de loop van een jaar aan maagkanker te zien sterven. Te weten, dat men kanker heeft — wat men tussen twee haakjes nimmer behoorde te weten — maakt een indruk alsof men tot levenslange gevangenisstraf werd veroordeeld, maar zich heel plotseling ziek voelen en te horen krijgen, dat men cholera heeft, maakt de indruk van een doodvonnis, alsof iemand wordt aangezegd, dat hij tegen het ochtendgloren doodgeschoten zal worden.

Rond de grote besmettelijk ziekten groepeerde zich nu een schone en bonte bouquet van andere tropische ziekten, die minder dramatisch waren, in zoverre, dat zij niet zo'n hoge graad van besmettelijkheid en zo'n explosief verbreidingsvermogen hadden, maar die niet minder gevaarlijk waren en in werkelijkheid veel vaker voorkwamen. En die waren het, welke gedurende de eerste jaren beslag legden op Dr. Esroms belangstelling en arbeidsvermogen.

De eerste en belangrijkste van alle tropische ziekten is de malaria; de oude Deense „koude koorts", die nog een paar generaties geleden heel algemeen was op onze „Zuidzeeëilanden". „Sumpfeber", „marsh fever", „moeraskoorts"; in de meeste ta-

len heeft zij onder haar vele namen één, die haar in verband brengt met venen en moerassen. Lang voor de rol der muggen in de geschiedenis dezer ziekte werd ontdekt, wist men, dat zij bij voorkeur en in haar kwaadaardige vormen aan moerassige streken was verbonden. Men meende, dat zij door de miasmen, de uitwasemingen van deze moerassen ontstond, „malaria" betekent eenvoudig „slechte lucht". Men wist ook, dat de *avondlucht* het gevaarlijkst was — dat werd later heel eenvoudig zo verklaard, dat deze muggen eerst na zonsondergang gaan rondzwermen en steken; men wist, dat *afkoeling* een aanval kon oproepen; de negers in Westindië, zeiden, dat de *regen* de malaria bracht; dat was juist, een plotselinge afkoeling, zoals natte kleren veroorzaken, deden de latente malaria, die men in zich droeg, uitbreken enz. Maar Roland Ross, de Engels-Indische militaire arts en dichter, de eerste die de Nobelprijs voor geneeskunde verwierf, leerde den artsen van de ganse wereld iets anders. Iets nieuws, wonderbaarlijks, inspirerends. Bepaalde muggensoorten zuigen gedurende bepaalde episoden bloed uit de malariapatiënt, daarna maken de malariaparasieten, die met het bloed zijn meegekomen een gecompliceerde ontwikkeling in de maag der muggen door; de jonge generatie, die daar is ontstaan, trekt via de maagzak naar de speekselklieren van de muggen, en wanneer de muggen weer zin in mensenbloed hebben gekregen en een niets vermoedend, gezond en levensblij mensenkind steken, worden deze jonge, begerige malariaparasieten in hun bloed gedeponeerd, die zich daar in de rode bloedlichaampjes verder ontwikkelen, en twaalf dagen later krijgt de niets vermoedende mens heel plotseling midden in de tropische hitte een rilling van kou. Daarna ligt hij gedurende enige uren tandenklapperend, blauw van kou, met zulk een geweldig kippenvel over zijn ganse lichaam, dat zijn huid wel op een maanlandschap lijkt, onder zo veel dekens, als hij maar op zich kan hopen. Hij rilt bij wijlen zo hevig, dat het bed en de vloer meetrillen als bij een kleine aardbeving. Voor de omstanders en den geneesheer maakt het een volkomen paradoxale indruk om deze Noordpoolsymptomen in de broeikaswarmte van de equator op te merken. Maar het beeld verandert snel; plotseling houdt de kou op, het hele klimaat van de zieke verandert in de loop van minuten; het zweet begint op zijn voorhoofd te

komen, hij werpt de ene deken na de andere af, zijn gelaat gloeit, het staat in brand, het zweet komt niet meer bij druppels te voorschijn, het stroomt, stort zich uit duizenden poriën, zijn kleren zijn in een ogenblik doornat; hij steunt van hitte; lakens en matrassen drijven van vocht, het kan letterlijk van de beddekant druppen. Hij voelt zich wonderbaarlijk zwak en mat, maar hem is het heerlijk te moede.

En het meest paradoxale aan het hele drama is voor den geneesheer-toeschouwer dit, dat als men de temperatuur van den zieke opneemt, blijkt, dat deze ongeveer 41 graden is, terwijl de zieke zich bij de Noordpool waant, en dikwijls zelfs tot 35° daalt, terwijl hij gloeit en zweet als een van Daniëls drie vrienden in de gloeiende oven. Een meer treffende illustratie van de tegenstelling tussen schijn en werkelijkheid en van het oude spreekwoord, dat „men den hond niet aan zijn haren moet beoordelen", zal men moeilijk vinden.

Hij valt in slaap, wordt de volgende dag gezond en fris wakker wat mat en slap na het passiespel, waar hij in heeft meegespeeld, maar met een goede appetijt, niet alleen in voedsel en vooral drinken, maar in 's levens goede dingen in het algemeen. Maar klokslag 48 uren na de eerste kouderilling, komt de volgende; het doek gaat op, en het drama herhaalt zich, doorloopt precies dezelfde fazen en is niet minder heftig en hooggestemd dan de eerste keer. En zo gaat het door met steeds regelmatig terugkerende aanvallen, waarbij elke aanval hem zwakker en ellendiger achterlaat, vermagerd en bloedarm, met een grauwgele huid, — een uitgezogen wrak, een omhulsel. In het beste geval zal het een lange tijd kosten dit wrak weer met levenssappen en van kracht te vervullen; en jarenlang zal het blootgesteld zijn aan voortdurende instortingen.

Zo ging het grote delen van de bevolking in de meeste tropische streken. De ziekte kwam zo veel voor, dat toen Dr. Esrom zich vestigde en begon te praktiseren, hij berekende, dat meer dan de helft van alle zieken, die zijn hulp zochten, aan malaria leden. En als voorbeeld van de zegeningen van de moderne tropenhygiëne in haar samenwerking met de moderne techniek kan hier meteen medegedeeld worden, dat, toen hij 22 jaar later deze stad verliet, de malaria een grote zeldzaamheid was; er konden maanden voorbijgaan zonder dat hij een nieuw

geval te zien kreeg. Een imponerend praktisch resultaat van een wetenschappelijke overwinning. Maar opdat het beeld geheel waar zij, moet hier helaas aan toegevoegd worden, dat al die kleine, bekoorlijke bergstadjes in de omstreken, waar vroegere malariapatiënten uit het laagland recreatie en genezing in de koele, zuivere lucht hadden gezocht, nu geïnfecteerd waren, en enkele hunner waren ware vallen en gevaarlijke broedplaatsen van een echt kwaadaardige malaria geworden. De natuur heeft vele pijlen op haar boog; zij houdt van deze kleine ironische commentaren op onze overwinningen; zij heeft haast altijd een onverwachte troef in de achterhand. Toen de pokken en de cholera en de pest overwonnen waren, kwam de „Spaanse griep" onverwacht naar Java. Deze vermoordde in twee jaar meer dan een millioen mensen, meer dan de drie *grote,* beruchte epidemieën tezamen gedurende een mensenleeftijd! Dat stemt tot bescheidenheid — er is voor gezorgd, dat wij het hoofd niet al te hoog gaan dragen.

De grote vraag, die de geneeskundige wetenschap zich nog slechts aarzelend en wrevelig tegenstribbelend stelt, is intussen deze, of wij met ons heftig ingrijpen in de natuurlijke selectie niet de vitaliteit van het ras, zijn geestelijke energie, zijn scheppingskracht verminderen. Het is immers niet alleen zo, dat wij millioenen in het leven houden, die vroeger reeds zeer jong gestorven zouden zijn, maar ook, dat deze zwakkelingen zich voortplanten; en wij weten niets van de geestelijke en lichamelijke eigenschappen van hun erfgenamen. Men kan slechts hopen en geloven of vrezen, — al naar iemands temperament.

In hoofdzaak is dit vraagstuk alleen voor de voorbehoedende geneeskunst van belang; voor de dagelijkse strijd, die de arts tegen de dood en de ziekten moet voeren, kan er slechts één enkel criterium gelden, het oude, dat men moet genezen, verzachten, troosten. En Dr. Esrom leed in elk geval in zijn jeugd niet aan deze aanvechtingen. Het was de gelukkige tijd, toen men nog aan de wetenschap geloofde en aan haar vermogen om allengs alle vragen te beantwoorden, om de geheimen der natuur te ontsluieren, en alle raadselen op te lossen, ook het grootste en mooiste van het leven, als men zich maar de tijd gunde. De stof, de materie was alles, en de geest

slechts een product van chemische en fysische processen, die vroeger of later uitgevorst zouden worden en tot onderwerping aan ons verstand zouden worden gebracht.

Ach ja! Het ging anders. Wij bereikten, voor we het vermoedden, de grenzen van ons inzicht; de grootste geesten der wetenschap kwamen verblind en verward tot dat „wat niet in woorden gezegd kan worden", maar slechts met mathemathische symbolen. Wil dit iets anders zeggen, dan dat wij langs de moeizame, eindeloze, met dorens bestrooide weg van de rede dat hebben bereikt, wat alle mystici van de grootste tot de eenvoudigste zielen altijd al hebben geweten? Wil het niet zeggen, dat wij ontdaan van illusies, beroofd van onze hoogmoed, bereid om met een nieuwe en diepere deemoedigheid de verheven, eeuwige, almachtige geest te naderen en ons voor hem te buigen, die over ons het plan heeft ontworpen en het heelal naar het voor ons onbekende doel stuurt — voor het mysterie van het leven, voor de bedoeling en het plan van den schepper staan?

De wetenschap heeft haar tijd gehad, — sneller dan iemand heeft kunnen dromen, heeft zij haar grenzen bereikt; zij moet alle hoop om het leven te „verklaren" opgeven, en zich weer tot haar oude taak beperken; feiten verzamelen, beschrijven en ordenen, hun verband ontdekken en hun functies en de daaruit voortvloeiende zogenaamde „wetten" formuleren. Nu moeten de religies het woord krijgen. Nu is het hun tijd om zich van de slakken te bevrijden, die bezonken zijn, en die ze verlamd en onmachtig gemaakt hebben. Ook zij moeten de muren en slagbomen naar beneden halen, waar zij zich mee hebben omgeven; de ballast opgeven en over boord werpen, die generaties van kleine en grote mensen aan boord van hun schepen hebben gesleept, zodat ze alle het zinken nabij zijn. De uiterlijke tegenstand is in werkelijkheid opgeruimd, de schijnbaar hooploze strijd tegen het eindeloze opdringen van nieuwe feiten is afgelopen — de slagbomen zijn plotseling gevallen als de muren voor de trompetten van Jericho; de wereld van de geest ligt wederom voor de religieuzen open, maar nu moeten ze ook in hun eigen wereld opruiming houden. Ja, de weg ligt open. De wereld en de mensheid wacht — niet op nieuwe openbaringen,

maar op de geest, die met kracht en gezag oude waarheden voor ons kan herhalen.

Dr. Esrom had op vele van zijn tijdgenoten en geestverwanten voor, dat hij het contact met het wonder had bewaard, hij had dat nimmer uit het gezicht verloren. Het wonder des levens en der wereld leefde in zijn gemoed, hij hoorde altijd een stille stem, die nimmer overstemd werd door het spektakel der wereld noch door haar schoonste muziek. Hij bewaarde een heimelijke twijfel, een innerlijk wantrouwen tegenover het rijk van deze wereld in zich; tegenover alle pogingen, ja, tegenover elke hoop om langs wetenschappelijke weg wat dan ook van het raadsel des levens te verklaren. Hij kwam nimmer tot een werkelijk *geloof* aan welke van de leerstellingen der godsdiensten ook, maar zijn gemoed stond open, — hij was altijd voorbereid en wachtende op dat, wat komen zou, maar dat nimmer kwam. Het merkwaardige was echter, dat hij slechts zelden in zijn leven mensen vond, met wie hij zijn heimelijk innerlijk weten kon delen. Kerkgenootschappen stieten hem af, zoals alle klieken en secten; mogelijk omdat hij nimmer uitkwam boven een vermoeden, een vaag gevoel, een onbestemde verwachting, — dat toch het enig onveranderlijke, het enig werkelijk duurzame en bepalende in zijn leven bleek te zijn, en voldoende was om zonder vertwijfelen op te leven. Misschien had hij iets in de richting van een dichter kunnen worden, er kwam een punt in zijn leven, dat de gedachte aan het auteurschap hem in beslag nam, — maar gedurende deze jaren werd hij arts.

Hij bleef het — als het ware in voortdurende strijd tegen een innerlijke tegenstand en twijfel. Hij behoorde niet tot de „geboren" geneesheren, die er ongetwijfeld bestaan; zij, die de roeping in hun vroege jeugd hebben gehoord, de stem hebben gevolgd en hun geloof bewaard. Men kan op het beroep der artsen — evenals op de meeste andere beroepen — een variant toepassen van Malvolio's bekende indeling der mensheid in de „Driekoningenavond": sommigen zijn „geboren" artsen, sommigen worden arts, en den anderen wordt de naam arts eenvoudig opgedrongen.

De eersten zijn zeldzame en gelukkige wezens, zoals allen

met uitgesproken aangeboren talenten. Zij bezitten de innerlijke zekerheid en het geloof, het haast stupide vertrouwen in hun eigen gedachten en eigen hand, dat ze veilig en zonder struikelen langs de slingerende paden van de geneeskunst leidt en hen in staat stelt wonderen te verrichten. De dankbaarheid en zegen der mensen begeleiden hen hun leven lang. Helaas komt dit type stellig veel vaker buiten de medische stand voor dan onder hen, die het recht hebben zich dr. in de medicijnen en de chirurgie te noemen.

Tot de tweede categorie behoorde Dr. Esrom. Hij had stellig geen directe roeping tot het werk van een geneesheer gevoeld, hij had geen spontaan meegevoel met het lijden der mensen in het algemeen, voelde geen onweerstaanbare drang om nood en pijn te verzachten, — ook al kon hij moeilijk neen zeggen op een bede om hulp. — Hij had de studie der geneeskunde meer gekozen als een tak van de natuurwetenschap — ook als een draaglijke manier van leven — als de minst geestdodende van alle duizenden vormen van eeuwig terugkerend routinewerk, die op deze wereld het erfdeel der mensen zijn. De natuur had hem echter altijd meer aangetrokken dan de mensen; haar onbegrijpelijke en ongerepte rijkdommen, haar inwendige grootse orde, de majestueuze symmetrie in haar schijnbare jungles hadden zijn fantasie dieper aangegrepen dan de chaos, die in de mensheid en de mensenziel heerst. Misschien omdat hij heel natuurlijk, ofschoon slechts half bewust, begreep, dat het eerste het ongerepte werk van Onzen-Lieven-Heer zelf was, maar het andere een resultaat van de vrije wil der mensheid en van ons aards verstand.

Als hij het toch tot „geneesheer" bracht, — dan kwam dat misschien nog eerder voort uit de kunstzinnige inslag van zijn natuur, die hem hielp. Het werk van geneesheer is misschien van alle beroepen wel datgene, wat het meest aan de schone kunsten verwant is. Men spreekt precies zoals het valt, door elkaar van de geneeskunst en de medische wetenschap, in werkelijkheid twee dingen, die heel weinig met elkaar te maken hebben, ook al bestaat de „kunst" van den geneesheer er o.a. in om zich met grote voorzichtigheid en kritiek van de ontdekkingen der medische wetenschap en met nog groter van haar werkhypothesen te bedienen.

En dat wat hem hier in dit vreemde en wonderlijke land, waar hij zo toevallig in was verzeild geraakt, aantrok, was, zoals al eerder genoemd is, in de allereerste plaats de verantwoordelijkheid, die als iets vanzelfsprekends op zijn jonge schouders werd gelegd; daarnaast heel de nieuwe wereld, met haar mogelijkheden van pionierswerk, waar hij in was aangekomen; hij was immers een van de eersten in dit in medisch en vooral in chirurgisch opzicht nog zo maagdelijke land; het avontuur, dat hij had gezocht, openbaarde zich misschien juist het helderst en meest verlokkend voor hem in de plotselinge en onverwachte mogelijkheden van de nieuwe tropische geneeskunst.

En ten laatste — maar niet het minst — de mensen, waar hij mee werken moest, die hij moest „behandelen", zoals men zo juist zegt, want het werk van een arts is juist voor een groot deel manueel, was en is werkelijk nog een handoplegging — deze mensen waren nieuw en spannend. Hun fatalisme, de rust en waardigheid, waarmee ze de slagen van het lot aanvaardden en zich aan de handen van dezen jongen, blanken man overgaven, ontroerden en bewogen hem; zij riepen zijn beste eigenschappen op, maakten zijn gedachten helderder en zijn hand zekerder, ja lokten uit hun onbekende diepten van het bewustzijn intuïties en inspiraties te voorschijn, die hem een gevoel van zekerheid en zelfvertrouwen gaven. Eigenlijk medegevoel of medelijden met deze mensen had hij niet; ja, het ineenstorten van volwassen mannen tegenover ziekten en zorgen irriteerde hem haast, — het vervulde hem met een koelte des gemoeds, een soort schaamtegevoel, dat verwarrend en vernederend was. Ook de tranen van vrouwen en kinderen maakten geen zeer diepe indruk op hem. Zij waren hinderlijk en moesten ophouden te vloeien, daarom hielp hij hen; en dat gelukte hem bij tijden. Medelijden is trouwens waarschijnlijk toch een van de ergste dingen, die men iemand kan bieden; het is, zoals een filosoof heeft gezegd, bijna altijd een teken van superieuriteit en zelfvoldaanheid, dat slechts het verdriet en de pijn vergroot van degeen, die er het voorwerp van is.

Een vriendelijke, maar koele en krachtige hulp van ogenblikkelijke aard is wat de lijdende mens wenst; dat doet de tranenvloed ophouden, zoals de koude het vloeiende bloed

stremt; het kan op vele manieren geschieden; van een morfine-inspuiting of een snelle en zekere operatie af tot hulp voor recreatie toe; wellicht alleen al door een paar kalme en overtuigde woorden over de geheime poorten, die voor elke gestrande mensenziel weer naar een onbekende toekomst vol nieuwe mogelijkheden leiden. De liefde, die men in staat is over allen uit te storten, is echter in de regel van een zo verdunde aard, dat zij erger dan niets is; over de grote liefde is het de mensen niet gegeven te beschikken, zo min als over de waarheid en de rechtvaardigheid; die zijn den goden en heiligen voorbehouden.

Vlak na de malaria was en is de *dysenterie* de meest voorkomende van de ziekten, die de tropenarts zijn dagelijks werk geven. Hoewel haar ziektebeeld ontzaglijk varieerde, waren haar wezenlijkste symptomen die, welke haar in het Deens de naam *„bloedgang"* hebben gegeven, zo in het oog lopend, dat een kind de diagnose had kunnen stellen. Men zag de heftigste, acute aanvallen met hoge koorts, die in twee à drie dagen tot de dood leidden, en de veel vaker voorkomende, maandenlange, ongelooflijk hardnekkige gevallen, die niet direct het leven bedreigden, maar elke behandeling trotseerden, chronisch werden en tot een afneming der krachten leidden en de patiënten in het gunstigste geval tot invaliden maakten, die jarenlang op streng diëet moesten leven, en dikwijls tot de gevreesde en gevaarlijke complicatie, welke het *tropische leverabces* heet, leidden.

Toen Dr. Esrom zijn tropenloopbaan begon, wist men practisch niets van deze ziekte — noch van haar oorzaken noch van wat men er aan moest doen. Hij leerde haar later goed kennen, kreeg er de bijzonder intieme kennis van, die een arts eigenlijk alleen dan over een ziekte verwerft, als hij haar zelf heeft gehad; slechts dit geeft de ware vertrouwelijkheid, dat gevoel van een door en door bekend zijn met de ziekte, dat van onschatbare betekenis is, wanneer men haar bij anderen aantreft. Hij is de collega van de zieke geworden en kan collegiaal met hem spreken, d.w.z. met het stilzwijgend verondersteld gemeenschappelijk weten, het bewustzijn een geheim met elkaar te delen, dat vertrouwelijkheid en overgave schept.

Toen Dr. Esrom voor de eerste maal tegenover een zieken-

zaal met een tiental dysenteriepatiënten stond, voelde hij zich hulpeloos; en toen hij enkelen zijner oudere collega's vroeg, hoe hij ze moest behandelen, kreeg hij even zo vele verschillende, ja, zelfs geheel tegenstrijdige antwoorden. Precies als wanneer wij in onze tijd de nationaal-economen raad vragen voor de economische ziekten, waar de wereld thans zo sterk aan lijdt.

Het was een oude ervaring in verscheidene tropische landen, dat de plant, die ipecacuanha — in het Deens brækrod (braakwortel) — heet, een uitgesproken invloed op de ziekte had. Een zaal met dysenteriepatiënten, die met ipecacuanha behandeld werden, leverde echter een merkwaardig, onvergetelijk schouwspel op. De „braakwortel" draagt zijn naam namelijk niet vergeefs.

Hij probeerde het een paar dagen, en hij zag ze onbeweeglijk stil op een rijtje liggen — geen vinger konden ze bewegen — doodsbleek van de verschrikkelijke onpasselijkheid, die hij veroorzaakte, met speeksel dat hen uit de mond vloeide en het koude zweet op het voorhoofd. Ze kregen allen grote senneppleisters op hun maag in de hoop ze daarmee rustig te houden, en zij spanden zich op de meest vertwijfelde en dikwijls hopeloze wijze in, om de medicijn binnen te houden. Het was een schouwspel, dat hem er aan deed twijfelen, of het middel niet erger was dan de kwaal, — iets, dat misschien vaker het geval is geweest bij ziektebehandeling — de chirurgie inbegrepen — dan menig optimist wil geloven.

Een volledig beeld van het hopeloze bij de behandeling van deze ziekte kreeg Dr. Esrom intussen pas enkele jaren later. Als officier van gezondheid had hij het — let wel voor den àrts — onschatbare voordeel om over voldoende personeel te beschikken dat hij het grove werk kon laten doen, dat hij kon laten *uitvoeren,* wat gedaan moest worden en wat hij alleen maar *voorschreef;* en bovendien kon men altijd na een zeker tijdsverloop, wanneer er geen verbetering intrad, de patiënt naar elders zenden — naar een beter klimaat, zoals men zei. Dat was zeer aangenaam — voor den geneesheer dus!

Maar toen hij als districtsarts in een klein afgelegen stadje van Java zat, waar zijn hospitaal slechts uit een houten barak met plaats voor ten hoogste 20 patiënten bestond, en hij daar 60 dysenteriepatiënten had liggen, die elk gemiddeld 100 maal

per dag onder hevige kramp en koliekpijnen ontlasting hadden, toen drong het pas geheel tot hem door, wat dysenteriebehandeling wil zeggen. Zijn personeel bestond daar uit een Javaans schrijver, die in een witte jas met een vulpen in zijn borstzakje liep, tot de lagere adel behoorde en bijgevolg veel te deftig was om zich ook maar te kunnen voorstellen een van zijn nederiger landslieden aan te raken, en diens vrouw, die analfabeet was en nooit wat anders van ziekenverpleging had geleerd dan wat hij haar persoonlijk en dagelijks moest leren door het haar zelf voor te doen. Dat was een taak; — zij stierven als vliegen; en toch voelde hij zich daar haast niet zo hulpeloos en zo overbodig als bij vroegere gelegenheden, ofschoon alles door en door hooploos, ja haast een parodie was. Daar *deed* hij namelijk wat, hij werkte manueel met deze zieken, raakte ze aan, pakte ze beet, kwam in het intiemste contact met ze en ving niet zelden een dankbare blik en een gefluisterd woord van dank van stervende lippen op.

Men wist, dat mensen, die dysenterie hadden gehad, er overheen waren gekomen en schijnbaar geheel hersteld waren, nu en dan na kortere of langere tijd de gevaarlijke ziekte kregen, die het tropische leverabces — een gezwel in de lever — heet. Soms kwam dit pas jaren na de dysenterie, die misschien wel van zo lichte aard was geweest, dat zij vergeten was. Ook dit leverabces leerde Dr. Esrom op dezelfde intieme wijze kennen als de dysenterie. In tegenstelling tot deze laatste was het moeilijk te herkenen; het begon op sluipende wijze met koorts en vermoeidheid en stijgende uitputting, en de patiënt werd in de regel weken, ja maanden lang voor alle mogelijke andere ziekten behandeld, meest voor malaria. Dr. Esrom werd door een energiek collega gedurende drie weken met zulke grote doses kinine behandeld, dat hij tenslotte sterk vergiftigd raakte en alles uitspuwde. Het enige, wat hij in zich kon houden, was een zekere zeer voortreffelijke, tropische zoetwatervis, de goerami, en een Deens collega redde hem vermoedelijk het leven door er voor te zorgen, dat hij deze vis, die niet altijd zo gemakkelijk te verschaffen viel, dagelijks kreeg. Dat tussen twee haakjes opgemerkt. Toen hij weigerde nog meer kinine in te nemen, ging de energieke collega er toe over hem met grote doses methyleenblauw, een van de sterkste aniline-

verven, te behandelen. Wanneer men dit enkele dagen achtereen heeft ingenomen, leeft men tenslotte in een geheel andere wereld, een sterk gekleurde, diep blauwe. Alles wordt blauw, alles wat er uit iemand komt, van het speeksel af tot het zweet toe, wordt indigoblauw; dat is iets wonderbaars, iets nieuws, maar er is niets romantisch aan; men bevindt zich niet in de wereld van de blauwe bloemen, — ook niet in die van de blauwe vogels, — men heeft tenslotte het gevoel alsof alle bekende waarden iemand in de steek hebben gelaten, alsof men naar een onbekende, donkerblauwe planeet is verplaatst.

Hij stelde tenslotte zelf de diagnose; een bekend Chinees chirurg werd geconsulteerd; hij bevestigde haar, opereerde hem — en hij keerde al spoedig terug naar een wereld, die hem reeds ver en vreemd was geworden. Hij leerde het gelukkige, zorgeloze, verwachtingsvolle leven van den reconvalescent kennen; vrij van alle bekommeringen, terwijl hij alle zorgen van zich had afgeworpen, dacht hij slechts aan één ding. Het was alsof hij na een lange en gevaarvolle reis was teruggekeerd naar het huis, waar hij zijn kinderjaren had doorgebracht, er was echter dit verschil, dat hij zich gedurende een tijd werkelijk als opnieuw geboren, opnieuw geschapen, gereed om het leven weer van voren af aan te beginnen, wonderlijk gelouterd naar lichaam en ziel gevoelde. Helaas werd het kind weer met een akelige haast volwassen — en de oude zorgen lagen weer op hem te wachten, — die waren er niet minder op geworden. — het was echter een ervaring, die toch grote blijvende betekenis voor hem kreeg.

Gedurende de jaren, die hij als deelnemer aan de oorlog in Atjeh doorbracht, verkeerde hij verscheidene malen in duidelijk levensgevaar. Er werd niet zelden op hem geschoten; hij ontkwam bij twee gelegenheden slechts door een zuiver „toeval" uit een omzichtig gelegde hinderlaag, was één maal de verdrinkingsdood zeer nabij, beleefde een aardbeving van de hevigste soort, en was gedurende een groot deel van zijn tijd op Sumatra voortdurend aan sluipmoord blootgesteld. Hij leefde gedurende meer dan drie jaar in een atmosfeer, waar de plotselinge en gewelddadige dood iets zeer reëels en niets onwaarschijnlijks had; en hij was ook volkomen met die gedachte vertrouwd; — zij greep zijn zenuwstelsel niet in be-

langrijke mate aan. Hij *geloofde* er namelijk niet in. Hij gaf zichzelf bereidwillig toe, dat de mogelijkheid bestond, — zuiver logisch kon hij haar niet ontkennen, maar het was hem onmogelijk zich in die gedachte te verdiepen, — het kwam niet bij hem op zich op een plotselinge dood voor te bereiden. Hij was te jong en wende zich snel een zuiver mohammedaans fatalisme aan. „Apa boleh boeat"! Wat heeft het voor zin, zegt de inlander — namelijk om over deze dingen te piekeren. Hij was jong en fris, voelde, dat hij tegen dit leven in de jungle kon, dat het geestelijk en lichamelijk bij hem paste, en de dood was in zekere zin tegelijkertijd voortdurend heel nabij en oneindig ver.

Maar toen hij maanden lang met zijn steeds groeiend leverabces lag en zijn krachten langzamerhand voelde afnemen, zijn lichaam vermageren, zijn huidkleur geelgrijs worden zag, toen werd hij het zich allengs zeer duidelijk bewust, dat hij in al te snelle dagmarsen naar het doel van alle reizen oprukte. Als arts was zijn toestand hem volkomen duidelijk — wat overigens lang niet altijd het geval is — en het merkwaardige was, dat hij zich spoedig thuis voelde met deze gedachte, dat hij de vertrouweling van de dood werd, zich voelde als tot diens gevolg behorend. Hij kon niet anders geloven dan dat het fantastische avontuur van ons leven onmogelijk met de oplossing van dit lichaam voorbij kon zijn; de geest — dit „fiery particle", zoals Byron het noemde — moest bevrijd van zijn banden op nieuwe reizen uitgaan, hij zag het grote schisma met een kalmte, die hem zelf in de hoogste mate verbaasde, tegemoet, maar die misschien in werkelijkheid heel gewoon is, wanneer de lichaamskrachten langzamerhand zonder pijnen, zonder hoge koorts of andere onaangename symptomen, afnemen. Het is immers net alsof men zeer snel zeer oud wordt. Of men in dagen en weken beleeft waar de gezonde even zovele jaren voor nodig heeft.

Gedurende zijn latere jaren bleef deze periode van zijn leven, deze langzame, zekere opmars naar de dood — de operatie en daarna het snelle herstel, de zegevierende wederopstanding van het lichaam en zijn miraculeus restitutievermogen als een afgesloten geheel, een beschermd, omheind gebied in zijn bewustzijn, dat hij in zijn herinnering wel kon naderen, maar

waar hij nimmer meer in kon doordringen, achter; schoon en vredig, verlokkend voor de fantasie waren beide fazen, zowel de afdaling naar de onderwereld als de opstijging naar deze wereld terug — maar altijd gesloten waren deze gebieden als „the purple city" in het oude Peking of andere geheime plekken der aarde.

In de eerste tien, twaalf jaar van zijn praktijk op Java opereerde Dr. Esrom heel regelmatig tien à twaalf van deze leverabcessen per jaar — in zijn privee-praktijk. Na 1925 zag hij geen enkel geval meer — de ziekte was uitgeroeid — zij is thans in die streken in de tropen, waar over het algemeen een moderne geneeskundige behandeling te krijgen is, een zeer grote zeldzaamheid. Haar moederziekte, de dysenterie, is nauwelijks in veelvuldigheid afgenomen, maar deze kan nu effectief worden behandeld — in nieuwe gevallen wordt zij in drie à vier dagen definitief genezen. Dit is van onberekenbaar belang voor heel de tropische wereld geweest, een revolutie, die niet minder ingrijpend was, dan wat de verschijning van het salvarsan voor de behandeling van syfilis betekende. Dat was te danken aan het *emetine,* een alcaloïde, dat Engelse chemici uit de oude braakwortel wonnen, en dat Leonard Rogers in Calcutta het eerst op mensen toepaste. Een paar inspuitingen van enkele milligrammen van deze stof genezen de acute amoebedysenterie bijna ogenblikkelijk en brengen het beginnende leverabces met nimmer versagende zekerheid tot stilstand.

Dit is moderne tovernarij; voor den tropenarts, die de „goede, oude tijd" had gekend, was het eenvoudig een wonder. Hier was nimmer twijfel mogelijk — de som ging telkens weer op.

Het grootste wonder in de revolutionnaire periode van de tropische geneeskunst van de laatste dertig jaar was echter onvoorwaardelijk de werking van het salvarsan ten opzichte van de tropenziekte, die *framboesia* wordt genoemd. Deze ziekte wordt door een neef of nichtje van de spirogeet, die de oorsprong van de syfilis is, in het leven geroepen. Zij is zeer verbreid onder de inlanders — er zijn streken, waar het grootste deel van de bevolking er aan lijdt. Zij bedreigt niet dadelijk het leven, maar duurt vele jaren en vertoont zich hoofdzakelijk

als grote, op frambozen gelijkende gezwellen, die bij honderden over de huid van het ganse lichaam, het gezicht inbegrepen, verspreid zijn. Zij trotseren elke behandeling, en de meeste inlanders dragen er de rest van hun leven de littekens van.

Na een enkele salvarsaninspuiting droogden de gezwellen op, schrompelden ze ineen en verdwenen in enkele dagen spoorloos. Wanneer de patiënten zich een week na de inspuiting kwamen laten controleren, was de huid in de regel volkomen schoon — de honderden verscheidene jaren oude gezwellen waren als weggeblazen. Het was, alsof een geest de zieke had beetgenomen en hem naar een reinigend bad in een magische bron had gevoerd. Men zou letterlijk zijn ogen niet geloven, — maar hier was het mirakel volkomen, zelfs de meest ongelovige Thomas kon zijn vingers in de merktekenen zetten. Geen wonder, dat zij bij duizenden naar de poliklinieken stroomden. Dr. Esrom gaf in een van Java's grote suikerdistricten in de loop van een paar jaar meer dan 10.000 salversaninspuitingen — de suikerfabriek was degeen, die het betaalde — en toen was de streek gezuiverd, in elk geval wat de huid der mensen aanging. Framboesia is nu een zeldzame ziekte op Java. De genezing was namelijk definitief. De ziekte „keerde niet terug".

Meer dan iets anders gaf dit den inlanders geloof in ons kunnen, vertrouwen in onze methoden.

Nog een van onze grote, tropische ziekten zullen wij hier noemen, niet alleen omdat ook die uit het licht der geheimzinnigheid is gehaald, waarmee zij de tijden door omgeven was geweest, maar omdat het door de studie van deze ziekte was, dat de sleutel op een van de talloze raadselen van onze voeding werd gevonden. De ziekte werd de *beri-beri* genoemd, zij vertoonde zich door gezwellen en verlamming der benen en leidde vaak plotseling tot de dood door hartverlamming. Zij kwam veel voor in leger en vloot, in gevangenissen en internaten en krankzinnigeninrichtingen. Zij verlamde gedurende verscheidene jaren de strijdkracht van het Nederlands-Indische leger in Atjeh; zij kon de bewoners van een grote gevangenis soms decimeren — het doodvonnis vellen over tientallen — ja, honderden van gevangenen die in preventieve hechtenis zaten en maanden opgesloten waren om op hun veroordeling tot

misschien drie maanden dwangarbeid te wachten. Dat werkte niet erg stimulerend op het rechtsgevoel van welmenende lieden. Men had geen vermoeden van haar werkelijk wezen — zij scheen iedereen te bedreigen. In een gevangenis in Atjeh, waaraan Dr. Esrom geneesheer was, stierven er maandenlang twee à drie gevangenen per dag; — het gebouw werd gedesinfecteerd en gekalkt, het dak werd er af genomen, opdat de zon er in kon schijnen — de gevangenen werden aan werk in de open lucht gezet, enz. — niets hielp — ten slotte werd het hele gebouw afgebroken — en een nieuw gebouwd.

Toen ontdekte een Nederlands wetenschapsman, professor Eykman, dat kippen verlammingen kregen, wanneer ze uitsluitend van witte, gepolijste rijst leefden, maar herstelden, wanneer men ze ongepelde gaf. Daarmede was de stoot gegeven tot heel die aanbidding der vitaminen, die nu onze voedingsleer beheerst, en waar elke huismoeder der beschaafde wereld zich thans mede moet bezig houden. Meteen bleek, dat mensen in dit opzicht evenals in zovele andere, in wezen niet van kippen verschilden — en de beri-beri was niet langer een raadsel, maar een zo eenvoudig en gemakkelijk te begrijpen ding, dat het haast komiek leek. Het genezende, levenbrengende B. vitamine was in voldoende hoeveelheid in het voornaamste voedingsmiddel van het volk zelf te vinden, als men het er maar niet kunstmatig uit verwijderde! Een feit, dat stof tot vele overpeinzingen geeft, die niet alle even vleiend zijn voor het menselijk verstand, maar daarentegen wel van de diepste bewondering voor de zin der dingen, voor de diepe en rijke orde der natuur kunnen getuigen. Zo tegen zichzelf is de menselijke natuur, in zo hoge graad zijn wij de slaven van onze gewoonten, dat het vandaag de dag nog moeilijk is om er de arme Javanen toe te krijgen niet die mooie, witte, gevaarlijke rijst te eten. Misschien is er een Hitler of Mussolini voor nodig om de beri-beri geheel uit te roeien. De weg der overreding en de verlichting, aan welke democraten de voorkeur geven boven die van het gebiedend bevel en van de discipline, is lang en kronkelig, — niet alleen op Java, maar ook in Noordelijker en naar eigen mening hoog verlichte, geestelijk hoog ontwikkelde landen.

Dr. Esrom had een niet noemenswaardige privee-praktijk in de vijf jaar, dat hij in het leger diende. Eerst zeven jaar nadat hij de eerste maal voet aan land zette op Java, begon hij voor zichzelf. Zoals Jakob diende hij eerst de zeven jaar met Lea uit, eer hij zich Rachel won.

Hij nam een oude en grote praktijk in een van Java's grotere havensteden over, en hij vergat nimmer de dag, dat hij zijn deur voor de eerste patiënt opende; want ook al was hij tot nu toe zelfstandig en op zijn eigen kennis en ervaring aangewezen geweest, dan was dat toch in uniform en met de autoriteit van de staat in de rug. Nu was hij een vrij man in het meest vrije beroep.

Met een wonderlijke mengeling van trotsheid en deemoed hoorde hij ze komen en in de wachtkamer plaats nemen; hij ving de eerste stem in de telefoon op, die hem verzocht te komen. Voor de eerste maal zag hij een medemens, die zich met dat verbazingwekkende vertrouwen aan zijn hoede overgaf, zijn lichaam weerloos aan zijn bewapende hand toevertrouwde. Alle artsen zullen dit wel hebben gevoeld — iets dat iets dergelijks is, als wat een man voelt bij de geboorte van zijn eerste kind, — dat hij nu pas een echte — volwassen — man is geworden; nu begrijpt hij intuïtief en plotseling op een heel andere en veel intensere wijze, wat het wil zeggen om verantwoordelijkheid op zich te nemen en haar last te dragen, en velen hebben op die dag een gelofte aan zichzelf afgelegd — om „hun carrière te vervolmaken". Maar ook al hebben de meeste artsen ter wereld op die dag iets dergelijks gevoeld als Dr. Esrom, toch was er op één punt een zeer belangrijk verschil tussen de eerste dag van hem en van andere Deense artsen. Dat was ten aanzien van de *cliëntèle*.

Denemarken is klein en zijn bevolking in hoge mate gelijksoortig, ook al kan er oppervlakkig wel enig verschil zijn tussen een Kopenhaags grossier of professor en een keuterboertje van Mors of een visser van de Harboëilanden. Onder hun kleren gelijken ze verbazend veel op elkaar.

Maar toen Dr. Esrom op die Februari-morgen van het jaar 1911 door de deur, die zijn onberispelijk in het wit geklede bediende opende om de eerste patiënt bij den „groten heer" binnen te laten treden — een blik in de wachtkamer wierp, zag

hij een schouwspel, dat hij nimmer vergat. De wachtkamer was de open voorveranda van het huis, die de hele breedte van de gevel in beslag nam; zij mat dertig bij tien meter, had een gepolijst marmeren vloer en werd door massieve zuilen gedragen. Daar zaten tussen tientallen grote palmen in decoratieve tonnetjes en chinese stenen potten een dertig à veertig mensen, die vijf à zes verschillende rassen en even zovele huidkleuren vertegenwoordigden. Zij behoorden tot acht à negen verschillende naties en spraken even zovele talen, en de meesten hunner droegen nog hun nationale klederdracht, veelkleurig en schilderachtig.

Onder hen een paar Hollandse zakenlieden of planters, groot, robuust, met een typische stijve, zeer zelfbewuste waardigheid in hun houding, tegelijkertijd grof en voornaam; in witte, sterk gesteven, pasgestreken linnen costumes; geen das of overhemd, de eenrijjas dichtgeknoopt tot de stijve, opstaande uniformkraag toe; zij waren gepantserd als hun voorvaderen, die 300 jaar geleden gekleed in ijzer en pantserplaten, dit broeikasland hadden veroverd en verdedigd; een paar hunner dames in inlandse sarong en kabaja, met hangend haar en de naakte voeten in dik geborduurde pantoffels, die zo klein waren, dat ze practisch voor niet veel meer dan de tenen plaats boden; hoe het mogelijk was om met deze voetbedekking te lòpen bleef den waarnemer een raadsel; zij vulden de sarong in de regel goed — de Hollanders doen dat trouwens in alle opzichten met de plaats die zij ergens innemen; geestelijk en lichamelijk zijn ze misschien wel het krachtigste ras van Europa.

Naast hen namen een Javaans edelman en zijn Raden Ajoe maar weinig plaats in, en toch bestond er geen gevaar, dat men ze zou voorbijzien. De bescheidenheid en beheerste bevalligheid van hun bewegingen, de gesloten rust van hun onbeweeglijke gezichten, hun uitgezochte hoffelijkheid en verbazende zekerheid waar het de vormen betrof, deden iemand snel de strenge traditie van vele generaties vermoeden, die haar stempel op elk woord, elk gebaar, elke buiging van een vinger drukte. De kleuren van hun oude sarongs bestaan nu niet meer — de aniline heeft ze verstikt — die merkwaardige, zachte en gereserveerde nuancen van bruin en geel en blauw kan men alleen nog maar terugvinden op zeer oude schilderstukken of

misschien nog eerder op zekere fresco's in oude Italiaanse kerken.

De Chinezen waren talrijk — dat zijn zij zoals bekend toch — dus ook hier. Dikke, welgestelde kooplieden met een welverzorgde vlecht, elegant met rood en wit garen doorvlochten, die als een guirlande sierlijk over de armleuning van de stoel hing — bekommerd over hun bedorven magen, hun beginnende suikerziekte of hartverzwakking en nog het allermeest over hun verdwijnende potentie; dit laatste was het, dat Chinese heren van middelbare leeftijd nog het meest naar den arts deed gaan, precies zoals „obat kwan" het geneesmiddel was, waar in Chinese kranten de meeste reklame voor werd gemaakt; zij kwam in tientallen vormen in de rijk voorziene Chinese apotheken voor, van tot poeder vermalen neushoornhoorn en tijgerklauwen af tot Spaanse-vliegextracten toe.

Jonge Chinese vrouwen kwamen toen nog niet bij den dokter om consult, maar de oude vrouwen zag men er des te meer; met hun afgeleefde, gerimpelde gezichten, die de stempel droegen van eindeloze zorgen, van slapeloze nachten, waarin zij hadden liggen piekeren over de welvaart van de familie — van de heilige Chinese familie. Zij zijn misschien wel het meest karakteristieke Martha-type dezer wereld — zij hebben heus wel wat anders te doen dan zich met de handen in de schoot aan de voeten van den meester te zetten, — deze moeders van twaalf tot veertien en grootmoeders van dertig tot veertig kinderen, die soms allen nog in het vaderlijk huis woonden, en waar zij, zonder door de wet beschermde rechten van welkerlei aard ook te bezitten, met vuur, met nimmer verslappende waakzaamheid en belangstelling over heersten en regeerden; zij kwamen slechts zelden over hun eigen ziekten klagen, het was altijd om een vertrouwelijk en vertroostend gesprek met den dokter over een lid van de jongere generatie te hebben. Hoe meer verschillende volkeren men heeft gezien, hoe meer men in lichtzinnige, doldrieste ogenblikken geneigd is de paradox vol te houden, dat hoe minder „rechten" de vrouwen hebben, hoe minder ze door de wetten van de staat zijn beschermd, hoe weerlozer ze aan het humeur en de wil van den man schijnen prijs gegeven te zijn, hoe groter hun werkelijke macht, hun reële invloed, en hoe gelukkiger in het algemeen hun leven is.

Een groot contingent van de patiënten onder de palmen bestond uit halfbloeden; allen geheel en al op Hollandse wijze gekleed en Hollands sprekend, hoewel met een uitgesproken en zeer komiek dialect, en in alle huidnuancen, van diep koffiebruin tot de zuiverste Noordse teint met het blonde haar en de blauwe ogen van den Hollandsen vader. Jonge kantoorbedienden en beambten, winkeliers en plantersassistenten zaten zenuwachtig hun minderwaardigheidscomplexen te vertroetelen, terwijl hun lange, magere vingers aapachtig sigaret na sigaret rolden. Waardige grijzende boekhouders en kassiers, hoofdconducteurs en postambtenaren zaten stijf en streng met hun echtgenote naast een halfvolwassen te vroeg rijpe dochter, wier symptomen hen met de grootste vreze en schaamte vervulden, te wachten.

Een Arabier zat zwijgend en gereserveerd met een oudere, gesluierde vrouw half verscholen achter zijn lange mantel. Hij leek precies een illustratie van duizend-en-één-nacht of het oude testament, met zijn tulband en kaftan, zijn arendsprofiel en profetenbaard. Een van de schoonste mannentypen ter wereld, met een zelfbewustheid zonder gelijke, met een natuurlijke waardigheid van houding, die men tevergeefs onder de blanke rassen zal zoeken. Soms bracht hij kinderen mee — schuw en schoon als engelen, maar als gevallen engelen; — het was klaarblijkelijk, dat de onschuld, die wij — ondanks Freud — nog gaarne bij onze kleine kinderen willen aannemen, in elk geval dezen kleinen Arabischen schoonheden al op een zeer vroegtijdig ogenblik was ontvlucht. Misschien zat er in de buurt van hem een Bombay-Indiër in zijn wonderlijke dracht, waarvan het meest opvallende kenmerk is, dat zij het hemd over de broek dragen. Deze kooplui uit Bombay hebben net als de Armeniërs gezichten, die elken Europiaan in alle zakenaangelegenheden ogenblikkelijk op zijn hoede doet zijn; zij werken als het ware op ons als het rode lichtje bij een onbewaakte overweg. Men verkeert er geen ogenblik in twijfel over, dat men bedrogen zal worden, ook al mobiliseert men al zijn reserves.

Het grappige is intussen, dat de Arabische sheik, die men geneigd zou zijn te vertrouwen, wiens woord en handslag men in zijn naïviteit niet in twijfel zou durven te trekken, iemand

niet minder handig en koelbloedig, hoewel met veel groter uiterlijke waardigheid, tot de laatste cent uitschudt. Onder hen vindt men Java's ergste woekeraars, die niets en niemand ontziend de troef, dat zij uit het vaderland van den profeet komen, uitspelen.

Twee kleine Japanse dametjes zaten in een gezellig hoekje op de knieën op hun kussens tegenover elkaar en kwetterden aanvallig als een paar salonpapegaaien. Met hun onwaarschijnlijke kapsels boordevol kammen en lange spelden van schildpad en in hun veelkleurige kimono's met hun grote obi aan de achterkant als een kleine kokette tournure — met hun betoverende kleine naar binnen gedraaide poezelige handjes, — die werkelijk, zoals Johs. V. Jensen heeft gezegd, geheel verkeerd aan het lichaam geschroefd schijnen te zijn, — geleken ze op een paar wonderbare exotische vogels, of nog eerder op wonderbaarlijke reuzenbloemen uit „some fairyland forlorn".

Dr. Esrom leerde de jaren door vele Japanse vrouwen kennen. Toen hij begon, waren er maar weinig Japannezen op Java, — ze emigreren zoals bekend is, zeer ongaarne. De vrouwelijke kunne was praktisch alleen maar vertegenwoordigd door de dames in de Japanse bordelen, die toen nog overal in de steden van het Oosten te vinden waren, benevens door een aantal Japanse huishoudsters voor blanke mannen, — deze konden zuiver zakelijk door middel van half-officiële kantoren voor een aantal jaren gekocht worden. Verder nog door enkele kappers en winkeliers, die er zonder uitzondering door de Hollanders van werden verdacht verklede stafofficieren te zijn. In latere jaren hebben vele grote, Japanse firma's, banken en scheepsrederijen, filialen in Nederlands-Indië opgericht, en een heel andere klasse van Japannezen heeft daarbij zijn intocht gehouden en tot de bevolking van de wachtkamers der artsen haar bijdrage gegeven.

Terwijl er zeer verdeelde meningen ten aanzien van de Japanse mannen bestaan, schijnen de kenners allen van oordeel te zijn, dat de Japanse vrouw geprezen moet worden. Gedurende duizenden jaren is zij opgevoed met dit ene doel voor ogen, een hulp voor den man te worden en hem bovendien nog op alle wijzen te behagen; deze streng doorgevoerde discipline schijnt werkelijk een van de meest bekoorlijke vrouwen-

typen, die de wereld ooit heeft gezien, te hebben gevormd. De Japanse vrouw is in het bezit van bijna alle deugden.

Zij is vlijtig en standvastig, altijd aan het werk — en vele filosofen hebben ook immers gemeend, dat de vrouw mogelijk alleen bij voortdurende en strenge arbeid op het pad der deugd gehouden kan worden, — opgewekt en tevreden, noch te stil noch te spraakzaam, opofferend en dapper, vruchtbaar, een liefhebbende en zorgvolle moeder; haar zelfbeheersing en contrôle over haar instincten is verbazingwekkend. Zij zal een gast met een glimlach op de lippen ontvangen en met hem converseren, terwijl haar kind in de kamer er naast op sterven ligt. Dr. Esrom zag haar glimlachen gedurende de barensweeën en op de operatietafel, ja, ten minste eenmaal zag hij haar de dood met een glimlach tegemoet treden. En dat is niet slechts een masker, dat zij draagt, zoals wij dat allemaal meer of minder hebben. Vele dezer karaktereigenschappen schijnen zo vast te liggen als raskenmerken, gedurende zovele generaties geërfd te zijn, dat zij even onveranderlijk zijn als haar zwart haar en gele huid.

Niettemin is en blijft het moeilijk om haar als individu te onderkennen en als zodanig aan haar vast te houden. Als men aan al de vele Japanse vrouwen en mannen, die men — als patiënt, op het sportveld en in zaken — heeft gekend, denkt, dan schijnen ze meer dan het met enig ander beschaafd volk het geval is op elkaar te gelijken — en niet geheel op andere mensen. Zij komen ons nimmer na te staan, zoals bij voorbeeld de Chinezen, die wij gemakkelijk als onze medemensen erkennen. Het is, alsof er iets aan hen ontbreekt — een zeer kleine kleinigheid maar, zo gering, dat ze nimmer te grijpen en te definiëren valt, maar toch iets zeer wezenlijks, iets volkomen beslissends.

Als volk schijnt hen, zoals bekend is, het scheppend vermogen, oorspronkelijkheid, de goddelijke vonk te ontbreken. Zij hebben nimmer een Shakespeare, een Michel Angelo, een Beethoven, ook geen Luther, geen Kant, geen Newton voortgebracht. Zij bezitten geen Odyssee of Iliade, zo min als Gothische kerken. Zij hebben noch enige godsdienst noch enigen filosoof voortgebracht, — geen zelfstandige wetenschap en ternauwernood kunst in grote stijl.

Hun intelligentie en karaktersterkte staan op dezelfde hoogte als de onze, maar intelligentie zonder fantasie is soms niet van stupiditeit te onderscheiden, en karaktersterkte zonder humor vervalt in kortzichtigheid en eigenzinnigheid. Er is iets onverklaarbaars aan het feit, dat een volk, dat duizenden jaren door een kultuur heeft bezeten, dat onder gunstige klimatologische voorwaarden leeft, dat impulsen van China en het Boeddhisme heeft ontvangen, precies als Westeuropa door de Grieks-romeinse kultuur en het christendom, — het is onverklaarbaar, dat zulk een volk, — energiek en bekwaam, vlijtig en sober — nimmer enige zelfstandige, belangrijke bijdrage heeft gegeven voor de gemeenschappelijke schat der mensheid.

Dr. Esrom dacht wel eens, dat toen Onze-Lieve-Heer op de zesde dag den mens naar zijn beeld had geschapen en hem de levensgeesten had ingeblazen, een concurrerende en afgunstige godheid de Japannezen moest hebben geschapen. Zij gelijken in alles op ons, zijn bijna op elk punt onze gelijken — ja, in zekere opzichten zijn ze ons ongetwijfeld superieur — in matigheid, bescheidenheid en offerzin, in liefde voor hun land en kinderen —, maar toch ontbreekt hun dus iets — iets ondefinieerbaars, — een hormoon, een ferment, een vitamine, — zij zijn geschapen naar het beeld van een anderen god.

Als patiënten zijn zij echter onvergelijkelijk. Met een verbazend geloof en vertrouwen volgen ze onveranderlijk de bevelen van den geneesheer op. Opneming in een ziekenhuis en operaties schijnen niets vreeswekkends voor ze te hebben, en hierbij komt, dat de beschaafde Japannezen klaarblijkelijk meer van de fysiologie en pathologie van het menselijk lichaam weten dan de gemiddelde beschaafde Deen. Dr. Esrom maakte mee, dat een Japans reder de diagnose: buiten-baarmoederlijke zwangerschap bij zijn vrouw stelde; bij operatie bleek, dat het een heftige, acute appendicitis was, maar Dr. Esrom helde ook zelf tot de eerste diagnose over.

Ten aanzien van de Chinezen, die een zeer belangrijk — dikwijls het grootste — deel van de cliëntèle der blanke artsen vormden, stonden de zaken anders. Ook zij zoeken om zo te zeggen allen, van de kleine handwerker en winkelier af tot den rijken groten-koopman en plantagebezitter toe, de Europese artsen op. Hun vertrouwen is echter alles behalve blind en on-

voorwaardelijk; let wel: zo lang de arts jong is. Als de jonge arts niet binnen verloop van 1 à 2 dagen een uitgesproken verbetering in de toestand van de zieke te voorschijn tovert, wordt een tweede en eventueel derde geneesheer geconsulteerd, en zonder dat deze hier onderling ook maar enig vermoeden van hebben. Men trof dikwijls tot zijn verrassing collega's in het betreffende huis aan, en dan bleek, dat de Chinezen niet zelden alle voorschriften opvolgden en de zieke alle zes, zeven, acht medicamenten gaven, die de nietsvermoedende medici hadden voorgeschreven. Zij wisten heel goed, dat de blanke geneesheren deze manier van doen om de een of andere dwaze reden niet goed vonden, daarom trachtten ze op de vriendelijkste manier te verhinderen, dat deze hun polyfarmacie ontdekten. Behoorden ze tot de meer welgestelden, dan consulteerden ze met voorliefde drie, vier, vijf, zes artsen per etmaal voor hetzelfde geval, en vooral bestond er bij hen een voorkeur van een consult tussen twee, drie artsen aan het ziekbed. Hun redenering was de eenvoudige en schijnbaar logische, dat hoe meer artsen en hoe meer soorten medicijn, hoe groter de kans was om de honderdduizend in de levensloterij te winnen.

Maar naarmate de geneesheer ouder werd, kreeg hij meer en meer gezag over hen, en in Dr. Esroms latere tijd kon hij er de Chinezen toe krijgen te doen wat hij wilde, zelfs tot operaties. Dit respect voor de jaren en de ervaring en wijsheid, die men vermoedt dat zij brengen, is karakteristiek voor de Chinezen, zowel binnen als buiten de familiekring en is voor den geneesheer een aangenaam ding, als hij er zelf aan gaat twijfelen of de gewonnen ervaring — om van wijsheid maar niet te spreken — wel kan opwegen tegen het onvermijdelijk verlies aan energie en initiatief.

Ten slotte een paar kleine trekjes uit de praktijk onder de Chinezen, die misschien een zeker licht doen vallen op bepaalde kanten van hun karakter en levensvisie, welke de Europeanen anders niet zo gemakkelijk te zien krijgen.

Vele jaren geleden, voor het algemeen voorkwam, dat de Chinezen op Java op Europese wijze werden opgevoed, werd Dr. Esrom op een dag door een vrij jongen man geconsulteerd, die vloeiend Nederlands sprak en op een Nederlands gymna-

sium was gegaan, wat toen nog een grote zeldzaamheid was. Hij was heel ziek, had hoge koorts en hevige symptomen aan de urinewegen en bleek een grote blaassteen te hebben.

Het was hem zelf meteen duidelijk, dat een operatie noodzakelijk was, maar toen Dr. Esrom hem voorstelde om zich meteen in de kliniek te laten opnemen, glimlachte hij enigszins droevig en zei: „Ja dokter, U bent hier nog niet zo lang en daarom begrijpt U natuurlijk niet, dat ik de toestemming van mijn moeder voor de operatie moet hebben." De man was al boven de dertig en zelf vader van een gezin. Alle argumenten waren volkomen vruchteloos. Hij gaf alles toe, was het volkomen met den dokter eens, begreep dat het om zijn leven ging. maar zich zonder de toestemming van zijn moeder te laten opereren of zelfs maar te laten opnemen, was ondenkbaar. En beiden wisten, dat die toestemming niet gegeven zou worden. Dr. Esrom probeerde zelf met de oude vrouw te praten, maar hij had de fout jong te zijn, en zij luisterde niet eens naar hem, — zij verstond en begreep alleen maar dat ene ding, dat hij met een mes in het lichaam van haar zoon wilde snijden, en zij zag een latenten moordenaar in hem, die zij gelukkigerwijs in zijn voornemens kon remmen, eer de misdaad was begaan. Hij werd toen met inlandse middelen behandeld en vertoonde zich nimmer meer.

Enkele jaren geleden werd Dr. Esrom door een van de rijkste en meest aanzienlijke Chinese families in Semarang bij een bevalling geroepen. Hij was jarenlang hun huisarts geweest en had daar in dat grote familiehuis, waar vier, vijf getrouwde kinderen met hun snel aangroeiende gezinnen woonden, niet zo weinig kinderen ter wereld geholpen. Daar het intussen voor de scherpe ogen van de grootmoeder gebeurde, dat hij bij drie opeenvolgende bevallingen slechts meisjes het daglicht deed aanschouwen, namen ze een van zijn collega's — een jongen Hollandsen gyneacoloog — voor de volgende bevallingen. Hij presteerde ook twee meisjes achtereen, en aangezien hij bovendien nog, terwijl Dr. Esrom met vacantie was, — bijgestaan door een longontsteking — den ouden grootvader vermoordde, keerde de familie weer gelaten tot den Deensen dokter terug. Dat was voor de jongste getrouwde dochter des huizes; zij was negentien jaar, studeerde aan een Neder-

lands gymnasium, was een hypermodern jong sportmeisje; Dr. Esrom had haar langer gekend dan een der anderen, daar hij haar zelf ter wereld had geholpen, en zij waren goede vrienden. Toen hij kwam, lag ze in het centrum van het grote huis in een kamer zonder vensters, — in een kamer, die haast helemaal in beslag werd genomen door een enorm gebeeldhouwd Chinees bed met een hemel. Om haar heen in het bed zaten op hun hurken vijf oudere vrouwen: haar eigen moeder, twee grootmoeders, een oude Javaanse dienstmaagd, die haar min was geweest en in niet mindere mate de gesel harer liefde over haar zwaaide dan Julia's min in Verona deed, — benevens ten laatste, maar niet in de minste plaats, haar overgrootmoeder — een mummie, maar een zeer levende mummie met een paar scherpe, boosaardige ogen, die het meeste van wat er in het grote huis gebeurde, zagen. De jonge kraamvrouw had hevige weeën — wierp hem een lange, smekende, maar hooploze blik toe; zij begreep, dat de mooie tijd nu onherroepelijk voorbij was, — nu was ze midden in de slag, een soldaat in het leger van de Chinese familie. De overgrootmoeder leidde alles, tezamen met de Javaanse min — de drie anderen waren figuranten, die haar het zweet van het gelaat mochten wissen, het was zeker 35° in de kamer, haar benen mochten masseren, en haar onder de lendenen steunen. Een Chinese kraamvrouw van goede familie behoort liefst niet met enig teken te verraden, dat zij pijn gevoelt en telkens als zijn jonge vriendin zich dan ook onwillekeurig onder de weeën enigszins wrong, siste de oude mummie meteen: „Djangan angkat pantat", dat letterlijk vertaald betekend: „Draai niet zo met je achterste", en haar daarna op voormelde plaats kwaadaardig met haar klauwachtige vingers kneep.

Een Europees geklede vrij jonge Japanse dame trad op een dag eens de spreekkamer van Dr. Esrom binnen na ongeveer twee uur buiten op de veranda op haar beurt te hebben gewacht. Zij was mooi en een van de weinige Japanse vrouwen wier voorkomen niet door een Europees toilet werd bedorven. Hij kende haar goed — was haar huisarts; zij was gehuwd met den chef van het plaatselijk filiaal van een der grote Japanse banken. Ze zag er bleek en lijdend uit, had hoge koorts, en het bleek, dat zij met een hevige diphtherie van haar huis in

de heuvels was komen rijden en geduldig tussen de vele en veelsoortige patiënten op haar beurt had zitten wachten; haar keel was geheel ontstoken. „Maar waarom heeft U me in 's hemelsnaam niet bij U laten komen?", riep Dr. Esrom om meer dan één reden ontzet, uit.

„U moet niet boos op mij worden, dokter — maar ik weet immers hoe druk U het heeft — en ik wilde U niet meer last veroorzaken dan noodzakelijk was; is het zo erg met me?"

Dr. Esrom liet haar dadelijk naar de kliniek overbrengen; belde haar man op de bank op, die de mededeling met de uiterste koelbloedigheid opnam. „U zorgt natuurlijk voor alles, dokter, voor serum, en wat U verder vindt dat noodzakelijk is — ik zal de kinderen, zo gauw de bank sluit, naar de kliniek brengen, als U vindt, dat ze een profylactische seruminspuiting moeten hebben."

Zij kreeg haar serum in grote doses en herstelde heel spoedig; maar op een dag, toen hij meende, dat ze buiten gevaar was en juist wat met haar aan haar bed zat te babbelen, kreeg zij plotseling een hartzwakte; hij hoorde met de stetoscoop op haar borst hoe de hartslagen zwakker werden, eerst zeer snel en jagend, toen langzamer, tenslotte nauwelijks hoorbaar, terwijl zij met griezelig grote tussenruimten, waartussen stilte heerste, kwamen. Zij had enige tijd stil met gesloten ogen gelegen, maar plotseling opende ze ze, keek hem met een glimlach aan en fluisterde: „Nu sterf ik, dokter." En hij keerde zich om naar haar man, die gehaald was, en schudde langzaam het hoofd. Maar het wonder geschiedde; het hart dat stil was gaan staan, — dat perpetuum mobile, dat elke seconde, nacht en dag, zo lang wij leven, zonder dat we het merken, zo trouw en regelmatig voor ons werkt, — het hart begon weer; het ging langzaam weer aan de gang, nam in kracht toe en na een half uur tijd was zij weer uit het rijk der doden teruggekeerd — en werd zij weer gezond. Maar zij hield stijf en strak vol, dat Dr. Esrom haar uit de dood had gewekt; niets kon die overtuiging aan het wankelen brengen, hoe hij haar ook, telkens als zij over het wonder sprak, dat er met haar was geschied, uitlachte.

Een van haar vriendinnen werd een paar jaar later door Dr. Esrom geopereerd wegens een zeer vergevorderde nier-

tuberculose en stierf enkele uren na de operatie, zonder uit de narcose tot bewustzijn te zijn gekomen, aan de shock en de verzwakking. Toen hij uit de ziekenkamer kwam, nadat de dood was ingetreden, wachtte zij buiten op de veranda, en toen zij zijn gezicht zag, zonk zij, zo bevallig en natuurlijk als een bloem zich op haar stengel buigt, voor hem voor de knieën — en zei: „Dokter — U heeft mij weer in het leven teruggeroepen — en ik ben al oud en heb vier kinderen —; U moet dat ook haar doen, zij is nog maar zo jong, pas getrouwd en net aan het leven begonnen."

En hij kon niets anders doen dan haar opheffen — en — maar slechts tot zichzelf — zeggen: „Vrouw! Uw geloof is groot."

Een van Dr. Esroms patiënten, en — men zou er aan kunnen toevoegen — vriendinnen, was een jonge vrouw, die tot de meest aanzienlijke en rijkste Chinese families van Java behoorde. De familie was talrijk en over alle grotere steden vertakt. Zij was zeer jong met een bekwame welvarende Chinese zakenman getrouwd en zij woonden in een groot landhuis in een van de bergsteden enkele mijlen van de stad, waar Dr. Esrom woonde. Zij had acht jaar achtereen met dezelfde regelmaat als andere lichamelijke functies elk jaar een kind gekregen, maar de laatste twee, drie jaar had zij aan een nierziekte geleden, die reeds de laatste zwangerschappen tot gevaarlijke evenementen had gemaakt, en Dr. Esrom had er dan ook al lang op gestaan, dat het nu afgelopen moest zijn. Na de laatste bevalling was zij lang ernstig ziek, en van te voren was te voorspellen, dat een herhaling katastrofaal zou worden. Hij sprak ernstig met haar man, maar deze glimlachte en probeerde den dokter te kalmeren en kon overigens niet inzien, dat er aan deze zaak iets te verhelpen viel. Zij zelf begreep de situatie heel goed, maar was even hulpeloos. Toen hij met het drieste voor een Chinees toentertijd volkomen absurde voorstel kwam om haar door middel van een operatie te steriliseren, verwekte dit haast vrolijkheid, in elk geval bij den man. Maar op een dag niet zo lang nadien, kwam zij hem op zijn spreekuur bevreesd en schuw nader over de gevolgen en gevaren van zo'n operatie uitvragen. — Het zaad, dat gezaaid was, begon te ontkiemen. Een paar weken later kwam zij terug met een oude

dame, haar tante, die Dr. Esrom goed kende. Zij was een van de werkelijke machthebbers in de grote familie. Zij onderwierp Dr. Esrom aan een scherp en langdurig kruisverhoor. Het plan werd gewend en gedraaid en van alle kanten met de loupe onderzocht.

Enige tijd later ontving hij een brief van de jonge vrouw, waarin zij hem vertelde, dat zij zichzelf graag wilde laten opereren, en dat zij er haar man ook toe had gekregen om zijn toestemming, hoewel zeer tegen zijn zin, te geven. Maar nu zou er een grote familieraad gehouden worden, waaraan alle hoofden van de takken der familie zouden deelnemen, en hun uitspraak zou beslissend zijn. Of Dr. Esrom zo goed zou willen zijn eventueel aanwezig te zijn en het ze allen uitvoerig uit te leggen, want enkele van haar ooms en tantes waren heel ouderwets, en zij vreesde, dat het hele plan anders zou stranden.

De tijd verliep, en op een dag kwam er weer een brief van zijn vriendin, — of hij de volgende dag om elf uur in A. kon komen — want nu waren alle oude familiehoofden gekomen, en nu zou de beslissing plaats vinden. Zij kon des nachts niet meer slapen, en zij beefde de ganse dag over het hele lichaam van angst bij de gedachte aan de operatie en van spanning, of het er van zou komen. Hij toog naar het bergstadje — kwam, zag en overwon. Of beter, het verstand behaalde een van zijn zeldzame overwinningen. Er werden hem vele listige vragen gesteld, maar het eind was, dat deze oude, stijve, in allerhoogste mate conservatieve Chinese mannen en vrouwen er mee accoord gingen, dat de operatie zou plaats vinden, als een Hollands regeringsarts, die in hoog aanzien stond, en die in consult geroepen moest worden, Dr. Esroms mening deelde. Dat deed deze zonder voorbehoud, en de grote dag werd bepaald. Het was een ware gebeurtenis — waarschijnlijk de eerste maal, dat zulk een operatie van een Chinese vrouw op Java zou plaats vinden. Zij was zowel met de goddelijke als menselijke wetten strijdig, — maar haar innerlijke logica was sterk genoeg om alle vooroordelen te overwinnen. De dag voor zij naar de kliniek zou komen, ontving Dr. Esrom weer een brief van haar — in het Maleis; zij schreef o.a.:

„Ik kom dus morgen, dokter, en geef mij met het volste vertrouwen aan Uw handen over. Ik weet, dat U alles zult

doen om mij te helpen — maar ik ben heel bang, want wij weten niets van de wegen der voorzienigheid. Vandaag zal ik afscheid nemen van allen, van wie ik houd, niet alleen van mijn man en kinderen, maar van al ons dienstpersoneel. — U weet, dokter, dat de meesten hier in huis zijn geboren. En niet alleen van de mensen wil ik afscheid nemen — neen, morgen bij het ochtendgloren zeg ik ook alle dieren vaarwel, — de paarden in de stallen, de honden en mijn vogels en het allerlaatst alle bloemen in de tuin en de grote bomen, die al oud waren, toen ik werd geboren. Ik weet, dat zij mij allen, mensen en dieren en planten zouden missen, — en ik geloof stellig, dokter, dat U mij weer fris en gezond aan al die levende wezens, die mij zo slecht kunnen ontberen, terug zult geven."

Om de een of andere reden voelde Dr. Esrom zich door deze brief diep getroffen en hij bewaarde hem lang.

Als laatste van deze uiteenlopende trekjes uit een praktijk op Java kan het volgende nog worden verhaald:

Een jonge, buitengewoon schone, Chinese vrouw trad op een dag tot zijn verbazing alleen zijn spreekkamer binnen. Zij was heel elegant in een Shanghai-japon gekleed, die het figuur bijna even goed tot zijn recht doet komen als een badpak. Rijk behangen met edele metalen, met kort geknipt haar, geverfde lippen — een zeer aantrekkelijk, ofschoon niet precies aristocratisch type.

Zij trad snel de deur binnen en stelde zich met een vastbesloten uitdrukking op het gezicht voor de schrijftafel van den dokter op, keek hem zonder de minste glimlach en zonder een woord te zeggen een ogenblik aan, waarop zij plotseling met een paar snelle bewegingen haar japon uittrok, het enige stuk ondergoed, dat zij aan had, liet zakken, zich omkeerde en de ogen van den meer en meer geïnteresseerden arts haar achterkant liet zien. Dat zou op zichzelf een aantrekkelijk gezicht zijn geweest — zij was slank en welgeproportionneerd, precies voldoende „gepolsterd", en haar huid had de mooie, lichtgele kleur, die door Chinese kenners zo hogelijk wordt gewaardeerd, — deze zachte en gladde, gele huid was echter van de schouders tot de knieën met een groot aantal lange, rode, gezwollen strepen gedecoreerd, die blijkbaar nog heel nieuw waren. Zij

was gestreept als een zebra. Er was geen twijfel aan, dat deze jonge dame nog slechts weinige uren geleden met een dunne, elastische stok of zweep was behandeld, en wel door iemand die veel liefde voor zijn werk aan de dag had gelegd.

„Kijk maar, dokter" — zei ze, nadat Dr. Esrom dit moderne schilderstuk een poosje had beschouwd, „kijk maar goed, opdat U een goede „soerat" voor me kunt opschrijven. Kent dokter mij niet? U heeft mij toch al vele malen als U bij Lauw Ju Feng kwam, gezien — ik ben immer zijn *„bini moeda"* (tweede vrouw — eigenlijk „jonge vrouw")".

En toen ging er Dr. Esrom een licht op. Lauw Ju Feng was een van die Chinezen, die heel jong als gewone koelie naar Java was gekomen, als een lastdier had gezwoegd en jaren als een beest had geleefd, maar door ongelooflijke vlijt en spaarzaamheid als „klontong", d.w.z. rondtrekkend verkoper, die van huis tot huis ging en zijn hele winkel op de rug droeg, had kunnen beginnen. Nu was hij een man van middelbare leeftijd, had een van de grootste manufacturenwinkels van de stad in de belangrijkste Chinese winkelstraat en werd als een welgesteld man beschouwd. Dr. Esrom kende hem goed, kwam als arts bij hem thuis voor zijn vrouw en vijf, zes dochtertjes. Zijn vrouw was hem maatschappelijk belangrijk superieur, maar daarbij verouderd en mank, en had de onvergeeflijke fout begaan hem geen zoon te baren. Zij was overigens een bekwame en reële vrouw, die haar groot aandeel in de opkomst van de familie had gehad.

Een paar jaar geleden had Lauw Ju Feng zich toen een „bini moeda" genomen, en zij had in de kortst mogelijke tijd den gewensten zoon verschaft. Dr. Esrom herinnerde zich nu goed haar als een bescheiden figuur van de achtergrond in het huis te hebben gezien, want de brave manufacturenhandelaar was zo lichtzinnig, om niet te zeggen doldriest geweest, om haar in hetzelfde huis te installeren. „Is Lauw Ju Feng werkelijk zo boos op je geweest? Dan moet je je ook wel heel onaardig hebben gedragen" — zei Dr. Esrom. Zij keek hem verontwaardigd aan; hoe kon dokter denken, dat Lauw Ju Feng haar zou slaan, — Lauw Ju Feng, die altijd zo goed en lief voor haar was. Neen, zij, die ouwe merrie, die al lang zo ziek om het hart was van het zien van haar zoontje, dat ze er volslagen

krankzinnig van was geworden, was het geweest, en toen Lauw Ju Feng nu voor een zakenreis van een week was vertrokken, had zij haar overvallen.

„Maar goeie hemel, kind," zei Dr. Esrom in de grootste verbazing, — „zij is toch oud en mank, en jij bent jong en sterk, — liet je dan stil op je los slaan?"

„Zij liet me door twee van de winkelbedienden vasthouden, terwijl zij met een rottan sloeg. Maar nu krijg ik „soerat" van dokter, en dan ga ik naar de politie — gelooft dokter ook niet, dat ze in de gevangenis zal komen?"

„Misschien — maar wat denk je, dat er met jou zal gebeuren — geloof je ook niet, dat Lauw Ju Feng heel boos en heel „maloe" op je zal worden, als al zijn vrienden en kennissen het te weten komen? En het zal *soesa sekale* worden."

Zij bespraken de zaak lang, maar ten slotte vond Dr. Esrom het juiste argument — dat wat jonge vrouwen meer toegeeflijk heeft gestemd dan iets anders.

„Als je nu verstandig bent en doet alsof er niets gebeurd is, en je zowel tegenover de oude vrouw als tegenover Lauw Ju Feng, wanneer hij thuis komt, lief gedraagt, dan zal ik eens vertrouwelijk met hem spreken, en ik durf je beloven, dat het resultaat een paar heel mooie oorringen van jade zal worden, die in jouw kleine oorlelletjes voortreffelijk zullen staan."

Dat sloeg in,

Ze kleedde zich peinzend aan, posteerde zich voor des dokters spiegel en wiste met grote zorg alle sporen der hartstochten weg, die haar gezicht hadden verwoest. Toen trad ze glimlachend op de schrijftafel toe, nam zijn ene hand in haar beide en bracht deze een beetje onhandig en schuw naar haar lippen.

„Dag, dokter, en nog wel bedankt — maar vergeet niet met Lauw Ju Feng te spreken!" En zij verdween met een lichte en elastische gang en ongetwijfeld met een niet minder licht hart.

En binnen een week ontving Dr. Esrom een mand uitgezochte mango's van de oude, rechtmatige echtgenote en een fraai, zilveren, Chinees reukwerkkistje van den man; en niet lang daarna kwam de jonge „bini moeda" met haar zoontje op het spreekuur — om hem te laten vaccineren — maar zij straal-

de en glimlachte en liet twee kolossale oorringen van jade van precies de juiste nuance voor zijn ogen bengelen. Zij waren niet goedkoop geweest. Lauw Ju Feng was een man, die geen halve dingen deed. En het resultaat was al met al bevredigend. De oude vrouw had haar gemoed gelucht en veel oude verbittering van zich af geslagen, — de jonge had haar snel vergeten en verdwenen strepen gekregen benevens haar oorringen van jade, die onvergankelijk waren — en Lauw Ju Feng vrede in zijn huis.

Wat de *rechtvaardigheid* aangaat, die kreeg misschien alles welbeschouwd ook wat haar toekwam. En de moraal? Ja — deze geschiedenis heeft geen moraal, wat zij bijna met alle ware geschiedenissen gemeen heeft.

NAAR ATJEH

Dr. Esrom bracht een goed jaar in deze grote havenstad door, die half verscholen onder de palmen en bamboe van haar tuinen, onveranderlijk in een warme nevel lag gehuld. Een havenstad was het, de grootste en drukste op deze breedtegraad na Singapore, — maar hij zag niet veel van de zee, — er was toen nog een hele rijtuigrit voor nodig om van het stadsdeel der blanken bij de zee, of juister bij de Straat van Madoera te komen.

Niemand vermoedde ook maar iets van de buitengewoon snelle ontwikkeling, die de stad gedurende de volgende vijfentwintig jaar zou ondergaan, de totale verandering van haar voorkomen, leefwijze en arbeidstempo, die haar in een zo kort tijdsbestek onherkenbaar zou maken. Er was ook geen electrisch licht, geen waterleiding, er waren geen auto's, geen reusachtige hotels en warenhuizen; telefoon en gas waren juist ingevoerd en slechts enkelen voorbehouden. De inlandse politieagenten en soldaten liepen barrevoets, de treinconducteurs knipten de kaartjes van de blanken knielend.

Des avonds kon men nergens heen gaan — er was geen vast theater. Behalve in de stadstuin waren er geen concerten, er waren geen restaurants met muziek. Wat er wel was, was de club, maar tot haar speel- en leeszaal hadden de dames geen toegang. Bijgevolg bleven de mensen thuis, wanneer ze tenminste niet een verplichte visite moesten afleggen. Tegen tien uur 's avonds was de stad als uitgestorven, en lagen alle fatsoenlijke mensen onder hun muskietennet. Kultureel was men op zichzelf en zijn boeken aangewezen. En op dit laatste gebied was Nederlands-Indië voortreffelijk georganiseerd. De leeszalen

en bibliotheken van de club waren comfortabel en verbazend welvoorzien, en talrijke leesgezelschappen floreerden. Voor vijf gulden per maand kreeg men elke week een grote kist met nieuwe romans en dertig à veertig tijdschriften in de drie voornaamste talen in zijn huis; en de keus was volgens de leus: elk wat wils; ze omspande de Revue des deux mondes en Le Rire, de Deutsche Rundschau, de Simplicissimus, de Forthnightly Review, de Sketch en The Tatler. Bovendien waren de plaatselijke kranten in Nederlands-Indië toentertijd reeds voortreffelijk. Het „Soerabajasch Handelsblad", dat elke avond in groot formaat met twintig à dertig kolom tekst zonder illustraties verscheen, was een rijke bron voor de werkelijke kennis van land en volk en bracht bovendien nog lange, ernstige brieven van uitstekende correspondenten te Londen, Parijs en Berlijn, behalve een zeer inhoudrijke telegramdienst. Het was gemakkelijker het contact met de belangrijke dingen, die er in de wereld geschiedden, te onderhouden door middel van de pers van Soerabaja dan door de pers van Kopenhagen. Een enkele keer kwam er eens een Nederlands toneelgezelschap over, dat zeer goede voorstellingen gaf, en niet heel zelden deed een piano- of vioolvirtuoos op zijn wereldtournee Java aan — maar het kan niet ontkend worden, dat het genot van de Kreutzersonate wel afbreuk deed, wanneer er midden in het andante een donderbui losbarstte en elk ander geluid overstemde, zodat men de bewegingen van den violist zag zonder de tonen te horen; en het maakte wel een enigszins desoriënterende indruk — ook al was het beeld op zichzelf niet zonder een zekere stemming — een zangeres op het podium haar ziel te horen uitstorten in „Ich grolle nicht — und wenn mein Herz auch bricht — ewig verlor'nes Lieb — ich grolle nicht!", terwijl grote vleermuizen in hun snelle, geluidloze vlucht om haar heen schampten — „als ware het het duister zelf, met vlagen binnen wervelend." Het is voor Europese kunst over het algemeen moeilijk om in de tropische atmosfeer indruk te maken. Zij is onder zo heel verschillende voorwaarden geschapen, in een zo geheel ander geestelijk klimaat, dat zelfs de universele kunst daar als het ware dakloos wordt, een onnatuurlijke, juist „kunstmatige" indruk maakt. Slechts de dode dingen, de zuiver technische producten laten zich naar de equator exporteren; de geest en de

ziel van het blanke ras zullen zich daar altijd in verbanning voelen.

Een motor en een vulpen, een machinegeweer en een filmapparaat, een gillette-mesje en een ijskast fungeren op alle breedtegraden even goed. Met een piano en een viool is dit al iets twijfelachtiger en in nog hogere mate met de menselijke stem, als deze zal zingen. Een schilderij, welks kleuren in de lucht en het licht van Normandië of Holland of Denemarken harmoniëren, kunnen in de broeikasatmosfeer der tropen een pathetische indruk maken als een kind, dat in het gedrang zijn moeder heeft verloren. Een standbeeld kan daar tegen de gesluierde, blauwe hemel even hopeloos vreemd staan als de vele, blanke vrouwen, die nimmer wisten te acclimatiseren.

Het is heel merkwaardig, dat de jazzmuziek, — als men deze dan tenminste tot de kunst wil rekenen, — niet onder de export schijnt te lijden. Maar die heeft haar diepe wortels dan ook in het Congobekken.

Dr. Esrom deed gedurende zijn eerste jaar op Java de ontdekking, dat het verlies van al deze dingen — de kunst, de schouwburg, de muziek — in werkelijkheid helemaal geen verlies was. Hij was een trouwe bezoeker van de meer belangrijke kunsttentoonstellingen geweest, was een niet minder trouw lid van de Privat Kammermusikforening, een bewonderaar van Emil Poulsens en mevrouw Hennings zo beschaafde herschepping van de figuren van Ibsen en nog meer van Olaf Poulsens en Frederik Jensens meer bloederige en vleselijke dan feitelijk beschaafde creaties. Hij had een deel van de kostbare tijd van zijn jeugd met het discussiëren over deze dingen doorgebracht, en hij meende, dat zij iets voor hem betekenden, dat hij ze moeilijk zou kunnen missen. Integendeel. Hij miste ze niet, hij voelde het om de waarheid te zeggen haast als een bevrijding, ze op een afstand van een duizend mijlen te hebben gekregen. En de litteratuur, die zo niet zijn werkelijke en ware liefde, dan toch zijn beste en trouwste vriendin was, nam hij immers met zich mee, hoe ver hij ook trok.

Reeds gedurende zijn eerste jaar in de tropen ging hij van dit leven, van het land en het volk, zonder er nog veel van te kennen, houden. Zij oefenden een machtige aantrekkingskracht uit op zijn gemoed, betoverden en bekoorden hem op duizen-

derlei manieren — de geweldige overdadige natuur, het zachte, bescheiden volk, het vrije leven zonder enige wrijving, de zelfstandigheid en de verantwoordelijkheid, die zo plotseling de zijne waren geworden. Eerst veel later was hij in staat deze gevoelens te analyseren, zichzelf duidelijk te maken, uit welke ingrediënten de toverdrank, welke het land hem aanbood, bestond.

Hij wachtte intussen, toen het eerste jaar was verlopen, in dagelijks toenemende spanning, waar hij nu de volgende maal in het machtige eilandenrijk zou aanspoelen.

Jonge officieren en ambtenaren werden gedurende het eerste jaar van hun dienst altijd in een van de grote steden geplaatst om de grondbeginselen, het A. B. C. van het grote en veelzijdige boek van de Indische regering, te leren. Zo gauw zij zo ver waren, dat zij konden spellen, werden ze de archipel in gedirigeerd, naar een van de honderden afgelegen en geïsoleerde kleine posten — dikwijls weken reizen van Java en de civilisatie vandaan. Zij werden uitgeworpen als zaad — toevallig, zoals het de hoge heren in Batavia inviel, en er werd geen rekening gehouden met hoedanigheden, gezondheid, met het feit of iemand gehuwd of ongehuwd was en allerminst met de eigen lusten en verlangens van de persoon in kwestie. Dat kwam veel later, wanneer ze hun jaren in de eenzaamheid uitgediend en getoond hadden, waar ze voor deugden. Dan kwamen de intrigues en conspiraties, dan kwam de jalousie en begonnen de verbitterde gevechten om de vette en aangename baantjes op Java — of om ziekteverlof voor Europa. Normaal moest men toentertijd tien jaar in de tropen dienen, eer men zijn eerste Europese verlof kreeg; — een lange tijd, — velen beleefden het nimmer. Maar vòòr dit alles waren de jongeren gelukkig vrij; zij wisten, dat zij een speelbal waren in de handen van hun chefs, en gelukkig hadden de meesten hunner ook de elasticiteit van een bal, en zijn vermogen om hoog en ver op te springen en neer te komen, tegen een harde trap te kunnen zonder de vorm te verliezen.

Hij bestudeerde elke avond nauwkeurig de lange overplaatsingslijsten in de krant, welke ze telegrafisch van Batavia ontving, terwijl de officiële mededeling eerst een paar dagen later per dienstbrief bij den onmiddellijken chef kwam.

En op een avond, toen hij de wacht had in het hospitaal en — na het nimmer variërende middageten te hebben genuttigd, dat de keuken van het hospitaal hem met een nauwgezet nakomen van de gedétailleerde voorschriften serveerde — in de gloeiendhete wachtkamer zat, terwijl zijn ogen langs de dichtbedrukte kolommen gleden — toen gebeurde het: hij zag zijn naam en las, terwijl zijn hart hamerde — dat de „tijdelijke Officier van Gezondheid 2. kl. Dr. J. Esrom" overgeplaatst was van het garnizoen te Soerabaja naar het gouvernement „Atjeh en Onderhorigheden", en dat hij per eerste scheepsgelegenheid naar zijn nieuwe plaats van bestemming moest afreizen.

Zijn hart hamerde, — ja en niet zonder reden — want Atjeh was de duisterste naam in de Indische geografie; — het was het land van de krijg en de dood; — het had de donkere klank, die slechts verse slagvelden en vele graven aan de namen van bepaalde landsdelen kunnen verlenen.

Zijn wangen begonnen te gloeien — en hij kon onmogelijk stil blijven zitten, liep langs de ziekenzalen en vond den wachthebbenden sergeant, wien hij en passant en enigszins terloops het grote nieuws toevertrouwde, dat hij nu eenmaal aan het een of ander levende wezen *moest* vertellen. Het kalme: „Gefeliciteerd, dokter — geen slechte plaats, Atjeh, — ik ben d'r acht jaar geweest" van den sergeant maakte haast een godslasterlijke indruk op hem. „Geen slechte plaats" Atjeh! — het avonturenland, — het fabelrijk — „where the blindest bluffs hold good, dear lass, — and the wildest tales are true". Nog maar enkele dagen er voor had hij in de krant een van de typische officiële telegrammen over het garnizoen van Atjeh gelezen: „Twee inlandse peletons onder luitenant X. vielen bij Djeuran in een hinderlaag en werden van zeer nabij met de klewang aangevallen. Aan onze kant 11 doden en 18 gewonden (van de 40), 9 geweren met ammunitie gingen verloren, de vijand liet 15 doden op het slagveld achter." Hoe vele van deze, haast eensluidende, telegrammen had hij gedurende dit jaar niet gelezen, — en de oorlog daar had nu, sinds 1873, al meer dan dertig jaar geduurd.

Wel — het was zo ver. Hij had gevonden, wat hij had gezocht. Nu moest blijken, of hij „inhoud" had. Hij wist heel

goed, dat hij volstrekt niet was, waar men terecht zijn wenkbrouwen over optrok: een „avonturier", — dat wil zeggen een van hen, die het avontuur, het gevaar, het risico opzoeken in de hoop op winst. Hij was geen speler. Hij kon best alles op één kaart zetten, — maar niet in de hoop op enig uiterlijk voordeel, niet om iets anders te winnen dan zichzelf. Waar hij naar haakte, was zichzelf op de proef te stellen — en natuurlijk kan men dat overal doen — in elke werkplaats, op elke kantoorstoel; telken kere als men zijn plicht heeft gedaan, een eerlijk stuk werk heeft volbracht, zonder naar de beloning te lonken, heeft men de proef doorstaan, is men een werktuig des Heren geweest. Hij had echter altijd naar plotselinge en duidelijke contrasten verlangd, naar acute gevallen, naar zeldzame situaties, — waarbij het niet alleen aankwam op geduld en uithoudingsvermogen; waar het niet de fijne nuancen van grijs waren, maar zwart en wit, die men duidelijk moest zien en waar men ogenblikkelijk een van moest kunnen kiezen. Het gevaar trok hem aan, omdat hij altijd aan zijn moed had getwijfeld. Om dezelfdie reden was hij als jongen en jonge man altijd bereid geweest om te vechten met hen, die ongetwijfeld groter en sterker waren. Hij was bang in het donker, daarom trokken de duisternis en de nacht hem aan, als de blik van de slang het sidderend vogeltje.

Zijn plechtige stemming bleef de volgende ochtend nog voortduren toen zijn chefs en collega's, die de lijst van de overplaatsingen ook hadden bestudeerd, hun oordeel ten beste gaven. Zijn oude chef nam hem mee naar zijn kantoor en gaf hem een menigte van die goede raadgevingen en praktische wenken, waarnaar men in zijn jeugd zonder tegenspraak min of meer beleefd luistert om ze daarna meteen te vergeten. De jonge man meent met een zeker recht, dat de toestanden sedert de vorige generatie zoveel zijn veranderd, dat ze volstrekt niet meer met elkaar vergeleken kunnen worden. Maar hij vergeet — of juister — hij begrijpt niet, dat de fundamentele dingen in de oorlog evenals in het leven over het algemeen onveranderlijk zijn.

„Atjeh is niet de slechtste plaats waar je heden ten dage terecht kunt komen, mijn jongen," zei hij vaderlijk. „De meeste plaatsen daar hebben nu behoorlijke woningen voor de offi-

cieren, en je kunt er van alles eten en drinken; het is er niet meer zoals in Poeloe Raja in mijn jonge jaren; daar aten we soms maandenlang niets anders dan rijst met eend. Ik kan je wel zeggen, dat toen ik honderd dagen lang telkens weer eend had gegeten, ik er heel wat kogels en een paar hinderlagen op de koop toe voor over had om weer eens een gewoon kippetje te krijgen. Personeel is altijd duur, maar daar op die kleine posten kun je altijd wel een veroordeelde krijgen, die in huis helpt en op de kinderen past, en verder heb je nog de oorlogstoeslag op je tractement en krijg je een mooi daggeld, als je op expeditie bent; je kunt in Atjeh zo een flinke duit op zij leggen, als je verstandig bent."

Dat klonk kalmerend en zeer weinig avontuurlijk.

De lijst van de stoomvaartlijnen werd onderzocht, en het bleek, dat er al zes dagen later uit Batavia een schip naar Atjeh vertrok, — „maar dat kun je natuurlijk onmogelijk halen, zodat je nog een zee van tijd hebt." Dat was des Zaterdags; des Maandagochtends kwam de officiële mededeling van de overplaatsing, en Dr. Esrom werd wederom bij zijn chef geroepen, die nu wat minder joviaal en vaderlijk dan anders was. „Tja, mijn jongen — ik ben bang, dat je toch nog met de boot van Vrijdag moet — er staat uitdrukkelijk „met eerste scheepsgelegenheid", — het is wel een beetje weinig rekening houden met de omstandigheden, maar er is stellig niets aan te doen. Ik zou niet weten, hoe we er onderuit zouden kunnen komen, ga daarom nu maar liever direct naar huis om je vrouw bij het inpakken te helpen."

Dr. Esrom ging naar huis en peinsde er over, hoe hij in twee dagen zijn hele huis zou kunnen afbreken, inpakken — zijn meubels inbegrepen — voor een reis voor meer dan een week met vrouw en pasgeboren kind. Twee dagen per trein naar Batavia en daarna vier à zes dagen met de stoomboot langs Sumatra's Westkust. Maar hij peinsde nog meer over het totale gebrek van werkelijke behulpzaamheid van dien aardigen chef. Toen hij er namelijk tegenover hem op had gezinspeeld, dat een telegram naar den chef van de geneeskundige staf in Batavia met een verzoek om uitstel van de afreis tot de volgende boot, die een week later ging, misschien de aangewezen manier was, — toen had zijn vaderlijke chef dit als iets vol-

komen hopeloos' van de hand gewezen. — „Neen, mijn jongen, ik geloof niet, dat we dat moeten proberen; dat zou maar een slechte indruk maken, je begrijpt wel, het is een beetje moeilijk voor me om zo'n stap te doen," enz. — Hij durfde eenvoudig niet.

Maar toen Dr. Esrom zich des Vrijdagochtends bij den chef in Batavia meldde, vroeg deze hem verbaasd, hoe hij er nu al kon zijn; daar had hij helemaal niet op gerekend, — en toen hij zich zes dagen later bij den hoofdofficier van gezondheid te Kota Radja meldde, keek deze hem niet-begrijpend aan, — hij had zelfs nog helemaal niets over de jonge Deense aanwas van zijn artsencorps vernomen.

Het werden twee drukke dagen, — de meubels moesten ze tot een latere scheepsgelegenheid laten staan, alleen de levende have stapte des Woensdagochtends om half zes op het station van Soerabaja in de trein; — Dr. Esrom, zijn vrouw en dochter, een Javaanse baboe, die tot Batavia meeging, twee foxterriers en een aap; de hele menagerie werd in een tweede-klassecoupé, die zij twee volle dagen voor zich alleen behielden, aangebracht. Het geschiedde gedurende de reis nu en dan, dat een niets vermoedend mens, dat met de trein mee moest, de deur naar hun coupé opende; Dr. Esrom verzocht den nieuwen passagier dan altijd vriendelijk en beminnelijk binnen te komen. Maar als deze zag, dat het reismandje van de baby de ene bank besloeg en de moeder bezig was om het de borst te geven of het te verschonen, terwijl de openstaande deur van het toilet hem een glimp te zien gaf van de baboe, die luiers waste in de wasbak; — wanneer zijn dwalende blik daarna langs de aap gleed, die tandenknersend in het bagagenet zat, terwijl de twee foxterriers als razenden aan het blaffen waren, dan week zelfs de dapperste man terug alsof hij een boos visioen had gezien en erkende, dat dit overmacht was.

In Batavia gebruikte hij de eerste avond om zichzelf en zijn gezin en alle huisdieren van de koolstofafzettingen te reinigen, die een treinreis van twee dagen door het oude Java medebracht. Dat was aan de kwaliteit van de kolen te wijten. Zij waren grijsachtig en geleken meer op slakken dan op kolen; de zwarte stof, die zij afgaven, was evenwel echt genoeg. De volgende ochtend meldde hij zich zoals gezegd bij den chef, die hem be-

minnelijk nog een paar goede raadgevingen meegaf, welke Dr. Esrom reeds op hun waarde wist te schatten; zijn vrouw deed de noodzakelijke inkopen en des namiddags tegen de avond liepen ze de loopplank van de „Soembawa" over, deponeerden de menagerie in de daarvoor bestemde traliekisten — de dochter in een reismand op een enigszins beschut plaatsje op het dek, waar zij — slechts door de maaltijden onderbroken — praktisch zes etmalen achtereen sliep. Zeelucht is goed voor pasgeboren mensjes, — dat leerde hij op die reis en daar maakte hij later in zijn praktijk nu en dan gebruik van. Om zes uur werd de loopplank weggehaald, en zij stoomden tussen de „duizend eilanden", die in de bocht bij Batavia liggen, de zee op, draaiden Straat Soenda in en tegen zonsondergang de open Indische Oceaan op.

Het was slechts een jaar geleden, dat ze de bergen van Java voor het eerst aan de horizon vorm hadden zien aannemen, in de ledige ruimte geschapen zagen worden, als door een geheimzinnige vereniging en verdichting van hemel en zee; en voor hen was het alsof het ganse land voor hun ogen werd geschapen. Hij begreep er beter de oude mythen over het ontstaan der aarde door een vereniging van elementaire wezens door. Hier zag hij hemel en zee elkaar ontmoeten — en bergen werden geboren. Voor hen was het nieuw, onberoerd, fris als dauw; een morgenland, als het land van Azië, waar Fröding over dichtte en droomde. Zij hadden er geen vermoeden van, hoe het er *werkelijk* uitzag, geen film had nog de eerste, zoete ontmoeting bedorven, de room van de goede melk der natuur afgeschuimd. De film is waarlijk democratisch, zij neemt de massa's bij de hand als de verleider, brengt ze een berg op en laat ze de rijkdom en schoonheid van de hele wereld zien — toegankelijk voor één kroon. Alsof 's wereld voorraad aan schoonheid en grootsheid onuitputtelijk ware; alsof het door het te vulgariseren niet al haar glans en heerlijkheid verliest. Alsof niet elkeen in zijn hart weet, dat de schoonheid en grootsheid van de wereld zich slechts aan die enkeling openbaren, die ze in deemoed zoekt en er zich op voorbereidt de ontmoeting waardig te zijn.

Het is net als met de radio en de muziek. Over weinige jaren moet het repertoire uitgeput zijn; dan zijn de verzamelde mu-

zikale schatten der aarde zovele malen afgedraaid, dat wanneer de hele wereld getraind geworden is in het luisteren en begrijpen van de taal der muziek, er niets meer te beluisteren valt. Alle meesterwerken worden gebanaliseerd. Het is een misverstand, dat men de negende symfonie jaar in, jaar uit eens per maand moet kunnen horen.

Zij wierpen een afscheidsblik op Java's bergen, die zij naar zij wisten, in geen jaren — noodlottige jaren — zouden terugzien; — en zij voelden beiden een innerlijke rust en tevredenheid als een ballast in het gemoed.

Er was in dit land genoeg te becritiseren, er waren genoeg onaangenaamheden en moeilijkheden van allerlei soort — om de waarheid te zeggen was er haast niets helemaal in orde. Er was warmte en achterklap en er waren muggen en kruipende gedierten, — men voelde er gemis aan vrienden en verwanten, er waren plagerijen van superieuren, domheden en onwil van ondergeschikten, — maar ondanks alles, voelden zij er zich gelukkig. Misschien was er alleen maar iets in het gemoed aan het ontkiemen, een gevoel, dat iets nieuws wortel geslagen had en in alle stilte aan het groeien was.

Zij kwamen in het laatste verdwijnende licht van de avond langs *Krakatau*, — zij zagen slechts de uiteengesprongen, verstrooide scheren van het eiland, dat bij de grote uitbarsting in de jaren tussen 1840 en 50 explodeerde, toen 40.000 mensen gedood werden, en men stoomschepen honderden voet hoog op de berghellingen vond gestrand als de ark op de Ararat. Hij zag met verbazing, dat er zich reeds een nieuwe flora op deze met lava bedekte eilanden bevond, en hij voelde en begreep opnieuw, dat de rijkdom en verkwisting der natuur schier onuitputtelijk is.

De volgende ochtend liepen ze de rede van *Benkoelen* op en er was tijd om aan wal te gaan en het oude fort „Marlborough" te bekijken, — een echt fort met wallen en bastions en lunetten, waar oude kanonnen nog onmachtig als grijsaards naar onzichtbare vijanden stonden te dreigen, terwijl zware kogels er in nette pyramides naast rustten. Vanhier heerste Sir Stamford Raffles gedurende vijf jaar over Sumatra, nadat Engeland Java aan Holland had moeten teruggeven; dit was zijn laatste tijdelijke greep op het Insulinde, dat hij met zulk een

grootse voorzienige blik had bestuurd en als geen blanke vóór hem had bemind en begrepen. Hier zat hij ten laatste de groeiende macht der Hollanders èn zijn eigen kortzichtige superieuren in Indië en Engeland te trotseren, — en toen hij eindelijk de Britse vlag moest strijken en haar moest zien opvolgen door de Hollandse, had hij zijn land bijtijds een schitterende vergoeding — *Singapore* — verschaft, dat voor altijd verhinderde dat Achterazië een gesloten Nederlands werelddeel werd. Singapore — thans een wereldhaven en de sterkste vesting van het Oosten, — terwijl Benkoelen met zijn oud fort in een eeuwenlange slaap ligt, waaruit het nauwelijks meer zal ontwaken. Zijn standbeeld is het middelpunt van Singapore, het jachtende gewoel van de grote, bonte stad vindt aan zijn voeten plaats; in Benkoelen probeerde Dr. Esrom tevergeefs een spoor, een vonk in de as van het genie, dat zich hier had verbrand, te vinden. De grote, fraaie residentenwoning, die Raffles bouwde, werd echter door een aardbeving vernietigd — op dezelfde dag, dat het Oostenrijkse ultimatum naar Servië werd gezonden — en nu is alleen fort Marlborough nog maar over als een herinnering aan een andere tijd en een andere regering.

De „Soembawa" kliefde gestadig stampend met een snelheid van elf mijlen per uur in Noordelijke richting door de wateren van Sumatra's Westkust. Het was April; de Zuidwestmoesson was zo langzamerhand weer gaan waaien; en de Indische Oceaan wapende zich voor haar zomerveldtocht. Spoedig zouden de zware, mijlenlange zeeën zich verheffen en hun eindeloze reeksen over haar oppervlak rollen als de diepe gelederen van de zwaarste cavallerie. Heel in Afrika — van Socotra tot Zanzibar — begint hun opmars, en gedreven door de moesson, die nimmer rust, lopen zij de honderden mijlen in hun glijdende draf om tenslotte tegen de kust van Malabar, tegen Ceylon en Sumatra's klippen en riffen verpletterd te worden.

Op de avond van de zesde dag zagen zij voor het eerst Atjeh's bergen uit zee opduiken. Geen sierlijke en slanke eenzame vulkaankegels zoals op Java — maar donkere, verscheurde bergmassieven, die steeds hoger en hoger naar de Noordelijke hemel optorenden, met duizenden toppen, met messcherpe spitsen en kammen, die naar de zeekust uitschoten.

Toen zij dichterbij kwamen, zagen zij dat het strand smal en met wit zand bedekt was, zover het oog reikte omboord door de schuimend witte lijn van de branding, en begroeid met duizenden en duizenden ranke, gebogen cocospalmen — nimmer ook maar één gelijk aan de ander; elk met die zwakke, door geen enkele andere palm bezeten voorname buiging van stam, die de cocospalm tussen alle andere ogenblikkelijk kenbaar doet zijn. Hier en daar lagen op kleine afstand van de kust eilandjes met een cirkelrond silhouet door de overweldigende plantengroei, die als de stekels van een ineengerolde egel naar alle kanten uitstak. Twee, drie eenzame palmenkronen kwamen boven de ronde contouren uit als een bos veders op een baret, ombruist door het eeuwige lied van de branding; — eenzaam en verlaten als zij waren, geleken deze eilanden wel illustraties van een epos over de eerste ontdekkingsreizen, die de mens over de zeeën maakte.

Toen de „Soembawa" door de Straat van Soeratte was gelopen en de Noordpunt van Sumatra rondde, zagen zij hoe het laagland voor de bergen zich verwijdde; groene rijstvelden spreidden hun geruite fluwelen doeken aan de voet der bergen uit; het land was bestrooid met bruine dorpen en doorstroomd door het levende water van talloze beken en kleine rivieren, die in hun korte, vrolijke kringloop van de bergen naar zee — en door de lucht terug van de zee naar de bergen — naar zee sprongen en dansten. Achter het laagland verhieven de bergen zich in rustige formaties, in machtige terrassen, van de top tot de voet met oerwoud bedekt; openden zich hier en daar in brede dalvoren, die zich in het ongewisse verloren, en lieten nu en dan hoge met gras bedekte plateau's onderscheiden, waar men olifantenkudden en een leven vol geheimzinnigheid vermoedde.

Zij waren in Atjeh gekomen.

Voor de Denen evenals voor de wereld buiten Nederland in het algemeen, wekt het woord Atjeh — Acheen noemt de Engelsman het — nauwelijks enige gedachtenassociatie op, roept geen herinneringen wakker; de meesten vermoeden niet, wat het betekent, zouden misschien gissen, dat het een of ander ver eiland of een zeldzame diersoort, — misschien een ster — was.

Maar voor Hollandse mannen en vrouwen van toen was er niets vaags en onduidelijks aan het woord, — het begrip was wel met zeer concrete dingen verbonden.

Het was het land, waar ze sedert 1873, gedurende meer dan dertig jaar, oorlog hadden gevoerd, dat ze met alle middelen, oorlog te land, blokkade ter zee, beloften en omkoperijen, pogingen tot versplintering en oprechte toenaderingen, hadden proberen te onderdrukken, — alles even vergeefs.

Een paar woorden over de geschiedenis en aardrijkskunde van het land zullen misschien niet overbodig zijn.

Het gouvernement „Atjeh en Onderhorigheden", zoals zijn officiële naam in het Nederlands luidt, beslaat ongeveer het achtste deel van Sumatra, dat een vorm en oppervlakte heeft als Zweden. Het is bergachtig, overdekt door de laatste uitlopers van de Barisanketen met toppen van 9 — 10.000 voet, haast overal bedekt door maagdelijk woud. In het Noorden en Oosten bevinden zich brede, alluviale gebieden, die zeer vruchtbaar en heel dicht bevolkt zijn en scherp afgescheiden landschappen vormen, die vroeger onafhankelijk of vazalstaten onder den sultan van Groot-Atjeh met zijn hoofdstad Kota Radja waren. Vele waterrijke rivieren doorstromen deze brede dalen en laaglanden, en hier worden met hartstocht rijst benevens de twee van oudsher belangrijke exportartikelen: peper en betelnoot, verbouwd.

De bevolking is een mengvolk, welks oorspronkelijke kern onbekend is, maar waar Hindoe-, Batak- en Maleise elementen sterk in vertegenwoordigd zijn. Hun kultuur kregen zij van het nabije Voor-Indië; en in de zesde en zevende eeuw werden er boeddhistische rijken in Noord-Sumatra gevormd. In de twaalfde tot dertiende eeuw kwam de Islam met Arabische kooplui [1]) en behaalde een snelle overwinning. De meer gedétailleerde geschiedenis van het land is slechts bekend van ongeveer 1500 af en is een lange reeks oorlogen tussen de verschillende landschappen en kleine rijkjes, met sultansmoord als een zeer vaak voorkomend verschijnsel. Bij tijden verzamelde een krachtige sultan het rijk tot een eenheid en veroverde het grootste deel van Sumatra, — kreeg zelfs vasten voet op het schiereiland van Malakka, waar de Portugese kolonie Malacca

[1]) **De schrijver bedoelt waarschijnlijk: bekeerde Hindoe-kooplieden.**

vele malen door Atjehse legers en vloten werd belegerd.

Er werd een grote menigte slaven gehouden, die vooral van het grote eiland Nias voor de Westkust werd gehaald. Zeerooverij en plundertochten waren geliefkoosde bezigheden, die weer strafexpedities van de kant der verongelijkte mogendheid medebrachten. Engelse en Hollandse, Portugese en Amerikaanse oorlogsschepen hebben elk op hun tijd de kuststeden gebombardeerd, maar enige poging om het land te veroveren of er ook maar vasten voet te krijgen, werd niet gedaan. Allengs toen de macht van de Hollanders over het grootste deel van Sumatra werd bevestigd, werd het vraagstuk Atjeh meer en meer actueel, en toen de Hollanders in het begin van de jaren tussen 70 en 80 eindelijk de handen vrij kregen, sloegen ze toe. Ze waren tutdusver gebonden geweest door een oud tractaat (1824) met Engeland, waarin zij zich verplicht hadden hun zaken met Atjeh op zodanige wijze te regelen, dat deze staat *zonder haar onafhankelijkheid te verliezen* er toe gebracht zou worden om de veiligheid van de blanke zeelieden en kooplieden te garanderen, hetwelk moeilijk bereikt kon worden, zonder dat er een gematigde Europese invloed werd uitgeoefend. Een zeer zwak geformuleerd tractaat, waar Atjeh bovendien nimmer iets van te weten kwam. Het was nog het werk van Raffles om te voorkomen dat Nederland aan den overwal van Singapore Straat Malakka zou beheersen.

In 1873 werden er de eerste, grote expedities heengezonden, die echter èn gebrekkig uitgerust èn slecht aangevoerd waren; zij moesten zich na luttele gevechten inschepen en weer met belangrijke verliezen naar huis zeilen.

In December van hetzelfde jaar kwam een nieuw expeditieleger van 8.000 man en de gehele vloot, die disponibel was, aan. Nu werd Kota Radja veroverd, en daarmede begon de oorlog eerst, die zo lang zou duren en zo bloedig zou zijn. Dat het niet gelukte om het kleine land met zijn bevolking van tussen ½ en 1 millioen zielen te veroveren en te pacificeren, was in werkelijkheid minder aan de Atjeh'se wapens dan aan de ongelooflijk weifelende en wisselende politiek, die de Hollanders voerden, te wijten. Reeds in het laatst van de jaren tussen 70 en 80 had de bekwame, „eenogige" generaal van der Heyden Groot-Atjeh veroverd, en velen der voornaamste hoof-

den aan zich onderworpen; het zag er naar uit, dat de oorlog in korte tijd tot een eind gebracht zou kunnen worden, toen de Hollanders plotseling van taktiek veranderden — ten dele misschien om economische redenen: zij trokken zich terug in een defensieve stelling rond de hoofdstad en leidden een verzoeningspolitiek met noodlottige gevolgen in. De fanatieke Imams en de enkele onverzoenlijke hoofden, die er nog waren, wonnen weer aan invloed bij het volk en gedurende vele jaren was het Nederlandse garnizoen feitelijk belegerd in haar versterkte stelling. De Atjehers vatten de hoop op, dat het hun zou gelukken, ze geheel te verdrijven. De haat en verbittering stegen, en toen in de jaren tussen '90 en 1900 een van de voornaamste hoofden, Toekoe Oemar, die jarenlang een „trouw" bondgenoot was geweest, met al zijn manschappen, die door de Hollanders goed van wapens voorzien waren, naar den vijand overliep, zag het er een tijd naar uit, dat een strijd en inspanning van twintig jaar was verspild. De moraal van het leger had onder de vele jaren lange defensieve houding geleden, en er heersten de grootste verwarring en de meest tegenstrijdige opvattingen onder de leidende officieren en politici. Het wachten was op een man, die tegelijkertijd een militair leider en een staatsman was, en hij kwam op het juiste ogenblik, zoals zo vaak in de geschiedenis.

Generaal Van Heutz had zich reeds herhaalde malen gedurende de gevechten in Atjeh als jong officier onderscheiden; hij had in '92 een brochure „Atjehs onderwerping" uitgegeven, waarin hij de taktiek en politiek, die er gevolgd moesten worden, om dit doel te bereiken duidelijk uiteen zette, en nu, nu het er het duisterst uitzag, wendde de regering zich tot hem; hij werd in Maart 1898 als jong overste tot civiel en militair gouverneur van Atjeh benoemd, en daarmede begon de laatste en beslissende fase van de lange oorlog.

In verbazend korte tijd blies hij het leger een nieuwe geest in; een schare jonge, begaafde officieren werd in zijn school opgeleid, en op alle fronten een krachtige aanvalstaktiek ingeleid, die in de loop van slechts enkele jaren het ganse land onder een vast Hollands bestuur bracht. Op alle belangrijke punten werd een garnizoen gelegd, en de onverzoenlijken werden vervolgd en in hun ontoegankelijkste schuilplaatsen door de

schitterend georganiseerde mobiele colonnes, die de eigen taktiek van de Atjehers en dezelfde wapens als zij gebruikten, opgezocht.

Toen Van Heutz het commando in Atjeh neerlegde om het hoge ambt van gouverneur-generaal te Batavia over te nemen, was het land veroverd, alle geconcentreerde tegenstand gebroken, maar het was nog niet gepacificeerd. De Atjehers veranderden van taktiek; in kleine benden, dikwijls onder drieste en schrandere aanvoerders, hielden zij zich diep in de beboste bergen op, ten dele goedschiks, ten dele door terrorisering door de vreedzame dorpsbevolking geholpen; en van hier legden ze hinderlagen voor kleine patrouillerende colonnes, bereidden nachtelijke beschietingen van de bezette posten, vernielingen van de spoorlijn en telegraaf- en telefoonverbindingen voor. De troepen werden dag en nacht bezig gehouden, tot vertwijfelens toe geplaagd. Zo was de toestand toen Dr. Esrom in Atjeh voet aan wal zetten. Een ononderbroken reeks van kleine gevechten met wisselend geluk tegen een altijd ongestadige en onvindbare vijand, korte verbitterde gevechten tussen kleine colonnes, dikwijls met de blanke wapens en vele dagmarsen van bewoonde plaatsen. Er werd geen pardon gegeven, gewonde tegenstanders werden ter plaatse gedood, omdat zij eenvoudig niet meegenomen konden worden. Marteling was geen zeldzaamheid.

Het was de oude guerilla in haar meest karakteristieke gedaante.

Toen de „Soembawa" Koningspunt rondde en de open rede van Kota Radja opstoomde, stond Dr. Esrom op het achterdek en zag de vlakte van Groot-Atjeh met zijn duizenden palmenkronen, vredig en stil in de schoot van de avond, breed en weelderig, voor zich liggen. Hij *wist* heel wat van dit land, waar hij de komende jaren moest werken, maar hij had er nog geen vermoeden van hoe zijn leven zich zou ontwikkelen. Hij voelde, dat hij nu bij het doelwit van de dromen uit zijn jongensjaren was, hier kon hij er zeker van zijn het avontuur te ontmoeten, hier — indien ergens, moest de oude eenhoren thuis behoren. De tijger en de zwarte panter joegen hier nog niet gehinderd door de wapens van den blanke, op het hert en het wildzwijn; de kudden olifanten trokken hier nog langs de

berghellingen en in de met gras begroeide hoogliggende vlakten rond als voor duizend jaren; deze bossen, dit echt equatoriale oerwoud wemelde van grote en zeldzame dieren als weinig plaatsen elders ter wereld; het was de woonplaats van de orang-oetang en de tapir, de neushoren en de neushorenvogel. In de stromen en langs hun drassige oevers loerden de krokodillen, en langs de kusten kruisten de haaien als levende onderzeeërs.

Het was het fabelland, dat onveranderlijk met de eeuwen tot in onze tijd was medegegaan, evenals de maan de reizen der mensen volgt. Het was het land van de scherpe schoten en de geslepen klingen; hier werd een vrij leven geleefd, hier werd een hoog spel gespeeld, dat waar de jeugd van heeft gedroomd, zolang de mensen mensen zijn geweest, — en of wij ooit iets anders zijn geweest — b.v. apen — daaromtrent weten wij nog niets met zekerheid.

Hij voelde, dat hij hier een laatste examen zou afleggen, een nieuw onderzoek van een andere, meer praktische, meer menselijke, maar ook moeilijker aard den welk ook, waar hij zo gemakkelijk was doorgeglipt.

Hier was het niet zijn kennis, die onderzocht zou worden, maar zijn karakter. Het was heel goed, dat hij een houwwond en malaria en beri-beri zou kunnen behandelen, maar belangrijker, dat hij 12 uren in het oerwoud zou kunnen meemarcheren, het uithoudingsvermogen van een troep en het moreel van een soldaat zou kunnen beoordelen, het bivak in een oerwoud tot een gezonde verblijfplaats zou kunnen maken en een steun en hulp voor de strijdende, jonge officieren zou kunnen zijn.

Hij begreep bij voorbaat al, dat hij hier niet alleen een plan moest kunnen maken en bevelen, maar zelf handelen en de dingen zelf uitvoeren. Hier waren waarlijk geen specialisten, hij moest in de oude, half priesterlijke betekenis van het woord een all-round geneesheer zijn. Dat hij echter jarenlang van alles behalve arts — wegenbouwer en veefokker, kweker en infanterieofficier zou zijn, — daar droomde hij intussen niet van.

Toen de „Soembawa" haar anker uitwierp op de rede van Oleh-Lheue, lag de vlakte van Groot-Atjeh reeds gehuld in de korte schemering der tropen — enkele verspreide lichtjes glom-

men tussen de palmen; op de achtergrond verhief de gouden berg zijn eenzame kegel hoog tegen de donkere avondhemel, en de laatste stralen van de zon toefden nog enkele minuten op haar bovenste, glanzende top; een mooi symbool, dacht hij; een ontzaglijke welkomstfakkel ontstoken ter ere van deze nieuwe troep jonge, blanke mannen, die zo ver hadden gereisd om in dit land te werken, te vechten en misschien te sterven.

De volgende morgen bij het ochtendgloren werden ze in hun kamer in het nieuwe, niet bijzonder comfortabele, maar zeer dure Atjeh-Hotel door hoornsignalen gewekt, en ontdekten zij al dra, dat de uren van de dag in deze stad door trompetfanfares, tromgeroffel en militaire muziek gemarkeerd werden. Marcherende en exercerende troepenafdelingen, schildwachten en voortijlende ordonnansen, rijdende en fietsende officieren vormden het straatbeeld. Alles, waar een stad anders van vervuld is en wat haar leven uitmaakt — kooplui en handwerkers, vrouwen en kinderen, gewone „burgers", zagen zij maar weinig; de inlandse bevolking van de stad was slechts gering in aantal, en zelfs de onvermijdelijke Chinezen bepaalden zich tot enkele straten, waar zij hun winkels hadden. Het was meer een legerplaats dan een stad. De oude „kraton" — het afgesloten stadsdeel der Atjehse sultans — was nu een publiek park, waar de gouverneur woonde en de militaire kantoren zich bevonden.

Het grote militaire hospitaal met haar 800 bedden was een wereld op zichzelf, maar afgezien van de huidskleur der zieken en het grote aantal gewonden bestond er geen wezenlijk onderscheid tussen dit en andere hospitalen.

De gewonden vormden natuurlijk het deel van de patiënten, dat het meest zijn opmerkzaamheid trok. Dit, dat mensen bewust en met opzet elkaar ernstige kwetsuren toebrengen, maakte een wonderlijk schokkende indruk op zijn jong, ongehard gemoed. Op een heel andere wijze dan ongelukken, waarbij het de blinde, niet verantwoordelijke dode dingen zijn, die het tere, onbeschermde, menselijke lichaam bedreigen. Daar zijn wij om zo te zeggen van jongs af aan met de fles mee opgevoed, wij hebben ons aan het gevaar en het risico van het dagelijks leven in zo hoge mate gewend, dat zelfs de massamoord der moderne techniek niet in staat is ons meer dan een

vage onrust, een zeker donker gevoel van Unheimlichkeit te ontwringen, dat wij met gemak weer naar de achtergrond van ons bewustzijn kunnen schuiven. Zelfs moord en gewelddaden maken een andere indruk. Dat zijn en blijven zeldzaamheden, abnormaliteiten, die afgezien van medelijden met de slachtoffers, geen andere gevoelens in ons wekken dan de andere monstrueusiteiten der natuur.

De resultaten van de systematische aanvallen van de oorlog op het leven der mensen echter, die hij hier voor de eerste maal zag en met welke hij gedwongen was zich diepgaand, op de meest intieme wijze bezig te houden, maakten een sterke indruk op hem. En dubbel sterk misschien, omdat het overwegende deel houw- en steekwonden waren, van zo dichtbij als maar mogelijk was, van man tegen man, met de blanke wapens toegebracht. Schotwonden en vooral de wonden, die door bommen en granaten gemaakt worden, doen in hun soort in de eerste plaats meer aan verwondingen denken die door gewone machines zijn gemaakt, en hebben ook door de lange afstand, van waar zij toegebracht wòrden, een als het ware meer anoniem karakter.

Deze klewanghouwen echter, die een menselijk gezicht hadden gekloofd, die een jongen man zuiver en scherp van zijn linker onderarm hadden gescheiden; deze rentjongsteken, die met volkomen zekerheid van onderop onder de ribrand in de lever waren gestoken, brachten zijn fantasie in beweging, maakten de oorlog tot iets levends, actueels, in de hoogste mate tot iets waar men bij „betrokken" was. Zij spraken een zeer duidelijke taal, zo duidelijk en precies, dat hij zo'n hele situatie voor zijn geestesoog zag, alsof hij er zelf bij was geweest.

Getroffen te worden door een kogel of een splinter van een granaat, die een paar kilometer verder door een onzichtbare vijand is afgevuurd — is een geval — een ongeluk, dat men degeen, die het verwekt, nauwelijks kwalijk kan nemen; hem is in zekere zin niet meer te verwijten dan een kind, dat met vuur speelt. Maar borst aan borst en oog in oog tegenover iemand te staan met het korte zwaard in de hand en zonder enige andere bescherming dan zijn eigen kracht en snelheid en zijn eigen wil om te doden, — dat is iets heel anders.

Een hele laag illusies viel van Dr. Esrom af, toen hij deze ziekenzalen had gezien. Heerscharen van overgeërfde en moeizaam verworven voorstellingen fladderden van hem weg, verward en verbijsterd als pas uitgekomen vlinders op een Julidag in Denemarken.

Dit was dus nog mogelijk in onze twintigste eeuw na Christus' geboorte. Er was geen zichtbaar verschil tussen de hoogbeschaafde jonge Hollandse luitenant met zijn vijfjarige H.B.S en zijn vier jaar militaire academie, en de vuile, fanatiek gemaakte analfabeet van een Atjeher, wanneer ze elkaar met de klewang in de hand in de jungle troffen.

Verstand, opvoeding, traditie, godsdienst — alles verdwijnt in een ommezien, in de seconde, dat men van aangezicht tot aangezicht staat met den vijand, die iemand het leven wil benemen, als hij kan.

Dit alles leerde Dr. Esrom van het aanschouwen van de gewonde soldaten, die verbonden en stil in hun lange rijen op de grote zalen van het militaire hospitaal van Kota Radja lagen. Deze wonden hielden een college voor hem, dat helderder, leerrijker was dan welk ook, dat hij aan Kopenhagens universiteit had gehoord.

Later leerde hij de wapens kennen, die de mannen gebruikten en waar zij in deze nimmer eindigende krijg op vertrouwden. Hij zag de Atjehse klewang — een elegant gevormd zwaard van een meter lang met een fraai uitgesneden gevest van hoorn en een kling, die boven bij het gevest heel smal is, en die met een lichte S-vormige buiging breder naar de punt toe uitloopt, waardoor hij niet in een schede gestoken, maar in de hand gedragen moet worden. Het is, evenals de meeste van de vele honderden zwaardtypen der Maleise rassen, een zowel zeer fraai als zeer effectief wapen. En al deze bruine mensen zijn meesters in het gebruik er van. Niet in die zin, dat zij de kunst van het schermen verstaan; zij weten maar weinig van trucjes en pareren, — daarom stonden zij ten achter, toen de Hollanders hun vliegende colonnes op dezelfde wijze bewapenden, en bovendien de inlandse soldaten in onze schermkunst trainden. Zij waren echter meesters in de kunst om een houw effectief te doen zijn zonder grote kracht te gebruiken. Een kleine Javaanse infanterist hakte met een schijn-

baar onbeduidende polsbeweging met zijn sabel een armdikke tak van een boom, en de tak viel glad en zuiver afgekapt geluidloos ter aarde als een korenaar voor de zeis, die door een bekwaam maaier wordt gehanteerd. Een Hollandse sergeant, die het dubbele woog en minstens tweemaal zo sterk was, kon het hem niet nadoen, ook al zwaaide hij hetzelfde wapen in een machtige boog over zijn hoofd en legde hij al zijn kracht in de slag.

Vele ooggetuigen hebben verhaald, hoe zowel de Atjehers als de inlandse soldaten met dezelfde haast onmerkbare, maar bliksemsnelle zwaai het hoofd van een lopende man glad weg konden slaan. Het was een geliefkoosde sport om, wanneer het toevluchtsoord van een bende in de bergen was overvallen, en alles, wat daar geplant was, verwoest moest worden, een bananenstam met één houw glad doormidden te kappen. De meeste marechaussees konden het met gemak, met een beweging alsof ze een vlieg wegjoegen. Voor de blanke officieren en onderofficieren was het in de regel een onmogelijkheid, en Dr. Esrom probeerde het vele malen, maar altijd vergeefs.

Hij dacht vaak aan de verhalen uit de oude ridderromans, waarin men elk ogenblik een hoofd tot de tanden kloofde, om niet te spreken van de werkelijk grote helden, die een man tot aan de gordel konden splijten. Er viel een nieuw licht op deze kronieken. Henry M. Stanley vertelt ergens van een reusachtigen neger, die een expert was in het hanteren van het Arabische zwaard, zodat hij bij feestelijke gelegenheden een geit met één slag in twee even grote stukken kon delen, en hij voegt er aan toe, dat er lieden waren, die beweerden, dat deze neger hetzelfde met een ezel kon doen, wat Stanley echter betwijfelde.

Van de collega's in het hospitaal en nog meer van de jonge officieren aan de bittertafels in de Atjeh-club hoorde hij dagelijks verhalen over voorvallen in het oerwoud op de nimmer eindigende jachttochten op het menselijke, grote wild, — en al spoedig zag hij met een onaangename duidelijkheid in, dat deze houw- en steekwonden nog een andere dan een zuivere geneeskundige kant hadden. Zij gingen hemzelf ten zeerste aan.

In de kleine afdelingen, die voor maandenlange tochten het oerwoud en de bergen introkken, nam de arts geen bijzondere

positie in; hij was evenzeer aan de klewangs en de kogels van den vijand blootgesteld als elke jonge luitenant of grijzende sergeant. Het rode kruis — dit symbool der barmhartigheid — dat overigens in veel latere oorlogen tussen hoogbeschaafde landen van blanken misbruikt en daardoor geschonden is — kenden de Atjehers niet. Elke blanke was niet alleen een vijand, maar ook een „kafir" — een ongelovige, en het was een bijzondere verdienste om die naar de hel, wat zijn zeker lot was, te helpen; en de gelovige „moslim", die de dood vond in zijn streven naar dit heilige doel, ging regelrecht naar het paradijs, met zijn hoeries en laaghangende vruchten.

Dit was allemaal zeer spannend en opwindend, — en hij liep deze eerste weken dan ook voortdurend in een lichte roes rond — in een stadium van exaltatie, waar het onvermijdelijke halve dozijn glaasjes jenever misschien ook wel aandeel in had.

Er werd alleen maar over de oorlog gesproken, — dat was het alles overheersende onderwerp; — het trof hem, dat iedereen de oorlog als iets permanents beschouwde — een toestand, die hier nu eenmaal de normale was. Hij had al zo lang geduurd, dat hij voor de jonge mensen een tijdperk was geworden; zij spraken er over zoals men spreekt over het tijdperk van het absolutisme of de verlichting.

Toen Dr. Esrom veertien dagen in Kota Radja was geweest, voelde hij zich al vertrouwd met deze geest — voelde hij er zich thuis alsof hij er al jarenlang had gewoond; las hij de dagelijkse bulletins over gevechten en hinderlagen, over doden en gewonden, over gelukte overvallen en over het „neerleggen" van dien en dien bekenden en beruchten bendeleider, dikwijls met vrouw en kinderen, — met een koelbloedigheid, een zuiver zakelijke waardering, die hem bijwijlen, als hij in de korte, nuchtere, nachtelijke uren onder zijn muskietennet ontwaakte, met verbazing en een zeker knagend gevoel, dat er iets niet in orde, dat er iets volkomen waanzinnig was, vervulden. Maar het vermogen der jeugd om zich aan alles te wennen, om onder welke omstandigheden ook te „leven", — behaalde hier evenals overal zijn overwinning. Hij begon er naar te verlangen om zelf ook dichter bij de oorlog te komen, — niet alleen maar, zoals hier in de hoofdstad, er anderen over te horen spreken en zelf alleen zijn resultaten maar te moeten oplappen.

En hij behoefde niet lang te wachten.

De ochtend nadat zij de laatste van hun eindelijk aangekomen meubels in de kleine houten luitenantswoning op hun plaats hadden gezet; nadat de laatste spijker in de plankenwand was geslagen en het laatste „schilderij" was opgehangen, werd hij bij zijn chef in het hospitaal geroepen en kreeg hij kort aangebonden het bevel over vierentwintig uur naar Sigli te verhuizen, — een van de vrij grote garnizoensplaatsen aan de Noordkust, de hoofdstad van het landschap Pidie, waar de bevolking bijzonder fanatiek mohammedaans was, en de gevechten met een zo mogelijk nog grotere verbittering werden geleverd dan in de meeste andere landschappen.

Weer moesten de dode dingen achtergelaten worden en dit keer ook de meeste levende. Zijn vrouw moest achterblijven om het pasuitgepakte opnieuw in te pakken en dan veertien dagen later met de volgende kustboot nakomen. Zij was op zijn zachtst uitgedrukt niet geestdriftig. Hij had, toen hun meubels eindelijk na de lange reis van Java in Oelehe-Lheue gelost en per ossenwagen voor de deur van hun nieuwe woning gereden waren, den chef gevraagd, of het wel de moeite waard was om zich in te richten, of hij het vooruitzicht had om enige tijd in Kota Radja te blijven. En de chef, die niet tot het vaderlijke type behoorde, waardoor Dr. Esrom meer vertrouwen in zijn woorden had, had hem verbaasd en wat korzelig, zeer militair medegedeeld, dat hij er waarschijnlijk wel op kon rekenen 4 à 6 maanden te blijven, eer hij overgeplaatst zou worden. Zijn vertrouwen in de woorden en het begrip van autoriteiten, dat toch al nooit erg groot was geweest, kreeg zo in de loop van een paar maanden de tweede schok. Zowel het vaderlijke als het zakelijk militaire type hadden getoond onbetrouwbaar te zijn. Zijn vrouw dacht er ernstig over om den chef een bezoek te brengen en hem haar mening te zeggen, — maar aangezien haar Hollands nog van die aard was, dat het meer dan twijfelachtig was, of deze autoriteit haar bedoeling wel zou hebben begrepen, wist hij er haar toe over te halen van die gedachte af te stappen. Hij scheepte zich dus de volgende ochtend in en ging in de loop van de namiddag op de rede van Sigli voor anker; stapte in een tropische stortregen in de open sampan, die een goed half uur nodig had om hem naar wal te roeien, —

meldde zich doornat tot op zijn huid bij den adjudant van den kommanderenden overste — kreeg een leeg huis aangewezen als woning en als voorlopige verblijfplaats een kamer in de passang-grahan — een barak van ongeschaafde planken, die op hoge palen in het diepe, gele zand op het strand stond. Haar inboedel was een gammele ligstoel van rottan, een wankele, ongeschilderde, vierkante tafel, en een bed, waarvan het muskietennet er uitzag, of het sinds het begin van de Atjeh-oorlog nog nooit was gewassen. De wanden, die van een lichte houtsoort waren, zagen er merkwaardig donker uit; bij nadere beschouwing bleek, dat dit niet kwam door duizenden zwetende en vuile handen — maar door myriaden muskieten, die hier uitrustten, eer zij hun avondlijke veldtocht begonnen. Hij trok zijn natte goed uit, ging op zijn stalen koffer zitten, stak zijn pijp aan, begreep, dat de temperatuur rond de 35° moest zijn, en constateerde, dat hij te velde was.

Hij beleefde gedurende de eerste weken van zijn leven in Atjeh twee dingen, die een diepe indruk op hem maakten; ofschoon geen van beide uiterlijk konsekwenties van enigerlei belang voor zijn leven en zijn lot meebrachten, was hun invloed op zijn nog zo plastisch gemoed van blijvende aard. Het waren namelijk twee ervaringen van een voor hem geheel nieuwe, volkomen verrassende en niet aangename soort.

Hij had op een avond in de officiersclub van Kota-Radja in alle onschuld een partijtje biljard gespeeld met een onderwijzer van de school voor de blanke kinderen uit de stad. Deze jonge man, een flinke en beschaafde Hollandse leerling van een kweekschool, was eerst sedert kort — na een lange en verbitterde tegenstand van vele leden — als lid van de club opgenomen; kwekelingen waren tot dusver onder de winkeliers gerangschikt en niet clubfähig geweest. Daar had Dr. Esrom niet het geringste vermoeden van. Toen de partij afgelopen was, wenkte een wat oudere jurist, die bij een paar kapiteins zat, hem en bood hem iets aan. Deze man was een van de weinige civiele personen, die vele jaren in Atjeh hadden doorgebracht, en was een soort officieuse autoriteit in alle kwesties, die de etiquette betroffen. Toen Dr. Esrom zich vormelijk aan de beide officieren had voorgesteld, zei de jurist met een stem, die de halve zaal over gehoord kon worden, plotseling: „Hoor

eens, dokter, — U bent nog een jonge man, en ik mag U om de een of andere reden heel graag — maar U moet zich niet met Jan en alleman encanailleren." De onderwijzer stond nog vlak in de nabijheid en hoorde elk woord — en Dr. Esrom bloosde diep van schaamte en verontwaardiging — maar hij was te jong en in dit milieu te onervaren om het juiste antwoord te geven, — hij zat, zoals de Hollanders zeggen „met de mond vol tanden", maar zonder woorden; hij ledigde zijn glas en was blij, toen een wat oudere eerste-luitenant, die hij enigszins kende, maar op wien hij overigens in het geheel geen prijs stelde, hem uitnodigde een nieuwe partij met hem te spelen. Hij speelde enige tijd zwijgend, en de woede over de zelfverheffing, die tot zo'n beschamende tactloosheid had geleid, kookte nog in hem; hij zag, dat de onderwijzer bleek als een lijk alleen zat, en deed, alsof hij in een krant las. Ook hij was niet in staat tot het optreden, dat op zijn plaats zou zijn geweest. De luitenant stiet, maar zijn bal passeerde de rode dicht, zonder te caramboleren. Hij deed echter, alsof zij het wel had gedaan, en wilde nog eens stoten. Dr. Esrom merkte op, dat het nu zijn beurt was — ze had de rode immers niet geraakt. „Wat zegt U?", zei de luitenant enigszins kort, „ik heb het toch duidelijk gezien — ze raakte haar nog net." „U vergist zich," zei Dr. Esrom, „ik stond vlak bij beide ballen, en er was geen sprake van enige carambole. Uw bal was minstens een centimeter van de rode af." Hij zei meteen tot zichzelf, dat het dwaas was om over zulke dingen te gaan kibbelen, maar zijn zenuwen waren gespannen, en deze ontlading was niet onaangenaam. De luitenant legde zijn queue langzaam, maar met een uitdagend gedecideerd gebaar op het biljard neer, stapte op Dr. Esrom toe en zei halfluid en met nadruk op elk woord: „Bedoelt U daarmede, dat ik lieg?" Verscheidene der omzittende officieren keken op en werden stil — er ontstond, scheen het Dr. Esrom toe, een akelige stilte in de grote zaal. Hij keek naar het wat bleke en dikke, wat domme en brutale gezicht van zijn tegenstander — hij vond het eensklaps weerzinwekkend — en zei nog hoffelijk, maar toch ook met een zekere nadrukkelijkheid: „Het verbaast me, dat U het op deze wijze opvat, maar ik kan slechts herhalen, wat ik al heb gezegd: Ze raakte haar niet!" „U blijft dus beweren, dat

ik lieg?" — en zijn varkensoogjes keken boosaardig en al enigszins zegevierend naar den jongen arts. Er brak iets in Dr. Esrom; hij had het gevoel, alsof een machtig, kunstig vestingwerk in zijn binnenste in elkaar stortte, hij werd het open veld in gedwongen, en hij zei luid en duidelijk in zijn slecht Nederlands: „Jawel — als U het dan perse zo wilt opvatten, — dan ben ik van mening, dat U liegt." En nu was er geen twijfelen aan, er heerste absolute stilte in de grote zaal, waar minstens twintig à dertig officieren zaten. Hij voelde, hoe de huid van zijn gezicht verstrakte, alsof hij een masker droeg, — maar hij zag de blik van den luitenant onzeker worden — hij dwaalde een ogenblik rond, toen draaide de luitenant zich vormelijk om, maakte een lichte buiging en zei: „U zult nog nader van mij horen," waarop hij de zaal verliet.

Dr. Esrom bleef een ogenblik doodstil staan, — toen nam hij werktuigelijk zijn queue op en begon zich een beetje te oefenen — hij voelde zich meer alleen dan hij ooit in zijn leven was geweest. Zo'n grote idioot had hij toch niet gedacht, dat hij was. Dat was wel het toppunt van belachelijkheid; — was hij daarvoor naar het land der avonturen gekomen — naar het land van de krijg en de tijgers — om om een partijtje biljard te gaan duelleren? Duelleren — ja, in zijn jeugd had hij met zijn vrienden soms over dit onderwerp gediscussiëerd, en zij waren het dan met elkaar eens, dat je je beledigingen, — situaties *kon* voorstellen, waarbij een duel de enige uitweg was; het was hem echter onmogelijk om zich nu een van die fijn uitgedachte — hoogst onwaarschijnlijke situaties te binnen te roepen, waarin een moderne Deen naar de wapens, — naar de degen of het pistool — zou hebben moeten grijpen. Het zweet stroomde hem langs het gezicht — hij was er echter over verrast, hoe zeker hij nu stiet, veel beter dan hij ooit bij dit spel, waar hij helemaal geen meester in was, had gedaan. Het was hem, alsof de tijd stil stond, maar er waren vermoedelijk niet meer dan een paar minuten verlopen, toen de al haast oude, witbaardige jurist naar hem toe kwam, hem onder de arm nam en hem naar zijn tafel leidde, waar de beide kapiteins nog zaten. „Uw spel werd al wel heel snel afgebroken," — zei hij, terwijl de boy de jeneverglazen vulde. „Ja, hij werd weggeroepen," zei Dr. Esrom; en toen klonken ze; niemand zei meer iets over de

kwestie, maar ze keken hem vriendelijk aan, en Dr. Esrom voelde een diepe dankbaarheid, — het was, alsof deze drie vreemde, oudere mannen plotseling zijn vrienden waren geworden.

Hij verkeerde in een plechtige stemming toen hij thuis kwam, maar vertelde zijn vrouw niets van wat er was gebeurd. Van slapen kwam voor hem die nacht niet veel. Hij lag te peinzen over de etiquette bij een duel — hij had over talloze gevallen in romans gelezen, maar was het nu de uitgedaagde of de beledigde, die de keuze der wapens had? Een zeer belangrijke, ja, volkomen beslissende kwestie. Als het op de sabel werd, had hij geen kans — dan was hij prijs gegeven, in zijn schermkunst had hij geen spoor van vertrouwen, — maar met het pistool kon hij beter overweg, — en eerlijk gezegd, het zou hem een genoegen zijn om te proberen dien jammerlijken vent, die hem klaarblijkelijk had pogen te brutaliseren, te treffen.

De volgende ochtend keek hij zijn collega's onderzoekend aan, maar die hadden blijkbaar nergens van vernomen. Hij had eigenlijk verwacht den secondant van zijn tegenstander bij het ochtendgloren te zien verschijnen — er zweefde hem iets van voor, dat dat bij alle fatsoenlijke duels behoorde — maar er had zich geen sterveling aangemeld. Hij dacht er over zijn chef een en ander toe te vertrouwen — een intieme vriend had hij niet — en het stond hem niet duidelijk voor de geest, wie hij zelf tot zijn secondant zou kunnen krijgen — het zou wel een van de collega's van het hospitaal moeten zijn. Maar hij ondernam toch nog niets — ging regelrecht naar huis en bleef daar de rest van de dag, dat was stellig comme il faut in zulk soort kwesties.

In de loop van de avond begon hij er een zeker vermoeden van te krijgen, dat de zaak misschien toch nog zonder knaleffect zou eindigen; en hij bracht nauwkeurig rapport uit aan zijn vrouw, die echter beslist weigerde de zaak van een andere kant dan de komieke te zien. Zij bleef haar de jaren door een bron van veel vermaak. En toen de volgende ochtend zonder secondanten kwam, maar hem daarentegen een brief van den luitenant met een absolute terugtocht bracht, was hij er zelf ook na aan toe om de hele kwestie als een humoristische

„sketch" te beschouwen, waarin hij zelf de rol van den onvrijwilligen komiek had gespeeld.

De luitenant schreef, dat hij hoopte, dat Dr. Esrom tot dezelfde opvatting als hijzelf was gekomen, nadat hij er nog eens over had geslapen, dat zij zich beiden hadden vergaloppeerd, dat het al met al een beuzelarij was geweest, die zij zoals hij voorstelde, als vergeten, als nimmer geschied, zouden kunnen beschouwen! Ontzaglijk verstandig en bijzonder liberaal van een krijger, die publiekelijk van leugens was beschuldigd. Dr. Esrom schreef natuurlijk omgaand, dat hij de mening van den luitenant volkomen deelde, en daarmede was de kwestie de wereld uit.

Maar over bleef voor Dr. Esrom het feit, dat hij toch maar bereid was geweest om zijn leven voor een biljardbal op het spel te zetten. Duels waren streng verboden in het Nederlandse leger; er was geen enkel argument te vinden, dat zijn gedrag verstandelijk had kunnen motiveren. Later dacht hij aan deze zesendertig uren altijd terug als aan de grootste dwaasheid van zijn leven — maar hij was er intussen niet minder zeker van, dat hij in een dergelijk geval weer op precies dezelfde wijze zou handelen. Men wordt nooit wijzer; men herhaalt voortdurend dezelfde domheden. — De menselijke rede heeft in een crisis niets met de menselijke handelwijze te maken — niet eens wanneer men bedenktijd krijgt; want zelfs na verloop van zesendertig uur — na er twee nachten over te hebben „geslapen" — zou hij de uitdaging nog hebben aanvaard. Het verstand gebruikt men slechts, wanneer het toevallig met iemands instinct — karakter — diepste wezen — hoe men die donkere macht in iemand binnenste, die alle belangrijke keuzen en besluiten dicteert, ook noemen wil — in overeenstemming is.

Deze nabetrachtingen waren het, die in hem bezonken, toen de hele kwestie een vrolijke episode in zijn herinnering was geworden; en zij kleurden zijn visie op alle dingen, werden een vast en duurzaam deel van zijn karakter.

De tweede ervaring was van een andere aard; hierbij was zijn rol slechts die van de toeschouwer, maar ook die was van blijvende betekenis voor zijn leven.

Hij had nog maar enkele dagen dienst gedaan in het militaire hospitaal van Sigli, toen hij op een dag na het zaalbezoek

in de kamer van den directeur-geneesheer werd geroepen.

„Ik heb U een vervelende order te geven, Dr. Esrom," begon deze, — „en ik wil eerlijk toegeven, dat ik blij ben deze taak aan U te kunnen overdragen. U moet zich morgenochtend vroeg om zes uur in volledig marstenu in de gevangenis bevinden. Er zijn twee Atjehers ter dood veroordeeld, en een militaire arts moet de executie bijwonen en constateren, dat de dood is ingetreden. Ik ben er vroeger wel eens bij geweest, ofschoon het gelukkig een zeldzaamheid is, — en zoals gezegd — ik houd niet van die soort dingen. Maar het is dienst — en zo moet U het ook maar beschouwen." Dr. Esrom nam onwillekeurig een militaire houding aan en bracht zijn hand omhoog, ofschoon hij op dat ogenblik geen uniformskepi op had. Hij was geschokt — kwam er tegen in oproer om in de tragedie te moeten mee spelen — er medeplichtig aan te moeten zijn, naar het hem voorkwam. De doodstraf was immers iets, dat de meeste beschaafde volkeren al lang hadden afgeschaft, iets middeleeuws, dat bij marteling en heksenverbranding behoorde; duistere en naargeestige herinneringen, door de verlichting reeds lang nog alleen maar herinneringen — in de magazijnen der historie thuis behorend — geworden.

Gedurende die dag en avond zei hij al deze dingen vele malen tot zichzelf — maar niettemin zou hij tot geen enkele prijs van dit schouwspel, dat hem wachtte, wanneer de zon weer opkwam, hebben willen afzien; ja, hij zou een diepe, misschien wat beschaamd makende teleurstelling hebben gevoeld, als de twee ter dood veroordeelden op het laatste ogenblik begenadigd zouden zijn geworden. Waarom? vroeg hij zichzelf af. Hij zou nimmer vrijwillig een terechtstelling hebben bijgewoond, hij zou een zeer grote omweg hebben gemaakt om dit te kunnen ontlopen — dit meest afstotelijke van alle menselijke tonelen. Het was dus alleen, omdat hij er als officier — nog een echt nieuwbakken officier — toe bevolen was, dat hij het als een noodzakelijkheid, een innerlijke dwang voelde — om aanwezig te zijn. Het zijn de hardste en moeilijkste plichten, waar men zich het minst van al aan wil proberen te onttrekken, omdat alleen daar geen verontschuldigingen gelden.

De volgende ochtend om enkele minuten voor zes groette hij voor de poort van de gevangenis een jongen eerste-luitenant, die

met acht inlandse soldaten op het slaan van de klok stond te wachten; — het ging om een paar Atjehers, die jarenlang bendeleiders waren geweest en beiden hadden zij zich een zekere vermaardheid wegens hun driestheid en wreedheid — ook tegenover hun eigen landslieden — verworven. Een jaar geleden waren hun benden langzamerhand verdeeld en voor het grootste deel vernietigd, en zij hadden zich beiden vrijwillig onderworpen, een milde behandeling gekregen en de eed van trouw aan den Nederlandsen kommandant afgelegd. Ze hadden beiden als woonplaats Kotta Loempoer aangewezen gekregen en schijnbaar een leven van vreedzame landbouwers gevoerd, tot verscheidene gelukte overvallen op patrouilles achterdocht hadden gewekt en het duidelijk bewezen was, dat zij de vijand mededelingen over troepenbewegingen hadden gedaan. Het had het garnizoen van Kotta Loempoer een tiental doden en gewonden gekost. Zij werden gevangen genomen; door de rechtbank, die uit hun eigen landslieden bestond, ter dood veroordeeld, en nu was het ogenblik gekomen, dat zij voor hun verraad moesten boeten. Het was alles heel eenvoudig; over de rechtvaardigheid van wat nu zou geschieden, kon niet de geringste twijfel bestaan — zoals menselijke rechtvaardigheid nu eenmaal moet zijn. Barmhartigheid was hun eens getoond, nu die was misbruikt, was er geen andere weg meer over. Klokslag zes werd de poort geopend, en een politie-officier met twee beambten, die elk hun gevangene aan een touw meevoerden, kwamen naar buiten. Er lag een lus om hun hals, en hun handen zaten in de boeien. De kleine colonne marcheerde de zandige weg af, die naar het strand leidde; vier soldaten voorop, daarachter de politie met de gevangenen, dan weer vier man en het allerlaatst de luitenant en Dr. Esrom. Hij kon zijn blik niet van de twee ter dood veroordeelden af houden. Maar er was niets aan hen, dat enige gemoedsbeweging verried. Zij hadden waarschijnlijk van humane lieden in de gevangenis wat opium mogen hebben. Ze sjokten afgestompt en schijnbaar zonder enige belangstelling over de weg, keken naar rechts noch links; hun donkere, ongewassen gezichten stonden, alsof ze hun dagelijkse gang naar hun werk op de rijstvelden gingen. Geen bevende knieën, geen onvrijwillige, nerveuze bewegingen niets in hun gelaatsuitdrukking verried, dat zij

zich bewust waren, dat het hun laatste wandeling was, — dat deze opgaande zon, wier stralen net begonnen te verwarmen, de laatste was, die zij uit zee zouden zien opkomen. Zij hadden ieder een sigaret in de mond, en ze rookten heel regelmatig, — in tegenstelling tot den luitenant, die er minstens drie aanstak en wegwierp, voor de troep de strandweide had bereikt, waar twee palen op enkele meters afstand van elkaar in het zand waren geslagen. Dr. Esrom rookte geen sigaretten, hij voelde een gestaag toenemend gevoel van walging bij zich opkomen, en hij noch de luitenant sprak een woord.

Zij werden aan elk hun paal gebonden met de zon in het gezicht, kregen een doek voor de ogen, en vier soldaten stelden zich op het kommando van den luitenant op enkele passen afstand der gevangenen in een rij op. Alles geschiedde in de loop van enkele seconden. De luitenant trok de sabel — de soldaten legden de karabijnen aan — hij hief haar met een ruk op, en het bevel „vuur" klonk onnatuurlijk hoog en scherp in Dr. Esroms oren. De knal der acht geweren kwam als één — en hij zag alleen maar de twee Atjehers in elkaar zakken en in de touwen hangen, die ze aan de palen hield. Er was iets heel onwerkelijks aan het schouwspel. Het leek iets onbeduidends met de grote open zee als achtergrond en de enorme wolkenloze hemel, welke zich boven deze mensjes welfde, die hier moordden en doodden, boven het hoofd. — Dit alles werd zo klein, zo nietig — zo eindeloos onverschillig — het had in het geheel niet het intens dramatische element, dat hij verwacht en gevreesd had. Hij had de hele tijd het beroemde doek van Manet over de executie van Keizer Maximiliaan en zijn vrienden voor ogen, — dat schilderij, dat altijd als een nachtmerrie voor hem was geweest. En in de werkelijkheid ging het precies op dezelfde wijze toe. „Zo spelen die soort dingen zich dus af," dacht hij. Het was alleen maar geen Keizer van Mexico, prins van Habsburg, die door zegevierende patriotten werd doodgeschoten — het waren maar twee verraders, die door acht naamloze soldaten, een onbekenden luitenant en een jongen, Deensen arts werden terechtgesteld. Maar wanneer de schoten zijn gevallen, en de kogels hun doel hebben bereikt, moet men er wel van uitgaan, dat er geen heel erg groot verschil is aan te tonen tussen een Habsburger, die zich had laten verleiden om een

keizerrijk in de nieuwe wereld te zoeken, en een Atjehse bendeleider, rover en verrader.

Hij liep naar de palen en constateerde officiëel, dat de dood was ingetreden — de vliegen zoemden al bij honderden om de twee haveloze figuren, die in de touwen hingen en op vogelverschrikkers geleken. De luitenant stak de sabel in de schede — stak een nieuwe sigaret op, en zij keerden de zon en de zee de rug toe en marcheerden naar huis, terwijl de vogels om hen heen zongen, en de witte reigers zich uit de toppen der tjemarabomen verhieven. Maar noch de jonge officier noch de dokter ging regelrecht naar huis, zij gingen samen en zonder er een woord over te hebben gewisseld naar de club en dronken een groot glas cognac om half zeven des ochtends en om de een of andere reden spraken ze ook niet meer over het toneel, waarin zij zojuist hadden meegespeeld; ze zaten een kwartier bij elkaar en spraken over de oorlog in het algemeen, — over den nieuwen overste, — over de laatste overval op een levensmiddelentransport, waarbij o.a. een Chinees koopman, die toestemming had gekregen om het transport te volgen, letterlijk in stukjes was gehakt; het was een van die overal aanwezige, ongelooflijk energieke Chinezen, wier innerlijke drang om te „handelen", om met winst te verkopen, zo sterk is, dat zij hen tot de meeste doldrieste ondernemingen drijft; tot daden, waartoe bij andere naties slechts vaderlandsliefde, eergevoel of de godsdienst zouden hebben kunnen inspireren. Deze drie sterke drijfkrachten in de menselijke natuur kennen de Chinezen in het algemeen niet in onze zin, maar zoals bekend worden de grootste waagstukken dikwijls uit de laagste motieven bedreven; gierigheid en ijdelheid en jalouzie hebben meer heldendaden te weeg gebracht dan offerwil, edelmoedigheid en onbaatzuchtigheid.

Dr. Esrom's winst in dit ochtenduur werd een zekere hardheid des gemoeds, die echter nooit meer was dan een dunne schaal, een pantsering van ijs, die gemakkelijk kon smelten, maar toch gedurende zijn ganse leven een bescherming van geen geringe betekenis bleef. Het was, alsof hij de mensen daarna altijd in hun ware proporties tot de natuur zag — die twee kleine figuren aan de palen op Sumatra's eindeloos eenzaam strand onder de witblauwe en lege tropenhemel vergat

hij nimmer; — eens voor al hadden zij hem onze kleinheid, onze weerloosheid, onze onbeduidendheid geopenbaard. Het werd een duurzaam correctief in zijn innerlijk tegen alle overmoed, alle overwaardering van menselijke mogelijkheden, zoals geen lectuur, geen toneelspel, geen film hem ooit had kunnen geven.

Toen hij een paar uur later met zijn werk in het hospitaal bezig was, kwam er een transport met acht zwaar gewonde soldaten binnen. De chef, een grote, plompe Fries, had niet het geringste vermogen om chirurgische instrumenten te hanteren, — hij behoorde tot de niet geheel zeldzame klasse van geneesheren, die nimmer een gewone morfineïnspuiting leert geven, zonder dat het pijn doet; — en dus was het Dr. Esrom, die de gewonden kreeg te behandelen. Hij voelde het op wonderlijke wijze als een soort herstelling van het evenwicht der dingen, dat zich des morgens lelijk had verschoven. Als men had meehelpen doden, was het volkomen natuurlijk, dat men daarna al wat men aan kennis en bekwaamheid en energie bezat, moest aanwenden, om het leven zijn vergankelijk en altijd wankel bezit terug te geven. Het gebeurde hem later menigmaal, dat hij zich — ook al was het altijd met een sceptisch glimlachje — een werktuig voelde in de hand van het hogere evenwicht. En zelfs ook al gelukte het hem niet een leven te redden of te bewaren — dan bereikte hij toch in elk geval iets anders, — hij herstelde het evenwicht in zijn eigen geschokt gemoed.

Kort na deze episode werd Dr. Esrom naar een andere garnizoensstad, Kotta Loempoer, gedetacheerd, die nu niet meer op de kaart is te vinden, maar die in veel aan Sigli deed denken. Alle kleine havenstadjes langs Sumatra's kust gelijken op elkaar. Hier beleefde hij zijn eerste „krijgstocht", ook al waren de schoten al gevallen, en de sabels al in de schede tot rust gekomen, eer hij op het oorlogstoneel arriveerde. Aangezien dit een dramatische episode was, zal zij uitvoeriger geschilderd worden, maar opgemerkt zij, dat geen der optredende officieren in de ranglijsten van het leger gevonden zullen kunnen worden, zomin als Teukoe Moeda in de familieregisters van de Atjehse hoofden. Opgemerkt dient te worden, dat hij reeds na een verblijf van enkele weken te Sigli de „vuurdoop" had gehad, zoals men in vroeger dagen zei. In alle bescheidenheid,

maar daarentegen heel duidelijk en niet mis te verstaan. Hij zat als enige passagier in de enige eerste-klassecoupé van het kleine speelgoedtreintje, dat langs Atjeh's eindeloze Noord- en Oostkust sukkelde; met zijn slakkengang van 30 kilometer maximumsnelheid kostte het twee volle dagen om van Sigli naar Langsar, de Zuidelijkste haven van het gouvernement Atjeh, te reizen. Hij was op weg om de gezondheidstoestand van een der vooruitgeschoven, vaste bivaks dat een paar uur sporens verwijderd lag, te inspecteren, en keek door het openstaande raampje naar het weelderige en dichtbevolkte Atjehse landschap. Hij hield zijn hoofd zo ver mogelijk buiten, ten dele vanwege de hitte en ten dele om de stank van doerian, die de hele trein doordrong, niet te ruiken. Deze bestond slechts uit twee wagons, waarvan de een vol reizende Athjehers was, die hun marktwaren in grote bultzakken, waarvan vele merkwaardige en doordringende geuren uitzonden, bij zich hadden. In de andere zaten de twintig Javaanse soldaten, die onder het kommando van een sergeant het geleide van de trein vormden.

Het lachende landschap breidde zich met zijn goedverzorgde rijstvelden, waarop Atjehse boeren met hun buffels liepen te ploegen, voor zijn ogen uit — en de gezellige dorpen lagen dicht bijeen, de huizen verscholen onder de palmen en het bamboegewas en onder de kronen van oude vruchtbomen. Een beeld van vrede en welstand — van een gelukkig — paradijsachtig land. De trein had zich juist weer in beweging gezet na een vrij lang oponthoud aan een van de vele landelijke stations. Het oponthoud was telkens groot, omdat de pakken en zakken van elken Atjeher, die instapte, eerst zorgvuldig door de soldaten werden onderzocht; het was voorgekomen, dat een bende de euvele moed had gehad om een kaartje te nemen en met de trein te reizen, terwijl zij hun klewangs en rentjongs in manden met doerian en kokosnoten, en in zakken tabak en rijst hadden verstopt.

De trein had nog geen vaart gekregen, of Dr. Esrom zag een man opduiken uit een dicht bamboebosje vlak bij de grens van het dorp, geen twintig passen van zijn coupé vandaan. De man had een geweer in de hand, dat hij kalm aan zijn wang legde, vervolgens richtte hij zorgvuldig op het raampje, dat door Dr. Esroms hoofd en schouders werd opgevuld.

De jonge arts was gedurende een ogenblik letterlijk verlamd van verbazing, hij staarde betoverd in de loop van de buks, die stijf en onafwendbaar op hem was gericht, — het duurde een paar seconden, eer tot hem doordrong, dat dit geweer op hem zèlf was gericht, — dat het ernst was, — dat het werkelijk het doel van den man was om op hem te schieten, hem te vermoorden als hij kon. „Neen, hoor eens even" — riep hij — „wat ter wereld — wel Godverdomme" — maar toen zag hij hoe de man verstijfde, die verstarring, die concentratie, die over den schutter komt, vlak voor het schot afgaat, — en hij dook als een zwemmer naar de vloer — weg van de fatale vierkante schietschijf, die de vensteropening vormde; — hij hoorde een zwakke knal, het geluid werd haast overstemd door het hijgen en proesten van de locomotief; van de kogel zag hij niets, en toen hij als een duikeend, die aan de oppervlakte komt, voorzichtig zijn hoofd omhoog stak, en om zich heen keek, was de trein al weer een klein stukje verder, en die onbekende man, die hem zo nonchalant tot schietschijf had uitgekozen, in de bamboestruiken en het labyrint van het dorp verdwenen. Hij stond weer als te voren naar het vredige, pastorale schouwspel te kijken — er hing nog wat kruitdamp in de stille lucht; maar verder was er niets veranderd; de boeren dreven net als even te voren hun buffelspannen door de doorweekte aarde, en de witte reizigers stapten onverstoorbaar deftig door de modder. Bruine joggies lieten vliegers als veelkleurige draken opstijgen, jonge vrouwen stonden twee aan twee rijst te stampen, terwijl oude vrouwen elkaar gezellig en intiem zaten te luizen.

Niettemin — de dood was over het lachende landschap gevlogen, had een ogenblik fladderend stilgestaan boven het belachelijke treintje en toen zijn plan weer opgegeven, zoals men dat een jagende roofvogel — een buizerd of een torenvalk — zo dikwijls boven onze herfstige velden ziet doen. Zijn tijd was nog niet gekomen — dus niet op deze manier zou hij van het toneel verdwijnen. Hij ging naar de coupé der soldaten en vertelde den sergeant, wat er was gebeurd — geen hunner had iets gezien of gehoord, en het was duidelijk, dat de sergeant haast geneigd was aan te nemen, dat dokter er zijn fantasie met zich vandoor had laten gaan, om het netjes uit te drukken. Maar toen ze bij het volgende station uitstapten en de

wagen onderzochten, vonden ze al spoedig de kogel, een grote, loden kogel van een voorlader, die iets onder het venster platgedrukt in de houten wand zat. „Wel allemachtig — dat was een brutaal stukje" — riep de sergeant uit — „goed, dat het geen repeteergeweer was — dan hadden wij een dokter gehad om te bedokteren." En dat was alle commentaar, die er door de mannen van de praktijk werd gegeven.

Dr. Esroms handen beefden enigszins, toen hij zijn pijp aanstak, en hij voelde zich over het geheel een beetje slap en zwak, hij voelde echter ook een zekere, innerlijke tevredenheid — en dat was niet zozeer, omdat hij heelhuids aan de eerste aanslag op zijn leven was ontkomen, als wel vanwege een heimelijk gevoel van trots op het feit, dat hij „in de oorlog" was geweest, dat hij den vijand voor het eerst had ontmoet.

Spoedig zou hij van dichtbij met hem kennismaken.

KOTTA LOEMPOER

Kotta Loempoer was een van de kleine kuststadjes aan de Straat van Malakka, een uitvoerhaven van het vruchtbare en dichtbevolkte landschap Getàh en een van de hoofdstations aan de smalsporige, militaire spoorbaan, die langs de hele Noord- en Oostkust van Atjeh liep. Het was een belangrijke militaire post met een sterk garnizoen, dat noodzakelijk was, omdat de Atjehers, die het brede Getàhdal bewoonden, van al hun stamverwanten misschien nog het meest onverzoenlijk en fanatiek in hun tegenstand tegen het Nederlandse bestuur waren. Op deze vruchtbare, prachtige vlakte werd dagelijks gevochten en gedood. Nacht en dag doorkruisten patrouilles en colonnes het land op hun eeuwige jacht naar de „boze mensen" — de „djahats", de vijanden, de oproermakers — of de patriotten, hoe men ze het liefst wil noemen. Deze strijd werd met een ongelooflijke verbittering, met een brandende haat van de kant van de Atjehers gevoerd; en de Nederlandse officieren en hun overwegend Javaanse en Ambonese soldaten vochten met energie, uithoudingsvermogen en dapperheid. Niemand bespeurde echter ook maar enig uitzicht op een mogelijke pacificatie en verzoening dezer fanatici. Velen voelden, dat er iets fundamenteel verkeerds was in de ganse politiek, die er werd gevoerd, maar niemand kon inzien, hoe het mogelijk was deze te veranderen. Er waren genoeg bekwame officieren en administrateurs. Maar er ontbrak een staatsman.

Er werd geen pardon gegeven, gevangenen werden niet gemaakt, — in elk geval niet tijdens de gevechten. Het was een eindeloze reeks van geforceerde, enerverende marsen, nachte-

lijke overvallen en hinderlagen, spionnage en verraad, gewelddaden van elke aard van beide kanten.

Kotta Loempoer zelf, met haar garnizoen van 12—1400 man élitetroepen was niet geheel beveiligd tegen plotselinge overvallen en nachtelijke beschietingen. Overigens was Kotta Loempoer bekend en berucht als een van de heetste, van God en alle mensen verlaten plaatsen tussen equator en keerkringen. Het ligt op een zandig strand en buigt zich naar de Straat van Malakke, in de rug — aan de landkant — gedekt door een gordel van lagunen en visvijvers met stilstaand water en mangrovemoerassen, onuitputtelijke broeiplaatsen voor het leger der muskieten en alles, wat daar uit voortvloeit.

Van zee uit gezien maakte de stad onder de geweldige zon een nietige, armoedige en onbetekenende indruk, — wat zij trouwens met de meeste kustplaatsen der tropen gemeen had. De zon, de vegetatie en de zee zijn te oppermachtig, — de woonplaatsen der mensen kunnen er zich niet bij doen gelden. Men zag slechts enkele tientallen lage huizen met veranda's en daken van gegolfd plaatijzer in rijen op het strand en achter deze het verwarde, onordelijke gekrioel der bruine, met atap bedekte hutten der inlanders.

Dr. Esrom vergat nimmer zijn stemming op die gloeiende, verstikkende voormiddag, toen hij van de voor anker liggende stoomboot voor de eerste maal in het kleine stadje keek. Een van zijn vele haardsteden in het land van avontuur. Het was om de waarheid te zeggen geen romantisch schouwspel. Hij werd haast weekhartig gestemd; er bewoog zich een vaag mededogen — een weemoedig medelijden met zichzelf als lid van het blanke, van het „Noordse" ras bij het gezicht van deze zielige blanken-huizen, die zo vreemd, zo schaamteloos naakt in hun armoede onder deze zon, die zo hoog aan de hemel reed, dat zelfs de schaduwen verdwenen waren, op het gele zand lagen. Niets beschermde ze, ze waren hulpeloos prijsgegeven aan haar millioenen van lanssteken, alle uren van de eindeloze dag door. En van beneden, van voren en van achter bliksemden de reflexen van het vloeiende staal der zee en van de kokende olie der lagunen.

Alles lag gehuld in dat onduldbare licht, dat door de altijd vochtige lucht flikkerde en flonkerde en danste, zodat de ogen

nimmer rust vonden; men kon noch naar de hemel noch naar de zee kijken, en met moeite naar de groene bergen, die ver het land in de horizon vormden. Het was als het onafgebroken flikkeren van klingen, alsof er een geluidloze regen van schitterende werpspiezen en pijlen door de oververhitte lucht vloog.

Geen gebogen cocos- of kaarsrechte penangpalmen bewogen hun elegante waaiers boven de daken der huizen op de bries; er was geen bamboe met gesluierde, vochtige contouren met groepen van reuzengras en gratieuze vederstruiken; geen majestueuze *waringin* spreidde hier — zoals over elders — haar ontzaglijke kroon over het plein voor de woning van den kommandant uit, schaduwgevend aan de kinderen des lands, wanneer hun scharen in grenzeloos geduld ter neder gehurkt zaten te wachten op de verschijning van den machtige, terwijl de uren verstreken. Slechts enkele duistere, op sparren gelijkende casuarisbomen langs het strand accentueerden de triestheid nog.

Deze huizen schenen hem toe zich weg te drukken als opgejaagd wild, nog platter te worden, dan ze van nature al waren, zich nog ellendiger onder het aangezicht der zon tegen de aarde te klemmen. Het trof hem, dat zij precies nachtelijke wezens geleken, die door het ochtendgloren waren verrast, voor ze een schuilplaats hadden kunnen vinden, en hier op het open, naakte strand gevangen waren door de gloeiende bol; nu lagen ze op genade of ongenade overgeleverd langs het strand, — met *hands up* voor den heer en meester van al wat leeft.

Kort na de aankomst van Dr. Esrom zou er een groot feest in de club worden gehouden. Overste van Rieten, civiel en militair kommandant van de hele provincie Getàh, had na vele jaren ononderbroken dienst in Atjeh een jaar verlof gekregen; zijn boot ging de volgende ochtend, en op de laatste avond zou er dus een feest voor hem worden gegeven, voorzover de toestanden in Kotta Loempoer een „feest" toelieten. Tegen tien uur des avonds begonnen de gasten te komen en verzamelden zij zich om de enorme, grote, ronde tafel op de met kaarsen verlichte, cementen estrade langs het strand voor het kleine clubhuis. Al spoedig waren allen in de onvermijdelijke, grote kring in de schommelstoelen gezeten, die toentertijd in heel

Nederlands-Indië bij elk avondje en feestje tot de attributen behoorden. Slechts de prikkeldraadversperring scheidde hen van de zee, en het gestage ruisen der golfslag overstemde haast het veelstemmig lied van de tropennacht zelf; ze moesten elkaar toeroepen om aan de andere kant van de grote tafel gehoord te worden.

Het gehele officierscorps van Kotta Loempoer was aanwezig, d.w.z. de minderheid, die niet naar de een of andere vooruitgeschoven post, op een van de strategisch belangrijke punten van het land, gedetacheerd was; alles bij elkaar was het een twintigtal officieren, sommigen met hun vrouwen, blonde jonge vrouwen van Holland en Friesland, gevuld — toen behoefden de vrouwen immers nog niet op windhonden te gelijken — en met de lichtblauwe ogen en gave, blanke huid, die zo karakteristiek is voor deze vrouwen, die aan de kust van de Noordzee zijn opgegroeid. De meesten hunner echter waren reeds door de adem der tropen getekend, die juist voor dit bloeiende vrouwentype zo vreselijk onbarmhartig is; zij verleppen als het ware, krijgen grauwbleke wangen; worden steeds magerder en verliezen het zegevierende, blonde en stralende, dat zij bezitten; zij worden mager of ongezond dik, en krijgen spoedig een berustende, een vaderlandsloze uitdrukking in hun blauwe ogen.

Deze officiersvrouwen waren echter niet allen blond. Integendeel. Verscheidene hunner, misschien de meesten, waren onder de palmen geboren en getogen. Er waren planters- en officiersdochters van Java, met tot aan 50 % Javaans bloed in de aderen, die als vurige sprankelende zestienjarigen met de bloedjonge gemakkelijk ontvlambare luitenantjes, die kersvers van de academie van Breda kwamen, het Indische huwelijk waren ingefietst en gedanst en gepicnict. Nu zaten ze hier mollig en lachend, zwart van haar en ogen, met een donkerder huidskleur, die weerstandsvermogen inhield en met een ziel, die altijd op zijn qui vive was voor ingebeelde beledigingen, welke zij met de wat lege goedheid huns harten ook dadelijk weer vergaven, in de kring.

Vrij interessant in dit milieu waren de mannen. Er waren vijf, zes jonge luitenants, enkelen hunner op Atjeh geheel nieuw. Dr. Esrom zat zich in stilte te verbazen over de ge-

dachte, die hem intussen volkomen fantastisch voorkwam, dat deze jongens, deze 21-jarigen, nu al mannen in de strijd moesten aanvoëren, dat het leven en de dood van mensen van hun vermogen om dramatische situaties te overzien en te beheersen, van hun koelbloedigheid en tegenwoordigheid van geest, afhingen. Want in deze Atjeh-guerilla, die met zeer kleine, zelfstandig optredende detachementen, werd gevoerd, was alles heel anders dan in de „grote oorlog", waar jonge officieren onder de leiding en onder het bevel van de ouderen optreden. Hier kregen velen hunner al spoedig een zelfstandig kommando en waren dikwijls wekenlang van elke verbinding met hun chefs afgesneden. De zenuwen van een deel hunner waren nog niet bestand tegen de druk, waar de verantwoordelijkheid en de eenzaamheid en het gevaar hen aan bloot stelden. Zij moesten te hard zwoegen, er werd van de ziel van deze jongens te veel gevergd, — na zes à acht maanden waren zij een ineenstorting nabij, moesten voor een lang recreatieverblijf naar Java. Het verloop in het officierscorps was dan ook zeer groot.

Maar er waren andere typen, oudere luitenants en kapiteins, die de eerste moeilijke en harde tijd doorstaan hadden, „gezouten" en gehard waren geworden en van dit spannende, gevaarlijke, onrustig vermoeiende leven en van dit prachtige, wilde en schone land met zijn ongelooflijke weelderigheid en fabeldieren waren gaan houden. De olifanten trokken nog met grote kudden over de hoogvlakten, neushorens en tapirs over de moerassen; tijgers en panters, pythons en cobra's bevolkten de bossen. Het bleef verbazingwekkend om de grote orangoetans bedachtzaam langs de takken van de kronen van het oerwoud te zien klauteren, of een troep Gibbonapen te ontdekken, die zich als harige ballen met een onveranderlijke zekerheid door deze eeuwig groene labyrinten slingerden.

Deze beproefde officieren vormden de grote meerderheid, het waren de zwoegers, die het dagelijks werk in de administratie en bij de patrouilledienst verrichtten, wier naam onbekend was en bleef, en die na een korte of langere tijd in Atjeh terugkeerden naar een vredig garnizoen op Java om hun tijd uit te dienen, tot een majoors- of kapiteinspensioen hen veroorloofde naar Hollands sociëteiten terug te keren, waar ze

sobats uit het verre tropische land ontmoetten en bij een *paitje* oude avonturen met hen opfristen en over al die nieuwigheden in de tropen filosofeerden, die alles met geweldadige snelheid naar de hel zouden helpen.

Er was echter nog een derde categorie van Atjeh-officieren aan de grote, ronde tafel vertegenwoordigd. Dat was de kleine groep jonge mannen, die Atjeh en de oorlog, die daar werd gevoerd tot hun levenswerk had gemaakt. Zij waren heel jong gekomen, waren zo door dit leven gegrepen en geboeid geworden, dat ze zich nimmer meer hadden kunnen losrukken; zij waren Atjehspecialisten geworden. Zij spraken de taal dikwijls uitstekend; bestudeerden de geschiedenis van land en volk, zijn economie, zijn „folklore". — Een hunner werd eens in een dorp gezien met een grote schaar Atjehse kinderen om zich heen, die hij in hun eigen taal sprookjes vertelde, — oude Atjehse dierenfabels, waar zij ademloos naar luisterden. Zo'n man droeg misschien meer tot de pacificatie, tot het beginnende begrip bij dan een heel bataillon. Zij waren thuis in de ingewikkelde familieverhoudingen van de hoofden van het hele land, van de wijzen waarop zij bij elkaar ingetrouwd waren en van hun onderlinge onenigheden en oude vijandschappen.

De meesten hunner hadden natuurlijk zowel talent als moed als guerilla-aanvoerders getoond — en hadden geluk gehad. Hun naam werd spoedig bij het hele leger, ja, bij het hele volk bekend. Er vormden zich reeds legenden en mythen om hun naam toen zij nog jonge luitenants waren. Dat waren de „sterren" van het leger, en enkelen hunner waren niet geheel vrij van prima-donnanukken; de vrijheden, die zij zich tegenover oudere officieren veroorloofden, waren verbluffend, en de bivaks waren niet minder vol van hun brutaliteit op dit gebied dan van hun daden. Dr. Esrom leerde enkelen dezer mythische figuren kennen, en sloot met een paar hunner vriendschap. De meest schitterende dezer sterren was in die jaren een luitenant de Vries, die bij de divisie marechaussees was aangesteld, welke in Kotta Loempoer in garnizoen lag. Hij was gedurende de laatste weken diep de bergen in op expeditie geweest, maar werd voor het feest van den overste, die zijn bijzondere vermogens had „ontdekt" en ze tot de laatste droppel had uitgebuit, thuis verwacht. Hij kwam terug, en met zijn zuiver gevoel

voor effect, verscheen hij, juist toen allen aan tafel verzameld waren en met een zeker gevoel van plechtigheid op den eregast wachtten, nog net zoals hij na weken in de jungle reilde en zeilde, in de club. Hij begroette de oudere officieren vlot en ongedwongen en de dames met een charmante familiariteit; excuseerde zijn kleding, die, zoals alles wat hij deed, hem voortreffelijk stond, en boog zonder een ogenblik te verspillen voor de vrouw van den majoor, toen de bataillonsmuziek juist een wals speelde. Dit was al opzichzelf een vrijmoedigheid, daar het geheel uitgesloten was, dat er gedanst zou worden, eer het ernstige deel van het feest voorbij was. Zij dreigde hem glimlachend met de wijsvinger, en zei, dat hij zich nu werkelijk eens netjes moest gedragen, — hij was hier niet in het oerwoud maar in fatsoenlijk gezelschap. Hij zag er een ogenblik verbaasd en berouwvol uit, maar sprong plotseling op de tafel, bracht beide handen groetend naar de mond als een circusartist, en begon een geïmproviseerde dans te dansen met een elegance en verve, die betoverend waren; hij werd snel al wilder en uitgelatener, de muziek voerde het tempo op, terwijl hij als een derwisch in het rond wervelde om tenslotte met een alfurische krijgskreet, die door merg en been drong, zo plotseling als een jachthond, die de lucht van het wild krijgt, te verstijven; hij stond een ogenblik in een uiterst flatterende, wat vrouwelijke houding — sprong daarna met een achterwaartse salto mortale op de cementen vloer, richtte zich op als een stalen veer — groette glimlachend en trok een stoel bij naast de jongste en schoonste der luitenantsvrouwen. Al met al was het een brutaal stukje en ook niet getuigend van de beste smaak, maar zijn ongelooflijke vitaliteit en volkomen zekerheid in elke beweging redden de situatie, zodat zelfs de oude officieren aan de bijval, die er op volgde, moesten deelnemen. Een middending tussen een clown en een ridder van de ronde tafel — dacht Dr. Esrom.

Een paar minuten na dit toneeltje kwam de overste samen met zijn adjudant snel het kommandantskantoor uit en het plein over, groette ernstig en nam naast den oudsten officier, majoor Bras, plaats.

Overste van Rieten was nauwelijks midden veertig; promotie ging snel in Atjeh — voor degenen, die bekwaamheden be-

zaten. Hij was lang en mager, vroeg vergrijsd en had een moede en wonderlijk naar binnen gerichte blik in zijn staalgrijze ogen, — eigenaardig — dacht Dr. Esrom, voor dezen man-van-de-daad, wiens leven blijkbaar één groot succes was geweest. Hij was naast den beroemden generaal, die nu gouverneur over Atjeh was, de meest markante man in het leger daar. Door en door getraind in de moeiten en inspanningen van een jarenlang leven te velde en in de belangrijkste administratieve betrekkingen; met een onvergelijkelijk grote kennis van land en volk, waar hij zo vele jaren al zijn kundigheid en vermogens aan had gewijd, was hij de bron, waaruit de hele provincie elke ochtend weer opnieuw energie en zelfvertrouwen voor de dagelijkse arbeid putte. Hij zag er goed uit. De blanke, bespoorde rijlaarzen kleedden hem, en het kruis van de militaire Willemsorde paste verwonderlijk goed op zijn nauwzittende zwarte attila. En zijn houding was, niettegenstaande de 22 Indische dienstjaren — nog nimmer door verlof onderbroken — niet minder rank, dan toen hij als jong luitenant bij de parade op de verjaardag der Koningin voor zijn peloton marcheerde.

Het officiële deel van het feest was begonnen — de muziek had het pompeuze „Wilhelmus van Nassouwe" gespeeld, en de overste had een „lang-leve de Koningin" uitgeroepen, maar de feeststemming wilde niet komen, — het was, alsof iedereen op iets wachtte, maar niemand wist op wat. Zelfs luitenant de Vries was enkele ogenblikken stil. Een ordonnans bracht een telegram, dat de overste opende en las, waarna hij in diep gepeins verzonk. „Mijne dames en heren", zei hij na enige tijd, „er heeft een beslissende zeeslag in de Straat van Tsjou-sjima plaats gevonden. Admiraal Togo heeft de Russische vloot vernietigd. Roschdestvenskij is gevangen genomen. Japan heeft overwonnen. Misschien zal dit voor ons van groter betekenis worden dan al wat wij gedurende dertig jaar in dit land ten uitvoer hebben gebracht."

Iedereen zweeg; voor de meesten was het haast een vreugdevolle mededeling, — de sympathie was beslist aan de kant van Japan; — niemand begreep de ontstemdheid van den overste goed, niemand geloofde er in ernst aan, dat dit een waarschuwingsschot was, waarmee de duizendjarige rustperiode van

Oost-Azië voorbij was en een nieuwe periode in de geschiedenis was begonnen.

De officieren ledigden hun glazen vlijtig, maar zwijgend; de dames zaten over precies dezelfde onderwerpen als in elk ander klein garnizoensstadje te babbelen; over hun huis en hun kinderen en over de onbegrijpelijke domheid der inlandse baboes. Eindelijk stond majoor Bras op en sloeg tegen zijn glas. Het was gemakkelijk te zien tot welke categorie van officieren hij behoorde; hij was ongetwijfeld een van die brave zwoegers, die zich uiterlijk noch innerlijk onderscheidden. Hij zag er haast wat lachwekkend uit voor het jongere deel van het gezelschap met zijn kogelronde, gemillimeterde schedel, het welgedane, rode gezicht en de hangende, blonde snor. Niettemin was zijn houding onmiskenbaar die van den soldaat, en er was iets vertrouwenwekkends aan zijn kleine naïeve oogjes, die niet zelden een flikkering van humor en begrip vertoonden — verrassend en aantrekkelijk gelijk. Hij *was* een zwoeger, die nooit geluk had gehad, maar wiens eerlijke wil en groot arbeidsvermogen door geluk noch ongeluk, noch door jaren van moeizame arbeid ooit onderdrukt hadden kunnen worden; en hij was altijd een vaderlijke vriend voor de jonge officieren van het bataillon, dat hij kommandeerde, geweest.

De overste en hij waren kameraden van de academie, en hij begon zijn rede met een herinnering aan hun luitenantstijd, toen ze samen de wedloop op de gladde en moeilijke baan der Indische officieren begonnen. Half schertsend, half weemoedig bracht hij naar voren, hoe snel en grondig de overste hem had achtergelaten. En dat was immers geen toeval, — dat was niet, omdat het geluk, de kans, hem altijd in de steek hadden gelaten, — neen, het was, omdat Van Rieten tot de kleine schare, tot de uitverkorenen, behoorde, die Vrouwe Fortuna bemint, zodat zij zich willig voor hun wagen laat spannen. „Wij anderen doen naar vermogen onze plicht, maar zij doen altijd hun uiterste, zetten telkens weer hun laatste reserves in," zeide hij.

Van Rieten was een man, die in alle gevaarlijke en moeilijke situaties, waarin hij zich gedurende zijn lang leven te velde had bevonden, altijd naar de eisen van het ogenblik had gehandeld, welke hij had beoordeeld met het instinctieve en bliksem-

snelle begrip van wat beslissend was en wat niet, dat het superieure karakter eigen is. Als troepenaanvoerder en als administrateur, als onderhandelaar en als rechter was hij fris en spontaan, sprak en trad op en handelde als een man onder mannen, — nimmer, zoals anderen maar al te vaak doen, verschanste hij zich achter het dode woord van reglementen en voorschriften. — Nee, hij had hier zijn ganse persoon gegeven, heel zijn rijke, oorspronkelijke persoonlijk ingezet — altijd — overal. Boven geheel zijn leven had „het morgenrood der vastbeslotenheid" aan de hemel gevlamd, — ja, weinigen hadden hem ooit moe gezien — hij leefde onder het teken van de morgenster.

Daarom droeg hij met ere en met recht de onderscheidingstekenen van den overste en hopenlijk spoedig die van generaal, — en niet alleen van dit het Indische leger, maar tevens van het grotere corps, waarvan zij het zich allen als een eer rekenden gemeen soldaat te zijn; — dat elitecorps van het heden, dat op Madagascar en op de Philippijnen, in Oeganda en in Voor-Indië, in de Congo en op Sumatra, — de gehele aarde langs de equator rond, zo ver als de palmen ruisten, de koorts raasde en de muskieten boven de moerassen zwermden, vocht en bestuurde en berechtte.

Vijftien jaar, — de beste van zijn leven, — had Van Rieten aan Atjeh geschonken, („— en laat ons bedenken, dat Indische jaren dubbel, maar de jaren in Atjeh driedubbel tellen," merkte hij op), hier had hij zijn werk gedaan, zijn zielskracht gegeven — iedereen kende immers zijn prestaties. En als er nog rechtvaardigheid was — „en wie zou daar aan twijfelen," voegde hij er op wat zachtere toon aan toe — zou hij eens zijn beloning vinden in de dankbaarheid en bewondering van een leger en een volk — nee, van twee volkeren. In Atjehs geschiedenis zou van Rietens naam altijd onder de beste genoemd worden. En hij besloot met de wens, dat de overste zijn welverdiende verlof in grote teugen zou genieten, verjongd na de ontmoeting met de grond zijner vaderen zou terugkeren, en dan nog vele jaren als een voorbeeld voor het jongere geslacht werkzaam zou mogen zijn, als een sieraad van het Indische leger, tot nut en eer van zijn land en Koningin.

Deze rede, die op fraaie wijze en met toenemende zekerheid

en kracht werd uitgesproken, veroorzaakte grote verrassing en geestdrift bij de jongere officieren. Verrassing, omdat niemand den ouden Bras in staat had geacht om zich in een goed gebouwde rede en bovendien nog op een stemmingsvolle wijze, uit te drukken. Het hoerageroep wilde geen einde nemen, en de bruine, in het wit geklede clubbedienden moesten de glazen telken en telkens weer vol champagne schenken.

Toen het stil was geworden, stond van Rieten op; hij bleef een ogenblik lang en slank en zwijgend staan, terwijl het kaarsschijnsel in zijn ridderkruis weerkaatste. Hij glimlachte met een bijzondere glimlach, enigszins ironisch, — misschien was het de nawerking van de rede van den majoor, — enigszins moe, enigszins weemoedig, in elk geval was het niet de glimlach van de overwinning of het zelfvertrouwen; de innemende en medelijdende glimlach van den vertrekkende voor hen, die achterbleven.

Hij dankte zijn ouden vriend Bras voor de schone — haast dichterlijke woorden; hij herinnerde zich uit zijn jonge jaren, van „long ago" nog wel, dat Bras een lyricus was geweest, maar om de waarheid te zeggen, had hij steeds vermoed, dat de lyriek er gedurende de marsen door de alang-alang der hoogten en het riet der moerassen in die twintig jaar wel was uitgezweet. Hij complimenteerde Bras, omdat hij zo jong van gemoed was gebleven, zijn idealisme gedurende die vele jaren van moeizaam zwoegen zo ongeschonden had bewaard.

Wat hem zelf betrof, wilde hij gaarne bekennen, dat hij zich wat vermoeid gevoelde, dat hij de jaren voelde, die voorbij waren — de tijd, die zo onverklaarbaar verloopt, maar als een snel vlietende stroom bezinksel achterlaat, dat misschien wel vruchtbaar is, maar zwaar weegt. Hij verlangde terug naar de lage landen met de molens en de kanalen tussen de grote rivieren, dat land, welks bewolkte, altijd veranderlijke hemel, hij in geen tweeëntwintig jaar had gezien. Hij verlangde er naar de oude paden en weggetjes te betreden, waar geen hinderlagen dreigden — geen andere dan die der herinneringen uit de kinderjaren, met welke het misschien al moeilijk genoeg zou zijn het klaar te spelen. Ja, wanneer hij eerlijk moest zijn, wat hij zich had voorgenomen om vanavond te zijn, dan verlangde hij naar dit alles als een kind, en nog het meest naar de kleine

en eenvoudige dingen. Hij wilde bekennen dat er in de laatste tijd iets neerdrukkends over hem gekomen was, het zware, moeilijke leven was op zijn zenuwen gaan werken, zenuwen, die vroeger kabels gelijk waren.

Hij wilde natuurlijk op generlei wijze hun gezond optimisme wurgen of hun hun jeugdige geestdrift ontnemen; maar enkelen hunner zouden het misschien begrijpen, als zij eens één enkele keer, voor de eerste en laatste keer, zulke woorden uit zijn mond vernamen.

Op dit ogenblik, — terwijl allen gefascineerd en ontroerd luisterden, — vertoonde er zich het bruine gezicht met de platte neus van een Javaans infanterist in de lichtkring der kaarsen; hij, de soldaat, stond een ogenblik star in de houding, terwijl zijn ogen de kring afzochten naar degenen, aan wie hij zoals het behoorde een melding moest doen.

De overste hield op, en terwijl zijn adjudant even met de ordonnans ter zijde ging, haastte van Rieten zich om zijn rede te eindigen met enkele algemene opmerkingen over het feit, dat hoe ook de beloning was, het leven en de dienst van allen eisten, dat zij volkomen en tot het uiterste hun plicht deden — het was overbodig om hier nog meer over te zeggen. Het was hem een vreugde om te kunnen zeggen, dat in de tijd, dat hij de eer had gehad om het kommando in Getàh te voeren, allen hun plicht hadden gedaan ook — en nu op zijn afscheidsdag, wilde hij hen allen danken voor hun steun, goede samenwerking en kameraadschap.

De glazen werden geheven en vôor de laatste maal in stilte op de gezondheid van den chef geledigd. De adjudant kwam terug en fluisterde tamelijk lang met den overste, die instemmend knikte. Dr. Esrom zag, dat er een droeve glimlach over zijn gelaat gleed, — het was alsof de rimpels om de mond wat dieper werden, of zij meer omlaag gericht waren, of de algemene uitdrukking van moeheid werd geaccentueerd.

Even daarna stond hij op, liep achter de kring om en nam als het ware toevallig plaats naast den chef van het hospitaal van Dijck, met wien hij een kort, gedempt gesprek voerde; deze maakte bij de eerste woorden van den overste een verrast, haast ontzet gebaar, maar hij beheerste zich snel, vulde zijn

glas, en met dit in de hand drentelde hij langzaam langs de stoelen, bleef hier en daar staan en wisselde met verschillenden der aanwezigen een schertsende opmerking; hij stond even stil naast het jonge mevrouwtje ten Brink, wier man op nachtpatrouille was — en groette haar hoffelijk en ernstig; even daarop liet hij zich in een lege stoel naast Dr. Esrom glijden.

„Dokter" — fluisterde hij, „blijf stil zitten en luister goed. Over een kwartier moet U in marstenu bij het stationsgebouw zijn. De rijwielafdeling is bij Kroeng Idjoe in een hinderlaag gevallen en volkomen in de pan gehakt; ten Brink is ernstig gewond, misschien wel dood. U neemt twee ziekenoppassers mee en al wat er voor eerste-hulp nodig is — in het hospitaal zijn we paraat, wanneer U terugkomt. Probeer nu weg te komen, zonder dat de dames het merken," en hij keek onwillekeurig met droefheid en medelijden naar de plek waar de jonge vrouw zat.

Een ogenblik later begon de lange, muzikale intendant Hooyer — die in de tussentijd door den adjudant was ingelicht — een van die oude, Hollandse liederen te zingen, waarbij allen het refrein meezingen; die soort liederen, die over de gehele wereld van de Farøer tot Centraal-Afrika op elkaar gelijken en die men ook in de Maleise pantons terugvindt. Toen dit goed op gang was, sloop Dr. Esrom stil weg. Toen hij buiten de lichtkring was gekomen, keerde hij zich om en keek naar de verlichte groep zingende gezichten. De overste lag achterovergeleund in zijn stoel, de armen slap omlaag, en staarde met ogen, die niets zagen, naar de donkere nachtelijke hemel; van Dijck zat met het hoofd tussen de handen, voorover gebogen en beschouwde in gedachte de imaginaire cirkels, die zijn voet op het witte cement tekende; maar het gehele gezicht van mevrouw ten Brink straalde van levensvreugde en plezier in het feest en het ogenblik, terwijl ze luisterde met het gelaat naar den intendant gewend, die met de guitaar op de schoot op tafel had plaats genomen, — haar mond stond half open, en trilde nog van de laatste noten van het refrein — gereed om meteen weer in te vallen. Haar week kinderprofiel was het laatste dat hij zag, eer hij zich naar het duister wendde en op mars was. Een kwartier later stapte hij het donkere perron op; — de locomotief stond al onder stoom en staarde met zijn

gloeiende ogen de nacht, en wat deze verborgen hield, in. Sergeant de Bruin, de kommandant van de dekkingsafdeling, salueerde en meldde gereed voor het vertrek; de twintig marechaussees klommen slaapdronken in de wagon, terwijl de Bruin en Dr. Esrom op het voorste platform van de tender plaats namen, en zonder fluiten of bellen gleed het treintje het station uit door het nachtelijk stille stadje. Enkele ogenblikken denderde het over de lange, lage brug door de lagunen, en met volle vaart ging het thans de donkere, hete, zingende nacht in.

Er was geen maan, maar het licht der sterren deed de stijve palmbladeren toch hier en daar in het duister, wanneer de reflex ze op haar weg trof, staalblank en koud glimmen. De vuurvliegen zwierven in hun lichtende, onregelmatige banen tussen de onzichtbare bomen en huizendaken. Zij zaten lang zwijgend naast elkaar, de oude veteraan de Bruin en de jonge arts, die op zijn eerste „krijgstocht" was. De sergeant dommelde, terwijl hij met de ellebogen op de knieën en de karabijn tussen de benen op het rhythme van de trein heen en weer schokte; vóór hem was dit slechts een alledaagse gebeurtenis.

Zij reden door slapende dorpen, onzichtbaar, maar herkenbaar omdat het lawaai van de locomotief door de huizen en de boomgroepjes der tuinen werd teruggekaatst en zich om hen verdichtte als het gebrul van een orkaan, om zich plotseling te verwijden en verdunnen en haast te verdwijnen, wanneer ze op de open rijstvelden kwamen; maar dan kwam de orkaan eensklaps weer uit het duister aanijlen en sloot zich als een kap om hen heen, wanneer ze de volgende onzichtbare plaats bereikten.

Het was Dr. Esrom verre om in slaap te vallen. Hij voelde zich plechtig gestemd, verrukt. Dit was, wat hij had verwacht — waar hij op had gehoopt, en het was gekomen, eer hij het had gedroomd — plotseling, zonder voorbereiding, zoals het wezen van het sprookje is, waarin de dingen, de meest fantastische, eenvoudig geschieden, zonder motiveringen of ver klaringen, maar toch met een eigen, er in aanwezig zijnde zin rijkheid.

Hij dacht aan het toneel, dat hij zo plotseling had moeten verlaten; aan den overste en diens rede, die een diepe indruk op hem had gemaakt. Hoe begrijpelijk, dat hij zich moe

voelde, na vijftien jaren van onafgebroken strijd in dit land voor zijn gebroken illusies; en hoe menselijk, dat hij drang had gevoeld om over zijn verdwenen dromen en de geslonken kracht te spreken. Dr. Esroms jeugdige bewondering voor den beroemden man was enorm toegenomen, — ze was iets veel warmers en intiemers geworden; hem wilde hij volgen tot 's wereld eind; en hij wenste uit het diepst van ziel, dat hij geen arts was, maar een jonge, „echte" luitenant, bereid en in staat tot alles onder de ogen van dezen overste.

Zijn gedachten keerden terug tot wat hen in het duister wachtte — de dode en gewonde mannen, zijn jongen vriend ten Brink; de enige, die hij in het nieuwe garnizoen kende. Zij hadden de eerste reis uit Europa tezamen gemaakt, hadden elkaar gedurende de lange weken op de boot goed leren kennen; ten Brink kwam regelrecht van de officiersschool en was te Sabang van boord gegaan; hij was zo trots en geestdriftig, toen hij hoorde, dat hij meteen naar Atjeh moest. Zij waren beiden pas getrouwd, en de reis naar Indië was hun huwelijksreis. Een goed jaar later ontmoetten zij elkaar in Kotta Loempoer, ze hadden de oude vriendschap meteen opgefrist en nu zouden ze elkaar weer treffen, nu in deze warme, donkere nacht, misschien voor de laatste maal. Onbegrijpelijk, die vrolijke, uitgelaten, gelukkige jongen, die zo krankzinnig verliefd was op zijn negentienjarige Margot, en compleet in de war was over hun pasgeboren dochtertje. Niet te begrijpen, niet mogelijk om geheel tot zijn bewustzijn te laten doordringen, dat hij nu ergens bleek en verwond in het hoge, nachtelijk natte gras lag, stervend misschien reeds, verbloed voor ze hem bereikten.

Onbegrijpelijk — en onverdraaglijk om te bedenken.

Maar hoe stond hij er zelf voor? Misschien lag de bende nog ergens dronken van het geluk dat zij hadden gehad en bereidden ze een nieuwe hinderlaag voor op de hulptrein, die zoals zij wisten, spoedig zou komen. Hadden ze een van de vele bruggetjes afgebroken, of de stam van een palmboom over de spoordijk gelegd? Of misschien een rail losgemaakt en er een buffel aan vastgemaakt? Alle uiteenlopende en vele „trucs", waar, naar hij had gehoord, de djahats zich bij hun talloze aanslagen op de spoorlijnen van bedienden, doken met onaan-

gename duidelijkheid en in precies omlijnde beelden in zijn bewustzijn op. Hij was niet vrij van een zekere onrust en wierp nu en dan een blik op den man, die naast hem zat, maar de oude sergeant sliep klaarblijkelijk rustig.

De trein pufte intussen voorwaarts over dijken en door holle wegen en ratelde over meedreunende bruggen. Het eendere rhythme der zuigerstangen begon langzamerhand ook op hem slaapverwekkend te werken; hij keek omhoog naar de heldere sterrenhemel, en met een eigenaardig, rustgevend gevoel, herkende hij tussen al die nieuwe en vreemde sterren aan de tropische hemel, de Grote Beer en de oude Orion, die ook boven het land van zijn kinderjaren straalden, dat zich nu in meer dan één opzicht zo ver van hem had verwijderd. Hij dacht aan Tennysons „Locksley Hall" en begon half onbewust de krachtige trocheeën voor zich heen te citeren, — zij pasten zich goed aan bij het stampen der zuigerstangen. — Did I — look on — great O — rion, sloping — slowly — to the west, — tot de trein ineens vaart verminderde; er was licht, er waren fakkels, er klonk gefluit en geroep, zij zagen mensen heen en weer lopen in het onrustig schijnsel der fakkels, en met een ruk stond de trein stil.

Ze waren in Kroeng Idjoe.

De marechaussees waren klaarwakker en zwermden als geiten de trein uit; voor Dr. Esrom zijn beide slaapdronken ziekenoppassers nog had gewekt en zijn verbandmiddelen de spoordijk af had, stond de troep al aangetreden en hij hoorde de sloten der karabijnen klikken. De Bruin meldde alles gereed, toen zij vele fakkels zagen naderen, en een ogenblik later stond het hoofd van Kroeng Idjoe Teukoe Moeda met een groot gevolg voor hen en groette diep. Hij was een Atjeher van een oud vorstengeslacht; lang, mager en breedgeschouderd stond hij daar met de wonderlijke hoofdbedekking, — als het ware een doorgesneden kegel — zoals de Atjehse hoofden dragen, in het schijnsel der fakkels; het bruine gezicht was smal, met sterk aristocratische trekken; een gebogen, koene neus, een dunne, hangende zwarte snor en nog dunnere, lange bosjes zwart zacht haar aan de wangen. Hij was gekleed in een donker jasje met een gouden kraag, die de regering „trouwe" hoofden als teken hunner waardigheid gaf, en een fraaie, met

goud bestikte zijden sarong. In zijn sjerp glansde de rentjong met het gouden gevest, en de stenen waar zij mee was bezet, fonkelden in het fakkellicht. In normale omstandigheden zou Teukoe Moeda een goed type van een voornaam Atjeher zijn geweest — tegelijkertijd sluw en waardig, driest en gedegenereerd met de stempel van opium en onnoembare ondeugden.

Maar op dit ogenblik was elk spoor van moed en trots, ja zelfs de aangeboren, haast onwankelbare waardigheid van het hoofd verdwenen. Hij herhaalde zijn diepe, onderdanige begroeting keer op keer met een dwalende, onzekere glimlach op het gezicht en zonder zijn blik op Dr. Esrom en den sergeant — de vertegenwoordigers van de gekrenkte macht — te durven vestigen. Het was heel duidelijk, dat Teukoe Moeda bang was, hij zag zich al voor maanden in de gevangenis van Kotta Loempoer opgesloten, zonder zijn opium, ver weg van zijn schone Sedathi-jongens, en oh Allah — zonder over zijn jonge vrouwen te kunnen waken — en jonge vrouwen behoeven in Atjeh evenals elders nog scherper bewaking dan edelstenen.

Want wie kon zich veilig weten voor heimelijke vijanden en verraders, gereed om den „groten heer" in Kotta Loempoer in te fluisteren, hoe de bende zich voor de *kendoerih* — de inwijdingsmaaltijd — in de *meunatha* van Kroen Idjoe zelf had verzameld, en dat zij vandaar uit regelrecht de hinderlaag hadden gelegd, waarin ten Brink en de zijnen waren gevallen?

Hij begon met een stortvloed van verklaringen en verontschuldigingen en betuigingen van zijn volkomen onwetendheid van het grote ongeluk, — maar werd met een barse vraag van Dr. Esrom over de toestand van ten Brink onderbroken.

Er waren drie doden en twaalf gewonden; slechts vier van de rijwielafdeling waren niet gewond; wat ten Brink aanging, wilde hij niet onomwonden zeggen hoe het was, — maar hij had een wond in het hoofd. De doden en gewonden waren in de geudéh of het marktplein van Kroeng Idjoe gebracht, een grote, vierkante ruimte, omgeven door geweldige, driedubbele palissaden van bamboe, met een zeer brede straat in het midden en open kramen van vlechtwerk aan beide zijden. Dr. Esrom liet de helft der manschappen als dekking bij de trein achterblijven, en met de rest ging hij samen met Teukoe Moeda en zijn met klewangs en lansen bewapend gevolg en tientallen

bruine, halfnaakte fakkeldragers, de poorttoren naar de geudéh in. Het zou geen overdrijving zijn om het een schilderachtig toneel te noemen. Gans de brede straat van de geudéh krioelde van de Atjehers, mannen, vrouwen en kinderen, die in de grootste opwinding spraken en gesticuleerden; van de grote meunatha klonk het honderdstemmige koor, urenlang maatvast herhaald: „La illáha — illah Allah — ha". Er ontstond echter eensklaps volkomen stilte toen de vijftien marechaussees met hun driftige, korte stappen met getrokken klewang in de rechter hand en de karabijn in de linker binnenmarcheerden. Een doodse stilte zonk over de hele menigte, — het was in de meest feitelijke zin de vrees voor de dood, voor een plotselinge gewelddadige dood, die deze stilte schiep. En het was niet zonder reden; deze vijftien kleine soldaten verkeerden in de uiterste woede over hun vermoorde en gewonde kameraden. Eén woord van den sergeant of den dokter, en ze zouden zich als panters op deze menigte hebben geworpen, hebben geschoten en gehouwen, tot er geen levende ziel meer over was, de gehele geudéh met de grond gelijk gemaakt hebben en verbrand. Zij waren immers zelf wilden, slechts met een dun laagje beschaving overtrokken — zij waren echter ook de gedisciplineerde soldaten van een leger, dat door blanken van hoge beschaving werd geleid, — en er geschiedde dan ook niets; geen haar op het hoofd van welke vrouw ook werd gekrenkt, geen kind bruut opzij geschoven, wanneer het zich nieuwsgierig te dichtbij waagde. Waren zij alleen geweest onder een van hun eigen sergeants zonder een blanken bevelhebber — honderd tegen één, dat er iets zou zijn gebeurd — een provocatie, een scheldwoord, een dreigend gebaar, en de hel zou zijn losgebroken. Het was de eerste maal, dat Dr. Esrom de macht en de betekenis van de discipline duidelijk voor zijn ogen zag gedemonstreerd, en hij vergat het nimmer. Zelf liep hij vlak achter Teukoe Moeda met de revolver in de hand — er bestonden al te veel goede kansen op een verraad nummer twee om niet op alle mogelijkheden bedacht te zijn.

En daar lagen ze op een rij op gevlochten matten, de kleine Ambonnezen, ieder met zijn wapens aan zijn zij. Zij hadden zich ter ruste begeven; zij waren tenslotte vermoeid geworden, deze onbedwingbare jagers uit oerwouden en bergen;

hun bruine gezichten waren verbleekt, hadden een lichter, meer verweerde, als het ware fijnere tint aangenomen, — het was, alsof ze allen ineens weer jonger, weer jongens, waren geworden. Hun zwarte ogen hadden die donkere steenkoolfonkeling verloren, — welke de zonneglans van duizenden jaren verdicht in een menselijke iris is, — en de lippen, die zich even gemakkelijk openden voor het uitslingeren van de wildste bravades bij de kampvuren als voor het muzikaal en innemend zingen van de *krontjongs* en *pantons* van hun geboorteland — die lippen hadden zich nu in schaamte en trots en smart gesloten.

Ja, daar lagen zij nu allen in een bloedige rij op hun matten op deze bedauwde grond, die zoveel van hun landslieden borg, de kleine soldaten van de Molukken, van Ceram en Ambon en Menado, — het land van de sagopalmen en de witte kakketoe; — krijgers gedurende generaties, velen hunner geboren in bivaks en kleine garnizoenstadjes in dit land, waarnaar toe hun vaders waren getrokken om te vechten voor de blanke maharana, die niemand hunner ooit had gezien. Het waren in de eigenlijke zin des woords kinderen van het legerkamp en het bivak, — ijdel en van opschik houdend als vrouwen, bekoorlijk en sterk als luipaarden, onvermoeibaar en moedig als mannen. Er werden sagen en mythen rond deze elitetroepen van het koloniale leger, deze fijnste bloem, zijn eerste pioniers in elk nieuw en gevaarlijk en onbekend land, geweven; en het was altijd — altijd één uit hun rijen, die het eerst op de kam der vijandelijke borstwering was, om vandaar — met het schone gebaar, dat zij minden — na een seconde van theatraal aarzelen — de dodensprong tussen de lanspunten te doen.

Dr. Esrom voelde zich tot in het diepst van zijn ziel bewogen en geschokt bij het zien van deze musketiers, deze Gascogners, deze onverbeterlijke snoevers, wier snoeverijen slechts door hun daden werden overtroffen. De sagen en mythen en de fantastische verhalen over hun bedrijven werden op dit ogenblik werkelijkheid voor hem, — hij meende, dat hij de oorlog met zijn daden en het lot van den man op een andere, een geheel andere en diepere wijze begreep dan ooit daarvoor. Moed en gevaar, de gewelddadige dood, vroeger slechts begrippen, waar men academisch over discussieerde, werden haast tastbare fei-

ten, en een droppel van de essence van de oorlog werd op dat ogenblik in zijn bloed gedruppeld en gaf het voor altijd een bitter en sterk element.

Diegenen der gewonden, die bij hun volle bewustzijn waren, lagen heel stil met gesloten ogen, en ze openden ze niet, als Dr. Esrom tot ze sprak; haast allen hadden vele wonden, diepe klewanghouwen over hoofd, armen en benen; verscheidenen misten vingers of zelfs een stuk van de linker onderarm, waarmee ze de moordende slag hadden pogen te pareren; enkelen hadden lanssteken in borst of onderlijf; er waren weinig of geen wonden in de rug, en slechts de geweren der drie doden waren verloren gegaan; niet een van het peleton had aan vluchten gedacht, ofschoon ze op hun fietsen op de rails hadden gezeten, haast weerloos tegenover de plotselinge hevige aanval van korte afstand door een vijand, die hen in aantal verre overtrof.

Zestien Atjehse lijken lagen aan de voet van de spoordijk op een rij en riepen luide met hun zwijgende monden, welk een gevaarlijk spel het was — zelfs onder zo gunstige omstandigheden — om deze professionals aan te vallen.

Enkelen der lichtst gewonden openden de ogen en knikten glimlachend, toen Dr. Esrom hen in zijn nog hakkelend en stotterend Maleis poogde te zeggen, dat zij zich hadden weten te redden, precies zoals iedereen van *orang ambon* verwachtte.

Terwijl de ziekenoppassers de verbandmiddelen uitpakten en water kookten en de mouwen en broekspijpen der gewonden begonnen af te knippen, trad Dr. Esrom de hut binnen, waar luitenant ten Brink op een van Teukoe Moeda's matrassen was neergelegd. Hij had nog zijn natte, bemodderde puttee's om zijn benen en lag op de rug met de uniformjas geheel opengeknoopt, zodat zijn borst naakt was. Zijn armen lagen slap langs het lichaam, het hoofd was iets gedraaid, zodat men de lange, diepe houwwond over de linker slaap kon zien. Zijn huid was wasgeel, zijn wangen reeds koud, en er bleef een holte, waar men zijn vinger had gezet. Er was geen pols meer te voelen. De diagnose was gemakkelijk, er was geen twijfel mogelijk — het was verbloeding door de hoofdslagader.

Hij zag er in de dood zo verbazend jong uit, die blonde krachtig gebouwde Hollander met zijn grote handen en voeten, nog

wat los en jongensachtig van bouw ondanks zijn 23 jaar; er ging van dit dode lichaam een zekere, jongensachtige bekoring uit, die, met de ernst van de dood, de gedachten leidde naar Michelangelo's David.

Maar dit was dus alles, wat er over was van Dr. Esroms goeden, jongen vriend, luitenant ten Brink, met wien hij had gereisd, van wien hij kort geleden was gescheiden en dien hij op deze onwaarschijnlijke plaats moest terugvinden. Met wien hij had gedronken en gespeeld, door wien hij was geplaagd, aan wien hij geld had geleend, en voor wien hij de diepe en onverklaarbare sympathie had gevoeld, die een eerste voorwaarde is — en tevens bijna het enig noodzakelijke — voor een werkelijke vriendschap tussen mannen. Het was dus voorbij. Hij had reeds nu iets in de oorlog verloren, en hij was zich bewust, dat het iets onvervangbaars was, ofschoon een van de dingen, die hij pas later van het leven zou leren was, dat jeugdvriendschap een van de kostbaarste en zeldzaamste geschenken is.

Hij drukte de ogen van zijn doden vriend toe en ging naar de gewonden. Enige uren van hard werken maakte hen vervoerbaar; ze werden voorzichtig in de ambulancewagen gedragen, en heel bedachtzaam zette de trein zich in beweging naar Kotta Loempoer.

Terwijl zij langzaam terugrolden door de laatste uren van de nacht, keerden zijn gedachten zich onwillekeurig van de doden naar de levenden, die achter het prikkeldraad wachtten; en hij begon een hevige hartklopping te voelen, een beklemmende angst voor de eerste ontmoeting met de jonge vrouw, de jonge weduwe. Er was immers geen uitweg; geen uitvluchten waren mogelijk; geen strohalm om zich aan vast te klampen. Hij kwam met een dodelijke zekerheid terug bij hen, die nog in angst en spanning wachtten; hij kwam koud en uitgeblust, hij, die de climax van het drama had doorleefd, terug bij hen, die nog midden in de eerste acte waren. Waarheen moest hij zijn gelaat wenden? Over welke woorden zou zijn tong struikelen, als haar ontzette meisjesogen zich vragend op hem vestigden in geluidloze angst voor de zekerheid, die hij bracht?

Het werd onverdraaglijk om daaraan te denken; hij schudde zich als een hond na een koud bad en liep over naar de locomo-

tief om hulp tegen de eenzaamheid te zoeken.

De dag was aan het doorbreken; van minuut tot minuut stroomde er meer licht uit de Oostelijke hemel; een kwartier later was het volkomen, stralend dag. Mannen en vrouwen kwamen de hutten der dorpen uit en daalden in witte mantels naar de rivieroever af om te baden en hun gebeden te doen. Kleine, naakte, bruine kinderen met ontzaglijke rijstbuiken joelden en gebaarden naar de trein, terwijl deze langzaam voorbijrolde; buffels en geiten stonden van de resten der vuren, waarbij zij des nachts hadden gelegen, op en zochten schaduw; hanen kraaiden, en de tortelduiven begonnen rondom in de bamboetoppen te kirren. De ochtend was fris en licht, toen de trein met Kotta Loempoer in het zicht, begon te fluiten; hij remde over de lange brug over de lagunen, en hield zonder ruk stil.

Ja, daar stond ze — zich aan de arm van overste van Rieten vastklemmend — op het perron; geheel alleen stonden zij beiden op het lange, stoffige, ochtendlijk verlaten perron; zij was in een witte ochtendjapon gekleed, gebaad en fris als de morgen zelf, en de overste stond rank en ernstig naast haar; geen spoor van de doorwaakte nacht was op zijn gelaat of aan zijn houding te bespeuren.

Hij sprong de trein uit, liep op hen toe en groette. Nu was het er, — het ogenblik, — het onvermijdelijke; en hij richtte in zijn hart een gebed tot den God der barmhartigheid, tot alle milde en goede machten: „Help mij nu om de voorzichtige en warme woorden te vinden, die stil en zacht als violen op dit hart kunnen vallen, dat bestemd is te bloeden."

Hij hief langzaam zijn blik, om de hare te ontmoeten, en op hetzelfde ogenblik *begreep* hij het; warm en sidderend vloog er door zijn bewustzijn, dat hier alle heimelijke angst en beklemdheid overbodig was. Toen hij haar in de ogen keek, die hem groot en verwonderd, door tranen gesluierd onderzoekend aanstaarden, begreep hij, dat hier een rouw was, die ofschoon sterk en diep, reeds zijn prikkel had verloren, die onmachtig was tegenover de jeugd en de kracht, van degeen die haar droeg.

Gedurende de lange uren van deze zelfde nacht had zij met hoop en vrees en twijfel gestreden en had zij de opene, don-

kere vlakten van de zuivere rouw bereikt.

De overste was haar bijstand geweest; aan zijn arm had zij urenlang het perron op en neer gewandeld, — maar wat de oude veteraan gedurende deze nachtelijke uren tot de jonge vrouw, de negentienjarige weduwe en moeder te zeggen had gehad, kon zij zich later nimmer duidelijk voor de geest roepen, — dat kwam niemand te weten.

Men kon slechts vermoeden, dat hij als kameraad had gesproken over de dood van den soldaat voor zijn Koningin en zijn land, en er door zijn eigen ernst, zijn eigen diep gevoel voor de offers welke eer en plicht eisen, in was geslaagd om deze oude frasen nieuw leven in te gieten; dat hij trotse en sterke woorden had gesproken over de nagedachtenis van den jongen soldaat, over zijn leven dat in de annalen van het leven en in de herinnering van zijn kameraden werd voortgezet, dat hij het vermogen had gehad om de rouwenden de eeuwige rijkdom te doen voelen of vermoeden, die uit zulk een herinnering geput kan worden. Of had hij haar misschien verteld van zijn eigen geloof in een wederzien in de hemel, die elk zich opnieuw in zijn fantasie moet scheppen, en die hij haar door nacht en duisternis heen had vermogen te doen ontwaren?

Het zou echter wel eerder dit leven, het rijk van deze wereld zijn geweest, dat hij haar had getoond; dat hij nog al wat haar jeugd aan rijkdom en heerlijkheid en onvermoeds te wachten stond voor haar geestesoog had durven oproepen; de eindeloze mogelijkheden en de duizenden poorten van het leven, die nu gesloten schenen, maar zich zouden openen, die open zouden springen — magisch, als bij toverslag — wanneer zij het het minst verwachtte; misschien had de oude verleider zelf hem de woorden in de mond gelegd en ze kracht en tederheid en overtuiging gegeven.

Hij had zeker tot haar moederhart gesproken over haar dochtertje en al haar onoverzienbare mogelijkheden — en over haar eigen oude moeder thuis in Holland, dat zij nu spoedig zou wederzien — en bij wie altijd troost en liefde was te vinden.

Niemand kwam het te weten.

Maar Dr. Esrom behoefde geen enkel woord te zeggen. Hij schudde heel langzaam het hoofd en keek zwijgend naar de

wagon, die ten Brinks lijk borg. En toen keerde hij zich snel af — hij kon hebben geglimlacht, maar hij voelde, dat hij na aan tranen toe was — zij borrelden op uit bronnen, die hij in de overmoed van zijn jeugd voor eeuwig verdroogd had gehouden. En terwijl hij zich na een militaire groet op de hielen omdraaide, stiet hij hard tegen een bruinen lomperd van een veroordeelde, die aan het hoofd van een troep soortgenoten nonchalant het perron op slenterde om de gewonden op de wachtende brancards weg te dragen.

„Kenapa tida liat, binatang!" (Kijk voor je, beest!), brulde hij, inwendig verrukt zijn overweldigende gevoelens over zulk een gunstig object te kunnen ontladen. En toen bevond hij zich midden in de arbeid.

Al spoedig lagen zij allen in de schaduw van de voorveranda in rijen op de brancards — allen gehuld in de blauw- en witgestreepte soldatendekens.

„Ajo angkat — madjoe — plan — plan!" („Neem de brancards op — voorwaarts — langzaam!"), kommandeerde hij op zijn beste sergeantstoon, en langzaam zette de lange stoet zich in beweging over het gele zondoorstoofde zand van Kotta Loempoer.

Dr. Esrom bleef meer dan drie jaar in Atjeh en bracht die tijd in zes verschillende garnizoenen door, behalve zijn detacheringen naar andere posten om voor zieke collega's waar te nemen. De reizen tussen deze garnizoenen duurden in de regel verscheidene dagen; niet zelden moest hij onderweg van de ene boot op de andere overstappen en in een klein „onehorse" stadje met een overeenkomstig hotel dagenlang op de nieuwe boot wachten. Soms ging een deel van de reis over de spoorlijn van Atjeh en het laatste stuk niet zelden te voet of te paard, met vrouw en kinderen in draagstoelen. Aangezien de gehele menagerie, bovendien nog uitgebreid door een pasgeboren zoon, voortdurend meetrok, was zo'n reis geen eenvoudige kwestie. Na de eerste twee verhuizingen was de familie Esrom door schade en schande wijs geworden. Zij verkochten telkens al wat zij bezaten op een verkoping, en verwierven zich langzamerhand op dezelfde wijze op hun nieuwe standplaats weer nieuwe inboedel. Op deze wijze vermeden zij

in elk geval, net als de rollende steen, dat er mos op hen groeide, en zij gewenden zich aan dit nomadenleven, zoals men zich aan alles gewent, als men jong is. Of laten wij zeggen — zoals men dat dertig, veertig jaar geleden deed. Nu wekken Deense emigranten, die vrijwillig als kolonisten naar de tropen vertrekken, het diepste medelijden van onze grote bladen door hun schokkende schilderingen van een leven, waarin zij geen roggebrood kunnen eten. En de rechtvaardige toorn, die het ganse volk aangrijpt, wanneer een stoute schooljongen van een doldriesten onderwijzer „vijf van de beste op de oude plaats" heeft gekregen, zoals Wodehouse zegt, — geeft stof tot nadenken. Men denkt aan de oude kostscholen en opvoedingsinrichtingen, waar het Spaans rietje zeer los zat en op een zeer gemakkelijk te bereiken plaats, en dat men er toch niet bepaald om ging haten. En zou het besef, dat het bestond en ook gebruikt werd — met nauwkeurige inachtneming van de geheimzinnige en stilzwijgende overeenkomsten, die er tussen de onderwijzers en de jongens bestonden — niet de spanning en het avontuurlijke van het jongensleven hebben verhoogd?

Zijn chefs ontdekten reeds snel, dat hij een van degenen was, die geen moeilijkheden maakten, die er niet op uit waren om in de grotere, gemakkelijke garnizoensplaatsen geplaatst te worden, waar de hospitaaldienst zich niet wezenlijk van die op Java, zoals hij die kende, onderscheidde; zij ontdekten, dat hij van het leven in de jungle en de bergen hield, en haast onbegrensd kon marcheren; en dat buitten zij tot het uiterste uit.

Van deze drie jaar bracht hij slechts weinige maanden in de hoofdstad door, vier à vijf maanden in de betrekkelijk grote garnizoensplaats Sigli en de hele rest van de tijd in kleine afgelegen bivaks, waar hij zelfstandig was — de enige en bijgevolg de „hoogste" militaire arts van het district. Hij was daar in hoge mate zijn eigen heer, kon daar zijn tijd enigermate naar eigen goeddunken indelen. Zijn dagelijkse werkzaamheden als arts in zulk een bivak, welks bezetting zelden meer dan 100 man bedroeg, nam niet veel tijd in beslag. De jonge, door en door getrainde soldaten waren niet dikwijls ziek; alleen wanneer er gevechten plaats vonden, gaven de gewonden hem waarlijk werk. Meestal waren zijn werkzaamheden als arts al om des morgens negen uur afgelopen. Onder

zijn toezicht stonden echter ook de kleinere, vooruitgeschoven posten, die altijd in een kring van verscheidene dagmarsen van de hoofdzetel, waar de kapitein en de dokter woonachtig waren, lagen. En deze posten, waar een jonge luitenant met veertig tot zestig manschappen resideerde, en waar de medische wetenschap vertegenwoordigd was door een sergeant van de hospitaaltroepen, moesten met niet al te lange tussenruimten bezocht worden.

Voor deze jonge, eenzame luitenants was de komst van den dokter een gebeurtenis, een dag met een rood merkteken op de kalender; en hij hield van die lange marsen door het manshoge gras, waar het smalle pad elk ogenblik geheel dreigde te verdwijnen, maar altijd weer teruggevonden werd, en door het altijd vochtige, hete en donkere rijk der oerwouden, waar een klein troepje mensen meer geïsoleerd is dan waar ook — meer dan in een boot op de oceaan. Hij leerde te begrijpen wat het wil zeggen van een „pad" te houden, — dat betekent in het oerwoud en de wildernis, dat daar mensen zijn geweest, — het is, wat de vuurtoren voor den nachtelijken zeevaarder betekent, het voert altijd naar de een of andere plaats waar mensen wonen — en zelfs ook al zijn dit geen vrienden dan zijn zij toch nog beter dan de eenzaamheid in de wilde natuur. Geen mens is zo koud en gruwzaam, zo volkomen gevoelloos voor menselijke verlangens en menselijke ontbering als de ongebreidelde, ongetemde natuur. En ook al zijn het vijanden, die aan het eind van het voetpad wachten, dan kunnen zij nog overwonnen worden, en hun hutten en voorraden geven beschutting en voedsel aan een rondzwervende troep. Het kon in het oerwoud gebeuren, dat men zich vergiste — dat het pad een olifantenpad bleek te zijn — en die voeren nergens heen, — die eindigen in moerassen en bij eenzame poelen, — dan had de natuur de homo sapiens verschalkt, en moest men omkeren en weer opnieuw beginnen.

Maar wanneer de regen reeds gedurende verscheidene uren als een ondoorzichtige haag van stijve stralen over het land was neergedaald, en hij bij het aanbreken der duisternis in het kleine oerwoudbivak met zijn vijf, zes bamboehutjes kwam, dan was er op hetzelfde ogenblik feest. Zijn twintig Javaanse soldaten hadden allen vrienden en bekenden — „sobats" —

onder de bezetting — en de spanning van de mars werd opgelost en omgezet in een uitbundig kameraadschapsgevoel — ja, want het gevaar van hinderlaag en plotselinge overvallen was er altijd — en de zenuwen waren urenlang pijnlijk gespannen geweest. De luitenant, die reeds was gewaarschuwd, door de vijf slagen op de klok van het bivak, welke meldden, dat er een patrouille was teruggekomen, of dat er een gast was gearriveerd, stond in de deur van zijn hut en riep den œsculaap een paar ironische opmerkingen toe — ironisch natuurlijk om zijn ontroering te verbergen. Men kan vanzelfsprekend geen ontroering of sentimentaliteit van welke aard ook tonen als men een luitenant met zelfstandig kommando is en drieëntwintig jaren telt. „U moet wel helderziend zijn, dokter — als U gister was gekomen, had U niets anders dan nasi met sardines en lombok gekregen — mijn conserven zijn haast helemaal op. Maar vandaag krijgt U een dinee, zoals U het niet beter in „Royal" in Den Haag zou krijgen. Een van de korporaals heeft vanmorgen een paling gevangen, die zo dik is als het middel van zijn meisje, zei hij — en twee der kettingjongens hebben juist een „kantjil" (dwerghert) in hun net gevangen. Wat zegt U daar van? En ik heb twee flessen rode „Affenthaler" — het zijn de laatste en we mogen er maar van nippen, — want ik ben niet van plan om vannacht te gaan slapen, en U zult er ook niet aan toe komen." En ook al had Dr. Esrom die dag veertig kilometer gemarcheerd — geenszins langs een geplaveide landweg, die aan een biljard deed denken, van slapen kwam er die nacht dan toch niets.

Soms werd het een echte muziekavond met optreden van de soldaten, die de lange „krontjongs" of de in feite eindeloze „pantons" bij hun guitaren en mandolines zongen, terwijl de regen in het oerwoud haar dichtgeweven net spon; — het was, alsof er een groot gat in de hemel was gekomen, waaruit zijn gehele inhoud omlaagstortte en het oerwoud begroef. Het ritselende, knisterende vallen van de regen op de daken van palmblad was het voortdurende accompagnement bij de liederen, en van de daklijst trokken de vallende droppels een dicht gordijn rond de gehele hut. Later op de avond speelde de grammofoon van den luitenant de hoofdrol, en Dr. Esrom hoorde gedurende de lange, nachtelijke uren in de kleine oerwoudbivaks veel

goede muziek. Maar wanneer het ver na middernacht was geworden, wanneer de wijn en de muziek, de melodie van het oerwoud en het bruisen van de bergbeek hun binnenste hadden voorbereid, dan dook de vertrouwelijkheid tussen de beide jonge, eenzame, blanke mannen op, die elkaar misschien over het geheel maar oppervlakkig kenden en geen verleden gemeen hadden. Dan lagen ze elk in hun rottanstoel in het halfduister naar het spel der muizen tussen de dorre palmbladeren van het dak te kijken en namen zij peinzend de bamboestengels op, die het scelet van de hut uitmaakten. En terwijl de stoelpoten langzaam wegzakten in de vloer van aarde, die allengs zacht van de regen werd, vertrouwden zij elkaar hun beider gemeenschappelijke ontbering en verlangen toe, de intieme dingen, die mannen anders altijd het diepst verbergen.

De oorlog en de liefde waren de vanzelfsprekende onderwerpen van gesprek in dit land, waar de oorlog een eeuwige toestand was, en de vrouwen, de blanke wel te verstaan, zeldzaam en jonge meisjes geheel onbekend waren.

De meesten hadden een Javaanse huishoudster, die langzamerhand een zwaar blok aan het been werd om mee te slepen; enkelen waren zo gelukkig een Japanse te hebben, zij waren goed af. Die glimlachende wezentjes schiepen orde en gezelligheid in de hut, zorgden voortreffelijk voor de kleding en het voedsel van den blanken man en waren voor alles paraat. Ze bezaten rust en kalmte, maar hun eeuwige glimlach, hun placiditeit, hun onveranderlijke gelijkmoedigheid kon iemand wel eens langzamerhand op de zenuwen werken. Heel anders waren de jonge Atjehse vrouwen, die enkelen dezer eenzame officieren tot zich hadden genomen — in de hoop door hen de moeilijke taal en het Atjehse gewoonterecht te leren kennen. Zij waren niet zelden mooi, van een slank en langbenig type, dat nog meer werd geflatteerd door de lange, zwarte broek, welke met zware zilveren ringen boven de enkel sloot. Het haar droegen zij in een elegante wrong links op de kruin. Hun handen en voeten waren klein en smal, hun houding rank en fier; over de ene schouder hing in een fraai gekleurde zijden doek een zilveren sleutelbos, die koket op de borst van hun donkerkleurig, diep roodbruin of violet zijden jakje hing. Het waren hartstochtelijke naturen, die heel goed

verliefd konden worden op de blanke ongelovigen, die de vijanden van hun land waren, maar zij vergaten dit daarom niet, en hun fanatieke landslieden en bloedverwanten nog minder. Deze jonge vrouwen konden gemakkelijk de heldinnen van een echte tragedie van klassieke aard worden. Het conflict tussen liefde en patriottisme werd bij wijlen acuut, leidde nu en dan tot situaties, waarbij de klewang van een vader of broer de knoop op bloedende en definitieve wijze doorhakte.

Wanneer Dr. Esrom niet op bivakbezoek of met den kapitein op een meer uitgebreide expeditie was, viel de tijd soms wel eens wat lang binnen de sterk begrensde wereld achter het prikkeldraad. Er zat dan in werkelijkheid niets anders op dan maar te lezen en te studeren. En hij bestudeerde de chirurgie met hartstocht; werkte zich door dikke handboeken en door de massa's medische tijdschriften heen, die door middel van de leesgezelschappen zelfs de meest geïsoleerde posten bereikten. Hij eigende zich gedurende deze jaren een belangrijke theoretische, chirurgische kennis toe, waarvan het meeste wel werd vergeten, maar die toch een bezinksel in het gemoed achter liet, dat later vruchtbaar bleek te zijn, toen hij weer chirurgisch „materiaal" kreeg om mee te werken, zoals men het zo fraai uitdrukt.

Gedurende zijn laatste Atjehjaar werd hij als reizend chirurg gebruikt. Zijn standplaats was een klein fort, dat tussen twee vrij grote garnizoensplaatsen met grote hospitalen lag. Daar er aan geen dezer een chirurg was verbonden, werd het een vaste gewoonte om er Dr. Esrom bij te roepen, wanneer er een operatie te doen viel. Dat was niet oninteressant, en deze voortdurende, lange reizen door het land stimuleerden hem en hielden hem fris van geest. Het is zoals bekend, niet altijd spannend om in de oorlog te zijn, er „gaat soms een hele tijd tussen de borrels" voorbij, zoals men zegt, en wanneer men slechts nu en dan door de gebeurtenissen tot de hoogste vorm van geestelijke inspanning wordt opgezweept, hebben de lange, dode pauzes een dikwijls bijzonder afstompende invloed.

Het gelukte Dr. Esrom echter toch om zich gedurende deze Atjehjaren een zekere naam als een bruikbaar chirurg onder de officieren van gezondheid te verwerven, en door die naam oogste hij later op Java niet dertig- of veertig-, maar honderdvoudig.

D E   B E R G E N

Toen alle geconcentreerde tegenstand in het eigenlijke Atjeh — dat wil zeggen in de bredere of smallere kuststrook — was gebroken, begon het Nederlandse opperkommando zijn opmerkzaamheid op het tot dusver geheel onbekende centrale bergland te richten. Dit werd door een ander volk — de Gajo's — bewoond, die nauw verwant zijn met de Zuidelijk wonende Bataks; een geïsoleerd, primitiever volk, dat van zijn moeilijk toegankelijke hoogvlakten en rivierdalen slechts zelden omlaag naar de kust kwam. Steeds duidelijker bleek, dat het noodzakelijk zou zijn ook hen tot onderwerping te dwingen; de Atjehse guerillabenden, waarop als op zeldzaam en kostbaar wild werd gejaagd, — zochten, wanneer hun positie in het laagland onhoudbaar werd, altijd hun toevlucht bij de Gajo's, hun bloedverwanten en geloofsgenoten.

In dit onbekende, wegenloze hooggebergte, met oerwoud bedekt, en met zijn labyrinthen van rivierdalen, waren de bendeleiders veilig voor elke vervolging en konden zij op hun gemak hun troepen reorganiseren, ze provianderen, en misschien zelfs nog nieuwe recruten werven ook. Ook de Gajo's waren mohammedanen, en het was immers de „heilige oorlog", die tegen de blanke kafirs werd gevoerd.

Na een paar min of meer gelukte verkenningstochten in de Gajolanden werd besloten een grotere, beslissende actie tegen dit volk te ondernemen, en in 1904 vond de grote veldtocht plaats onder Overste van Daalen, de officier, die het jaar daarop, juist tegelijk met Dr. Esroms aankomst, gouverneur en kommanderend generaal over alle troepen van Atjeh werd.

Deze expeditie, met een mobiele colonne van 250 man uitgevoerd, die intussen wel meer dan eens versterkingen van de kust kreeg, was in zijn soort enig in de krijgsgeschiedenis. Zij is van militair standpunt uitvoerig beschreven — het is echter onbegrijpelijk, dat geen enkele Nederlandse dichter zich van deze onvergelijkelijke stof heeft bediend; misschien is de tijd nog niet rijp, velen der deelnemers leven nog, en misschien zijn het de doden alleen maar die bezongen kunnen worden.

Het enige wapen van de troep was een Mannlicher karabijn zonder bajonet en de marechaussee-klewang, de korte, brede, licht gebogen sabel met een gevest, dat door een brede beugel werd beschermd. Geen artillerie of cavallerie, geen springstoffen, geen handgranaten of machinegeweren. Geen voertuigen van enigerlei aard. De ganse tros der colonne werd op mensenruggen vervoerd, voor het overwegende deel door Javaanse veroordeelden — de beroemde „kettingjongens" — of „kettingberen", zoals ze vanwege hun bruine kleren werden genoemd. Tamelijk jonge Javaanse misdadigers, die tot tien, vijftien jaar dwangarbeid waren veroordeeld, werden bij duizenden naar Atjeh gezonden om het leger als dragers te dienen en om het grove werk in de bivaks uit te voeren. Velen hunner behoorden vanzelfsprekend tot het grootste gepeupel, en een strenge discipline en rechtspraak waren noodzakelijk om de orde onder hen te bewaren. Maar niet weinigen, voornamelijk onder de moordenaars, waren in werkelijkheid voortreffelijke kerels, dapper en eerlievend; vele hunner moorden waren moorden uit jalouzie, de voor hen natuurlijke afsluiting van hartstochtelijke liefdesdrama's. Vele ervaren officieren hebben verklaard, dat zonder de kettingjongens de Atjehoorlog nooit tot een gelukkig eind zou zijn gebracht. Dragers waren bij elke troepenbeweging in dit wegenloze bergland een noodzakelijkheid, en de inlandse bevolking was op de meeste plaatsen weinig talrijk en bovendien vijandig gezind. In vele kleine bivaks, waar het den officieren onmogelijk was om Javaanse bedienden te krijgen, werd dikwijls een der kettingjongens als huisboy gehouden. Bij Dr. Esrom liep een tijd lang een moordenaar los in huis — een Javaan van goede familie, op wien hij langzamerhand volkomen ging vertrouwen. Deze maakte alleen wandelingen met de kinderen en droeg op jachtpartijen in de wilder-

nis het geweer achter Dr. Esrom aan. Voor een geweer betaalden de Atjehers niet zelden 1.000 dollars.

Met deze colonne rukte van Daalen de Gajolanden in, nam stormenderhand een twintigtal krachtig versterkte dorpen, doodde meer dan 3.000 personen, waaronder vele vrouwen en kinderen, die in de rijen meevochten; doorkruiste en onderwierp in de loop van minder dan een jaar tijds gans het uitgestrekte, woeste en tot dusver onbekende bergland. De Gajo's streden als helden — elke kleine vesting werd met ongelooflijke hardnekkigheid verdedigd, soms letterlijk tot den laatsten man, de laatste vrouw, het laatste kind. Er was echter geen onderlinge samenwerking tussen hen; ze kwamen elkaar nimmer te hulp; de bevolking van elk dorp wachtte achter haar palissaden kalm de verwoesting van het naburige dorp af. Dat deze krijgstocht met zulk een gering aantal troepen kon worden doorgevoerd, was slechts mogelijk, omdat elke officier, onderofficier en soldaat met de grootste zorg was uitgekozen. Het was voor dit gebruik een oorlogsmachine met een onvergelijkelijk uithoudingsvermogen, zeer geringe pretenties en onvergelijkelijke vaardigheid. Elk der manschappen was niet slechts een held, — maar tegelijkertijd een door en door getrainde, ervaren veteraan. Er namen geen heel jonge mannen aan deze veldtocht deel; geen officier kwam ongewond door het vagevuur. Een luitenant kreeg in de loop van acht maanden twee maal een kogel door de borst; hij overleefde beide kwetsuren, werd in de wildernis behandeld en ging met de colonne verder.

Kort voor Dr. Esrom in Atjeh aan wal stapte, keerde de expeditie zegevierend naar huis terug; alle Gajo-hoofden hadden zich onderworpen, maar het gistte vanzelf nog overal in het land; vele guerilla-benden zwierven er nog rond, voor een deel onder beproefde Atjehse leiding. Er werden twee vaste bivaks gevestigd, en op een dag werd Dr. Esrom naar een dezer, *Takengon,* dat aan een groot bergmeer op de hoogvlakte, ongeveer 4.000 voet boven de zeespiegel ligt, gedetacheerd. Er was geen sprake van, dat vrouwen en kinderen naar dit woeste en ontoegankelijke land konden komen, zodat hij zijn zieke vrouw met twee kleine kinderen in de hoofdstad moest achterlaten, en voor zes maanden alleen de bergen introk.

Het was zijn eerste kennismaking met de tropische en vulkanische bergwereld, die hij later op Java zo goed zou leren kennen en waar hij zich zo merkwaardig goed in thuis zou gaan gevoelen.

Het bivak lag vier dagmarsen van de kust, — de eerste dag nog over het vlakke Atjehse kustland met zijn dorpen en rijstvelden; toen door de brede oerwoudgordel, die de hellingen van het randgebergte bedekte, en op de namiddag van de tweede dag dook hij uit het woud op op een open hoogvlakte, een „blang" noemen de Gajo's haar, met hoog gras en varens, en tot zijn verbazing met verspreide groepen dennebomen — die aan het verre vaderland deden denken; de lucht was hier koel en er waren wijde vergezichten. Het pad, dat zij volgden, was eeuwenlang door de Gajo's gebruikt, wanneer ze met hun tabak en andere geringe en armelijke producten naar de kust trokken en met zout en goedkope ijzerwaren terugkeerden; het slingerde rond de voet van de machtige vulkaan Geureudong, en de vlakte was doorsneden van een menigte diepe kloven, die de kleine bergriviertjes er op hun weg van de berg af naar de Peusanganrivier, die in een grote boog van Laoet Tawar, het bergmeer bij Takengon, naar de Straat van Malakka loopt in hadden geschuurd. De vlakte was feitelijk alleen de helling van de Geureudong.

De eerste nacht kampeerde de kleine troep nog in een bivak, waar een oude Duitser enige geniesoldaten kommandeerde en het bouwen van een grote brug over de Peusanganrivier leidde. Hij was een van die merkwaardige, kolossaal vlijtige en bekwame Germanen, die men overal ter wereld aantreft, en die zich in tegenstelling tot de niet minder talrijke Engelsen en Schotten soms geheel losscheuren van elke verbinding met hun land, hun familie, hun jeugd. Zij schijnen zoals zekere planten geen wortels in de aarde te hebben, zich alleen door de arbeid geestelijk te kunnen voeden. Deze man had zich van een lage rang tot kapitein bij de genie opgewerkt. Hij was ongeveer gedurende een mensenleeftijd lang de bruggenspecialist van Atjeh, bracht zijn leven door met het reizen van de ene onaangename plaats naar een nog ergere de gehele provincie door en het bouwen van bruggen over de zeer onbetrouwbare rivieren. Men was altijd welkom in zijn bivak, en er zeker van er een

grote voorraad goed Duits bier te vinden, die hij verbazend goed gekoeld wist te houden door de flessen in nat zaklinnen te naaien en ze in de tocht tussen de palen, die zijn huis droegen, op te hangen. Een van zijn kettingjongens had tot belangrijkste plicht om er voor te zorgen, dat dit zaklinnen dag en nacht nat bleef, en wee hem, die onder deze aan hem toevertrouwde opdracht in slaap viel. De kapitein werd tenslotte door de Atjehers vermoord, ofschoon hij hun stellig niets dan goeds had gedaan.

De tweede nacht echter kampeerde Dr. Esrom in de wildernis, en dat was zijn eerste nacht in het tropische hoogland. Zij waren nog maar vijf, zeshonderd meter hoog, maar toch was het er zo geheel anders dan op de dampende kustvlakte, dat het was alsof hij naar een andere en koelere streek van de aarde was verhuisd. De tegenstelling is zo treffend, dat twee blanke mensen, die samen in het hoogland zijn opgestegen, elkaar onwillekeurig aankijken en er een zekere glans in hun ogen komt, als zij de eerste liefkozingen van de koele wind op hun wangen voelen. In een ogenblik wordt iemands fysische en psychische gesteldheid er door veranderd. Het is als het toedienen van zuurstof aan een zieke, die voor zijn adem vecht. Men gevoelt zich tegelijkertijd gelukkig en weemoedig — deze atmosfeer herinnert te veel aan de vaderlandse lucht, die vriendelijke en koele, die echter toch altijd nog „bijt". Jarenlang kwam dat gevoel telkens als hij Java's bergland in reed weer bij Dr. Esrom boven, het stompte nimmer af, zelfs niet toen het mogelijk was om het betoverende land per auto in een half uur te bereiken. Hij behield altijd het gevoel, dat hij een dierbare en bekende stem hoorde, die hem een frisse groet uit het land in het Noorden bracht.

Tegenwoordig kan men overal op Java en vermoedelijk ook in vele andere tropische landen zijn week-end gemakkelijk in een ander klimaat doorbrengen. De betekenis, die dit voor de blanke tropenmensen heeft, laat zich moeilijk overschatten — want er is geen twijfel aan, dat het het wisselende weer is — dat het de grote uitersten in temperatuur zijn, die een voorwaarde zijn geweest voor de superioriteit der volken van de gematigde luchtstreken boven alle andere ter wereld. Dat is de basis, de noodzakelijke voorwaarde voor ons overschot aan

energie. Dat is het, dat maakt, dat wij *leven,* terwijl de tropenmens *vegeteert.* En wie weet, welk een invloed het op de bruine en zwarte mensen, die in de tropische laaglanden leven, hebben zal, wanneer de moderne communicatiemiddelen het hen eens in een misschien niet zeer verre toekomst zullen veroorloven om een deel van hun leven in de bergen door te brengen. Misschien zullen zich onvermoede mogelijkheden, die eeuwen lang in hen hebben gesluimerd, ontplooien en werkelijkheid worden; en wie heeft er een vermoeden van, welke zeldzame en onbekende bloemen en vruchten er dan aan deze geheel nieuwe aardbodem, die zo lang heeft braak gelegen, zullen ontspruiten en er op rijpen? Het is toekomstmuziek — zonder twijfel — maar wat vroeger eeuwen kostte, wordt in onze tijd in decennia volbracht, en zij, die thans jong zijn, zullen misschien reeds de blijvende gevolgen zien van de ontwikkeling, die wij nu meemaken, die wij dagelijks om ons heen zien voltrekken, zonder dat wij in staat zijn haar te overschouwen, of iets anders kunnen doen dan van haar resultaten te dromen.

Dr. Esrom ontwaakte gedurende deze eerste koele nacht, die hij in drie jaar tijds voelde, doordat hij stemmen hoorde, en ging rechtovereind in zijn veldbed zitten. Het waren de schildwacht en de sergeant van zijn escorte, die gedempt samen spraken, en de schildwacht wees ijverig over de maanlichte vlakte; hij hoorde het woord „gadjah" meer dan eens — olifanten! — Hij sprong op, liep naar hen toe en snoof onwillekeurig, terwijl ze alle drie in het heldere, stille maanlicht staarden. En daar gingen ze, een grote kudde, misschien wel dertig of veertig van die fabeldieren, ze trokken op slechts enkele passen afstand, snel langs de kleine kampplaats. Het terrein helde, en hun silhouetten tekenden zich scherp en duidelijk tegen de hemel af. Het was duidelijk, dat ze op weg naar een bepaald doel waren; zij liepen in een rechte lijn — zonder afdwalingen, zonder te blijven staan, de beweeglijke slurf heen en weer slingerend, en trokken recht en schuin omhoog — naar alle windhoeken snuffelend, en hij meende hun kolossale oren te kunnen zien bewegen en zich als zeilen naar de wind te zien richten. Geen der drie mensen verroerde zich, of zei een woord. Zij stonden daar als betoverd, terwijl de heersers der hoogvlakte in de nacht voorbijtrokken, vanzelfsprekend en

natuurlijk als een vorstelijk gezelschap over hun domein schrijdend. Ze verdwenen snel tussen de groepen dennebomen, verdwenen als een visioen, als een droom; een droom merkwaardiger, meer buiten de geordende wereld der ervaringen en zintuigen liggend dan welke ook.

Hij zag later nu en dan wilde olifanten, hij zag er één neergeschoten worden, en was zelf ook eens bij het doden van een van deze dieren, — maar de olifant als zodanig — als begrip — was in de toekomst altijd een silhouet tegen een maanlichte hemel, die stil en zorgeloos door een onbekend en geheimzinnig land trok.

De volgende avond sloegen zij hun kamp op bij de diepste der grote kloven, die zij moesten passeren, een 150 meter diepe afgrond in de vlakte, en op de andere kant zag hij een ander schouwspel, dat hij nimmer vergat. Op de uitgestrekte, golvende, zacht hellende vlakte, die in het verdwijnend licht van de zonsondergang eindeloos scheen, graasden honderden, misschien wel duizenden grote dieren; zo ver het oog reikte, waren zij over de grasgroene vlakte verspreid — alleen — en bij twee — drie bij elkaar; zij geleken op de koeien op een wei van een groot landgoed, maar het waren geen koeien, vele hunner droegen machtige geweien, die grote bogen door de lucht beschreven, als de masttoppen van een schip, wanneer er een hoge zee staat, telkens als de dieren de kop ophieven om te snuiven en te luisteren. Het waren kroonherten — de Maleise „sambar" — een op Java schuw en schichtig wild, dat men niet gemakkelijk te zien krijgt. Hier, waar de blanke er nog nimmer op had gejaagd, kon men ze zonder enige voorzorgen, precies zoals de oude *Junghuhn* vertelt van de kudden op de Javaanse hoogvlakten van een honderd jaar geleden, naderen. Weinige jaren later waren de Gajose „blangs" verlaten — geen kudden olifanten doorkruisten ze meer in het licht van de volle maan, en de sambar had zich schuw en eenzaam in de ontoegankelijke wouden teruggetrokken. Elke troep, die over de grote blangs trok, schoot op ze en maakte „dengdeng" van hun vlees.

Dr. Esrom bleef de jaren door echter bij de mening, dat deze nacht en dag de twee rijkste waren, die hij had beleefd; hij had de wilde natuur in ongestoorde rust op haar eigen

grondgebied in twee van haar meest overdadige verschijningsvormen gezien, en dat liet diepere sporen in zijn ziel na dan welke wereldtentoonstelling van menselijke werken ook — ja, misschien zelfs dieper dan enig kunstwerk.

Toen ze op de vierde dag een rivierbedding volgden, die zij vele malen kruisten, vielen er kort voor de middagpauze hoger op de berghelling drie, vier schoten. Zij zagen nergens kogels, en niemand nam er ook notitie van — de sergeant merkte slechts op, dat het vermoedelijk een paar Gajojongens waren, die zich aan het vermaken waren om thuis hun families te kunnen vertellen, dat ze in de oorlog waren geweest. „Main prang", zei hij — „oorlog spelen". Maar toen Dr. Esrom tijdens de middagpauze, eer de nasi en de sardines waren geserveerd, de rivier in ging, tot het water hem tot de borst reikte, zag hij tot zijn grote verbazing, dat het water helemaal rood om hem heen werd. Er was geen twijfel aan, dat de rode kleur van hem afkomstig was. Maar men kon toch niet door een kogel worden getroffen zonder er iets van te merken! Hij trok snel zijn jas uit, en in een mouw er van zat een bloedzuiger, vol en verzadigd van bloed, en aan de binnenkant van zijn bovenarm het kleine, fijne sneedje, dat hun scherpe kaken zo fraai weten te maken. Het bloedde heftig, een adertje was doorgebeten, en het bleek, dat zijn blauwe linnen jas doordenkt was van bloed. Zijn jas was immers op mars permanent drijfnat door de vele rivieren waar zij door moesten waden; op de blauwe stof zagen water en bloed er eender uit, en chemisch beschouwd is het verschil immers in feite ook niet noemenswaardig. Hij had niets bemerkt, maar nu had hij plotseling het gevoel, dat hij wat mat en moe was; een typisch voorbeeld van de macht der suggestie, want hij marcheerde diezelfde dag nog vijftien à twintig kilometer en kwam des avonds in een stortregen en zo gezond en opgewekt en nat als een vis in het water in Takengon aan. Hij meldde zich bij den kapitein, die hem de dokterswoning wees, een bamboehut zonder andere zoldering dan het palmdak, zonder andere vloer dan moeder aarde en met tezamen drie meubelstukken, alle gemaakt van bamboe — een slaapbank, een tafel en een stoel. Als men dan tenminste een staande gasolinelamp en een muizenval niet tot de „meubels" wil rekenen.

De bezetting van het kleine fort — want het was werkelijk iets van een fort met bamboepalissaden er om heen — bestond uit tachtig man van het marechausseecorps met twee Hollandse officieren en vier sergeants. Ze hadden tot taak om een wegenloos berglandschap ter grootte van Seeland, voor een groot deel uit nog geheel onbekend terrein bestaand, af te patrouilleren, te pacificeren, te registreren, in het algemeen orde te brengen onder de daar wonende bevolking. Slechts de bevolking van de naaste dorpen was enigermate betrouwbaar, — zij werd enigszins in toom gehouden door de vrees voor en de nabijheid van de bestraffende macht. De rest van de bevolking in het vijandelijke land wàs vijandelijk, bereid om elke kans die zich bood aan te grijpen om de gehate kafirs schade toe te brengen. Het was noodzakelijk om de gewapende macht zo veel mogelijk en zo vaak mogelijk te tonen, ook in de verste dalen en uithoeken. De tachtig man werd daarom tot het uiterste uitgebuit, er waren praktisch nooit meer dan twintig man tegelijk thuis, en Dr. Esrom bemerkte snel, dat hij als enig aanwezig officier een verantwoordelijkheid op zich moest nemen en dingen moest doen, die zeer ver van zijn ressort lagen. Het verbaasde hem daarom niet, toen de kapitein hem op een dag regelrecht verschillende opdrachten overdroeg, die zeer weinig met de werkzaamheid van een geneesheer hadden te maken. Zijn dienst als officier van gezondheid van het fort begon elke ochtend om zeven uur precies en was normaal om vijf over zeven afgelopen. In de regel waren er helemaal geen zieken. Vrouwen en kinderen waren er niet, en de tachtig jonge, door en door getrainde soldaten hadden geen tijd voor de luxe van het ziek zijn.

„U overwerkt zich hier wat Uw vak betreft, niet, zoals ik het zie, dokter. Zou U het niet aardig vinden om eens een beetje toezicht te houden op de wegwerkers aan de andere kant van Kampang Kebajahan? Ik heb opgemerkt, dat U vast in het zadel zit. Wat zoudt U er van vinden, als U zich daar eens op ongeregelde tijden een keer per dag vertoonde en er op lette, dat zij niet al te veel grappen met de weg uithalen. Heeft U begrip van wegenaanleg, dokter? — U zult in dit verrukkelijke land toch wel zoveel wegen hebben gezien en er overheen zijn gedraafd, dat er iets van is blijven hangen. Laten

we dat hopen. Het voornaamste beginsel voor een bergweg is in twee woorden deze, dat zijn profiel moet afvallen naar de bergwand toe — niet naar de afgrond; als U zich daar maar aan houdt, kan het nooit zo heel gek worden."

„En dan nog de aardappels, — de korporaal-ziekenoppasser is hier hovenier, zoals U misschien ontdekt zult hebben. Ik benoem U tot opperhovenier, en wij verwachten grote dingen van U in de richting van groenten aan de officierstafel.

U heeft de fraaie Sandelwoodhengst gezien, die wij op stal hebben; die hebben de hoge heren in Kota Radja ons op de hals geschoven om langzamerhand het Gajose paardenras mee te verbeteren. Helaas vinden de Gajo's wel, dat hun paarden goed genoeg zijn, zoals ze zijn, zodat „Piet" niets te doen heeft — ook hij leeft net als wij allemaal praktisch in celibaat — maar kijk af en toe eens naar hem, dokter, en troost hem een beetje, zo goed U kan. Hij werd ons gestuurd met zes prachtige Australische Merinorammen, die de stamvaders moeten worden van een groot schapenras hier op de hoogvlakte. Het zijn fraaie dieren, zodat U nog veel plezier van ze kan beleven, dokter."

Dr. Esrom was zo dus op één dag wegenbouwer, hovenier, en paarden- en schapenfokker geworden. Bovendien was hij meteen al van de eerste dag af aan opzichter over de gemeenschappelijke huishouding van de drie officieren geweest. En hij werd nog heel wat anders ook gedurende de avontuurlijke zes maanden, die hij op deze heerlijke plek doorbracht. Visser op het meer en snippenjager op de rijstvelden. Scheepsbouwer en zeilmaker; hij hielp mee aan het construeren van een steenoven, waarin ze baksteen bakten, en wanneer beide officieren weg waren, wat niet zelden geschiedde, was hij de kommandant van het bivak.

Daar de Gajo's natuurlijk precies op de hoogte waren van het aantal soldaten, dat thuis was, werd het fort regelmatig des nachts als Dr. Esrom de eer had het bevel te voeren, beschoten. In de regel een onschuldig genoegen, waar zij niet in werden gestoord, als ze niet al te dichtbij kwamen. Maar op een nacht gebeurde het, toen hij slechts tien man thuis had, wat in de militaire instructies streng verboden was en ook betrekkelijk zelden voorkwam, dat de schoten wat te talrijk wer-

den en van een hinderlijk nabijliggende schuilhoek schenen te komen. Hij was het er met zichzelf niet over eens wat hij zou doen, en ging er toe over om deze kwestie met den enigen blanken onderofficier, die thuis was, te bespreken en die was alleen maar thuis, omdat hij de dag er voor een hevige malaria-aanval had gehad. Hij lag te zweten in de nachtelijke kou; het was daarboven des nachts slechts 5—6°, en hij grijnsde den jongen arts met een wat scheve en sarcastische glimlach toe.

„U moet uitrukken, dokter, en ze verjagen, — anders is het eind, dat ze ons bij ongeluk raken, en dat geeft maar soesah. Als U zes man mee wilt nemen, zal ik proberen om het fort met de vier die van het leger over zijn, te verdedigen."

De toon waarop hij deze woorden zei, noch zijn grijns stond den dokter aan, maar vijf minuten later marcheerde hij met zijn jachtgeweer in de hand en aan het hoofd van de zes marechaussees, wien het scheen te amuseren door een dokter te worden gekommandeerd, over de Peusangrivier. Ze stormden in het duister regelrecht de steile berghelling op in de richting, vanwaar zij meenden, dat de schoten kwamen. Er zweefde hem iets voor de geest van het fantastische van deze onderneming; — er hadden zich misschien ergens dertig, veertig Gajo's verzameld en gesteld, dat die hen opwachtten en hen met de klewang aanvielen, als ze ademloos boven kwamen — —. Maar de moed en het enorme zelfvertrouwen van deze soldaten was besmettelijk en gaf een gevoel van vanzelfsprekende superioriteit in elke denkbare situatie. Hij herinnerde zich, dat de kapitein op een dag aan het ontbijt in de messroom had gezegd, dat hij op zich wilde nemen met vier van deze mannen door heel Atjeh te marcheren, als hij ze zelf mocht uitzoeken.

Hij merkte zelfs op, dat de soldaten eenvoudig niet de moeite namen om zich geluidloos voort te bewegen, een kunst waar zij anders meesters in waren; zij wensten deze vijandelijke schutters dus doodgewoon niet onverwachts te overvallen. En nog binnen vijf minuten klauteren en krabbelen en struikelen in het donker, was het schieten opgehouden, — wat nog over was, waren de stilte en de schaduwen van de nacht. „Soeda lari, Toean Doktor, apa barangkali lebih baik poelang

tidor?" „Zij zijn al weggelopen, dokter, is het niet beter, dat we naar huis gaan en gaan slapen?" Toen zonden ze een paar salvo's op goed geluk af langs de bergwand omhoog — en Dr. Esrom keerde zegevierend na zijn nachtelijke uitval uit de vesting naar huis terug.

De kapitein en de luitenant vermaakten zich niet zo zuinig, toen Dr. Esrom hen van zijn actie vertelde — en hij bleef er over in twijfel, of de kapitein vond, dat hij zich enigszins komiek had gedragen, of dat hij juist had gehandeld. Maar een feit was het, dat de vijand zonder verlies aan een van beide kanten was verdreven, en dat er die nacht ook niet meer werd geschoten; zodat hij in het diepst van zijn hart toch heel tevreden over zichzelf was.

Des ochtends vroeg pagaaide hij in een kleine „djaloer" het meer op, zwom en viste, en nu en dan had hij de bevrediging, dat de Gajo's hoog van de steile bergwanden op hem schoten. Het meer deed aan een Noorse fjord denken. Het was zestien à zeventien kilometer lang en vijf à zes breed, en de hoge bergen rezen op de meeste plaatsen steil en ontoegankelijk uit zijn oppervlak omhoog. In de regel zag hij zelfs niet waar de kogels in het schitterende water terecht kwamen, en hij reageerde niet op hun toenaderingen. Maar op een keer, toen hij de karabijn van een marechaussee bij zich had en enkele gestalten hoog tussen de dennebomen kon onderscheiden, ging hij op zijn buik in de kano liggen, stelde het visier op achthonderd meter, legde omzichtig aan en ledigde de vijf schoten van het magazijn. De gedaanten daarboven verdwenen, en hij viste weer verder, terwijl hij filosofeerde over deze vorm van ochtendgroet, die in deze omgeving zo natuurlijk viel. De Gajo's hadden thuisgekomen, ongetwijfeld gepocht dat ze „oorlog" hadden gemaakt — dat ze schoten hadden gewisseld met de „compagnie", — en in het diepst van zichzelf was ook hij niet geheel vrij van zulke gevoelens. Het verschil tussen Dr. Esrom — zevenentwintig jaar, Deens geneesheer, tamelijk *sophisticated* volgens zijn eigen mening, bewonderaar van Goethe en Shakespeare — en deze vuile en wilde bergbewoners was misschien, als er een juiste vergelijking werd gemaakt, kleiner dan hij wel geneigd zou zijn aan te nemen.

Hij reed elke dag uit en ging dan kijken naar het aanleggen

van de weg. Het was een deel van de grote weg naar de kust, waarvoor van beide kanten af het plan was gemaakt, aan welks uitvoering was begonnen, en dat tien jaar arbeid — gedurende de eerste jaren gedwongen arbeid van de bevolking — millioenen guldens en niet zo weinig bloed zou kosten. Niemand kon er het nut van inzien, — niemand droomde toen nog van snelverkeer in grote stijl. Nu rijdt men in twee, drie uur naar Takengon, langs theeplantages, waar Dr. Esrom die nacht nog de olifanten zag voorbijtrekken, en waar het kroonwild graasde.

Er waren een paar honderd Gajo's die de rotsen met houweel en schop bewerkten; zij waren doorgaans niet in een goed humeur; zij werden tot dit werk bevolen, kregen er geen betaling voor, het waren herendiensten, te beschouwen als een deel van hun belastingen. Zij werden bewaakt door vier marechaussees, slechts bewapend met de klewang. Het was te riskant om moderne karabijnen te vertonen, die waren een zeer kostbare waar voor deze onnozele zielen. Het zou misschien niet overdreven zijn te zeggen, dat de „djahats" het minstens evenzeer op de wapens van de Hollanders voorzien hadden als op hun leven. Dr. Esrom kreeg dan ook het dringend bevel van den kapitein om zijn schietwapen niet ter wegeninspectie mee te nemen. „Het is doodgewoon levensgevaarlijk; — als U er iets voor voelt, kunt U Uw klewang meenemen, dat moet U zelf weten, maar het veiligst is alleen maar een rijzweep."

In het begin gevoelde Dr. Esrom zich verre van veilig tussen deze scharen Gajo's; — hij bleef op zijn paard zitten. Maar al heel spoedig liep hij tussen hen rond, ja, ging zelfs met de rug naar deze mensen gewend — onder wie velen door de Nederlandse wapenen familieleden hadden verloren, en die allen uitsluitend werkten, omdat een overmacht hen er toe dwong — op een rotsblok zitten. Men kan praktisch overàl aan wennen. De bevolking van de dorpen, die het dichtst bij het bivak lagen, was over het algemeen langzamerhand enigermate betrouwbaar geworden, en de meer aanzienlijken maakten niet zelden een vriendschappelijke visite. Op een dag, dat enkelen hunner op de namiddagthee waren — alle drie officieren waren thuis —, liet de kapitein een grammofoon, die hij juist had aangekregen, in een aangrenzende kamer spelen. Geen Ga-

jo's had ooit iets van deze uitvinding gezien of gehoord. Zij spitsten de oren, luisterden, keken naar alle kanten om zich heen, — maar de officieren deden alsof zij niets bemerkten. De Gajo's werden steeds onrustiger, maar waren te hoffelijk om iets te zeggen, nu de blanken niets van deze geestenmuziek schenen te horen. Toen liep de luitenant de kamer binnen om sigaren voor hen te halen en zette een plaat met een lachdialoog tussen twee Engelse komieken op. Nu steeg de onrust — ze stonden op en staarden ontzet het vertrek in, waaruit deze lachsalvo's kwamen, en toen tenslotte beide stemmen in een volslagen lachkramp oversloegen, terwijl de drie officieren er nog steeds doodernstig bij zaten en niets schenen te horen, werd het ze te veel. Dit moesten geesten zijn, die het speciaal op hen voorzien hadden, en plotseling stortten ze zich de deur uit, en renden naar huis — weg van de tovenarij der blanken. Het was een „practical joke", en hij getuigde misschien wel niet van te beste smaak; de kapitein schaamde zich na afloop een beetje, — maar ze lachten alle drie tot ze er tranen van in de ogen kregen, — precies *amusant* was het leven in Takengon nu immers alle dagen niet.

Een voorbeeld van het feit, hoeveel de mensen op elkaar gelijken — of ze nu geboren Parijzenaars zijn of nog nooit buiten een rivierdal van Centraal-Sumatra zijn geweest — kreeg Dr. Esrom op een ochtend toen hij op de brug over de Peusanganrivier stond en de Gajovrouwen de was zag doen en zich in de rivier baden. Hij en een paar jonge Gajo's, zonen van een hoofd, die zich, beiden in hun schoonste tooi, bij hem aansloten, beschouwden samen de vrouwen enige tijd, die om de waarheid te zeggen niet aan enig hem bekend schoonheidsideaal beantwoordden. Zelfs de jònge Gajo-vrouwen zijn buitengewoon lelijk, klein, kortbenig en tonvormig. Een van de beide jonge viveurs maakte een handgebaar naar zijn vrouwelijke stamverwanten en merkte tegen Dr. Esrom als de ene man van de wereld tot den andere op in een Maleis, dat nog slechter was dan dat van den arts: „Veel is er niet aan, aan deze Gajovrouwen — ze zijn werkelijk àl te lelijk; heeft dokter de Atjehse vrouwen in Bireuën wel eens gezien? — Die zijn stellig de moeite waard." Precies wat de een of andere Fransman uit een bergstadje in Auvergne of Bretagne over de Parijse meis-

jes zou kunnen opmerken. Bireuën was een onbetekenend kustplaatsje in Atjeh, — maar het was hun Parijs.

Dr. Esroms leven gedurende de zes maanden, die hij op de hoogvlakte bij Laoet Tawar doorbracht, was zuiver dierlijk. Hij zwom, roeide, jaagde, reed en klauterde in de bergen. Er waren geen kranten, er was geen telefoon, en post kwam er om de zes weken. Hij was zo ver van „the madding crowd", dat hij nog maar vluchtig de stapels kranten inkeek, die de kapitein om de zes weken kreeg toegezonden. De onafgebroken lichamelijke activiteit gedurende twaalf uren van de dag gaf een voortreffelijke eetlust en een diepe, droomloze slaap, die dikwijls niet eens werd gestoord door de nachtelijke beschietingen. Hij voelde zich wonderbaarlijk wel te moede, zoals een gezond roofdier zich in een streek moet gevoelen, waar wild en water in overvloed is. Zijn longen en hart en spieren fungeerden in de zuivere, koele berglucht als nimmer te voren. De grote wereld en al haar problemen, ja, zelfs alle problemen in het algemeen, waren op zulk een afstand gekomen, dat ze alle betekenis schenen verloren te hebben, — dit was het leven in zijn simpelste, meest bevredigende vorm, in de meest feitelijke zin autarkisch. Hij begon er over te denken zijn gezin over te laten komen en had al een verzoek tot den gouverneur gericht om gedurende de rest van zijn Atjehtijd op de hoogvlakte te mogen blijven, toen op een dag onverwacht een colonne van de kust in Takengon aankwam, en daarmee zijn aflosser — en tegelijkertijd aflossing voor twintig van de tachtig man bezetting.

Toen de beslissing was gevallen, werd Dr. Esrom door een even groot ongeduld om weg te komen en naar de wereld en het andere geslacht terug te keren, overvallen als dat, welk de soldaten verteerde. De vrouwen van deze — of het nu wettige echtgenoten waren wier huwelijk in de kerk was ingezegend of minder plechtige verbintenissen, hadden deze zes maanden evenals Dr. Esroms vrouw in de hoofdstad doorgebracht, — blootgesteld aan alle verleidingen, waar loslopende, eenzame personen dezer kunne altijd door bedreigd worden. En de marechaussees hadden geen rotsvast geloof in hun weerstandsvermogen tegenover deze aanvallen van den duivel. Er had zich dan ook reeds in de anderhalf jaar, dat het fort van Takengon bestond, de traditie gevormd om de mars naar huis,

naar de kust, waar de trein liep, in geforceerd tempo te volbrengen; het record werd voortdurend verbeterd, en Dr. Esrom verklaarde zich volkomen accoord met den sergeant, dat ze ditmaal zouden proberen een werkelijk record te slaan, dat het een poos lang zou weten uit te houden. Ze marcheerden om zes uur 's ochtends de palissadepoort uit, — werden het er tegen zonsondergang na een algemene krijgsraad, waar ook de gewone soldaten aan deelnamen, over eens, dat er geen aanleiding was om een kamp op te slaan en te gaan slapen, — waarom tijd te verspillen met iets zo nutteloos? Ze marcheerden om twaalf uur des middags van de volgende dag het bivak van Bireuën in na honderdtwintig kilometer in precies dertig uur te hebben afgelegd — en Dr. Esrom had het gevoel, dat hij een mars-automaat was geworden, een opgetrokken uurwerk, dat net als een echte Bornholmer een week lang kon lopen. En zij genoten de voldoening, dat het record, dat zij met achttien uur hadden geslagen, werkelijk lang bleef bestaan, eer het de weg van alle records ging.

Een nieuw bewijs van de aantrekkingskracht van de vrouw.

Het doel van deze losse schilderingen is niet geweest om het leven van den jongen Deensen arts in deze streken in de een of andere volgorde te volgen — noch chronologisch noch ook maar bij benadering volledig. Hij beleefde vele dingen, bevond zich in vele situaties, die niet geheel alledaags waren. Hij werd echter nimmer gewond en meldde zich gedurende die drie jaar niet één enkele dag ziek. Het paste bij hem, dit leven — het had een invloed als een geestelijk tonicum op hem — zodat hij grote reserves opspaarde, die hij later goed kon gebruiken, — en dat was niet zo merkwaardig, van een geestelijk standpunt bezien lagen zijn krachten daar in vele opzichten braak. Hij moest wel beslissingen nemen, kiezen en handelen, maar over het geheel stond hij onder bevel, en de keus was altijd eenvoudig en duidelijk. Hij ontdekte snel, dat het hem gemakkelijk viel om een troep te volgen, onverschillig hoe snel en hoe zij marcheerde; dat het een eenvoudige zaak was om aan kogels en hinderlagen bloot gesteld te zijn, door buiten hun oevers getreden rivieren te waden en met een klein open bootje door de branding te varen, als men een deel was van een corps, groot of

klein, — maar hij behield altijd een knagende twijfel aan zijn standvastigheid alleen en in het donker. Reeds als tienjarig joggie in zijn geboortestad had hij zichzelf gedwongen om langs het oude kerkhof te gaan, als hij 's avonds laat naar huis moest, ofschoon er een gemakkelijker weg was door verlichte straten; en later liep hij als vijftien, zestienjarige kostschooljongen door het zwarte, winterse bos met zijn schaduwen en wonderlijke geluiden naar het kleine stadje, terwijl zijn hart bonsde, en hij elk ogenblik de adem inhield, in spanning luisterend naar voetstappen, die nimmer nader kwamen. Hij was bang, maar gevoelde toch een eigenaardige, sidderende vreugde door dit te doen, door het duister alleen te trotseren.

In Goenoeng Daya stond hij op een nacht tegen drieën op, — kleedde zich met de uiterste voorzichtigheid aan om vrouw en kinderen niet te wekken, nam zijn jachtgeweer mee en sloop het huis uit, kroop door het prikkeldraad zonder door de schildwacht te worden gezien, liep door het Atjehse dorp, waar alles donker en uitgestorven was, en volgde toen de loop van de bergbeek omhoog tussen de bergen. Hij had besloten, dat hij een uur gaans de bergen zou intrekken, dan ergens een uur lang zou gaan zitten en tegen zonsopgang weer thuis zou zijn. Hij was intussen zeven-, achtentwintig jaar geworden, maar er was geen verschil tussen de gevoelens van de tienjarige, die de lange, lage kerkhofmuur passeerde, of de zestienjarige op zijn nachtelijke wandelingen door het bos, en die, waar de reeds militair geoefende, jonge arts van vervuld was, toen hij snel het smalle, slingerende voetpad bergopwaarts door het Atjehse rivierdal volgde. Het gevaar was waarschijnlijk niet groot, maar er *was* toch een mogelijkheid van een ontmoeting met vijandelijke Atjehers of een tijger of panter. Hij bracht het programma nauwgezet ten uitvoer. Zat een uur lang op een grote steen in de beek, die hij kende, op een plek, waar het dal zich enigszins verwijdde en een kleine vlakte vormde, aan wier andere einde enkele Atjehse huizen lagen. Hier was hij soms samen met onderluitenant Müller geweest, voor het licht werd, en hadden ze op de wilde zwijnen gewacht. Maar het was wat anders om alleen te wachten. Iets fundamenteel verschillends. De duisternis was dichter, dreigender, — de ultraviolette stralen van de vriendschap, of slechts van de ka-

meraadschap, die ogenblikkelijk uitgezonden worden wanneer maar twee mannen schouder aan schouder in de nacht zitten, drongen er niet in door. Hij wachtte, en hij kwam samen met het eerste daglicht terug — en niemand, ook zijn vrouw niet, kwam iets van die nachtelijke escapade te weten. Zij veranderde niets, deed toe noch af — hij moest gedurende de rest van zijn leven voortdurend nu en dan in het donker opstaan en zichzelf telkens opnieuw overwinnen. Men is, zoals men is, men verandert niet. Men wordt verstandiger noch dapperder, noch wijzer. Men moet voortdurend al zijn slagen weer opnieuw leveren. De vraag is, of men ze wint of verliest.

In Goenoeng Daya en het fort Telong beleefde Dr. Esrom onder vele andere dingen twee zeer dramatische situaties, waarover in het volgende hoofdstuk uitvoeriger zal worden verhaald. Goenoeng Daya en fort Telong zullen evenmin als Kotta Loempoer op de kaart van Atjeh te vinden zijn, noch op de nieuwe, noch op de oude met de grote witte vlakken en kapitein van Steenberghe heeft geen enkele relatie met welken officier van het Nederlands-Indische leger dan ook. Het ene verhaal handelt over de enige keer, dat Dr. Esrom in zijn leven koelbloedige, volkomen hartstochtloze, menselijke boosaardigheid ontmoette, weliswaar iets zeer zeldzaams, het andere verhaalt van droogte en overstroming, van kerstbomen en een conflict tussen twee plichten in Dr. Esroms gemoed, en hij kwam nimmer te weten, noch van zichzelf noch van anderen, of hij had verloren of gewonnen.

D E K A P I T E I N

De horenblazer bij de hoofdwacht van Goenoeng Daya stond op het open plein voor het wachtgebouw en blies het signaal voor het avondziekenrapport, en iedereen, die het hoorde, dat wil zeggen de bevolking van het bivak, zong onwillekeurig zacht voor zich heen de tekst mee, die de soldaten er in de loop der tijden op hadden gemaakt, — hij was, zoals zo vaak, van die aard, dat hij gedrukt geen streling voor het oog is.

Al wat rot is — al wat kapot is
voor den dòòòòòkter — —

Het gelukte haast nimmer den inlandsen muzikanten zuiver te leren blazen op de militaire trompet, die van rood koper was en zonder knoppen. Het was lang voor de jazztijd met zijn saxofoons en andere nieuwere jammerinstrumenten, maar velen der brave horenblazers waren zonder het te weten, op veel van wat ons overlevenden nog te wachten stond al vooruitgelopen. In een groot garnizoen op Java had een muzikale bataillonskommandant de gewoonte om studerende horenblazers een verlaten zijweg buiten de stad op te sturen om zich te oefenen; en er wordt verhaald, dat, toen de nietsvermoedende regimentschef en diens adjudant op een ochtendrijtoer een hoek omsloegen zij regelrecht in de tyfoon verzeilden, die werd verwekt door negen leerlinghorenblazers, welke zich tegelijkertijd, elk op hun eigen signaal oefenden. Dit was zelfs voor het beproefde strijdros van den overste te veel, en „dat muisje kreeg een staartje", zoals de Hollanders zeggen. Niet voor niets sprak Homerus van „het vreselijke koper".

Als om de superioriteit der natuur over de armzalige kunstjes der mensen te demonstreren, weerklonk het dokterssignaal vlak nadat het door den horenblazer was herhaald, in zuivere fluittonen. Het was de „béo" van den onderluitenant (een zwarte, op een kraai gelijkende vogel, die spreekt en fluit), die elke ochtend en avond op deze wijze de officiële muziek corrigeerde. Hij kende alle signalen van de reveille af tot „de lichten uit", en valse tonen kwamen er niet in voor. Telkens als hij een signaal had nagefloten, barstte hij in een mefistofelisch gelach uit, dat ongelooflijk irriterend op den horenblazer werkte, daarentegen zeer opwekkend op het humeur van alle andere bewoners van het bivak.

Dr. Esrom en de onderluitenant, een al wat ouder wordende Duitser, stonden voor een open koepelpaviljoentje, dat uitzicht had op zee en als de officiersclub van het bivak fungeerde; ze telde vier leden — de kapitein, de dokter, de onderluitenant en ten slotte nog de half-caste douaneambtenaar van de haven, die honoris causa lid was. Ze stonden naar de orang-oetang van het bivak te kijken, die op de grond aan de voet van zijn paal in het zand zat te schrijven. Hij woonde in een kist op de top van de hoge paal, en was vastgemaakt aan een ring, die langs de paal op en neer kon glijden. Het was een vijf-, zesjarige aap, nog niet geheel volwassen, maar toch een groot en sterk beest, veel sterker dan een volwassen man. Vlak buiten het gebied dat zijn lijn bestreek stonden alle honden van het bivak hem in een halve maan met hartstocht en overtuiging uit te schelden.

Hij zat zoals gezegd op zijn hurken zo ver als de lijn reikte, van de paal af, en geen beweging, geen gelaatstrek, nog niet het trillen van een ooglid verried, dat hij enig vermoeden had van het bestaan der blaffende hondebeesten. Hij zat volkomen stil, als het ware in de kooi van zijn eigen gedachten, en schreef met zijn wijsvinger in het zand. En er is niets godslasterlijks in, dat de dokter onwillekeurig aan een beroemde ets van Rembrandt dacht, waarop men een mensenzoon in het zand ziet schrijven.

Van het stil-zijn van een groot dier kan een roerloosheid, een innerlijke, plechtige rust uitgaan, welke het een waardigheid verleent en het tot een adel verheft, als de mens zelden bereikt.

Dat de orang-oetang intussen ondanks de geestelijke barrière, die hij om zich heen had opgeworpen, toch geenszins de voeling met zijn omgeving had verloren, bewees hij plotseling. Een van de blaffende beesten, een grote, gele, pas volwassen jonge hond, kwam in zijn verontwaardiging over het feit, dat zulke schepselen als deze mensapen bestònden, enkele centimeters te dicht bij. Een enorme lange, gespierde arm, met lange slierten roodbruin haar, schoot als een toebijtende slang uit; vingers als schroeven grepen de verblufte en jankende hond bij zijn nekvel, en langzaam klauterde de orang-oetang met zijn buit de paal op, nam waardig in zijn kist plaats en liet toen de ontzette hond van deze hoogte naar beneden vallen, liet hem los met een gebaar van zwijgende en geblazeerde verachting, welke geen toneelspeler hem had kunnen nadoen.

Het was een belachelijk gezicht, en ofschoon het zich op gezette tijden herhaalde, lachte het hele bivak, — de soldaten, die halfnaakt rondslenterden, en hun vrouwen, die de was deden in de kleine bergbeek, die zich vlak buiten het prikkeldraad in zee stortte; het hoongelach van de beo mengde zich met het gesnater van de tamme neushorenvogel, en de dokter en de onderluitenant moesten ook lachen, ofschoon geen van beiden zich opgewekt voelde. Onderluitenant Müller, een baardige veteraan van vijfenveertig jaar, was een van die Duitsers van de oude school, die de eeuwen door en de hele wereld over in huurlegers hebben gediend. De soort was vermoedelijk niet zeer veranderd, sinds de eerste Germaanse centurio's in de legioenen van Rome opdoken. Eerste-klasse soldaten, wat serviel misschien tegenover hun superieuren en wat hard en veeleisend tegenover hun ondergeschikten, maar als onderofficieren behorend tot het onvermoeibare, ordelijke, minutieus gedisciplineerde type, dat de ruggegraad van een leger uitmaakt. In de letterlijkste betekenis des woords maken ze het sterker. Onderluitenant Müller had twaalf jaar op Madagascar en in Tonkin in het vreemdelingenlegioen gediend, daarna had hij zich laten aanwerven voor het Nederlandse koloniale leger, had zich door alle onderofficiersrangen opgewerkt tot de hoogste en had in Atjeh naam gemaakt. Hij had juist een geweldige uitbrander van den nieuwen kapitein gekregen en barstte haast van woede. De dokter wandelde langzaam naar de ziekenbarak

en dacht aan zijn vrouw, de enige blanke vrouw in Goenoeng Daya, die nu hun tweede kind verwachtte en in deze positie betrekkelijk alleen was, zo eenzaam als een vrouw maar kon zijn, duizenden mijlen van haar familie en vrienden en honderden kilometers van de naaste blanke vrouw vandaan. Hij was jong, en had nog maar weinig ervaring; het beklemde hem, er aan te denken, dat zij gedurende de laatste tijd zekere symptomen had vertoond, die een moeilijke en gevaarlijke bevalling voorspelden. De gebeurtenis kon elke dag plaats vinden, en hij voelde zich op een heel andere wijze alleen en kleintjes onder de last der verantwoording, dan wanneer hij ernstige ziekten bij vreemden of ernstig gewonde soldaten van zijn eigen kennis en ervaring uit moest behandelen. Wanneer voor een arts het ogenblik van handelen is gekomen, wanneer men geen keus meer heeft, maar plotseling en op beslissende wijze in het lot van een medemens moet ingrijpen, is elk priveegevoel uit den boze en moet met geweld onderdrukt worden. De arts opereert het best en zekerst, en hij beoordeelt een geval het meest juist, wanneer leven en dood van de patiënt, zijn gehele lot, hem in werkelijkheid zo onverschillig laat als dat van Hecuba.

Hij had reeds gedurende de slapeloze, nachtelijke uren van de laatste weken en op eindeloze, eenzame wandelingen heen en weer over het beperkte grondgebied, hetwelk de nabijheid van den vijand hem overliet, alle complicaties, die zich bij zulk een bevalling konden voordoen, van alle kanten in ogenschouw genomen.

Hij was de techniek van alle operaties, waar hij eventueel toe zou kunnen moeten overgaan, tientallen keren nagegaan; hij wist, dat hij elke handgreep op zijn duimpje kende, — theoretisch wel te verstaan, — zijn praktijk en ervaring waren nog veel te klein en onbelangrijk.

Geen enkele arts wordt ooit zo ervaren, d.w.z. dat hij zoveel zieke mensen heeft gezien en zelfstandig onderzocht en behandeld, dat de eindeloze gevariëerdheid der natuur hem niet voortdurend weer tegenover het onverwachte stelt, — de meest ervaren en beproefde oude geneesheer zal de eerste zijn om de waarheid te betuigen van het woord van Hippocrates over ons korte leven en de kunst, die zo eindeloos lang is. En de para-

dox, die hij op dit gebied evenals overal in het leven zal ontmoeten, is, dat wanneer hij zich eindelijk rijp gevoelt, toegerust om alles in zijn vak met de beste en meest moderne wapens te lijf te gaan, hij zal ontdekken, dat de jaren zijn verdwenen, dat hij op de drempel der ouderdom staat; en als hij gedurende de nimmer geëindigde strijd tegen ziekte en het nimmer geëindigde onderzoek van andere mensen zichzelf niet heeft verzuimd te onderzoeken en toetsen, dan zal het hem duidelijk worden, dat hij evenveel of meer aan energie en initiatief heeft verloren, dan hij aan ervaring heeft gewonnen.

Dr. Esrom had slechts een paar Javaanse soldaten met bloedzuigerbeten aan de voeten op het avondziekenrapport, en in zijn kleine „hospitaal" lagen slechts drie patiënten, die daarentegen niet oninteressant waren. Het waren drie Atjehers, die enige dagen in het oerwoud hadden doorgebracht om wilde rubber en hars te verzamelen. Op een nacht was hun vuur uitgegaan; als alle inlanders, die zonder aanvoerder aan zichzelf zijn overgelaten, waren ze ongelooflijk zorgeloos en nalatig — en een tijger nam zijn kans waar, sprong hun kleine kamp binnen, greep een hunner bij de heup en sleepte hem het bos in. De beide anderen ontwaakten door het spektakel, en zonder schietwapens achtervolgden ze den heerser des wouds, vielen hem met hun klewangs aan, en het wonder geschiedde, het gelukte deze twee doldrieste Atjehse dorpsboeren den tijger met het blanke wapen te doden. Zij waren verschrikkelijk toegetakeld, toen ze twee, drie dagen later door landslieden de ziekenzaal van het bivak werden ingedragen: de wonden door roofdierentanden en klauwen gemaakt zijn altijd geïnfecteerd, — een krokodillenbeet is het ergst, — maar zij herstelden alle drie en werden een goede reclame voor Dr. Esroms anders zeer weinig bezochte polikliniek. Zij hielden hun ervaringen gedurende het maandenlange verblijf in het ziekenhuis van de blanke vijanden voor veel belangwekkender dan hun nachtelijke ontmoeting met den tijger in het bos; en hun fantastische verhalen over hoe de blanke dokter vele ponden vlees uit hen had gesneden en hen met honderden steken had dichtgenaaid, terwijl zij sliepen en er niets van bemerkten, en dat hij dit alles had gedaan zonder een druppel bloeds te vergieten, — wat zelfs Shylock als onmogelijk beschouwde, — dit alles wekte in

zodanige mate de nieuwsgierigheid van hun landslieden op, dat zij zelf ook begonnen te komen, terwijl ze hun vrouwen en kinderen echter als proefkonijn voorop stuurden, — als het dan verkeerd ging, was het voor hen tenminste nog niet zò erg.

Wat opgevrolijkt door dit dankbare werk keerde Dr. Esrom naar de „club" terug, waar Müller in het verdwijnende licht van de zonsondergang zat en zich met een fles lauw bier van het bivak troostte, terwijl hij een ontzaglijke zeeschildpad, die te dicht bij de kust was gekomen en nu lui op de lange zachte golven lag te deinen, filosofisch beschouwde, en deze nu en dan zijn wonderlijk klein vogelkopje nieuwsgierig omhoog stak, alsof ook hij van de zonsondergang wilde genieten. Het bier was, zoals gezegd, lauw, wat het altijd was, behalve de eerste twee, drie dagen nadat het stoombootje op bezoek was geweest; dat kwam eens in de veertien dagen en was hun enige verbinding met de buitenwereld. Het bracht telkens een kist ijs mee, dat voor de zieken bestemd was en zich daarom onder de hoede van den dokter bevond. Tot dusver was het een vanzelfsprekendheid geweest, dat de „club" een kleine hoeveelheid flessen in deze kostbare kist mocht zetten, maar een van de eerste daden van den nieuwen kapitein was geweest deze onschuldige gewoonte af te schaffen.

Kapitein van Steenberghe had ook een zekere naam in Atjeh, ja, in het leger. Hij was berucht. Dr. Esrom had in officierskringen verbazingwekkende verhalen gehoord over zijn ongelooflijke vindingrijkheid in het plagen van zijn ondergeschikten en de wijze waarop hij hen het leven ondraaglijk wist te maken — altijd met de wet in de hand. Meer dan een jonge luitenant had — tot wanhoop gedreven — zijn carrière op het spel gezet door hem wegens het inbreuk maken op iemands rechten aan te klagen, en het was telkens met noodlottige gevolgen voor den aanklager geëindigd. Men zei, dat de gouverneur prijs op hem stelde wegens zijn strenge inachtneming van alle voorschriften, en hem de hand boven het hoofd hield. Er werd gefluisterd, dat hij twee maal blootgesteld was geweest aan een poging tot moord van de kant van zijn soldaten — iets zeer bijzonders in het leger. Eens had hij tijdens een gevecht een kogel door zijn helm gekregen, een kogel, die onmogelijk van den vijand kon zijn gekomen; en een

andere keer, toen hij met zijn detachement tiraillerend een steile, met struikgewas begroeide berghelling beklom, was de Hollandse infanterist, die vlak voor hem klauterde, plotseling uitgegleden en een eindje naar beneden gerold, waarbij hij hem bij „ongeluk" met de bajonet in het voorhoofd had getroffen. Dr. Esrom herinnerde zich, welk een diepe indruk het op hem had gemaakt, toen een oudere luitenant, die als een uitstekend officier bekend stond, eens in de club van de hoofdstad had gezegd, dat deze man de enige mens was, die hij ooit had ontmoet, die er behagen in schiep kwaad te doen, anderen schade te berokkenen. Hij deed iemand voor zijn genoegen kwaad. En dat kwam niet uit sadisme voort — het bezat stellig geen sexuele factor; het was eerder het ontaarde plichtsgevoel van een kleingeestige en lage natuur.

Müller zat op zijn snor te kauwen, maar kauwde klaarblijkelijk nog meer op het onrecht, dat hij had geleden; hij zweeg „in alle talen", zoals de Hollanders zeggen. Ook Dr. Esrom voelde geen neiging om te spreken; hij bleef alleen maar zitten, omdat hij er tegen op zag om naar huis te gaan; hij wist, dat hij zijn onrust en twijfel niet voor zijn vrouw zou kunnen verbergen, en hij wist ook, dat zij, die zelf zonder enige vrees was, hetzelfde van hem verwachtte. Onbewust stelde zij altijd — zonder woorden — grote eisen aan zijn karakter. Zij was een geboren persoonlijkheid met een sterk karakter, — en zij begreep nimmer, dat het zijne eerst na een lang en moeilijk proces — van precedent tot precedent — net als de Engelse grondwet — was ontstaan, geschapen en gevormd.

„Wat is er met den kapitein aan de hand, Müller?", vroeg Dr. Esrom na een lang stilzwijgen, toen het al donker was geworden.

„Ik zou 'm wel dood kunnen schieten," barstte de onderluitenant uit. „Ja — lachen Sie nur — ich meine es! En, Donnerwetter, ik doe het ook, als ik hier lang moet blijven."

Wat het was geweest, dat tot de scène tussen den kapitein en Müller aanleiding had gegeven, kwam Dr. Esrom bij deze gelegenheid niet te weten, want eer de onderluitenant nog de tijd had gehad om iets te zeggen, kwam er een ordonnans uit de woning van den kapitein, die vlak tegenover de club lag en aan den dokter de boodschap bracht, dat de kapitein hem

wenste te spreken.

Kapitein van Steenberghe zat aan zijn schrijftafel, en het scherpe, koude licht van de gasolinelamp beitelde als het ware zijn hoofd en bovenlichaam uit de hem omgevende duisternis. Hij was eerder klein dan groot, mager, maar goed gebouwd, en zijn witte uniformjas sloot strak om zijn borst, schouders en hals. De gehele gestalte had iets onaangenaam corrects, wanneer men aan de tijd en de plaats dacht en zich herinnerde, dat Goenoeng Daya slechts een onbelangrijk ontgonnen plekje in de wildernis was; dat wilde zwijnen en apen slechts op honderd passen afstand van dit kantoor ongestoord rondliepen, en dat het spoor van den tijger niet zelden vlak buiten de prikkeldraadversperring was te zien. Dr. Esrom had eens bij het krieken van den dag van zijn slaapkamerraam uit een wild zwijn geschoten.

Zijn hoofd was van een smal, overdreven langschedelig type, en de starre trekken van zijn gezicht deden niet zo weinig aan die van den groten Moltke denken, slechts in veel minder formaat en zonder het licht, de fonkeling der ogen, die dit hoofd de onmiskenbare stempel van het genie verleende. Integendeel, de dunne, bloedloze lippen en de koude, uitdrukkingsloze ogen verrieden kleingeestigheid en eigenzinnigheid. Hij zou een prachtig officierstype hebben kunnen zijn — dacht Dr. Esrom, als men in de lijnen en uitdrukking van het gelaat een aanduiding had kunnen vinden van de eigenschappen, die men bij een jong officier wenst en hoopt te vinden — moed, generositeit, vastbeslotenheid.

„Ik heb U hier laten roepen, dokter, om U mede te delen" — hij sprak alsof hij een order voorlas, en zei inderdaad „mede te delen" — „dat U zich gereed moet maken om mij enige dagen op een patrouilletocht te vergezellen. Ik heb vandaag rapporten gekregen, waaruit blijkt, dat er een kwaadaardige keelziekte, waarschijnlijk diphtherie onder de bevolking van die en die dorpen heerst, en ik beschouw het als mijn plicht om de zaak te onderzoeken. U neemt een ziekenoppasser en de nodige geneesmiddelen mede. Morgenochtend vroeg om zeven uur marcheren we af."

Dr. Esrom was niet in staat om meteen te antwoorden. Als hij later aan dit toneeltje terugdacht, had hij altijd het gevoel,

dat hij in een groot gevaar had verkeerd; dat hij werkelijk zo niet na toe aan moord, dan toch zeker aan lichamelijke geweldpleging op een superieur in oorlogstijd was geweest. Hij moest zich dwingen om zijn ogen van het verstarde gezicht af te wenden, waarin de vissenogen hem uitdrukkingsloos aanstaarden. Hij had het altijd onaangenaam gevonden, nu was het echter plotseling weerzinwekkend geworden, iets duivels, onmenselijks, dat vernietigd moest worden.

„Maar kapitein, U weet net zo goed als ik, hoe het met mijn vrouw is gesteld, — het is me natuurlijk onmogelijk om in deze dagen Goenoeng Daya te verlaten, — dat is volkomen uitgesloten, — je reinste waanzin — het zou immers haast moord met voorbedachte rade op mijn eigen vrouw zijn!"

„Mag ik U verzoeken overdrijving te vermijden, dokter — het gaat hier om onze plichten tegenover de bevolking, die, zoals U weet, altijd voor moeten gaan bij het persoonlijk belang, hoe betreurenswaardig dat ook moge zijn. Dus morgen vroeg om zeven uur. Verder was er niets." Waarop hij opstond, vluchtig groette en het kantoor verliet.

Zo vele gedachten joegen en kruisten door Dr. Esroms hersens, terwijl hij enkele ogenblikken alleen in het kantoor bleef staan, en zo sterk en levendig waren zij, dat het hem was, alsof hij een opgewonden, hartstochtelijke discussie tussen vele mensen, die door elkaar heen schreeuwden, terwijl hij zelf slechts toehoorder was, bijwoonde.

Zou hij den kapitein achterna lopen en hem kort en goed zeggen, dat hij zijn vrouw weigerde te verlaten eer de bevalling had plaats gevonden? Dat was de eenvoudigste oplossing en misschien ook zijn plicht als mens, als man. Maar dat zou directe dienstweigering zijn — en voor een officier in oorlogstijd — hij wist niet, waartoe dit wel zou kunnen leiden, misschien wel tot vele jaren gevangenisstraf, — en bovendien — het *was* immers mogelijk, dat er werkelijk ergens in de bergen een kwaadaardige epidemie heerste, — dat de kinderen stierven als vliegen, hulpeloos en zonder dat van welke kant ook maar een vinger naar hen werd uitgestoken. In zijn hart echter geloofde hij niet aan deze plotselinge diphtherie-epidemie. En stierven er nog in ons tijdperk der techniek niet elk jaar weer in China, in Rusland, in Engels-Indië, in Zuidamerika

millioenen mensen van honger en ellende en ziekten, die gemakkelijk zouden zijn te voorkomen, zonder het minste contact met de moderne medische wetenschap — om niet te spreken van de milliarden, de ongetelde generaties van mensen, die ter wereld waren gekomen, en hadden geleden en waren gestorven, voor er zelfs nog maar een medische wetenschap bestond, die deze naam verdiende.

Maar een jonge vrouw, — zijn echtgenote — lag ziek, haast blind, en wachtte op een onafwendbare gebeurtenis, die acuut levensgevaar meebracht, en waarbij hij kon helpen, waarbij leven en dood van zijn hulp konden afhangen. Haar leven was in zijn hand, zoals het dat overigens in alle opzichten was geweest — zij had haar lot vol vertrouwen aan zijn hoede overgelaten, en hij zou haar nu, nu ze in nood verkeerde koelbloedig verlaten, haar aan de eenzaamheid, de duisternis, het gevaar, dat op de loer lag, en dat zij kende, prijs geven — om een Don-Quichotavontuur te gaan ondernemen, om een fantoom na te gaan jagen.

Elke soldaat moet elk ogenblik bereid zijn om degeen, die hij lief heeft, te verlaten, en alles op te offeren, — jawel, maar hier was zij degeen, die in de loopgraaf stond, in de frontlinie lag, en hij degeen, die deserteerde; neen, het was iets nog veel ingewikkelders, — hem werd gekommandeerd om te deserteren! Moest men altijd — onder alle omstandigheden — aan een bevel gehoorzamen, ook wanneer het dwaas, boosaardig, en misschien leugenachtig was?

Werd hij nu *op de proef gesteld,* — de proefneming waarvan hij had gedroomd, die hem zijn werkelijk wezen zou ontsluieren? Helder aan het daglicht zou brengen, wat en wie hij was? Zijn ware karakter?

Hij vermoedde even weinig als alle jonge lieden, dat men dagelijks op de proef wordt gesteld, bij zijn handelingen van elk ogenblik, maar nog minder, dat iemands karakter ontstaat door de duizenden malen, dàt men op de proef wordt gesteld.

Zijn vrouw lag op een lange ruststoel in het donker — zij haatte het licht, aangezien haar ogen niet meer in staat waren zijn beelden op te nemen. „Wat wilde de kapitein van je?", vroeg ze meteen — de baboe had haar omgaand gerappor-

teerd, dat Toean Dokter bij den kapitein was binnengeroepen. — „Heeft hij weer een boosaardigheidje bedacht?"

„Nee, ditmaal heeft hij zich tot ware grootheid opgewerkt. Hij heeft me een picnic van zes dagen bevolen — te beginnen morgenochtend vroeg om zeven uur. — Hij heeft uitgevonden, dat er ergens onder de inlandse apen diphtherie moet heersen. Maar ik doe het vanzelf niet. Dat zul je toch wel begrijpen?"

Ze lag lang stil in het duister, en hij was blij, dat hij haar gezicht niet kon zien, dat hij slechts haar hand voelde, — en misschien was hij er nog meer over tevreden, dat zij het zijne niet kon zien. Toen zij eindelijk sprak, zei ze iets heel anders, dan hij had verwacht.

„Steek het licht aan en roep Amat — en laat hij je helpen pakken," zei ze. „Natuurlijk ga je mee. Met mij gebeurt er niets." Ze zei het heel rustig als een feit — een afgedane kwestie — iets, wat helemaal de moeite niet waard was om nog woorden aan te verspillen.

„Bedenk, dat het nog wel veertien dagen of langer met mij kan duren. Zo wijs zijn jullie, heren der schepping, nog niet, dat jullie ook maar met enigerlei zekerheid de dag kunt zeggen, waarop een vrouw haar kind zal baren; — is er trouwens iets, wat jullie wel met zekerheid kunt zeggen?

Maar mijn zenuwen kunnen het niet hebben, dat jij hier maar weken lang op je nagels loopt te bijten voor iets, dat baboe en ik best alleen kunnen klaren; en dan het vooruitzicht, dat je voor de krijgsraad zou komen — en misschien doodgeschoten zou worden of opgehangen, — of wat ze in zo'n geval doen."

Ze praatten lang heen en weer — maar ze wisten beiden, dat het inderdaad niets meer dan praten was. De kwestie was afgedaan, in zoverre, dat hij mee op mars zou gaan.

Wat later, toen ze in slaap gevallen was, ging hij naar Müller, die in de andere helft van hun houten huis woonde. Hij zat bij een ouderwetse petroleumlamp in zijn eetkamer aan tafel, gehuld in dikke rookwolken uit een ongelooflijk lange, Duitse Weichselpijp, welks grote porseleinen kop met jachtscenes haast midden in het vertrek stond. Hij was slechts gekleed in een nethemd zonder mouwen en een oude, wijde gebatikte pantalon, waarin zijn magere benen maar heel weinig

ruimte innamen, en hij was bezig met het leggen van een dier ontzaglijk ingewikkelde Duitse patiencespelen, waarbij men verscheidene spellen gebruikt, en die uren duren. Zijn schone, jonge, Atjehse huishoudster zat bescheiden in een hoek weggehurkt en was stil en schuw bezig met een hoop sokken en ondergoed. Zijn haar en snor piekten nog naar alle kanten van opwinding, wat een bijzonder contrast vormde met het verder ontzaglijk huiselijke en vredige interieur.

Dr. Esrom vertelde hem, wat de kapitein — en daarna zijn vrouw — had gezegd.

„Ja — ja," zei de onderluitenant, „die twee weten precies wat ze willen, en ze doen het ook, — en wat doet U, dokter, weet U ook wat U wilt?"

„Ik zal wel mee moeten — ja, wat vind U, verdikkeme, dat zou ik wel eens willen weten; wat zou U doen?"

„Moet ik U dat zeggen, wilt U graag weten, wat ik zou doen? Ik zou natuurlijk meegaan, ik ben soldaat, en dat bent U maar voor de helft, dokter, dat is de zaak. Maar als mijn vrouw wat was overkomen, als ik terugkwam, stak ik hier regelrecht het plein over, begrijpt U — regelrecht — en schoot eerst dien schurk daar aan de overkant neer en dan mijzelf!"

En ofschoon Dr. Esrom sterk twijfelde of hij wel ooit tot iets zo simpels en eenvoudigs in staat zou zijn, hadden de woorden van den ouderen Duitser toch een verbazingwekkend kalmerende uitwerking op hem. De kwestie was, dat hij de eenvoudige waarheid had gesproken. Er was geen spoor van grappigheid aan om dezen braven burger van zichzelf te horen zeggen: „Ik ben soldaat", ofschoon zijn uiterlijk en het milieu waarin hij zich op dat ogenblik bevond zo weinig militair waren als maar denkbaar was. Hij *was* soldaat, en als Dr. Esrom dat al niet eerder had geweten, dan wist hij dat nu. Het was alsof een deur van een walgelijke kooi zich naar het onbegrensde — naar de vrijheid — had geopend.

Hij stond om zeven uur marsvaardig bij de hoofdwacht, waar de beide peletons, die mee zouden gaan, stonden aangetreden en op den kapitein wachtten. Müller was er ook om te vernemen, of er nog een laatste order was voor hem als plaatsvervangend kommandant van het bivak, en hij trok Dr. Esrom wat op zij en poogde hem op zijn eigen wijze wat te troosten.

„U hoeft immers nergens bang voor te zijn, dokter, — Uw echtgenote is immers een jonge en sterke vrouw, die zo'n bevallinkje heus niet al te zwaar opneemt. Ik ben vele keren van mijn leven vroedvrouw geweest, ik heb waarschijnlijk meer kinderen en van meer kleuren ter wereld geholpen dan U, dokter. Ja — U zou het niet aan me zeggen, maar ik kan U wel toevertrouwen, dat ik eens helemaal op mijn eentje een tangverlossing heb gedaan, en dat was nog wel een blank meisje; — het ging grossartig! En bovendien is een van de korporaalsvrouwen een uitstekende doekoen, die ze bij duizenden te voorschijn getoverd heeft — bij duizenden, zeg ik U. U weet wat de Hollanders zeggen: „ „Alles komt hier in de Oost terecht" " — en dat is waar ook. Wij zullen ons wel redden; we mogen alleen maar niet, want ze heeft immers gezegd, dat ze op U wacht, en zij houdt woord ook."

Ze lachten beiden luidkeels, toen de kapitein er aan kwam.

„Het doet mij genoegen, dat de heren zich vermaken."

En toen kwam de oudste sergeant en meldde alles gereed, en de colonne marcheerde het bivak uit, volgde de landweg langs de zee, zo ver deze liep, precies een kilometer; daarop liep men in ganzemars over smalle voetpaadjes langs de loop van een bergbeek, en toen slokten de jungle en de bergen hen op.

Dr. Esrom en zijn vrouw hadden afscheid genomen onder alle tekenen van zorgeloosheid, die bij geen van beiden oprecht waren, en hadden elke zinspeling op het dreigende gevaar vermeden. Maar hij was toch blij, dat hij haar had laten beloven om Müller te laten roepen, als er iets mocht *gebeuren,* dubbel blij nu na Müllers verrassende onthulling van zijn obstetrische ervaringen.

Als een reusachtige slang slingerde de colonne zich langzaam door het woeste en dichtbegroeide berglandschap. Gezien van een vliegmachine uit en van een behoorlijke hoogte moesten ze er hebben uitgezien als een python of een geweldige boa constrictor, die zich bedachtzaam een weg baande door al het groen, waarmee de naakte aarde zich had bedekt, en om scherpe en steile rotsen heengleed en -kronkelde. Ze waadden door de rivier, gleden op de buik of schoven schrijlings over „bruggen", die slechts bestonden uit een dunne, los liggende boomstam, die op een hoogte van tien meter over onstuimige

bergbeken met machtige rotsblokken leidden; zij kwamen door moerasachtige wouden, waar elke struik vol op de loer liggende „patjets" was — een klein soort bloedzuiger, die zich blind in de lucht werpt in de hoop zich ergens in de naakte huid van een mens te kunnen vastbijten. Bijwijlen verdween het pad geheel, en dan moesten ze de bergbeek urenlang stroomopwaarts volgen, tegen de sterke stroom inwadend tussen huizenhoge rotsblokken door, om daarna een paar duizend voet omhoog langs een steile, met dorenstruiken begroeide bergwand op te klauteren, de kam te bereiken en in het volgende dal af te dalen, waar weer een beek liep, die niet van de vorige te onderscheiden was. Bij een van deze kleine riviertjes hielden ze rust om te ontbijten, en Dr. Esrom vermeed het daarbij zorgvuldig om in de buurt van den kapitein te komen; het was hem onmogelijk de weerzin te verbergen die deze man hem inboezemde. Hij hield zich bij zijn Hollandsen korporaal-ziekenoppasser, wat hem, toen ze des avonds in een erbarmelijk, klein Atjehs dorpje in bivak waren gegaan, een terechtwijzing van den kapitein bezorgde. Hij was genoodzaakt om zijn veldbed samen met dezen in het enige bewoonbare huis op te slaan, en de kapitein merkte zo spoedig zij alleen waren op: „U schijnt nog niet te weten, dokter, dat een officier zich niet onder zijn gemene soldaten of zijn onderofficieren mengt. Men kommandeert ze en voert ze aan, maar men encanailleert zich niet met hen. Wilt U zo goed zijn zich dat te herinneren."

Deze terechtwijzing, waar hij ten dele de juistheid van moest erkennen, droeg er niet toe bij om Dr. Esroms goede humeur te verhogen; hij sliep maar weinig en begon de volgende dag zijn braven Hollandsen korporaal en ziekenoppasser de huid vol te schelden — tot diens grote verbazing; dat zou hem misschien een beetje hebben opgelucht, als het niet de sarcastische opmerking van den kapitein had veroorzaakt, dat het hem verheugde te zien, dat zijn woorden in vruchtbare aarde waren gevallen, maar dat men aan de andere kant ook niet moest overdrijven. „De middenweg, mijn waarde dokter, die moeten wij pogen te bewandelen — denk daaraan, en overigens mag een man een weinig persoonlijke tegenslag niet op een ander wreken, en allerminst op zijn ondergeschikten."

De volgende avond kwamen ze in een breder dal met grote

rijstvelden en betrekkelijk welgestelde dorpen. De dichtstbij wonende hoofden kwamen den kapitein hun opwachting maken en werden op besmettelijke ziekten ondervraagd. Neen — geen hunner had ook maar iets van een epidemie horen verluiden. Er waren wel dingen, die niet waren zoals zij behoorden, en de djahats hadden hen de laatste tijd lelijk gebrandschat en verscheidene jonge vrouwen mee naar hun „ladangs" genomen, maar dat waren natuurlijk djahats van een heel andere streek geweest, volkomen onbekende en vreemde mensen, dus hadden deze trouwe vrienden van de „compagnie" er geen vermoeden van waar zij zich ophielden, — in elk geval niet in hun district. Daar de kapitein en alle soldaten wisten, dat deze braven herhaaldelijk in verbinding stonden met den vijand, en hem op alle manieren hielpen en steunden — en daar zij wisten, dat de compagnie dit wist, was dit een kostelijke comedie, die zich elke dag weer in dit grote land afspeelde. Zij ging zeer zeker niet zelden in een tragedie over. Hier was echter in de laatste tijd niets bijzonders gebeurd, — de djahats waren kalmer geworden, nadat de voorganger van den kapitein een flinke opruiming onder hun aanvoerders had gehouden. De comedie werd dus met wederzijdse hoffelijkheid en eerbied ten einde gespeeld. Maar — bijzonder grote ziekelijkheid was er in de streek niet; er waren wel zieken, maar niet meer dan gewoonlijk.

Dr. Esrom dwong zich om naar den kapitein te kijken, — het kostte hem telkens een ontzaglijke inspanning om naar dit gezicht te zien, dat hem met zulk een weerzin vervulde, — maar de kapitein merkte slechts terloops op, dat hem dat verbaasde, aangezien de overloper van den vijand, die hem van de ziekte had verteld, juist ook deze streek had genoemd; maar het was zeker vooral in de districten aan de kust, waar ze de volgende avond zouden aankomen, bijzonder slecht gesteld. Dr. Esrom was er nu haast van overtuigd, dat alles maar verdichtsels waren, en er begon reeds een besluit in hem te rijpen.

Hij sliep die nacht beter, zijn natuurlijk optimisme was onoverwinnelijk, hij kon zich eenvoudig niet voorstellen, dat er thuis in Goenoeng Daya een ongeluk zou zijn geschied, maar toen zij tegen zonsondergang Laboean Penang bereikten, was zijn besluit genomen. Het was een kustplaats, die vroeger van

grote betekenis was geweest als uitvoerhaven van betel en peper; ze lag aan een kleine bocht, die een natuurlijke ankerplaats vormde, en het was nog niet zo lang geleden, of wat oudere mannen herinnerden het zich nog, dat er dikwijls een hele vloot zeilschepen lag, — dat er Nieuw-Engelandschoeners en Arabische dhows, Chinese jonken en Scandinavische barken, in de bocht voor anker lagen en op lading van de beide kostbare waren, van oudsher Atjehs belangrijkste producten, wachtten. De langdurige oorlog had evenals aan zoveel een eind aan deze handel gemaakt. Ook de pelgrims voor Mekka scheepten zich hier in, vòòr de pelgrimstochten geregistreerd en gecontroleerd en het monopolie van de grote stoomvaartmaatschappijen werden.

In de *meunatha* van het dorp werd des avonds een palaver gehouden, minstens een dozijn hoofden was opgekomen. Dr. Esrom was in staat om het onderhoud enigermate te volgen, aangezien het in het Maleis werd gevoerd — de kapitein was niet sterk in het Atjehs. Het zou niet overdreven zijn om te zeggen, dat er gedurende de uren dat dit duurde van de kant der Atjehers nauwelijks één waar woord werd gesproken. Deze hoofden waren tot voor enkele jaren vijanden geweest, hadden jarenlang een verbitterde strijd met de Hollandse soldaten gevoerd, hadden dapper en niet zonder bekwaamheid gestreden, maar het allengs door de superieure taktiek en bewapening der blanken moeten opgeven.

Deze oude edelen spraken den kapitein nu als één man op de meest slaafse wijze naar de mond, hij kwam slechts te weten, wat hun instinct zei, dat hem aangenaam zou zijn. De oogstvooruitzichten, wegenaanleg, irrigatiewerken en de visserij werden alle uitvoerig besproken; alles werd in rozerode kleuren afgeschilderd en van ziekten, van een epidemie, wisten ze niets af, — sinds de cholera van vijf jaar geleden was daar in de streek niet meer zoiets geweest.

Toen de palaver voorbij was, en de laatste der hoofden zich met herhaalde „sembahs" achterwaarts door de deur had teruggetrokken, wendde de kapitein zich tot Dr. Esrom en merkte vluchtig op, dat het — men moest wel zeggen gelukkig — loos alarm scheen geweest te zijn.

„Dan scheiden onze wegen zich hier, dokter. U kunt sergeant

van Deventer en zijn peleton nemen en morgenvroeg naar huis marcheren, — U wordt immers met smart verwacht, als ik het goed heb begrepen. Maar ik wens, dat U voor alle zekerheid via de reeks dorpen marcheert die langs de bovenloop van de Kroeng Poetih liggen, om de gezondheidstoestand ook daar te onderzoeken, dan hebben we gedaan, wat we konden."

Dat zou de terugtocht met minstens twee dagen verlengen, en het was met een sarcastische glimlach, dat hij deze laatste pijl afschoot, deze troef op de achterhand uitspeelde; maar zijn glimlach verstarde toen Dr. Esrom opstond en een kleine redevoering hield, die hij gedurende de laatste, lange dagmars zorgvuldig had voorbereid.

„Ja, U heeft gelijk, kapitein, — het is klaarblijkelijk in alle opzichten *loos* alarm geweest. Mijn echtgenote heeft als officiersvrouw volgens de militaire reglementen precies hetzelfde recht op geneeskundige behandeling als elke soldaat in het leger en veel meer dan welke inlander ook, en ik ben niet van plan om haar dit recht nog langer te onthouden, nu zij, zoals U zeer wel weet, in levensgevaar verkeert. Ik deel U hierbij in mijn eigenschap van hoogste officier van gezondheid in dit district officiëel mede, dat mijn aanwezigheid in Goenoeng Daya zo snel mogelijk en onvoorwaardelijk is vereist. Het is *force majeure*. Ik zal dan ook zo vrij zijn om niet morgenvroeg te vertrekken, maar *nu* over een uur, en niet over land met een grote omweg op jacht naar ziekten, die alleen in Uw wonderlijke fantasie schijnen te bestaan, kapitein, maar over zee. Ik huur hier een Atjehse zeilprauw en vertrek zo spoedig deze zeilree is."

Zijn stem beefde enigszins, het kostte hem voortdurend een ontzaglijke inspanning om zijn zelfbeheersing te bewaren en de kapitein niet de scheldwoorden in het gezicht te slingeren, die letterlijk in zijn hoofd over elkaar struikelden. Maar het gelukte hem.

En hij zag meteen aan het gezicht en de houding van den kapitein, dat hij had gewonnen. De man was niet alleen kleingeestig en boosaardig, maar ook laf. Hij voelde zijn overwinning, voelde zich plotseling de sterke, de man, die optreedt, handelt en zegeviert. En hij voegde er aan toe nog eer de kapitein er zich op had bezonnen hoe hij dezen rebel moest behan-

delen: „Was er verder nog iets van Uw dienst, kapitein?"

„Een enigszins origineel idee, dokter, — ik wil het U niet direct verbieden, maar U begrijpt wel, dat U geheel op eigen verantwoording handelt, en U zult nog nader over deze kwestie vernemen."

Binnen een uur tijds had Dr. Esrom geïnformeerd, wie een „vlerkprauw" van passende grootte bezat, en had hij een „pawang" en vier roeiers gehuurd. Tegen elf uur 's avonds was alles gereed, proviand en water aan boord, en toen ze zouden wegzeilen, kwam een sergeant met vijf zieke soldaten en de order van den kapitein aan den dokter om ze mee te nemen. Ze werden met hun wapens midscheeps gelegd, de vier roeiers zaten vooruit, en Dr. Esrom nam naast de pawang met de revolver in de hand op de achterbank plaats.

Het was in April, de moesson was nog niet doorgedrongen, maar er stond een stevige wind, en niet zo weinig zee, toen ze de kleine bocht uitkwamen en Zuidwaarts langs de rotsachtige kust stevenden. Het was een spannende tocht door de diepe duisternis zonder vuurtoren of iets anders om op te zeilen dan de lichtende branding, waar deze op de talloze scheren en blinde riffen brak. De prauw kon haar grote zeil juist dragen, en terwijl zij door het donker vlogen, voelde Dr. Esrom dit als een grote bevrijding. — „Zo moet een gevangene zich gevoelen, wanneer het hem gelukt uit zijn gevangenis te ontsnappen, en hij weet, dat geen achtervolgers hem meer kunnen inhalen," dacht hij. Hij barstte los in een lied: — „Een zeemansbruid heeft de golven lief"; in een van zijn jongensjaren was het zijn grote eerzucht geweest om dat lied op de harmonica te leren spelen, maar het gelukte hem nimmer, — en „Heb ik mijn boot, mijn zeil en mijn net", en hij zou op dat ogenblik met geen koning ter wereld hebben willen ruilen, benevens brokdelen van andere, oude, Deense zeemansliedjes; de soldaten luisterden met verwondering en veel vrolijkheid naar deze niet zeer muzikale tijdpassering. Hij zong zo vals als een kraai, maar het gaf hem innerlijk een grote voldoening. Van kindsbeen af had hij op het Deense vaarwater gezeild, en hij voelde zich, of hij thuis was. Nu en dan wisselde hij een paar woorden met den pawang wanneer ze brandingen in zicht kregen, en hij streek af en toe een lucifer af, alsof hij zijn

pijp wilde opsteken, maar in werkelijkheid opdat de pawang zou zien, dat hij nog steeds de revolver schietklaar in de hand hield.

Hij bleef gemakkelijk wakker — iets, wat hem anders altijd zeer moeilijk viel, maar in de loop van de nacht daalde zijn stemming sterk, en met vreugde zag hij dan ook het eerste zwakke rood boven de kammen van het hooggebergte in het Oosten. In een ogenblik was het licht, en de pawang verklaarde, dat ze halfweg waren. De wind stak nog wat op in de voormiddag; zij aten hun koude, gekookte rijst met gezouten, gedroogde vis en Spaanse peper. Het werd zeer warm, en enkelen der koortsige soldaten delireerden. Hij was doodmoe, maar had toch het gevoel, dat het hem nog nimmer zo licht om het hart en licht in het hoofd was geweest.

Hij keerde immers als overwinnaar terug; het was *zijn triomftocht*. Hij was degeen, die hier kommandeerde — hij was de aanvoerder, en elk woord uit zijn mond was wet. Zijn revolver beheerste deze wereld. Dit was leven, was handeling; er was vaart, geen vaart ter wille van de vaart, maar met een bepaald, een in hoogste mate ideëel doel voor ogen, die aan deze snelheid betekenis gaf, haar bezielde. Dit was het eenvoudige en duidelijke; hier was geen twijfel van welke aard ook, geen afwegen van voor en tegen. Dit was geluk.

Vlak voor zonsondergang liepen ze in de wind op de kleine pier van Goenoeng Daya aan en lieten de zeilen vallen. De douaneambtenaar stond op de pier, waarop hij altijd zijn avondwandelingetje maakte, en hij had Dr. Esrom door zijn kijker gezien en herkend; hij riep op lange afstand al: „Alles wel hier, — alles in orde, dokter!" Maar dat had hij diep in zijn hart reeds geweten, — er *kon* niets zijn gebeurd — en hij lachte luid, toen hij met zijn oude zelfironie, die nu als een schaduw terugkeerde, den ambtenaar iets over de boot, die Cesar en zijn geluk droeg, toeriep.

Müller, die melancholiek in de koepel bij het lauwe bier had gezeten, kwam hem opgewonden tegemoet: „Um Gotteswillen Doktor — U bent toch niet gedeserteerd." „Ja, dat ben ik nu precies, Müller — maar openlijk — en ik geloof, dat ik hem ditmaal op zijn nummer heb gezet."

En hij vertelde den onderluitenant heel in het kort, wat er

was gebeurd, terwijl hij er zonder het te weten zo de pas in zette, dat de oude padvinder moeite had om hem bij te houden. Müller streek filosofisch langs zijn snor en knikte goedkeurend. — „Nee, daar kan hij U nooit iets voor maken; U stond in Uw recht, maar probeer hier zo gauw mogelijk vandaan te komen, want hij behoort niet tot degenen, die iets vergeten."

Toen Dr. Esrom twee dagen later zijn eerstgeboren zoon in de armen hield, vond er een plotselinge omwenteling in zijn gemoed plaats — een totale herwaardering van alle waarden. Hij had zich zo niet als een held dan toch als een triumfator gevoeld; hij had gedurende deze dagen voortdurend op de hoogste toppen verkeerd, een plechtigheid gevoeld, die hij zelf gerechtigd vond. Hij was immers iemand, die gemarcheerd had, die was opgetreden en die had overwonnen; hij had door het duister en over de onbekende zee gezeild en was met hulp en troost thuisgekomen, had vertrouwen en veiligheid gebracht.

Maar op dat ogenblik verbleekte dit alles en het verdween voor altijd uit zijn hart. Het werd onwerkelijk als een droom, onbeduidend in vergelijking met de rol, die zij had gespeeld. Zij had geleden en gevreesd en gewacht, eenzaam en alleen, terwijl zij het leven hoedde, het werkelijke, het echte, het nieuwe leven.

„We are the musicmakers, we are the dreamers of dreams" — ja — maar zij — de vrouwen — staan tussen ons en 's levens kern, dichter bij het midden der dingen dan het ons ooit gegeven is te komen.

D E   K E R S T B O O M

Het was op de avond van de tweeëntwintigste December in fort Telong, dat op een paar mijl afstand van de mond van de Peusangrivier in de Straat van Malakka op een open, door de zon gebrande, door de wind overruiste vlakte midden tussen de zee en het steile randgebergte, dat de binnenste hoogvlakte van Noordsumatra begrenst, ligt. Bij het woord „fort" moet men zich niet iets van wallen en bastions en loopgraven voorstellen. Het totale vestingwerk van fort Telong bestond slechts uit een dunne prikkeldraadversperring, waar iedereen onderdoor kon kruipen. Zijn veiligheid berustte uitsluitend op de eerbied, die het garnizoen van honderd kleine Ambonese soldaten den Atjehers inboezemde, en op de grote ervaring van den kommandant en zijn beroemdheid als guerillaleider. Zelfs de meest drieste, vijandelijke bendeleiders droomden waarschijnlijk nimmer van een directe aanval op het fort, ofschoon ze dikwijls even goed als de kommandant wisten, dat er maar twintig man thuis was voor de verdediging van vrouwen en kinderen. Zij gaven er de voorkeur aan om vriendelijk geplaatste hinderlagen voor de kleine patrouillerende troepen in het hoge gras te leggen; en bijwijlen vrolijkten zij er zich mee op om des nachts van een eerbiedige afstand op de rijstvelden af op het verlichte „fort" te schieten. Er waren drie officierswoningen, een voor den kapitein, een voor den dokter en een voor den luitenant, die met hun vrouw en kleine kinderen en met vijf sergeants de enige blanken in een omtrek van vele vierkante mijlen waren.

Er was dat jaar een lange en verschrikkelijke droogteperiode geweest, er was in meer dan vijf maanden geen drop-

pel regen gevallen. De putten stonden droog en het fort had gedurende de laatste weken haar dagelijks waterrantsoen in petroleumblikken toegezonden gekregen, die langs de smalsporige veldspoor kwamen, welke op een afstand van een kilometer op een hoge dijk langs het fort liep. Het land was bruin gebrand en barstte in alle richtingen. De kronen van de verwaaide erbarmelijke kokospalmen waren het enige groen in een omtrek van een mijl. De kleine zijrivier van de Peusangan, die in een diep, smal bed langs het fort liep, was al lang uitgedroogd. Boven de bergen had het lang geonweerd en gebliksemd, en zij zagen de wolken samenpakken en voelden hoe de zwoele, hete lucht een last op hun schouders, een gewicht aan hun voeten, werd. Men zat stil in zijn huis van ongeschaafde, ongeschilderde planken en snakte naar adem als een vis op het droge; — de mannen bijna, de vrouwen zo goed als en de kinderen geheel naakt. De muskieten waren de enige actieve levende wezens. De doktersvrouw had juist haar twee kinderen naar bed gebracht — een eenvoudig proces, daar zij ze geen kleren behoefde uit te trekken en ze niet hoefde toe te dekken. De kinderen zagen er uit als verwelkte bloemen; het was haast geheel donker op die namiddag, toen de dokter van zijn avondbezoek aan de ziekenbarak terugkwam en binnentrad; hij trok zijn jas uit en zei, dat de lucht boven de bergen volkomen zwart was, het zou niet lang meer duren, of de regen was er. „Ik geloof niet aan de regen voor ik hem zie," zei zijn vrouw, die fatalist was en misschien de enige, werkelijke heiden in dit mohammedaanse land. „Al dat vuurwerk met donder en bliksem in de verte is maar wat, dat Onze-Lieve-Heer maakt, om ons mee voor de gek te houden."

Het was nu geheel donker, geen geluid was er te horen; de kleine dwerguil, die het anders nimmer moe werd om zijn enig één-lettergrepig woord uh, uh, uh, te herhalen, zweeg ook; en zelfs „Piet van Vliet", die toch twee tonen kon voortbrengen, welke hem zijn Hollandse bijnaam hadden gegeven, en waar hij zich anders heus niet zo om liet bidden, was verstomd. De lucht was zo dik en zwart en heet, dat men het gevoel had alsof men zich in een of ander warm fluïdum bewoog. Geen geluid werd vernomen, ook niet uit de barakken der soldaten; noch de gitaren der mannen noch de falset-

stemmen der vrouwen. — De kinderen lagen verdoofd te bed, de dokter en zijn vrouw zaten op de veranda en staarden niet in, maar *op* het duister en voelden beiden, dat er iets moest geschieden, er moest een explosie, een ontlading komen. Mens en dier hadden de grens van het duldbare bereikt. De horenblazer blies „de lichten uit", en zij hoorden, hoe de wacht werd afgelost. Even daarop liep er een korporaal naar de kommandantswoning en riep enigszins onceremoniëel in het voorbijgaan: „Ada oedjan di goenoeng" (Het regent in de bergen). „Djangan omong kosong!" (Hou je mond met die onzin), riep de dokter woedend .

„Wat zou je van een kerstboom denken," — zei ze plotseling na een lang stilzwijgen, — en het ongelooflijk komieke van de gedachte op zichzelf en nog meer het feit, dat zij degeen was, die haar uitte, deed hem in het donker tevreden glimlachen. Het bracht zijn ineengeschrompelde zenuwen weer tot ontspanning. — — — „Een kerstboom in de hel — dat zou nog eens zinrijk zijn," — voegde ze er even later aan toe, en ze keken beiden onwillekeurig de slaapkamer in, waar de beide kinderen sliepen, naakt als kleine dieren, elk aan een eind van het ontzaglijke bed onder het muskietennet. „Een kerstboom, — natuurlijk zullen we een kerstboom hebben; de kapitein heeft me al vier man voor dekking beloofd, en morgen ga ik naar het strand en haal een tjemaraboom, die doet in elk geval net zoveel aan een spar denken, als het land hier aan Denemarken, en Ingrid zal niet voor de gek gehouden worden."

Ingrid was juist drie jaar geworden, en op die leeftijd houden de ouders hun kinderen al, zonder het te vermoeden, zo voortdurend voor de gek, dat men het niet ook nog opzettelijk behoeft te doen. Toen ze nog even stil naast elkaar hadden gezeten, en de hete duisternis zo mogelijk nog wat dikker was geworden, ging zij bij de kinderen binnen en kwam niet meer terug. De gasolinelamp was op het punt om het op te geven tegen de dichte zwerm van muggen en motten en larongs, die haar omgaven, en welke twee grote gekko's, die elke minuut een door het licht verdoofd slachtoffer verslonden, tevergeefs poogden te reduceren. Enorme neushorenkevers dwarrelden door het duister met een geluid als van vliegmachinetjes, stieten tegen de zwak verlichte plankenwand en vielen op de

grond, waar ze urenlang kokend van woede op hun rug bleven liggen snorren; de foxterrier „Lucas" lag op zijn buik, alle vier poten uitgestrekt — hij had het opgegeven iets van dit klimaat te begrijpen; zelfs wanneer de dokter: „Tikoes, tikoes" (muis) zei, bewoog hij alleen maar even en haast onmerkbaar het staartstompje en blikte hopeloos naar zijn heer op.

De dokter stopte een pijp, maar daar er geen lucifers bij de hand waren, gaf hij dit weer op ook. Hij keek een ogenblik naar de grammofoon, maar die moest opgedraaid worden — ondenkbaar!

Het was doodstil — zelfs de insecten zwegen — een naargeestig onheilzwanger uur in dit land, waarvan de atmosfeer was verzadigd van geluiden van de hitte en de haat. Hij stond moeilijk en heel langzaam op — bij de geringste beweging voelde hij het zweet letterlijk uit alle poriën stromen — en keek de slaapkamer in, waar hij zijn jonge vrouw achter het muskietennet kon onderscheiden. Ze was mooi en dapper — en hij voelde zich voor de hemel weet de hoeveelste maal als een misdadiger, omdat hij haar met zich mee naar deze ongeloof-lijke, deze voor een Deense — een bewoonster van Fünen — volkomen ondenkbare plaats had meegesleept. Zelf was hij een van die Jutlanders, die een onbeperkt aanpassingsvermogen bezitten. In het diepst van zijn hart was hij tevreden met dit leven, — ja, was hij gelukkig. Maar een jonge, mooie vrouw — dat was onvergeeflijk. Hij begreep toen nog niet, dat vele vrouwen — wellicht de meesten — zich gelukkig voelen als zij een man mogen volgen, hoe ver hij ook reist, en hoe onbegrijpelijk zijn wegen ook zijn; maar nog minder, dat hun lust in avontuur slechts door hun moed wordt overtroffen. De moed van een man is in de meeste gevallen het resultaat van een meer of minder gecompliceerd gedachtenproces. De moed van een vrouw houdt nergens rekening mee, — zij zet zonder een spier te vertrekken alles op één kaart; en laat men er maar eens aan denken, wat zij riskeert! Hij glimlachte in het donker, want hij moest denken aan haar absolute vreesloosheid. Zij lachte om de Atjehse kogels zo goed als om de Atjehse tijgers. Zij was, voor zo ver hem bekend, maar voor één ding bang, dat was een muis; en deze kleine, ongevaarlijke diertjes, waar in Telong geen gebrek aan was, waren, hoe onwaarschijnlijk

het ook moge klinken — haar grootste vijanden in het leven in dit woeste en gevaarlijke land.

Slangen en schorpioenen vermaakten haar. Ze vond het vanzelfsprekend om dat soort dodelijke grillen van den Schepper als iets komieks op te vatten. Ze bezat een fatalistische vorm van humor, die als het ware een ondoordringbare geestelijke pantsering vormde. Zij had reeds op jeugdige leeftijd met de gedachte aan de dood afgedaan.

Terwijl de dokter zich half verdoofd ontkleedde, voelde hij opnieuw die noodlotszwangere stilte, die het land in een verstikkende greep had genomen. Het was, alsof de hitte en duisternis een dichtheid hadden bereikt, waarin geen geluiden meer konden groeien. Slechts de gasolinelamp kookte nog stil wat, toen hij haar neerdraaide; hij stak een inlandse nachtlamp aan — een dun eindje pit, dat in een schaaltje met kokosolie hing — en glipte voorzichtig onder het muskietennet, voelde haar hand, die in het donker naar de zijne tastte, dacht hoe nutteloos het zou zijn om te pogen te slapen, en viel toch in slaap, om na een ogenblik, — naar het hem scheen — te horen, dat zijn vrouw hem riep; — ze zat rechtop in bed. „Wat is dat voor een geluid, — hoor je wel?" En er *was* een geluid — een eigenaardig rondscharrelen of sluipen of een heel zacht knetteren ergens buiten in de nacht — of het dichtbij of ver af was, was onmogelijk te zeggen. Ook hij zat overeind, en zij luisterden met de scherpe concentratie, die zij gedurende de jaren in dit land, waar de meeste nieuwe geluiden een gevaar beduidden, hadden geleerd. Een ogenblik was het het geluid van sluipende stappen van vele naakte voeten; toen meenden ze, dat de alang-alang in brand stond, maar er was geen schijnsel van vuur, en alle alang-alang in een omtrek van vele mijlen, was al lang verbrand. Het geluid kwam nader, werd sterker, nu was het ongetwijfeld een geruis — een „ruisen als van bladeren" — maar er was geen „geur van wijn".

Ze zaten hand in hand in het duister in hun bed, zoals zo vele malen daarvoor, wanneer zij door de onbekende en vreemde geluiden van de tropennacht werden gewekt; voelden weer de onveiligheid van het onbekende, het geheel vreemde, het er-niet-thuis-behoren van hun leven. Hoe vele malen was hij niet met tegenzin in het donker opgestaan en had hij met de

revolver in de hand, met een kloppend hart en het zweet op zijn voorhoofd rond het huis geslopen; met tegenzin, want hij was nature geen held, hij moest de onzichtbare, vijandelijke machten van de nacht steeds weer in zijn hart overwinnen; die slag won hij nimmer definitief, de vijand kwam altijd weer opnieuw terug — ongrijpbaar en verschrikkelijk; — maar hij had zich toch nooit een seconde bedacht, wanneer zij zo onbekommerd en toch zo weerloos aan zijn zijde lag. Hij dacht aan een van hun eerste nachten samen op Java, toen het was alsof de wilde jacht, de Aasgaardsrej over hun huis trok en in hun tuin neerstreek. Het was alleen maar een zwerm reusachtige vleermuizen geweest, die met klapperende vleugels, met brommen en piepen, hun grote vijgeboom had geplunderd.

Daar weerklonk een donderslag, en ze krompen ineen en hielden elkaar steviger bij de hand — de kinderen bewogen zich licht in hun slaap. Toen kwam er een windstoot, die de halfdode boomkruinen deed kraken — en nu werd het geluid eensklaps zo sterk, dat er geen twijfel meer mogelijk was. „Dat is immers het water — dat is de rivier, die weer aan komt zetten" — riep ze stralend van vreugde uit. — Ja, dan had de korporaal toch gelijk, het was voor een keer eens geen „omong kosong", het moest in de bergen geregend hebben, — en nu hoorden ze heel duidelijk hoe het voortbruisende water het droge rivierbed schoonspoelde van al de afval, die de tropische natuur en de tropische mensen daar gedurende vijf maanden hadden opgehoopt. Zij dacht er aan, dat er nu water in de put kwam, dat men zichzelf en de kinderen kon baden en de tuin begieten, zij begon te denken aan verse groenten — hij zag voor zijn geestesoog het ganse land als bij toverslag groen worden, zag het getooid in zijn prachtig feestgewaad, dat het ware kleed der tropen is.

Het geluid van het levende water bezielde als het ware de nacht; het onheilzwangere en lijdende zwijgen der natuur was verjaagd; het was, alsof een koele zuiverheid het duister vervulde. Zij gingen weer liggen, gelukkig en ontspannen en sliepen snel in.

Hij ontwaakte bij het ochtendgloren en zag zijn vrouw uit het venster gebogen staan — zij had hem gewekt. — „Kom eens hier en kijk eens naar buiten," zei ze met een vreemde

stem. Hij sprong overeind in de koele, grijze ochtend en stond naast haar. Het land stond onder water. Het was een gedaanteverwisseling van zo plotselinge en beslissende aard, dat de eerst indruk een louter komieke was — zij klapte in de handen van verrukking, haalde de kinderen uit bed, en met een op elke arm vloog ze de veranda op — alle drie praktisch naakt — en liet hen de watermassa's zien, die een hunner voor het eerst van zijn leven aanschouwde, en zij zag er uit als een jonge najade, die de kinderen haar rijk toonde. Ook hij moest glimlachen, voelde een diepe vreugde, de gelukkige omwenteling in het gemoed, die komt, wanneer men onverwachte gaven van de natuur ontvangt; het land, het gepijnigde, verbrande, dorstende land, was in een zee veranderd — in een kalme stroom, zo ver het oog reikte. Hij kwam in lange, brede golven van de bergen en rolde naar de zee. Alles was veranderd, het was alsof hun wereld was herschapen, alsof zij opnieuw door het zoete hemelwater gebaard zou worden, alsof zij voor de eerste maal aarzelend en angstig uit de oorspronkelijke oceaan opdook. De huizen van de meest nabijgelegen Atjehse dorpen waren kleine eilandjes, die op een geheel nieuwe wijze gegroepeerd lagen, en wonderlijk duidelijk toonden, hoe ze bij elkaar behoorden, en hoe klein en onbeduidend de werken der mensen waren, hoe weinig plaats zij in de overmachtige natuur innamen. De kokospalmen strekten hun buigzame stammen met de armoedige kronen uit de zee op, en zij waren op een eigenaardige wijze geïsoleerd, zodat men ze zag als nimmer te voren, als voor de eerste maal en tevens merkte men op hoe onvergelijkelijk decoratief zij waren.

Het water stond halverwege de twee meter hoge palen, waarop de huizen rustten, en het steeg vlug. Geiten en pluimvee kwamen snel langs drijven; eenden en ganzen poogden vergeefs tegen de stroom op te zwemmen — in een ogenblik waren zij uit het gezicht verdwenen. Zij opende de achterdeur en zag juist nog hoe het kleine alleen staande houten bijgebouwtje, dat de keuken en de voorraadskamer en een paar bediendenkamers bevatte, en dat niet op palen stond, zachtkens werd opgelost, ineen stortte gelijk een kaartenhuis en hoe het samen met hun kippen en pannen en potten vrolijk wegzwom. Men wordt benauwd om het hart als men zijn eigendommen,

de dode dingen, levend ziet worden en iemand ziet verlaten. Ze stond ze nog even na te kijken, toen verzonk ze in gedachten. „Hoe hoog, denk je eigenlijk, dat het kan komen?", zei ze en mat met de ogen de afstand van het water tot de vloer van het huis, die uit een laag ongeschaafde planken met aanzienlijke ventilatie bestond. „Dat weten Allah en de locale regengoden alleen," zei hij, „maar ik heb nooit gehoord, dat het water de huizen van het fort heeft meegenomen — die schijnen wel met die eventualiteit voor ogen gebouwd te zijn; ze zijn er op berekend ons het nutteloze van het zoeken van dekking tegen kogels te leren, maar het is niet de bedoeling, dat we er in zullen verdrinken," ging hij docerend verder. Zij begon hun tehuis met wantrouwende blikken te beschouwen, en het trof hem, dat Stevenson gelijk heeft, als hij ergens over het aangeboren wantrouwen van de vrouw in de uitvindingen van den man spreekt, — wat haar evenwel nimmer heeft verhinderd zich aan deze uitvindingen toe te vertrouwen — tezamen met hem welverstaan! Het is louter toeval, dat er geen vrouw mee was op Andrée's ballontocht naar de Noordpool.

Een nieuwe gedachte kwam op. „Waar zouden kokkie en de boy toch zijn?" „Die hebben zeker beschutting bij de soldaten gezocht," antwoordde zij en een ogenblik later zagen ze hen beiden tot aan de borst in het water naar zich toe komen waden, zij, de trouwe ziel, een koffiepot op het hoofd balancerend, en hij met kopjes en brood. Ze dronken koffie en luisterden naar haar eindeloze jeremiades over de ondergang van haar keukenwereld en de duisterste voorspellingen over de zeer nabijzijnde ineenstorting van het gehele fort. Het water steeg. Tegen de middag likte het nu en dan door de vloerplanken, wat de kinderen ten zeerste vermaakte.

En men had in werkelijkheid ook niet de indruk van iets gevaarlijks, van een woeste en ontembare natuurkracht; het land geleek op een stille zee, bezaaid met talloze eilandjes. Het was geen onstuimige stroom, die bomen en huizen meesleepte en dieren op haar rug deed verdrinken. Toch ging er een naargeestige stemming van dit kalme en voortdurende stijgende water uit, dat zich zo plotseling buiten zijn eigen domein had begeven en zich meester had gemaakt van het dorre land. Waar kwam het vandaan? Het leek, alsof het uit het bin-

nenste der aarde, uit duizenden onzichtbare bronnen opwelde; alsof de ingewanden der aarde zich hadden geopend. Men voelde het als een zonde, een krenking van de scheiding, die Onze-Lieve-Heer zelf op de derde dag tussen land en water had gemaakt, toen hij zeide: „Dat de wateren van onder den hemel in ene plaats vergaderd worden, en dat het droge gezien worde!" „En het was alzo." En zo diep is ons vertrouwen in het duurzame van deze scheiding, dat wij ons tot in ons binnenste opwinden en ons angstig maken, als iets die scheiding poogt uit te wissen, zelfs al weten we vrij zeker, dat het maar voor korte tijd is.

Op de landweg, die langs het fort liep en wat lager langs het strand de spoorlijn kruiste, reikte het water nu een welgebouwden man tot de hals; die dag was er niets voor de kerstboom te doen.

Maar de volgende ochtend, de dag van kerstavond,[1]) was het ongetwijfeld wat aan het vallen. Het regenen had opgehouden, de lucht was wonderbaarlijk afgekoeld, het was stil en nevelachtig weer, men kon de contouren der bergen weer onderscheiden. Om negen uur schoot de „djaloer" van het bivak snel en licht de poort van de hoofdwacht uit met vier Ambonese soldaten als pagaaiers, en Dr. Esrom troonde met zijn drieloops jachtgeweer over de knieën op de reeling van de puntige achtersteven. Een djaloer is de eenvoudigste vorm van een vaartuig. Zij bestaat uit een uitgeholde boomstam, maar is elegant van vorm met haar lange, lage lijnen en fraai gebogen voor- en achtersteven, zij is maar net zo breed, dat een mens er op de bodem in kan zitten pagaaien en daar zij geen kiel of andere evenwichtsorganen bezit, is het zaak geen onverwachte lichaamsbewegingen te maken; net als bij koorddansen is het hierin werkelijk zaak om te tong in het midden van de mond te houden. De karabijnen der soldaten lagen alle vier bij de voorsteven.

De afvaart geschiedde onder grote vrolijkheid en vele geestige luidkeels gemaakte opmerkingen van de zijde der soldaten, die naar de hoofdwacht toegestroomd waren om van dit zeldzame schouwspel getuige te zijn.

---

[1]) Deens: Juleaftensdag: d.i. de 24ste December. Op de avond van deze dag viert men in Scandinavië reeds kerstfeest. (Vert.).

Zij volgden de loop van de kleine rivier naar de kust, voor zover het hen mogelijk was om die te onderscheiden; deels om onder de brug van de spoordijk door te kunnen komen en deels om gemakkelijker de aanraking met de talloze struiken en de lange alang-alang te kunnen vermijden, die boven het watervlak uitstaken, en die alle letterlijk „bekleed" waren met, ja zwart waren van insecten en kruipend gedierte van allerlei slag, van mieren af tot slangen toe. Toen ze de spoordijk naderden, bleek, dat deze was verdwenen, over een afstand van een kilometer was weggespoeld, de rails zweefden hier en daar nog vrij in de lucht, door bomen en bamboes vastgehouden. Het had een merkwaardig deprimerende en tot nadenken stemmende uitwerking om zo de nederlaag van de moderne techniek ten opzichte van de natuurkrachten voor ogen te zien. Dat een half dozijn inlandse dorpen door een overstroming weggespoeld wordt, is voor de bewoners onaangenaam — dat is „soesah", — maar dat is heel natuurlijk, niemand vindt het eigenaardig, of iets waar men zich over behoeft te schamen; ze zijn opgetrokken uit de eigen onafgewerkte producten van de bodem zelf, van haar bomen en bamboes en palmbladeren, — zij zijn als het ware een levend, nog groeiend deel van de aarde zelf en er niet op berekend om de hemelse of aardse machten te trotseren, noch de wind, noch de rivieren noch de wolkbreuken en ze zijn gemakkelijk en goedkoop te vervangen. Maar onze wegen en bruggen en spoorlijnen zijn als een regelrechte uitdaging gebouwd, in welbewuste weerspannigheid tegenover de ongebreidelde natuurkrachten, en daarom voelen wij hun ondergang telkens als een nederlaag, alsof wij zelf in een hinderlaag waren gevallen. En de inlanders beschouwen deze catastrofes dan ook met een zeker leedvermaak en zonder verrassing. Zij wisten immers wel, dat dat er van zou komen, dat hadden de grijsaards in de dorpen immers al jaren geleden voorspeld. Wel zijn de blanken heel verstandig en weten zij alle mogelijke merkwaardige dingen, maar ze zijn dus toch nog niet verstandig genòeg, enz. en dan komen zij met al die opmerkingen, die geschikt zijn om een moderne ingenieur amok te doen maken.

Maar Dr. Esrom en zijn vier mariniers gleden dus zonder hinderingen naar de kust, wier gordel van tjemarabomen en

lage duinen reeds naderbij kwam.

Korporaal Ferdinandus en zijn drie landslieden van Ambon waren in een schitterend humeur door de plotselinge metamorfose, die er met hen had plaats gevonden, — zij voelden zich zeelieden, — dat was nog eens wat anders als met volle bepakking over de met alang-alang begroeide, gloeiende hoogten te draven; als men nu maar het geluk had om een stel „djahats" tegen te komen, die ook om de een of andere reden naar zee waren gegaan, dan zouden ze hun wel tonen, dat „orang marechaussees" niet voor een geregelde zeeslag uit de weg gingen. En het was ook immers een zee, waar zij op voeren, — het was een uitbreiding van de Straat van Malakka, en de kleine djaloer was een oorlogsschip, ook al was hun enig ogenblikkelijk te gebruiken kanon Dr. Esroms jachtgeweer.

Het kwam niet tot een zeeslag en ook niet tot een gevecht te land, er werd geen droppel bloed vergoten; — maar er had wel een strijd in Dr. Esroms binnenste plaats; een „showing up", zoals de Engelsen zeggen; er vond een beslissende slag plaats tussen twee fundamenteel verschillende opvattingen van leven en dood, van plicht en humaniteit, — en zelfs ook al verkeerde hij op het beslissende ogenblik in werkelijkheid in het diepst van zichzelf niet in twijfel over de afloop van deze strijd, toch bereikte hij, zo lang hij leefde, geen innerlijke zekerheid, — of hij nu een overwinning had behaald, of een nederlaag geleden.

Toen ze de brede rand van lage duinen met tjemarabomen naderden, die de kustlijn vormde, en juist de bocht van de rivier om de eerste der kleine duinen volgden, zagen Dr. Esrom en de korporaal haast gelijktijdig een kleine schare Atjehers rond een van de kleine zeeboezems zitten, die de overstroming tussen de duinen had gevormd. Zij waren aan het vissen, maar bewapend met klewangs en rentjongs en twee, drie geweren lagen vlak bij hen in het zand.

„Orang djahat", riep de korporaal in de hoogste opwinding, en Dr. Esrom voelde die schok, die wonderlijke, koude huivering door ziel en lichaam beide, die hij zo goed kende, — zij was in werkelijkheid nauw verwant aan wat hij bij al zijn examens had gevoeld. Zij mobiliseerde bliksemsnel alle resources en alle reserves. En zoals hij bij een examen naderhand al-

tijd verbluft, ja tot in het diepst van zijn hart verrast was over wat hij had geweten, toen het er op aan kwam, zo was hij in deze oorlogsjaren voortdurend verbaasd over zijn eigen merkwaardig verstijven, dat ijskoud makende gevoel, dat kalmte en zekerheid gaf.

De djaloer was op een haar na gekanteld door de heftige gebaren die de soldaten maakten, — zij waren in een ogenblik in de hoogste graad van hartstochtelijkheid gekomen, maar hulpeloos, daar het hun onmogelijk was hun geweren te bemachtigen zonder het vaartuig te doen kantelen.

„Passang, Toean Dokter — passang toch — schiet godverdomme," riepen ze door elkaar heen, en Dr. Esrom merkte met enige verwondering — en niet zonder vermaak — deze onceremoniële toespraak tot een officier op, maar hij had het geweer reeds aan de schouder, en de korrel tekende zich duidelijk en scherp af door de insnijding van het vizier tegen de borst van den naastbijzijnden Atjeher. Deze bevond zich zeker op een vijftig passen afstand.

Het waren doodsvijanden — de eindeloze strijd werd zonder pardon gevoerd. Deze mensen zouden dadelijk zonder enig bedenken van welke aard ook uit een hinderlaag op hen hebben geschoten. Zij haatten de Hollanders, heel hun wezen en al hun daden met een woeste, brandende haat, die niet zonder reden was, en die van de kant van de Hollandse inlandse soldaten van harte werd vergolden. Als men in hun handen viel, was men zeker van een dood onder de ergste martelingen, waar hun fantasie zich toe kon opwerken.

Dr. Esrom had in de loop van minder dan een jaar drie goede vrienden verloren. Luitenant van Tricht en kapitein Bettink waren in een hinderlaag vermoord, en op luitenant ten Brink was op de meest snode en laffe wijze sluipmoord gepleegd.

Als hij deze lieden liet ontkomen, zouden ze de volgende nacht misschien zo dicht onder het fort sluipen, dat hun kogels, zoals wel eerder was gebeurd, door zijn huis vlogen en misschien een van zijn kinderen doodden of verwondden. Niettemin was het hem onmogelijk om de haast onmerkbare buiging van de wijsvinger te maken, die voor de lange, smalle, broodmagere man, die daar versteend van verrassing en schrik

naar de loop van de buks stond te staren, een zekere dood zou betekenen.

Hij haatte hen niet; hij voelde ook geen sympathie voor ze; het was niet de naastenliefde van een christen voor zijn medemensen, het was geen humaniteit of medelijden, die de kleine noodlottige beweging van de wijsvinger verhinderde.

Wat was het dan wel? Misschien alleen maar, dat het zijn „job" niet was. Zijn taak was om zijn medemensen zo lang mogelijk — onder alle omstandigheden — of het nu vriend of vijand was — in het leven te houden; hij kon zich niet met redenaties met de dood, of met enig opportunisme inlaten. De dood was zijn vijand, die hij een eeuwige oorlog had gezworen — een hopeloze — jawel, maar hij had zich nu eenmaal in deze eeuwige slag bij de arrière-garde der mensen aangesloten, en de arts kan zich niet overgeven, zolang er nog een laatste sprankje leven is.

Als de Atjeher de djaloer het eerst had ontdekt en had geschoten, zou hij zich geen seconde hebben bedacht, — ja, als de grote Atjeher, die hij „gedekt" hield, zich maar naar zijn geweer had gebukt, zou hij misschien — misschien — de wijsvinger hebben gekromd, — maar niets van dit al geschiedde. Op hetzelfde ogenblik, dat de marechaussees de djaloer hadden gewend en in een razend tempo naar de vijand pagaaiden, was de betovering verbroken, en de vijf Atjehers waren in een moment tussen de duinen in de dichte bosschages van bamboes en strandcactussen en andere doornige planten verdwenen. Twee van hun geweren lieten zij samen met een lans en een paar klewangs liggen.

Dr. Esrom bleef bij de oorlogsbuit zitten, terwijl de korporaal en zijn drie mannen zich in een vruchteloze vervolging van de vluchtende vijanden wierpen. Maar eensklaps dacht hij aan het oorspronkelijke doel van deze expeditie, en met een der veroverde klewangs velde hij een tjemaraboom van de juiste grootte en vorm en hij had hem al zorgvuldig in de voorsteven van de djaloer gelegd, eer de nog steeds opgewonden en in elk opzicht teleurgestelde marechaussees terugkwamen. Ondanks de kerstboom en de oorlogsbuit was de stemming enigszins gedrukt, toen ze terug pagaaiden. Het was voor deze geboren soldaten volkomen onbegrijpelijk, dat Dr. Esrom

de schitterende gelegenheid, die zich zo onverwacht had voorgedaan om ten minste drie van deze ondieren „neer te leggen", niet had waargenomen; en toen de korporaal ten slotte de moed nam en hem regelrecht vroeg, waarom hij niet had geschoten: „U bent toch officier, mijnheer de dokter, — en het waren toch „djahats", — vijanden, — slechte mensen?", toen kon Dr. Esrom hem geen ander antwoord geven dan dat hetwelk hij zichzelf in die beslissende seconden had gegeven: „Het is mijn werk niet, korporaal, om mensen te doden — in tegendeel — mijn taak is het om de mensen tot elke prijs, zelfs tegen hun wil, in het leven te houden."

Maar hij voelde zelf wel, dat dit antwoord voor deze eenvoudige krijgerszielen niet bevredigend was. Vijanden waren vijanden voor hen, en in de oorlog ging het er om zijn vijanden te doden om zelf niet gedood te worden. De dokter was wel „Toean dokter" voor ze, ofschoon velen hunner zeiden: „Toean luitenant", en hij was natuurlijk ook elke dag een uur lang dokter, maar hij droeg immers dezelfde uniform en dezelfde wapens als de andere officieren en was overigens toch immers ook aan precies dezelfde wetten als zij allen onderworpen. De Atjehers wisten niets van het rode kruis of de Geneefse of Haagse conventies. Dus!! —

Dr. Esrom bemerkte, dat het niet veel scheelde, of zij beschouwden het als verraad, en hij verzocht hun daarom kort en goed hun mond te houden — en te onderzoeken, hoe ver de spoorlijn in de richting van Lho Seumawe, de hoofdstad van het district, was verwoest. Hier steeg het terrein snel, en toen ze weer op droge bodem kwamen, zagen ze het kleine, komieke treintje langzaam, als het ware voor zich uit snuffelend over de smalle spoorlijn aankomen, die maar net boven het wateroppervlak uitstak. Het stopte, toen het bij de breuk in de dijk kwam, en Dr. Esrom ging er naar toe om nieuws te vernemen van den sergeant, die het dekkingsdetachement, dat in de trein zat, kommandeerde.

„We hebben post mee voor Telong en voor U, dokter, — en het is zeker de eerste keer, dat we hem nu verder over zee moeten sturen."

En er was post — er waren brieven met Deense postzegels, — en pakjes in fijn papier met rode en witte linten en met de

namen der kinderen er op in een handschrift, dat hij even goed kende als dat van zichzelf; ja, dat hij al had gekend, toen hij zelf nog niet kon schrijven. Het was haast al te heerlijk, en in zijn hart voelde hij een stille dankbaarheid, een diepe tevredenheid, dat hij de kinderen hun geschenken kon geven met een hand, die niet door bloed was bevlekt. Volkomen irrationeel ongetwijfeld, maar daarom niet minder reëel. Een plotselinge en nieuwe ervaring van een schijnbaar zeer primitieve aard, maar die, naar hij voelde, toch van duurzame, ja, blijvende betekenis voor zijn ganse leven zou zijn.

Zij kwamen thuis, toen het water overal om hen heen aan het zakken was; toen ze de hoofdwacht bereikten, kon de djaloer nog maar net drijven, en terwijl de kerstboom en de kerstpakketten in triomf naar Dr. Esroms huis werden gebracht, bracht hij zelf rapport uit bij den kapitein.

Deze veteraan luisterde opmerkzaam en vroeg hem nauwkeurig uit over het voorkomen, de kleren en de wapens van de djahats. Het was hem dadelijk duidelijk, wie het waren geweest, en hoe het mogelijk was, dat zij voor hun plezier aan de kust aan het sportvissen waren.

Toen Dr. Esrom gereed was en hij zich wilde terugtrekken, keek de kapitein hem met een glimlachje op de lippen, dat de jonge arts niet wist uit te leggen, en waar hij zich enigszins onrustig onder gevoelde, in de ogen.

„Wel," zei de kapitein heel langzaam, — „U schoot dus niet? Neen, U behoeft mij niet opnieuw te verklaren, waarom niet, ik geloof wel, dat ik U heb begrepen. Maar heeft U er wel aan gedacht, dat het onwaarschijnlijk is, dat U die kans meer dan eens in Uw leven krijgt?

Maar ga U vrouw nu met de kerstboom helpen — vrolijk kerstfeest!"

En Dr. Esrom waadde naar zijn huis zonder te weten zijn gekomen, wat de kapitein eigenlijk van zijn gedrag tegenover den vijand dacht.

Er zaten kerstkaarsen en kerstversiering en een grote gouden ster in de pakjes, en terwijl zij later samen de boom versierden, legde Dr. Esrom ten tweede male verantwoording af over de gebeurtenissen van die dag. Zij luisterde niet minder opmerkzaam en belangstellend dan de kapitein, en hij ontwik-

kelde nu veel vlotter en duidelijker dan de eerste maal, waarom hij had gehandeld als hij had gedaan; het is altijd verbluffend, hoe een zaak wint aan duidelijkheid en vanzelfsprekendheid, wanneer zij eerst maar, door haar in woorden om te zetten, vereenvoudigd is geworden. Zij keek peinzend en zei eerst niets, maar na enkele ogenblikken herhaalde ze de woorden van den kapitein: „Wel, je schoot dus niet? — Neen, natuurlijk — dat deed je niet." En hij kwam er ook nimmer achter wat zij er in haar hart van dacht. Als zij zich later in de loop der jaren die kerstavond herinnerden, en hij haar dan regelrecht naar haar mening vroeg, — en om de een of andere reden deed hij dat de eerste keer niet, — dan lachte ze en gaf altijd hetzelfde antwoord: „Nee, natuurlijk schoot je niet."

Maar het werd een echte kerstavond; en toen de kaarsen waren aangestoken, en de kinderen binnenkwamen, was het, alsof hij ook hen in een nieuw en helderder licht zag, alsof zij op een andere en ernstiger wijze dan daarvoor de zijne waren geworden. Misschien was hij die dag niet zo weinig ouder, volwassener geworden, — misschien was het alleen maar het schijnsel van de boom, — maar hij hoorde zonder spoor van ironie ja, geheel zonder verlegenheid, de oude woorden uit de grammofoon komen over engelen, die naar de aarde kwamen afdalen.

HET MODERNE JAVA

Na gedurende iets meer dan drie jaar het leven te hebben geleid, waarvan in het voorgaande enkele episoden zijn weergegeven, werd Dr. Esrom naar Java overgeplaatst. Hij werd in een der grote garnizoensplaatsen, die in een bergstreek met een koel klimaat en een grootse natuur lag, aangesteld. Hij werd de leider van de chirurgische afdeling van een zeer groot hospitaal en leefde gedurende het laatste jaar van zijn officierstijd een vreedzaam en vlijtig leven, dat in de meest scherpe tegenstelling stond tot de spanning en woestheid van de daaraan voorafgaande jaren.

Het duurde lang, eer hij het zich had afgewend om op Java's vredige wegen elke ogenblik over zijn schouder te kijken, en het gaf hem nog jarenlang een kleine schok, telkens als een inlander zich plotseling in zijn nabijheid vertoonde, of wanneer hij onverwachte voetstappen hoorde.

Deze drie jaren van zijn leven werden echter snel zo onwerkelijk voor hem als een lange, verwarde droom. Hij kon geen verband vinden tussen deze en zijn jeugd in Denemarken, zo min als met zijn latere „ernstige" leven als arts en burger in een geordende samenleving. Bijwijlen schaamde hij er zich haast over, dat hij een zo groot deel van zijn jeugd had gebruikt om „rovertje" te spelen, en eerst veel later, toen het hem pas goed duidelijk was geworden, dat het spel voor altijd voorbij was, begon hij deze jaren in een ander licht te zien. Zij moesten eerst in de put der vergetelheid verzinken, waarin al het onverschillige, het banale, verdronk en opgelost werd. Duizenden details, namen van steden en streken, van kameraden en vijanden, zouden uit zijn bewustzijn glijden, voor dit

alles weer in zijn herinnering opstond, gezuiverd, saamgesmolten tot een doorzichtig geheel — helder en vast van vorm als een kristal.

En het werd hem met de jaren steeds duidelijker, dat hij geen slechte ruil had gedaan, toen hij zich zonder nadenken, zuiver instinctief en zorgeloos de laatste drie jaren van zijn jeugd op jacht achter een hersenschim, in een strijd met windmolens had begeven.

Want terwijl hij langs en door en over de eindeloze slingerende paden van het oerwoud en de bergen marcheerde, waadde en klauterde, had hij zonder het te weten, maar voortdurend vaker, een ander, onzichtbaar pad gekruist, dat, waar zijn innerlijke zintuigen naar tastten en in de blinde naar zochten; dit is meer verborgen en moeilijker te vinden dan welk pad in het oerwoud ook, en het is onmogelijk om het trouw te volgen; het leidt naar de luchtstreken van de gematigdheid en de evenwichtigheid, dat gelukkige en goede land, waar de oude deugden bloeien zonder ooit in hun caricatuur te ontaarden. Daar gedijt de moed, maar niet de doldriestheid, de liefde, maar niet de aanbidding. De barmhartigheid en het meegevoel worden daar nooit sentimentaliteit; daar vindt men spaarzaamheid, maar geen gierigheid, vrijgevigheid en mildheid zonder verkwisting. Daar wordt gearbeid, zonder dat iemand de slaaf van zijn werk wordt. Kortom, het verloren land, dat de mensen nimmer hebben kunnen terugvinden, en waar zij heden ten dage verder van zijn verwijderd dan ooit. Nu en dan vond hij het pad en kon hij het een eindweegs volgen, maar het verdween altijd weer in het oerwoud der hartstochten.

Dr. Esrom legde vele malen in zijn leven de lange afstand van Europa naar Java af. „The old trail, our own trail, the out trail", noemt Kipling deze oude scheepvaartroute, die over drie zeeën en door vier Straten voert. Haar „onze eigen weg" te noemen is wel in de meest eigenlijke zin chauvinistisch; de Portugezen en Hollanders kwamen eerst en gedurende minstens een eeuw konden de laatsten haar met meer recht hun eigen weg hebben genoemd; hun vlag is daar nog een van de meest overheersende — op de hoofdroute een tussen vele, maar op de grote kustvaart tussen de duizenden eilanden der archipel

haast de alleen heersende. Op de routes Java-China-Japan, Java-Australië, Java-Zuidafrika wordt zij regelmatig door fraaie, moderne schepen, die daar hun vaste routes hebben, getoond.

Wanneer hij dan ook in de loop der jaren Hollander genoeg was geworden om dit woord van Kipling als een onrechtmatige aanmatiging te gevoelen, dan was er toch een andere versregel van dezen dichter, waar hij altijd de juistheid van moest erkennen. „Ship me somewhere East of Suez", laat Kipling de naar huis gekeerde Engelse soldaat zingen en hij geeft enigszins lichtzinnig als de oorzaak van zijn verlangen aan, dat daar in de tropen geen „tien geboden" zijn, en bovendien kan een man daar werkelijk dorstig worden. Maar het was niet toevallig, dat de woorden East of Suez werden gebruikt. Suez is namelijk een grens; daar houdt Europa op. Hier begint het Oosten, het Verre Oosten zeggen de Engelsen, — de Grote Oost, zeggen de Hollanders.

Daarachter is alles nieuw en in wezen verschillend van al wat wij kennen. Turken en Egyptenaren, Syriërs en Arabieren zijn ook vreemden voor ons, maar de wisselwerking tussen hen en ons is de eeuwen door toch zo sterk geweest, dat wij veel van ons wezen bij hen terugvinden. Ten Oosten van Suez is alles veranderd; hier ontmoet de blanke een nieuwe wereld, ja een reeks van nieuwe werelden, die totaal van elkaar en van de zijne verschillen. Hij ontdekt hier de grootheid en veelvuldigheid der aarde op een veel diepere en overtuigender wijze dan door naar het Westen te varen. En hoezeer het Oosten zich gedurende de laatste mensenleeftijd ook heeft veranderd, de grens bleef toch op dezelfde plaats.

Dr. Esrom voer vele duizenden mijlen gedurende zijn lang leven in het Oosten, maar de afstand die hij in *tijd* aflegde, was toch oneindig veel groter dan de afstand in de *ruimte*. Hij voer gedurende zijn leven daar in de tropen in de loop van dertig jaar van de Middeleeuwen naar de allernieuwste tijd.

Als men een voorbeeld wil zoeken van dit actueele onderwerp: de gedaanteverwisseling der tropen, dan kan men geen beter vinden dan Java. Hier heeft deze gedaanteverwisseling plaats gevonden met een snelheid en een grondigheid, die misschien wel enig in hun soort zijn.

In de loop van een generatie, en uitsluitend door de energie,

het overschot aan kracht en energie van de Noordse mens, is dit land van een doornroosjesland, dat een duizend jaar heeft geslapen, van een traag, stilstaand, te gronde gaand landbouwland in een op haast alle gebieden der techniek moderne orde- en rechtsstaat veranderd, welke thans een belangrijke factor in de wereldeconomie is geworden. De ontwikkeling, waar het moderne Europa eeuwen voor heeft noodig gehad, om haar te doorlopen, heeft Java in hetzelfde aantal decennia doorgevlogen. Het is alle tussenfasen overgesprongen. Het ging van de kokosolielamp direct naar het electrische en neonlicht, van de buffelkar en het pakpaard naar de automobiel en de vliegmachine, van middeleeuwse medische opvattingen en behandeling naar Pasteur en Lister, — naar Ehrlich en Carrel. De Bataks, een geïsoleerd bergvolk op Noordsumatra, die nog in Dr. Esroms jeugd hun medemensen bij plechtige gelegenheden opaten, zijn nu een prooi van de hoogste verlichting; hun land wordt doorkruist door asfaltwegen, waarop een stroom van autobussen boordevol Bataks rijdt, die nu in plaats van hun oude goden, de geesten der rijstvelden, der stromen en der bergen, de „snelheid", het verkeer en andere onzer moderne en immers zo veel machtiger goden aanbidden.

Dertig, veertig jaar geleden, toen Dr. Esrom uit kwam, lag het oude Java nog haast onberoerd door de loop der eeuwen onder de equator. Het heeft daar liggen slapen, terwijl de jaren met hun warme, vochtige, groene eenvormigheid er spoorloos overheen gingen.

Het had eens gebloeid.

Duizend jaar geleden, toen de emigratie van Voor-Indië als een ferment had gewerkt, het zijn lichaam een sterk bevruchtende stof had toegevoerd, had dit volk een karakteristieke, een zeer eigenaardige kultuur voortgebracht, wier resten nog leven, en die onvergankelijke gedenktekens in de beeld- en bouwkunst achterliet, welke nog heden ten dage de grootste bewondering en — laat ons eraan toevoegen — verbazing wekken. Verbazing, omdat ditzelfde volk nu eeuwenlang niets oorspronkelijks meer heeft voortgebracht. Geen dichter of kunstenaar, geen leider van formaat is onder deze millioenen opgestaan, waarin naamloze generaties elkaar hebben opgevolgd, hun kort leven hebben geleefd als de lelieën des velds

om spoorloos in Java's aarde te verzinken. Zelfs de godsdienstwisseling, die haast zonder strijd plaats vond, toen de Islam vierhonderd jaar geleden het Boeddhisme en Çivaïsme afloste, schiep geen geestelijk leven, — integendeel. Het was, alsof deze juist de laatste levenstekenen verstikte.

Ook het contact met het blanke ras, eerst de Portugezen, toen de Engelsen en Hollanders, werkte niet bevruchtend. De verovering werd doorgevoerd zonder dat enige geconcentreerde, goedgeorganiseerde krachtige tegenstand werd geboden. En de doornroosjesslaap werd onder het vreemde bewind voortgezet. Het volk boog zich voor de nieuwe heersers, schikte er zich in en leefde zijn droomleven, zette zijn tropische winterslaap voort, (als men zich een zo driest beeld mag veroorloven). De oude Javaanse adel, nakomelingen van grote en kleine vorsten en hun leenheren, begaven zich in dienst van de blanke heren, en het is een van de vele geniale trekken van het Hollandse bestuur, dat het de kunst verstond de oude heersers van het volk aan zich te binden en om zo hun overoud prestige over de massa's uit te buiten, met wier aangeboren conservatisme aldus rekening werd gehouden.

En *conservatisme* is misschien een van de karaktereigenschappen van den Javaan, die het diepst in zijn ziel zijn verankerd. Hij houdt met ongelooflijke taaiheid vast aan zijn oude gebruiken en gewoonten. Zijn methodes en gereedschappen, zijn ploeg en houweel, zijn wagens en vaartuigen, zijn werktuigen en klederdracht zijn onveranderd, zijn zoals men ze van 1200 jaar geleden op de reliëfs van de Boroboedoer ziet afgebeeld. Hij bebouwt zijn grond, ploegt, plant en oogst zijn rijst onder altijd dezelfde ceremoniëen, hij herhaalt nauwkeurig dezelfde dingen op dezelfde tijden, dag in, dag uit, jaar in, jaar uit.

Het zachtste volk op aarde — heeft een Hollands dichter de Javanen genoemd. Misschien; in elk geval het hoffelijkste, het bescheidenste, het volk dat het best de vormen in acht weet te nemen in zijn optreden. Kartini, de adellijke jongedame, die door haar posthuum uitgegeven brieven wereldberoemd werd, vertelt in één van haar brieven aan een jonge Hollandse vriendin iets over het ceremoniëel in het dagelijks leven in een voorname Javaanse familie:

„Om je maar een ideetje te geven, hoe lastig onze etiquette is, zal ik je een paar staaltjes vertellen. Een jonger zusje of broertje van me mag mij niet voorbijgaan, of moet dit over den grond kruipende doen. Zit een zusje op een stoel, en ik passeer haar, dan moet zij zich onmiddellijk op den grond laten neerglijden en daar met gebogen hoofd blijven zitten, tot ik ver uit het gezicht ben. Tegen mij mogen mijne jongere broers en zusters geen jij en je zeggen, en alleen in 't hoogjavaansch mogen ze mij aanspreken; en na elken volzin die hun van de lippen komt, moeten ze voor mij een „sembah" maken, dit is de beide handen tegen elkaar slaan en even onder den neus brengen.

Spreken mijne zusjes en broertjes met andere menschen over mij, dan moeten zij alles in 't hoogjavaansch zeggen, wat mij toebehoort zoals bijv. mijne kleeren, mijne zitplaats, mijne handen, voeten, oogen en alles wat aan mij is.

Mijn eerwaardig hoofd is hun streng verboden aan te raken, en niet dan met mijne hooge permissie en na eenige malen een „sembah" gemaakt te hebben, mogen zij 't doen. — — Praten tegen je meerdere doe je zoo zacht, dat alleen zij die ernaast staan 't hooren. Als eene jonge dame lacht, o hé, mag ze haar mond niet opendoen. — — Loopt een meisje, dan moet zij dit bedaard doen, met kleine, nette stappen, o zoo langzaam als een slak."

De eenvoudigste Javaanse boer wordt niet verward of verlegen, als hij bij voorbeeld plotseling en onverwacht tegenover een voornamen Javaansen of blanken heer komt te staan. Hij hurkt neer, maakt zijn sembah en spreekt met gemak en samenhangend, dikwijls met elegante, hoewel stereotype zinswendingen. Wanneer de Javaanse chauffeur van Dr. Esrom om zes uur des ochtends, terwijl deze zijn koffie op de veranda zat te drinken, plotseling voor hem stond en uitvoerig en sierlijk om verlof verzocht om het woord tot den „groten heer" te mogen richten — dan wist deze reeds bij voorbaat, dat het om een van drieën ging: Of hij had toegegeven aan zijn onbedwingbare drang om zo aan de motor te zitten knoeien, dat de auto niet wilde starten, — dat was het meest het geval, — of hij kwam om een vrije dag verzoeken, aangezien zijn broer of grootmoeder of tante dood was; en volkomen en passant zou hij naar aanleiding daarvan 1—2—3 maanden voorschot

op zijn loon vragen, — of, wat minder veelvuldig, maar toch niet zelden voorkwam, — hij zou graag de raad en steun van den groten heer in een zeer belangrijke zaak weten; er was in de laatste tijd zoveel soesah met zijn vrouw geweest, dat hij er over dacht een nieuwe en jongere te nemen, en dan was het vanzelf noodzakelijk, dat hij drie maanden voorschot voor de bruiloft kreeg. Maar welke der drie onderwerpen het ook mocht zijn, het werd met een welsprekendheid en elegance naar voren gebracht en ontwikkeld, die Dr. Esrom in zijn antwoord nimmer vermocht te bereiken.

De Javaan heeft een aan slaafsheid grenzende eerbied voor alle autoriteit, hetzij van geboorte of van macht; daarentegen niet veel eerbied voor geld, en hij heeft een scherp oog voor de zwakheden van zijn heer, is het zich altijd bewust of zijn blanke heer een gentleman is of een parvenu.

Hij heeft veel gevoel voor humor; men overtuigt en beweegt hem veel gemakkelijker ergens toe met een grap dan met de meest logische argumenten, en het is misschien wel de vraag, of hij in dit opzicht wel zo veel van zijn blanken broeder afwijkt, als sommigen graag willen geloven. Is er trouwens ooit wel eens een mens door logische argumenten overtuigd geworden?

Hij is een geboren speler en heeft daardoor altijd schuld; niet zelden heeft hij zijn maandloon een half uur, nadat hij het heeft ontvangen, al verspeeld. Hanengevechten, weddenschappen, wedlopen en heden ten dage natuurlijk voetbalwedstrijden brengen zijn hartstochten in hevige beroering.

Hij is gespeend van elk financiëel inzicht, en van spaarzaamheid begrijpt hij gewoon het nut niet. Dit staat natuurlijk in verband met zijn gebrek aan werkelijke behoeften. Zijn voedsel, kleren en huis kosten haast niets; koude is onbekend. Hij kan dragelijk leven van vijf cent per dag, en goed leven van tien. Geld, dat hij meer bezit dan voor het absoluut noodzakelijke nodig is, interesseert hem eigenlijk maar voor twee dingen, voor sieraden en feesten. Hij belegt zijn kapitaal liever in edele metalen en edelstenen, vindt dit praktischer en veiliger dan dat hij het naar de spaarbank of een andere bank brengt. De banken van lening behoren tot de grootste zaken van Java en werken met staatsmonopolie. En wie weet? Misschien heeft

de Javaan niet altijd geheel ongelijk. Wij hebben immers van allerlei beleefd met banken en spaarbanken, om nog niet van aandelen en obligaties te spreken. Wat de feesten betreft, deze behoren voor den Javaan tot de belangrijkste en ernstigste dingen des levens. Gaat een suikerfabriek met de campagne beginnen, is er een huis gebouwd, of verhuist men naar een ander, — moet er een zoon of dochter besneden worden, trouwen of begraven worden, enz., dan is het noodzakelijk, dat deze gebeurtenis met een *slametan*, een gelukbrengend feest, wordt gevierd, dat den gever soms wel op een half of heel jaar loon kan komen, en hem voor zijn leven in de schuld kan steken. Een slametan is echter noodzakelijk om alle ongelukken af te weren, die boze geesten over de fabriek of het huis, over de pas geborene of de pas gehuwden kunnen brengen, — en blijft men in overmoed of ongeloof in gebreke, wel — — indien de spontane ongelukken te lang mochten uitblijven, zorgen gelovige zielen er wel voor, dat de profetieën toch volledig uitkomen.

Hij houdt zoals de meeste volkeren van muziek, dans en toneelspel, en hij verkeert in tegenstelling tot niet weinig hoog beschaafde volkeren in de gelukkige omstandigheid, dat deze kunsten nog in het volk leven, een deel vormen van zijn geestelijke schatten. Hij kan mijlenver lopen, kan nachtenlang kijken en luisteren, wanneer de „dalang", de rhapsode van de streek, de oude, eindeloze heldendichten reciteert en er aan voortborduurt, terwijl hij met pathos en humor de schaduwen der marionetten op het witte doek laat ageren; alles begeleid door de milde, donkere muziek van de gamelan, die even natuurlijk in de hete en duistere tropennachten past als het lied der cicaden en het dansen der vuurvliegen, en in onze oren eentonig, maar wonderlijk indringend en prikkelend is. Een orkest van 20—30 mannen en jongens speelt de gehele nacht door zonder noten en zonder dirigent.

Met niet minder belangstelling woont de Javaan de echte toneelspelen waarin mensen optreden bij, of het nu een beroemde troep is, die klassieke heldendrama's opvoert, of dilettanten zijn van het eigen dorp, die sterk gelocaliseerde blijspelen geven vol actuele zinspelingen en improvisaties zoals in onze revues;

dikwijls geestig, niet zelden scherp en treffend, vooral wanneer er Europese toehoorders zijn.

Hij was een uitstekend kunsthandwerksman, voor de moderne industrie deze evenals andere oude inlandse vaardigheden verstikte. Al zijn gebruiksvoorwerpen, — en hij vervaardigde deze zelf van de producten van het eigen land — waren fraai en doelmatig; in vele opzichten voortreffelijk zoals bij voorbeeld de batikkunst, die nu op Java aan het wegkwijnen is na de wereld te hebben veroverd. Maar alles, wat hij heden ten dage ook nog maakt, is sierlijk, dikwijls van een aanzienlijke elegance, — van de 100 meter lange bamboehangbruggen over de grote stromen af tot de verrukkelijke sierlijkheid toe, waarmee elk jong meisje een portie gekookte rijst in een stuk bananenblad kan pakken en het met een paar bamboesnaalden kan vaststeken.

Hij is onwetend en bijgelovig, kan lezen noch schrijven, vaak letterlijk niet tot vijf tellen — of in elk geval niet veel verder, maar dom is hij niet. Zijn intelligentie is zeker niet minder dan die van andere rassen. Het grote aantal Javaanse kinderen, dat nu op de Hollandse gymnasia gaat, en dat zeer zeker is uitgezocht, maar daarentegen sterk gehandicapt wordt door het feit, dat het ganse onderwijs in het Hollands geschiedt, behoort in de regel tot de beste helft van de klas; en het gemak, waarmee de oude Javaanse koetsiers chauffeurs werden en waarop zij zich op eigen hand een zekere kennis van de motor verwierven, was verbazingwekkend, — in elk geval voor een Deen zonder technische aanleg. Hij is goed op de hoogte van de hem omringende natuur, kent planten en vogels, is thuis in de lijnen van het landschap. Hij is goed op de hoogte van de klassieke heldendichten, Mahabharata en Ramajana, in niet mindere mate als de oude Hellenen van de Ilias en Odyssee. Hij was gastvrij en eerlijk, tot hij een slachtoffer werd van onze grote steden en hun verleidingen; in het kort, hij was een kultuurmens. Als een voorbeeld, dat tegelijkertijd zijn waarnemingsvermogen, zijn scherp verstand en zijn humor bewijst, zullen wij nog een brief van Kartini citeren, ditmaal aan een Hollandse residentsvrouw, die haar had gewaarschuwd tegen al te overdreven verwachtingen als zij en haar zusters voor de eerste maal in Europa zouden ko-

men. Kartini was, toen zij dit schreef 21 jaar en daarvoor nog nimmer buiten haar Javaans dorp geweest.

„Werkelijk wij verwachten niet, dat de Europeesche wereld ons gelukkiger zal maken. De tijd is lang voorbij, dat wij in allen ernst meenden „de Europeesche maatschappij is het eenige ware, het voortreffelijke en onovertreffelijk". Vergeef ons, dat wij het zeggen. Maar u zelf, vindt u de Europeesche maatschappij volmaakt? O, wij zullen de laatsten zijn, die niet dankbaar het vele, zéér vele goede in uwe wereld zullen erkennen; maar zal u ontkennen, dat tegenover het heel-mooie, het grootsche en verhevene in uw maatscchappij, veel is, dat dikwijls den naam beschaving tot eene bespotting maakt? — — U zelf weet het beter dan wij, dat onder de duizenden, die de wereld „beschaafd" heet, slechts weinigen dit in werkelijkheid zijn. — — Dat zelfs in de meest elegante, voorname en schitterende salons bekrompenheid en kortzichtigheid géén zeldzaamheden zijn. — — O! hoe u onze ontroering te beschrijven, toen wij voor 't eerst leerden beseffen, welk eene bewonderingswaardige hoogte het komediespelen in de Europeesche wereld, buiten het tooneel, heeft bereikt.

't Was op het feest ter gelegenheid der kroning van Hare Majesteit, dat mijne roerende vereering voor Europeanen doodelijke steken ontving. We zagen twee dames in druk gesprek, innig gearmd, vertrouwelijk tegen elkaar aanleunend, wij hoorden lieve woorden heen en over. Goede vriendinnen, dachten we. Een heer kwam het tweetal scheiden, en we hoorden de aangezochte tot hem zeggen: „Zoo'n kat!", terwijl de overblijvende tot eene andere dame zeide: „Dat malle mensch, om zich zoo bespottelijk toe te takelen." Even te voren verklaarde zij innig, dat die „lieve" zoo allerliefst was gekleed.

Slag op slag waren we dien avond getuigen van dergelijke en andere „hartverheffende" tooneeltjes. We zagen rood-verhitte mannengezichten, „heeren", die een afschuwelijke dranklucht om zich verspreidden als zij spraken. En o, dat gejoel en getier, waarbij het hooren en zien verging . . . wij werden *koud* om het hart, en snakten er naar van de „beschaafde" omgeving weg te komen. O! als wij eens gemeen waren en wilden terug vertellen, wat *vrienden* van elkander zeiden, er zou een formeele burgeroorlog uitbreken."

Het jonge, aristocratische, Javaanse meisje was klaarblijkelijk niet zo naïef als haar Hollandse vriendin vreesde.

Dit land, het oude Java, waar deze mensen leefden, maakte op de meeste blanke mannen, die het leerden kennen, een bijzonder charmante indruk. Wat was echter het geheim van deze charme? Waarom gevoelen wij, die het in onze jeugd hebben gekend, er altijd een zeker heimwee, een diep en knagend verlangen naar? Is dit alleen maar zo in ons bewustzijn, omdat wij weten, dat het voor eeuwig verloren is, dat het een paradijs, een hof van Eden was? — Neen, voor jonge, gezonde, blanke mannen was het nog 30 jaar geleden een betoverend land. Laat ons pogen enige van zijn bekoorlijkheden te registreren, zoals het eens in de litteratuur het gebruik was om de volmaaktheden van de geliefde nauwkeurig te beschrijven en te preciseren.

Het was in de eerste plaats goedkoop leven op het oude Java. De eigen producten van het land kostten haast niets. Een pikol rijst (125 pond) 3—4 gulden; bananen een ½ cent, een kip of een grote vis 10 cent. Men reed mijlen ver in de kleine, snelle, tweewielige wagentjes voor 10 cent. Liet men een inlandsen of Chinesen kleermaker zijn kleren maken, dan kreeg men een mooi, wit pak voor 3—4 gulden. Als iemands inlandse keukenmeid des ochtends naar de markt ging om de dagelijkse inkopen te doen, kreeg ze maar enkele centen mee en moest ze van elk halfje nauwkeurig rekenschap afleggen. Men kreeg een goede Hollandse sigaar voor 3 en 20 Kedoesigaretten voor 5 cent. Een eldorado!

Men betaalde geen directe belastingen, of zo goed als geen. Een waarlijk paradijsachtige toestand, welke de hedendaagse mens zich moeilijk kan voorstellen. Intussen mag niet ontkend worden, dat er voor een goed burger een zekere bittere wellust kan zitten in het betalen van zijn belasting. — Tussen twee haakjes opgemerkt vooral, wanneer men het kan doen met een chèque en men niet direct met baar geld voor de dag behoeft te komen. Maar het kost iemand wel eens moeite om zich van het sluipende wantrouwen te bevrijden, dat dit geld wel eens beter gebruikt zou kunnen zijn geworden.

Men behoorde verder als blank officier of ambtenaar tot de

hoogste klasse, sociaal noch financiëel bestond er een klasse, die absoluut daarboven stond. Natuurlijk was er verschil in rang en inkomen, maar grote vermogens waren zeer zeldzaam; — er was wel een aantal, dat een vermogen verdiende, maar deze lieden verdwenen spoedig, keerden naar Europa terug om het daar te genieten; er was geen blanke adel, geen hof, geen diplomatie. Men was gelijk aan de hoogsten, voorzover een luitenant sociaal gelijk aan een generaal, een jonge controleur aan een gouverneur kan zijn. En zelfs al is men van nature in de verste verte geen snob, dan is dit toch aangenaam; het is volstrekt aangenaam om tot een heersende klasse te behoren; vraag bij voorbeeld onze huidige machthebbers maar.

Al deze omstandigheden waren aangenaam, maakten het leven lichter, zorgelozer, en als men Schopenhauer mag geloven, dan is dit — kwaad te vermijden — immers het enige, dat we in dit jammerdal kunnen hopen te bereiken, de positieve vreugden zijn illusies. Maar toch waren het niet deze dingen, die dit leven zijn geheimzinnige bekoring, zijn magische glans gaven; en deze charme, deze betovering is als alle tovenarij moeilijk te definiëren, moeilijk vast te houden.

Een van de belangrijkste ingrediënten van de toverdrank was wel het bewustzijn, dat wij met zo weinigen waren, — — aan blanken, wel te verstaan; en in één adem moet men er aan toevoegen, dat het even belangrijk was, dat de bruinen met zo velen waren. Het heersen geeft namelijk immers weinig voldoening als men haast niets heeft om over te heersen. Toentertijd waren er echter in de gehele archipel, het leger, vrouwen en kinderen en alles van gemengden bloede meegerekend, ongeveer 50.000 blanken, die ongeveer 45 millioen mensen van het bruine ras regeerden, bestuurden, kommandeerden en veroordeelden. En laat ons er dadelijk aan toevoegen, dat zij dit met kracht, met rechtvaardigheid, met nauwgezetheid deden. Dit geringe aantal bracht mede, dat er maar weinig concurrentienijd was; men had de ruimte. Er was maar weinig van de eeuwige wrijving, welke het leven in het moderne Europa met zijn horden en kudden, met zich mede brengt, en dat de intelligentie ongetwijfeld slijpt en het gemoed pansert, maar dat ook als een voortdurende geestelijke irritatie werkt, welke maar al te dikwijls oorzaak wordt van kankergezwellen in de geest.

Carrel deelt en passant mede, dat 27 ‰ van de bevolking van de staat New York aan geesteszieken lijdt.

Men kon zich op het oude Java *ontplooien,* — en dat is voor mensen zowel als voor bloemen een voorwaarde voor een volledig leven. Dit woord wordt kenmerkend genoeg haast niet meer in onze maatschappij gebruikt. Men kreeg haast dadelijk een positie en een taak, die de ontplooiing van iemands hele wezen, — van al zijn vermogens — ook èiste. Jonge luitenants kommandeerden geïsoleerde detachementen in vijandelijk gebied; jonge juristen vertolkten en handhaafden voor tienduizenden de wet, jonge controleurs heersten over hele provincies; jonge artsen moesten zelfstandig handelen en behandelen; er waren geen specialisten te raadplegen, geen hospitalen, waar men de ernstigste gevallen naar toe kon sturen, geen chefs de clinique onder wier autoriteit men zich veilig voelde. Alleen moest men zijn diagnose stellen en de behandeling doorvoeren. Dr. Esrom voerde zijn eerste grote onderlijfoperatie op 26-jarige leeftijd uit, (en laat ons er aan toevoegen, dat de patiënte het overleefde). Jonge ingenieurs bouwden bruggen, legden wegen aan, wier tracé zij zelfstandig over de bergen, door het oerwoud hadden uitgezet.

Met andere woorden, het land bood een rijkdom aan, een eindeloos aantal taken voor de jeugd, het gaf haar de schoonste gave — zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Er waren er misschien, die hierdoor in een roes kwamen, wien de macht verwarde, zodat ze „tropenkoller" kregen, wild werden en amok maakten, — maar velen groeiden ongetwijfeld met hun taak, werden vroeg rijp, leerden mensen begrijpen en beoordelen. En is er wel een groter voldoening voor een jongen man dan mee te helpen orde in een chaos te scheppen, oerwoud te kappen en te ontginnen, wegen en bruggen te bouwen, een hongersnood te verhinderen, een epidemie tegen te houden? Men voelde toen, dat men werkelijk de last van den blanke mee hielp dragen, en licht was die niet, hoe zeer hij ook later in miscrediet is gekomen. Wat men toen deed, was namelijk dit, dat men de voorwaarden schiep om het grote, hulpeloze volk zich te kunnen laten ontplooien zonder eeuwig door de boze machten der natuur te worden bedreigd. Wij poogden ze toen nog niet naar ons beeld om te scheppen. Dat kwam eerst

later, toen wij in onze hoogmoed begonnen hun onze geest, onze instellingen op te dringen.

Men leefde daar in de tropen geheel zonder de zegeningen van de moderne techniek, zonder al die valse comfort, die ons van kindsbeen af heeft omgeven, ja, ons haast heeft gewurgd. Men leefde de ganse dag in de open lucht, omgeven door bloemen, groene planten en dieren. De lucht was warm en zuiver; de zon scheen alle dagen, slechts onderbroken door weliswaar heftige, maar korte onweders en regenbuien. Alles om iemand heen groeide en plantte zich met een fabelachtige vruchtbaarheid voort. De kringloop der natuur vond, tastbaar, snel, mirakuleus, voor iemands ogen plaats. Het was alsof de ondergang van het levende zijn tragiek verloor, de dood zijn prikkel, wanneer men de onweerstaanbaarheid, de veelvuldigheid, de rijkdom zag, waarmee nieuw leven ontstond, ontsproot, bloeide en vrucht zette; deze verkwistendheid der natuur, haar ongelooflijke vormrijkdom gaf iemand een gevoel van veiligheid door het bewustzijn van haar onuitputtelijke resources. Men voelde, dat er voldoende was om uit te putten, men kreeg een brede visie op het leven. Elke dag ontdekte men nieuwe prachtige planten en vruchten, onbekende, bonte vogels, schitterende vlinders en kevers; het dagelijks leven was over het geheel vol nieuwe ontdekkingen, men begon het als het ware elke fonkelende, van dauw blinkende ochtend opnieuw; elke dag reisde men in onbekende, geheimzinnige streken, alle even betoverend. Men was midden in het sprookje, de poëzie van het vreemde en verre zonk op iemand neer als dauw op het gemoed; alles was vreemd, geheimzinnig en toch niet vijandig. Alleen al dit, dat men altijd vreemde en wonderlijke talen sprak, deed als het ware de meest alledaagse ervaringen nieuw en fris zijn, elk woord werd belangrijk, elk gebaar kreeg een diepere zin. Zelfs het dagelijkse routinewerk werd interessant, omdat de stof, waarmede men werkte nieuw was, en de mensen, waar men door omgeven was, op een geheel andere wijze reageerden dan die men kende, een instelling ten opzichte van allerlei fundamentele begrippen hadden, die geheel verschilde met die, waarmee men zelf was opgevoed.

Het was altijd warm, en de muggenplaag permanent, maar vlak buiten de deur breidde het grote land zijn rijst- en sui-

kerrietvelden uit, en het steeg in terrassen naar de bergen, die overal op Java nabij waren; overal tekenden hun prachtige, kegelvormige silhouetten zich tegen de bleke hemel af, terwijl hun lijnen in onvergelijkelijke curven in de met wolken omkranste toppen ineenvloeiden. Uit deze toppen steeg dikwijls als een vederpluim een rookzuil op, die des nachts een lichtende vuurkolom werd; het waren immers vulkanen; vele dezer werkten nog steeds, wat het leven een merkwaardige, innerlijke spanning verleende, onderhouden door de niet zeldzame kleine aardbevingen en door de gelukkig zeldzamer, maar onvergetelijke uitbarstingen. Daarboven in de bergwereld, waar het oerwoud de aarde nog bedekte, joegen de tijger en de panter nog, en de wilde pauw vloog als een visioen, niet voor enig menselijk oog bestemd, als een geconcentreerd beeld van de overdaad aan kleur en vorm van het wilde en eenzame, over de open plek in het oerwoud. De rijkdom der natuur is hier zo groot, dat zij iemand elk ogenblik onverwachte geschenken geeft; heeft men urenlang langs de loop van een bergbeek naar boven geklommen, dan ziet men daar plotseling en onvermoed in het verborgene de zeldzaamste orchidee bloeien, en waar de beken zich over de rotswand storten en zich in het regenboogstof van een waterval oplossen, fladderen eenzaam en onberoerd, grote, schitterende vlinders.

Van de top van de Merbaboe keek Dr. Esrom in de kokende en dampende krater van haar zuster de Merapi, en van de toppen der Ardjoeno, 11.000 voet hoog, bij zonsopgang, dwars over de Lawangse vlakte, waar de steden dicht bij elkaar liggen, zag hij de uitbarsting van de Bromo op een afstand van 50 kilometer. Om de drie, vier minuten schoot haar cirkelronde krater een kogel, een reuzengranaat naar de hemel; heel in de hoogte ontplofte zij, veranderde in een wolk, die zich langzaam oploste en verdween, en enkele minuten later bereikte het doffe gedreun de top van de Ardjoeno. Het was de eigen artillerie van de oude aarde, die men in werkzaamheid zag, de strijd der Titanen tegen de Goden, — en men voelde zich als een indringer, die het spel der Onsterfelijken had bespied.

Bij zonsondergang trad men zijn slaapkamer uit, en zonder de tijd met het aantrekken van wat ook te verspillen, ging men

op de open veranda zitten, die uitzicht gaf op de rivier, die breed en met een vruchtbare, geelbruine kleur langs iemands voeten stroomde. De boy stond klaar met de koffie, de oude Javakoffie, een van 's werelds goede, maar thans verloren gegane dingen. Men zag de laatste kalongs, grote vliegende honden, die zich verlaat hadden, uit de waringin opbreken, waarin zij hun nachtelijke feesten hadden gehouden, en wegvliegen, samen met de laatste verblekende sterren aan de ochtendhemel verdwijnen. De kleine eekhoorntjes daarentegen ontwaakten samen met de papegaaien bij de eerste zonnestralen en sprongen met bewegingen zo abrupt als van marionetten in de bedauwde boomkronen rond, zodat het water met honderden regenboogjes als stralenkransen om hen heen stond.

Aan de andere kant van de rivieroever, waaraan uitgestrekte inlandse dorpen lagen, begon het leven zich te ontwikkelen. Bij tientallen slenterden de inlanders naar de rivier, waar ze met hartveroverende natuurlijkheid hun ochtendtoilet maakten. De wisselende fasen van dit toilet, die wij in de regel in de eenzaamheid afwerken, in een afgesloten ruimte, speelden zich hier voor onze ogen onder de blote hemel en aan de open rivieroever af. De afstand was juist groot genoeg om zelfs de meest sensibele jonge dame niet te kunnen kwetsen — ja, in onze dagen zou zulk een gedachte helemaal niet bij ons opkomen: wij hebben gedurende de laatste 30 jaar een verre reis gemaakt — en toch niet zo groot, of men kon de natuurlijke schoonheid en bevalligheid van hun bewegingen onderscheiden en volgen.

Het land was rijk en weelderig als een hof van Eden; de mensen waren bevallig, stil en hoffelijk. Het leven van den blanke bood een rijkdom aan taken, maar er was geen haast, geen gejacht, geen concurrentie. Men leefde meer in de breedte dan in de diepte.

Wanneer men heden ten dage met een van de nieuwste Nederlandse motorschepen van 20.000 ton de haven van Tandjong Priok binnenloopt, moet men evenals elders de goed georganiseerde douanecontrôle passeren. En hier ontmoet men reeds het eerste verschil tussen het oude en nieuwe Java; het helpt namelijk niet meer zoals in vroeger tijd om zich formeel en hoffelijk aan den douanier te gaan voorstellen. „Mag ik me

even voorstellen, Mijnheer?", dat was de geijkte formule, en dit streelde den enigszins gekleurden douaneambtenaar in de regel zozeer, dat de contrôle slechts een zuivere formaliteit werd, — het schiep een sfeer van vriendschap en sympathie. — Nu is de effectiviteit gestegen, misschien wel enigszins ten koste van de beleefdheid

Men kan daarop de electrische trein kiezen, die iemand in een half uur naar Batavia-centrum vervoert, of een van de talrijke auto's, die gereed staan, en iemand langs de brede autostrada van beton in nog korter tijd rijdt naar Hotel des Indes, Hotel der Nederlanden of een van de andere hotelkolossen, waarvan er zich vele in Batavia bevinden — compleet met bar, jazzband, dansvloeren en alle andere zogenaamd moderne hotelbehoeften. De portier vraagt den reiziger misschien en passant, of hij vanavond nog met Europa wenst te telefoneren, of of hij voor de volgende ochtend een plaats in een van de verkeersvliegtuigen naar Bandoeng, Semarang of Soerabaja moet bestellen. En laat ons er tussen haakjes aan toevoegen, dat er gedurende de 7—8 jaar, dat de dagelijkse vliegroute tussen Java's grote steden heeft bestaan, nog geen enkel vliegongeluk heeft plaats gevonden.

Men neemt in een grote door zuilen gedragen ruimte plaats, wier wanden door de zwarte tropennacht worden gevormd, nipt aan zijn Martini of liever aan een ouderwets „paitje" en luistert naar de muziek, die niet te onderscheiden is van die welke langs de gehele aardbol dagelijks over rechtvaardigen en onrechtvaardigen heengespoeld wordt — en peinst misschien over wat de portier, die men in vroeger dagen heeft gekend, zojuist heeft gezegd:

„Alles is hier nu op z'n Europees, Mijnheer." En wanneer men om zich heen kijkt, moet men toegeven, dat strikt genomen de Javaanse boys het enige in de kolossale ruimte zijn, die een exotische indruk maken. De warmte en de muggen kunnen op een zomerdag in Italië — of wat dat betreft ook aan de Furesø in Denemarken — nog erger zijn. Dat is juist door en door „Europees". Maar dan is iemands volgende gedachte ook gemakkelijk een andere dan de bewondering, die de portier verwachtte — namelijk deze: „Heb ik daarvoor een reis van een tienduizend mijl gemaakt, de keerkringen en de equator

gekruist, om een Europa terug te vinden, een tweedehands Europa, een uitstekende kopie, maar — — een kopie!" Aan boord van het scheepspaleis, dat iemand vervoerde, had men reeds het onaangename gevoel, dat men ondanks de voortdurende 17—18 mijl per uur niet veel van z'n plaats kwam. Zo'n moderne luxeschip is immers feitelijk slechts een stuk dat van het ongelooflijk oppervlakkige leven van de blanke wereld is afgesprongen. Wanneer men aan boord van een dezer kunstproducten een werkelijk vaartuig tegenkomt, een Arabische dhow, een Maleise sampan, een Chinese jonk of een Boeginese schoener, moet men telkens zijn ogen uitwrijven, net als Jeppe in het bed van den baron en zichzelf afvragen, of er soms nog iets meer absurds kan bestaan.

En hier in Batavia — de koningin van het Oosten — ook hier kan men in de zeldzame ogenblikken, dat de jazzmuziek zwijgt, dat het de ziel veroorloofd is tot rust te komen, zich omgeven voelen door de verbannen geesten van het moderne Europa, die verre van aan de geboortegrond te doen denken de vreemdheid van dit tropische land slechts vergroten en versterken. Men kan alles welbeschouwd de lucht van het vaderland, zijn milieu niet exporteren; reeds in het woord zelf ligt verborgen, dat iemands huisgoden aan hun bodem verbonden zijn.

De Noren konden naar IJsland emigreren, zonder dat er iets onvervangbaars verloren ging. Ja, Europa kon ten dele naar Noordamerika verhuizen zonder — misschien! — al te veel van de kultuur te moeten opgeven, die zijn voorvaderen de eeuwen door hadden geschapen. Deze rekensom is nog niet volkomen overtuigend opgegaan. Maar men kan Noordeuropa niet naar de equatoriale zone verhuizen. Daar ontbreekt iets, dat zelfs de allermodernste techniek niet kan produceren, het diepste fundament van de ganse kultuur van het blanke ras, zijn onvoorwaardelijke voorwaarde, — en dat is zijn *klimaat*. Het wisselen der jaargetijden, de harde winters en de zachte zomers; de ochtendvreugde van het voorjaar en de melancholie van het najaar, de korte extase van de zomer en het geduldige wachten van de lange winters. In dit mengsel is onze geest gegoten en gehard, en deze dingen kunnen we niet met ons medenemen.

Als men van deze gedachte doordrongen is, wanneer dit iets fundamenteels voor iemand is geworden, een allesbeheersend feit, dan maakt al wat er in de tropen naar het beeld van Europa is geschapen, hoe groots het ook is opgezet, hoe zeer men het ook heeft pogen te modificeren en aan de tropische omgeving en het tropische klimaat heeft pogen aan te passen, — gemakkelijk een lege, vreemde, ja, parodistische indruk. Slechts de uiterlijke dingen, de schaal, kunnen we meenemen, als wij onder de equator koloniseren, — de geest, het innerlijk leven, het diepe verband ontbreekt en geen associatie, geen bemiddeling, geen werkelijk samenleven is mogelijk. Wij kunnen de bij het land behorende, tropische goden vermoorden of verjagen, maar wij kunnen ze niet winnen. Alle kolonisatie in de eigenlijke tropen wordt duur gekocht; beide partijen verliezen er iets beslissends door. Wij, die het sterkst zijn, kunnen de zielen der inlandse doden, de kern van hun wezen vernietigen, maar de kern van ons eigen wezen hebben we in het Noorden moeten achterlaten, en wij staan innerlijk onmachtig tegenover de bruine of zwarte massa's, die wij beheersen.

Ja, toen wij naar de tropen emigreerden, gingen de nissen [1]) met al hun trucjes met ons mee; hun vriendelijkheid en kunstvaardigheid, hun vindingrijkheid vonden hier een vruchtbare en maagdelijke bodem. Wij hebben de tropische aarde met onze uitvindselen overdekt. We kwamen haast met alles ineens: spoorlijnen en geasfalteerde landwegen met prachtige bruggen over de rivieren, kunstwerken van staal en beton; auto's en vliegmachines, stoomschepen en motorschepen; telefoon en telegraaf, bioscoop en radio. Wij legden plantages met rationele bebouwing en exploitatie aan, bouwden moderne fabrieken en laboratoria voor onderzoek. Wij brachten „verlichting" — zowel in letterlijke zin met ons gas en onze electriciteit, en in overdrachtelijke zin met de duizenden scholen, waarin de inlanders leerden de nederige dienaars van onze techniek te worden. Wij gaven hen „gerechtigheid" door onze politie en onze rechtbank, die immers zeer zeker weinig of geen onderscheid maken tussen groten en kleinen, maar ook niet tussen edele

[1]) Goedaardige sprookjesdwergen, o.a. Julenisse, het kerstmannetje. (Vert.).

lieden en schurken, rechters, die naar de overtredingen kijken, maar slechts in geringe mate naar de motieven.

En in de laatste, maar niet minste plaats, hebben we hun het parlementarisme en haar zegeningen geschonken, — politieke partijen, vakpolitici en vakjournalisten, agitatoren en demagogen; een parlementarisme, dat weliswaar niet over de kinderjaren is heen gekomen, en dat aan alle ziekten lijdt, welke bij haar leeftijd behoren, benevens een aantal in Europa onbekende tropische ziekten; zij toont daarentegen echter niet het wat vermoeide oudevrouwengezicht van haar oudere blanke zuster. En daar het parlement niet de werkelijke macht bezit — de Gouverneur-Generaal is niet aan haar besluiten gebonden, en er zijn geen ministers in parlementaire zin, slechts departementschefs, onafhankelijk van het parlement en door den Gouverneur-Generaal benoemd — speelt het ook niet zoo'n grote rol, werkt het haast als een betrekkelijk onschadelijke uitlaatklep voor de gevoelens van de bevolking.

Al deze dingen, deze uitvindingen, hebben wij in de loop van een goede mensenleeftijd bij een geheel schuldeloze, nietsvermoedende bevolking ingevoerd en ze aan haar opgedrongen; al deze dingen, waar wij mee zijn opgegoeid en die wij voor een deel uit het niets hebben zien ontstaan, door het genie van de Noordse mens, uit ons klimaat voortgekomen, hebben zien scheppen — zijn voor ons reeds vanzelfsprekend, ja, er zijn misschien wel zekere tekenen, die verontrustend werken; men spreekt er vaak van, dat de techniek het gewin te boven is gegaan of zelfs „amok" heeft gemaakt; maar de grote meerderheid onzer meent ongetwijfeld, dat de telefoon en de auto, de centrale verwarming en de radio, enz. ons het bestaan gemakkelijker maken, ons comfort verhogen. Dr. Esrom meent, dat hij in staat zou zijn om argumenten tegen deze overtuiging aan te voeren, maar hij zal zich daar van onthouden, daar het oordeel reeds lang is gevallen. Voor een tropisch, analfabeet landbouwvolk als dat der Javanen staat de zaak echter anders.

De allereerste bedenking, die zich aandient, wanneer men voor zichzelf een soort balans poogt op te maken, is, dat het zeer kostbaar is geweest om dit land modern uit te rusten. Bij het begin dezer eeuw had Nederlands-Indië een staatsschuld, die betrekkelijk onbeduidend was; nu maken rente en aflossing

plus de pensioenen van de ontzaglijke staf van ambtenaren, die noodzakelijk was, meer dan de helft van het budget uit, en dit geld gaat haast geheel het land uit, daar deze ambtenaren allen van Europa kwamen en daarnaar terugkeerden om hun otium en pensioen in „geciviliseerde" streken te genieten. Javaanse nationalisten hebben de ogen reeds geopend voor het twijfelachtige voordeel, dat het voor de grote massa van het volk betekent om duizenden kilometers spoorlijn en moderne autowegen, die zich nu zo prachtig door Java's bergen slingeren, te hebben gekregen. De eeuwen door transporteerden zij hun producten met buffelkarren en pakpaarden, en dat doen ze voor een groot deel nog. Het ging langzaam, maar heel zeker; er was geen ruw weer, geen sneeuwval of ijsvorming, die het verkeer verhinderde, hoogstens waren er overstromingen, maar die houden even zeker de meest moderne verkeersmiddelen tegen; en voor den Javaan is tijd van geen belang — in elk geval zeer zeker geen money; hij beschouwt hem haast als iets belachelijks en schadelijks.

Hij bouwde zelf zijn elegante hangbruggen uitsluitend van bamboes over de rivieren, zonder gebruik te maken van enig metaal, en deze bruggen hadden het voordeel, dat ze gemakkelijk te maken en weder op te bouwen waren, wanneer ze door overstromingen weggesleurd werden; waartegenover men zich heel wat grote en zeer kostbare staal- en betonbruggen over hoofdverkeerswegen herinnert, die door overstromingen werden vernield, en waardoor het verkeer jarenlang versperd was, daar het èn een lange tijd èn veel geld vergde om ze weer op te bouwen.

Wat de schepen aangaat, moet men niet vergeten, dat het Maleise ras van oudsher zeevarend is geweest; zij bereikten in hun eigen zeilschepen de verste eilanden in de Stille Oceaan; zij voeren over de Indische Oceaan en koloniseerden Madagascar, ja, zetelden zich op de kusten van Zuid-Afrika, vele honderden jaren voor ze met het blanke ras in aanraking kwamen. Deze nationale scheepvaart is nu bijna door de stoom en de motor vermoord, ofschoon hier en daar in de Archipel nog fraaie en driest zeilende Boeginese schoeners varen.

De grote irrigatiewerken, die nu overal op Java worden gevonden en bij wier totstandkoming Deense ingenieurs trouwens

een rol hebben gespeeld, zijn met de grootste bekwaamheid aangelegd. Er zijn machtige kapitalen in geïnvesteerd, voor een deel geleverd door de plantages, voor welke zij een levensvoorwaarde zijn. Maar lang voor de eerste blanke ingenieur op Java aan wal was gestapt, hadden de Javanen zelf reeds hun land genivelleerd, het in terrassen uitgegraven en zeer eenvoudige en goedkope, maar toch effectieve bevloeiingswerken aangelegd, zonder gebruikmaking van machines en uitsluitend met behulp van de producten, die de streek zelf opbracht. Het waren zoals gezegd de plantages, en daarvan vooral de suikerplantages, die geld in deze grote irrigatiewerken hadden gestoken, en zij waren het ook, die er het grootste voordeel van oogstten. Gans de moderne exploitatie van plantages op Java, in de eerste plaats de suikerindustrie, maar ook de tabak en de rubber, is een bewonderenswaardig resultaat van de energie en ondernemingszin van Noordse mensen. Gemiddeld heeft het kapitaal behoorlijk rente opgeleverd, hoewel de doorsneewinst over een langere reeks van jaren een heel ander getal vertoont dan de fantastische verdiensten van de enkele jaren uit de hoogconjunctuur; en zij hebben goed betaalde posities verschaft aan duizenden blanken en vast werk aan honderdduizenden van Java's al te snel aangroeiende bevolking. Maar, — want ook hieraan is als aan elk aards probleem een maar — grote delen van Java's beste teelaarde voor rijst brengen thans standaardproducten voor de wereldmarkt voort, en de import van rijst, het belangrijkste voedsel der Javanen, is stijgende, — Java kan zichzelf niet voeden, wat gedurende een zeeoorlog in het Oosten catastrofaal zou kunnen worden.

De honderden bioscopen, die over Java verspreid liggen, worden avond aan avond gevuld door Javanen, die hier de ondeugden, zwakheden, ja misdaden van het blanke ras op een wijze gepresenteerd krijgen, dat elke analfabeet ze kan begrijpen. Wij zagen, hoe de talrijke oorlogsfilms ze met een ongeëvenaarde aanschouwelijkheid toonde, met welk een charmante zorgloosheid het blanke ras zelfmoord beging. De sexappeal films en de gangsterfilms openden hun ogen voor kanten aan de natuur van de blanke mens, die wij anders niet demonstreren voor degenen over wie wij heersen. Men vergeet niet gemakkelijk het honderdstemmige gejoel en gefluit, waar-

mee de vroeger zo geliefde close-ups met de meterslange kussen, begroet werden, en men voelt zich niet trots op deze herinnering. Maar erger is het misschien nog, dat de film langzaam maar zeker de resten van hun geërfde volkskunst uitroeit; hun dans, hun theater, hun volkomen origineel schimmenspel; hierbij is het als met alles — de machine doodt de kunst — in eerste instantie in elk geval. Of er een nieuwe kunst in de wereld der machines zal opgroeien, daarvan weten wij wel haast niets.

Wat de verlichting aangaat, is het nog onmogelijk om enig vermoeden van haar toekomstige resultaten te hebben. Er is een imponerend scholenstelsel opgebouwd, dat met de dorpsschool begint en met de universiteit eindigt. Elk jaar worden tienduizenden jongelui met schoolse kennis op een markt geworpen, die nu al lang geen plaats meer voor allen biedt. Het ongeluk, het fundamentele gebrek is, dat het volk als geheel nog geen economische zin en geen economische ambities bezit. Toen gedurende de jaren van de hoogconjunctuur, na de oorlog alle lonen plotseling verdubbelden of verdrievoudigden, was het resultaat in vele plaatsen, dat de Javaanse arbeider slechts de helft of een derde deel van zijn vroegere werktijd werkte; het paradoxale verschijnsel deed zich dus voor, dat een grote verhoging van het werkloon een gevoelig gebrek aan arbeidskrachten medebracht. Sparen, geld wegleggen is vandaan-den-dag nog een absurde gedachte voor den doorsnee-Javaan; hij vreest noch de toekomst noch de ouderdom; hij heeft immers, dank zij het klimaat, de vruchtbare aarde en zijn eigen aangeboren sobere leefwijze, haast geen behoeften. Een Javaanse arts of jurist of ingenieur, die pas van de voortreffelijke universiteit te Batavia of van de niet minder voortreffelijke polytechnische hogeschool te Bandoeng komt, heeft hedentendage niet veel kansen. Als hij geen vaste staats- of gemeentebetrekking kan krijgen, of een positie bij een van de grote plantage- of industriemaatschappijen, en hier is de markt reeds overvoerd, blijft hem alleen nog maar de mogelijkheid over om in het vrije beroep met zijn blanke collega's onder een zuiver Europees-chinese cliëntèle te concurreren, een moeilijke taak. Vrije werkzaamheid van den Javaansen academicus onder zijn eigen landslieden is ondenkbaar; de grote massa

des volks heeft hem niet nodig en is financiëel ook in het geheel niet in staat om hem de levensstandaard te verschaffen, die hij zich het eerst en gemakkelijkst eigen maakt, wanneer hij het doornige pad der blanken betreedt.

Er is dus bezig zich in de loop van de tijd een intellectueel proletariaat te vormen, dat permanent ontevreden is; een zeer gevaarlijk element in een kolonie, voortdurend toenemende springstof, hetwelk op Java reeds tot explosies van kleine omvang heeft geleid. Deze hebben tot nu toe misschien wel iets operetteachtigs gehad, maar op de dag, dat er een werkelijke leider opstaat, zal de operette gemakkelijk in een drama of een tragedie kunnen omslaan. Voorlopig verschaft de ontevredenheid zich lucht in de talrijke in de inlandse taal gedrukte kranten, die met een eindeloos aantal gerechtelijke aanklachten tegen en vonnissen over de zeer fantasierijke redacteurs opschieten en weer verdwijnen; in een groot aantal verenigingen, die met dezelfde snelheid als andere tropische gewassen bloeien en verwelken. En in de vele plaatselijke raden, regentschapsraden en provinciale raden benevens in de laatste, maar niet in de minste plaats, in „het parlement", *de Volksraad,* waar zelfs een inlandse meerderheid is toegelaten, een schijnbaar zeer vlot gebaar van Nederlandse zijde, dat echter begrijpelijker wordt, als men weet, dat de Volksraad geen wetgevende macht, ja, niet eens het recht van initiatief heeft.

De Javanen gelijken de Ieren en IJslanders hierin, dat zij geboren juristen, sprekers en politici zijn, maar hun ontbreekt helaas geheel de energie en de wilskracht, welke de bewoners van de beide meer Noordelijke eilanden karakteriseren.

Een ding moet nog genoemd worden in deze vluchtige schets van het moderne Java, — de christelijke zending. Ja, indien deze Java van de Islam had kunnen bevrijden, die nu reeds gedurende vierhonderd jaar zijn dode hand op het volk heeft gelegd, zou er zich misschien een weg voorwaarts naar een andere en sterkere toekomst hebben vertoond. Maar zij heeft slechts weinig kunnen uitrichten, enige uitstekende ziekenhuizen, een aantal goede katholieke scholen, en daarmee is alles gezegd; het aantal der bekeerlingen is gering en nog geheel zonder betekenis. En hoe ook zou de christelijke kerk, die in een zo groot deel der landen van Europa chronisch ziek is,

die voor de ogen van de gehele wereld haar onmacht tijdens de laatste grote crises van Europa heeft getoond, hoe ook zou deze hier met gezag en inwendige kracht kunnen optreden? Van haar is er in de naaste, overzienbare toekomst niets te hopen.

Iemand, die vele jaren in een tropische kolonie heeft geleefd en daar aan de arbeid heeft deelgenomen, betrapt er zich nu en dan op tot zichzelf de vraag te richten: „Wat hebben wij gegeven? Wat hebben wij aan werkelijke gaven van blijvende waarde aan dit vreedzame, zorgeloze volk gebracht? Hebben wij iets terug gegeven als vergelding voor het vele, dat wij hebben genomen?" Het antwoord is niet gemakkelijk.

In de allereerste plaats hebben wij hen *vrede* gebracht. Pax romana, pax britannica, pax batavica — in meer dan honderd jaar is er op Java geen oorlog gevoerd — rechtszekerheid en gelijkheid voor de wet, opheffing van elke vorm van slavernij en bescherming tegen al te grove uitbuiting van de weerloze massa's. Het eigendomsrecht van den Javaansen boer over de Javaanse bodem wordt door de grondwet gegarandeerd, deze verbiedt de verkoop van grond aan alle andere nationaliteiten, waardoor de vorming van grootgrondbezit en een landarbeidersproleteriaat is vermeden. Dit zijn misschien samen met het invoeren van de moderne hygiëne de grootste en zegenrijkste dingen, die wij hun hebben gebracht. Door een bewonderenswaardige wetenschappelijke en praktische arbeid zijn vele der grote tropische epedemieën geheel of bijna geheel uitgeroeid. Cholera en pokken zijn op Java even zeldzaam als bij ons. De beri-beri en de malaria staan onder contrôle, de dysenterie kan snel genezen worden; goede ziekenhuizen en poliklinieken bevinden zich in groten getale over heel Java verspreid; de verloskundige hulp is georganiseerd, en menigten van goed opgeleide en enthousiaste, inlandse ziekenverpleegsters en vroedvrouwen worden jaarlijks uitgezonden. Dat Java's bevolking, die nu even groot is als die van Italië en maar goed een derde deel van de oppervlakte van dat land bewoont, in de loop van de laatste twee generaties is verdubbeld, is voor een groot deel aan de ontwikkeling van de moderne, tropische geneeskunde te danken.

Wanneer wij hier de toenemende verlichting, de ontwikke-

ling van de verkeersmiddelen, het vele werk dat er wordt verzet om alle bronnen van bestaan te verbeteren, aan toevoegen, dan kan men, als men optimistisch is, tot de conclusie komen, dat er veel is, wat er op wijst, dat dit volk mettertijd zijn plaats in de samenleving van moderne staten kan innemen, dat in elk geval het fundament er voor gelegd moet zijn.

Maar men heeft toch zo zijn twijfel; men kan moeilijk geloven, dat een volk, dat onder de eeuwige, onveranderlijke, vochtige hitte van de equator leeft, dat een broeikasvolk is, de voortdurende stroom van energie zou kunnen ontwikkelen en onderhouden, die noodzakelijk is om de moderne, zo ontzaglijk gecompliceerde staatsmachine op gang te houden. Dat een volk, dat niet onder de stimulans der koude leeft, dat zich niet tot het uiterste behòeft in te spannen om 's levens behoeften uit een karige, tegenstribbelende bodem te dwingen, in staat zou zijn tot de voortdurende arbeidsinspanning, zorg, de vooruitziende blik, die in de moderne concurrentie tussen de volkeren vereist zijn, dat is haast niet voor te stellen, en de geschiedenis vermeldt voorzover mij bekend dan ook geen enkel geval van een bijzondere en hoge kultuur, die in de equatoriale gordels is ontstaan. De oude, grote en zelfstandige kulturen ontstonden alle in de gematigde of subtropische luchtstreken; in gebieden, waar er een groot verschil is tussen de jaargetijden, waar het grote verschil tussen de uitersten in het klimaat tot uitvindingen en arbeid dwingen. Egypte en Mesopotamië, het Noorden van Engels-Indië en China zijn de welbekende voorbeelden. De geschiedenis verhaalt niets van belangrijke kultuurstaten in het Amazone- of Congobekken. De Inca's van Peru leefden weliswaar onder de equator maar op een hoogvlakte, die 8—10.000 voet boven de zee ligt, waar het klimaat juist anders was.

Neen — wij hebben slechts onze nissen meegenomen. Onze huisgoden hebben we in het Noorden moeten achterlaten. Die laten zich niet exporteren.

De vloed in ons innerlijk, die ontstond, toen de grote stromen der Oudheid en van het christendom tezamenvloeiden en zich met duizenden Noordse wellen verenigden, de onuitputtelijke bron, waaruit wij al onze innerlijke kracht putten, die ons onverliesbaar erfdeel is, onze ganse rijkdom — — de drank uit

die bron kunnen wij onzen bruinen en zwarten broeders niet schenken, dat is voor hen een toverdrank, die ze verwart en begoochelt.

Maar wat men nú ook van alle kolonisatie in de tropen mag menen, of misschien eerder: vermoeden, — zelfs al is men steeds meer en meer geneigd te geloven, dat deze bruine massa's hun lot slechts van hun eigen levensvoorwaarden uit, die zo geheel van wezen verschillen met de onze, kunnen vervolmaken — het moderne Java ligt er, blootgesteld aan de ogen van de wereld, en er is geen weg terug; geschapen door de energie, het verbazingwekkende uithoudingsvermogen en het heerserstalent van een klein volk.

Het is een feit, dat daar in de tropen in verloop van slechts een mensenleeftijd een revolutie heeft plaats gehad, die meer ingrijpend is geweest dan welke dit land in haar ganse geschiedenis heeft doorgemaakt. Het werk, dat hier door Hollanders, en praktisch door Hollanders alleen, is verzet, is bewonderenswaardig, ja, is een wonder. En dat is niet onopgemerkt geschied; gedurende de laatste 10—15 jaar heeft een voortdurend toenemende schare van belangstellende waarnemers dit land bezocht en het wonder met verbazing in ogenschouw genomen. Prinsen, ministers en gouverneurs-generaal van vele landen zijn de officiële topfiguren geweest en hebben de weg gebaand voor zwermen van hoge ambtenaren en koloniale experts van alle koloniserende naties, die de Nederlandse methoden hebben bestudeerd; de Nederlandse administratie, organisatie, het inlandse rechtswezen, de tropische landbouw, de hygiëne, enz. En de bewondering voor de resultaten, die hier zijn bereikt, voor de geduldige studie, het langzaam en grondig verworven inzicht en de onbuigzame wil om te heersen, is nog steeds stijgende en heeft zeker nog lang niet geculmineerd. Geen hedendaagse tropische kolonie wordt rechtvaardiger, krachtiger en tegelijkertijd welmenender tegenover de inlandse bevolking bestuurd dan Java.

Enige honderden Deense academici en technici hebben het lot gehad om voor korte of lange tijd aan dit werk deel te nemen, en voor de meesten hunner zijn het gelukkige jaren geweest; voor velen hunner waren ze beslissend voor het leven.

Er werden banden aangeknoopt, tijdens deze samenwerking tussen Hollanders en Denen, vriendschappen gesloten, die duurzaam waren.

Een hooggeplaatst inlander uit Engels-Indië moet eens als zijn mening verkondigd hebben, dat als men zich eens even voorstelde, dat alle Engelsen tegelijkertijd Indië verlieten en het aan de Indiërs zelf overlieten, ze niet verder dan Aden gekomen zouden zijn of ze zouden al een telegram van de Indiërs vinden met het verzoek om terug te keren. Als men dit gedachtenexperiment op de Javanen en de Hollanders zou overbrengen, zou men er kalm van kunnen uitgaan, dat de laatsten niet verder dan Singapore gekomen zouden zijn, of ze zouden het telegram al vinden. Van het Nederlandse bestuur, zoals het hedentendage is uitgebouwd, kan namelijk zonder overdrijving hetzelfde gezegd worden, dat een of andere filosoof eens over deze wereld zeide, dat het de beste van alle denkbare werelden is. Een ogenblik van nadenken, een overwegen der alternatieven zal elke twijfel ten aanzien hiervan doen verstommen, en de meerderheid, ja, verreweg het overwegende deel van het Javaanse volk zal in zijn hart dezelfde mening zijn toegedaan, hoe vele honderdduizenden dingen het ook anders zou wensen.

Het Nederlandse imperium heeft gedurende de laatste 7—8 jaar een van de ergste crises van zijn geschiedenis beleefd. Het werd economisch misschien harder getroffen dan enig ander land ter wereld. Het zag er een tijd lang naar uit, dat veel van het pas geschapene, van heel die moderne, culturele nieuwbouw ineen zou storten; maar met een bewonderenswaardige vastheid, koelbloedigheid en inzicht werd het schip van staat over de woelige wateren gevaren en het schijnt thans weer in behouden haven te zijn; met wat averij, maar zeilree zonder vitale beschadigingen. De moderne Hollanders hebben evenals hun voorvaderen getoond, dat zij in een storm weten „zee te houden".

Spoedig zal een nieuwe stroom bekwame en fantasierijke jeugd naar Java's kusten gaan — het werk wordt voortgezet.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT
3 0000 00485 1865